

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XVII 3 • 2021 cena 2,99 €

ISSN 1336-6297
03
9 771336 629708

BOJ PROTI TROCKIZMU NA SLOVENSKU PO ROKU 1956

LIKVIDÁCIA SÚKROMNÝCH MLYNOV V OKRESE TRNAVA

NÁVŠTEVY ŠTEFANA B. ROMANA V ČESKOSLOVENSKU OČAMI ŠTB

ODBORNÝ SEMINÁR DEPORTÁCIE ŽIDOV ZO SLOVENSKA (1942 – 1945)

Miesto konania: Bratislava

Predpokladaný termín: 25. marec 2022

Organizátor: Ústav pamäti národa

Pri príležitosti smutného 80. výročia začatia deportácií židov z územia Slovenska do vyhladzovacích táborov na nacistami okupovaných územiach organizuje Ústav pamäti národa odborný seminár s názvom *Deportácie židov zo Slovenska (1942 – 1945)*. Týmto štátom riadeným tzv. konečným riešením židovskej otázky vyvrcholilo obdobie prenasledovania a perzekvovania židovského obyvateľstva na Slovensku. Násilné vysťahovanie viac ako 71 000 židov zo Slovenska sa odohralo v dvoch vlnách a v kontexte európskeho holokaustu, počas ktorého väčšina z nich zahynula. Cieľom seminára je reflektovanie doterajších výsledkov historického bádania v tejto oblasti. Snahou organizátora je zachytiť komplexný obraz násilného vysťahovania osôb v rokoch 1942 – 1945 na základe príslušnosti k určitej viere alebo rase na politickej, organizačnej a spoločenskej úrovni.

Tematické okruhy odborného seminára:

1. Rasové zákonodarstvo ako „cesta“ k tzv. konečnému riešeniu židovskej otázky
2. Priebeh deportácií do vyhladzovacích táborov
3. Postoj obyvateľstva k deportáciám
4. „Hodní vysťahovania“ – obraz verejného nepriateľa vytvorený propagandou
5. Dopad deportácií na regióny

V prípade záujmu o aktívnu účasť na seminári vás prosíme o zaslanie názvu vášho príspevku spolu s krátkym abstraktom do 28. februára 2022 e-mailom na adresu: makyna@upn.gov.sk alebo poštou na adresu Miletičova 19, 820 18 Bratislava 218.

Beáta Katrebová Blehová
členka redakčnej rady

Vážení čitatelia,

rok 2021 bol, ako to už býva zvykom, rokom nejedného historického výročia. Január sa niesol v duchu pripomenutia si politického procesu s tromi slovenskými biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom, ktorý nemal obdobu v celom komunistickom bloku a hlboko zasiahol do života Katolíckej cirkvi na Slovensku. Stal sa mementom obludného prenasledovania nielen samotnej cirkvi ako inštitúcie, ale náboženstva ako takého. Pripomenuli sme si storočnicu narodenia Štefana Boleslava Romana, kanadsko-slovenského veľkopriemyselníka, zakladateľa a doživotného predsedu Svetového kongresu Slovákov, ktorý sa narodil v apríli 1921. V tom istom roku v novembri sa narodil oveľa známejší Alexander Dubček, ktorého hodnotenie ako historickej osobnosti stále prináša určité kontroverzie. V septembri to bolo smutne známe výročie uzákonenia tzv. Židovského kódexu, ktorý sa považuje za vyvrcholenie protizidovských zákonných opatrení v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. Za vyvrcholenie pôsobenia Ústavu pamäti národa na poli pamäťovej politiky možno považovať reprezentatívnu účasť na 9. sympóziu Európskej siete Pamäť a solidarita v hlavnom meste Estónska v Tallinne v októbri 2021, ktoré sa nieslo pod príznačným názvom *Pamäť a identita v Európe*.

Najnovšie číslo odbornovo-vedeckého časopisu Ústavu pamäti národa *Pamäť národa* čitateľa aj tentoraz zaujme témami, ktoré sú úzko späté s obdobím neslobody. Prvá štúdia z pera Branislava Kinčoka je venovaná zatiaľ len málo prebádanému fenoménu zápasu komunistického režimu s trockizmom, ktorý bol typický pre celý komunistický blok a súvisel s mocensko-politickými záujmami stalinistických vedení v jednotlivých komunistických štátoch, Československo nevynímajúc. Málo známa téma likvidácie súkromných mlynov autorky Márie Zacharovej je v ucelenej podobe publikovaná vôbec po prvýkrát. Nasledujú dokumenty z proveniencie československej Štátnej bezpečnosti, ktoré podrobne zachytávajú dve v širších súvislostiach takmer úplne neznáme návštevy Štefana B. Romana v Československu v druhej polovici šesťdesiatych rokov. Perzekúcie tzv. dedinských boháčov – opäť téma, ktorá zatiaľ len veľmi málo rezonuje – je predmetom materiálového príspevku Silvie Haladovej. Aktuálne číslo *Pamäte národa* už tradične ponúka odborné spracovaný profil príslušníka Štátnej bezpečnosti Vojtecha Makovinského historikom Danielom Halčinom. Na záver časopis ponúka „normalizačnú“ skúsenosť dvoch slovenských študentov z vysokoškolských štúdií v Sovietskom zväze a napokon príbehy prenasledovaných manželov Petrovičovcov v prípade Šefik Kevič a spol. V mene redakčnej rady časopisu *Pamäť národa* pevne verím, že aj toto vydanie prispeje k lepšiemu poznaniu totalitnej minulosti a nájde si široký okruh čitateľov.

ŠTÚDIE

- 3 BRANISLAV KINČOK
**Boj proti trockizmu na Slovensku po roku 1956.
 Prípád Michal Tušera a spol.**

- 41 MÁRIA ZACHAROVÁ
**Likvidácia súkromných mlynov v okrese Trnava po
 druhej svetovej vojne**

DOKUMENTY

- 57 BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ
**Štefan B. Roman a jeho návštevy Československa
 v rokoch 1966 a 1968 v dokumentoch Štátnej
 bezpečnosti**

MATERIÁLY

- 70 SILVIA HALADOVÁ
**Kumulované tresty vynesené nad tzv. dedinskými
 boháčmi na príklade troch rodín z trnavského okresu**

V SLUŽBÁCH REŽIMU

- 79 DANIEL HALČÍN
**Vojtech Makovinský – zástupca náčelníka Správy ŠtB
 Bratislava**

ROZHOVORY

- 91 EVA VŽENTEKOVÁ
**„Normalizačná“ skúsenosť štúdia v bývalom
 Sovietskom zväze. Rozhovor s Vladimírom Adamem
 a Bohumilom Vžentekom**

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

- 107 VIOLA FRONKOVÁ – BRANISLAV KINČOK
**Manželia Mirko a Adela Petrovičovi a prípad Šefik
 Kevič a spol.**

- 114 RECENZIE

- 116 ANOTÁCIE

- 117 ÚPN INTERNE

- 120 SPOMÍNANIE

Pamäť národa

3 • 2021
 ročník XVII
 vychádza 4 × ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
 Miletičova 19
 820 18 Bratislava 218
 Slovensko
 IČO 37977997
 redakcia@upn.gov.sk
 www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

Mgr. Branislav Kinčok, PhD.

Redaktori

Mgr. Daniel Halčín
 Mgr. Pavol Makyna, PhD.
 Mgr. Jana Maťašová

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

PhDr. Milan Bárta, Ph.D.
 doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
 prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
 PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
 Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
 Mgr. Peter Jašek, PhD.
 prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
 Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
 Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.
 PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
 PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
 doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
 prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mária Berdisová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
 Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Nikita S. Chruščov pri prejave na XX. zjazde
 KSSZ vo februári 1956 (Zdroj: ČTK)

Objednávky časopisu zasielajte
 na adresu vydavateľa.
 Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2021
 všetky práva vyhradené
 Evidenčné číslo EV 3973/10
 ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
 20. decembra 2021

BOJ PROTI TROCKIZMU NA SLOVENSKU PO ROKU 1956

PRÍPAD MICHAL TUŠERA A SPOL.

BRANISLAV KINČOK

Jedným zo symbolov bolševickej revolúcie v Rusku v roku 1917, neskôr označovanej ako Veľká októbrová socialistická revolúcia, sa popri jej hlavnom protagonistovi Vladimírovi Iljičovi Leninovi stal aj jeho blízky spolupracovník Lev Davidovič Trockij. Aj z tohto dôvodu sa krátko po Leninovej smrti ocitol v epicentre boja o jeho politické dedičstvo a nástupníctvo. V rámci neho sa dostal do ostrého mocenského stretu s Josifom Vissarionovičom Stalinom, z ktorého vyšiel ako porazený. Následne boli Trockého filozofické teórie v Sovietskom zväze a neskôr i v celom medzinárodnom komunistickom hnutí vyhlásené za kacírské a jeho politickí spojenci, prívrženci a obdivovatelia boli po celé 30. roky kruto prenasledovaní. Jeho meno a najmä myšlienky, označované termínom trockizmus,¹ sa stali pre Stalina zámienkou a zároveň i prostriedkom na realizáciu veľkých straníckych čistiek v Sovietskom zväze (1936 – 1938) a po roku 1945 aj v jednotlivých krajinách vznikajúceho sovietskeho bloku.

Hlavným zámerom predkladanej štúdie je analýza vývoja boja proti trockizmu na Slovensku krátko po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (14. – 26. februára 1956), a to na príklade prípadu tzv. bratislavských trockistov Michal Tušera a spol., ktorý v dňoch 11. – 14. decembra 1957 vyvrcholil vykonštruovaným politickým procesom. V ňom boli odsúdení Michal Tušera, Karol Terebessy, Jozef Ondruš, Jozef Mičudík a Anton Rašla na tresty odňatia slobody v celkovej výške 31 a pol roka.² Táto súdna kauza bola súčasťou „roku procesov“ – teda novej vlny politických procesov, ktorá zasiahla Slovensko po prítvrdení politického kurzu po vojenskom po-

tlačení Maďarskej revolúcie na jeseň roku 1956. Keďže boj proti trockizmu bol súčasťou sovietskej reality už od druhej polovice 20. rokov, stručne si priblížime aj základy Trockého politického myslenia, priebeh jeho mocenského boja so Stalinom a povahu perzekučných zásahov proti jeho nasledovníkom v Sovietskom zväze v 30. rokoch. Samozrejme pre potreby štúdie nemožno obísť ani Československý kontext, v rámci ktorého sa pozrieme na problematiku ľavej opozície v medzivojnovnej Komunistickej strane Československa (KSČ) a nakoniec i na priebeh boja proti trockizmu v Československu v rokoch 1948 – 1954.

V práci sa budeme venovať problematike trockizmu v dvoch rozdielnych

rovinách – prvou je trockizmus chápaný ako neutrálna definícia okruhu stúpencov Trockého a jeho ideológie, druhou trockizmus chápaným ako ideologická nálepka, ktorou bola stalinskou propagandou označovaná kritika stalinizmu zľava.

Z hľadiska metodológie sme pri koncipovaní práce vychádzali z podrobnej komparatívnej analýzy dostupných archívnych prameňov a literatúry. Využívali sme najmä archívne dokumenty z proveniencie Štátnej bezpečnosti, ktoré sa nachádzajú v Archíve Ústavu pamäti národa v Bratislave a ústredných straníckych orgánov Komunistickej strany Slovenska (KSS), ktoré sú uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

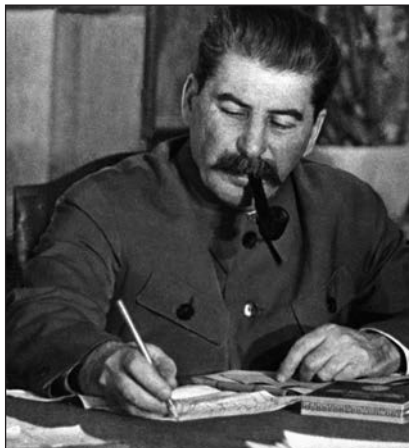
1 Na označenie nasledovníkov L. D. Trockého budeme v práci okrem termínu „trockista“ používať aj termíny „prívrženec ľavej opozície“, prípadne aj „prívrženec radikálnej ľavice“. Tento prístup sme zvolili z dôvodu, že najmä po roku 1948 bol termín „trockista“ aj v Československu využívaný ako účelová ideologická nálepka. Navyše aj sám Trockij a jeho nástupcovia vždy popierali existenciu trockizmu a považovali sa za verných Leninových učeníkov. KOSTAS, Mavrikis. *On Trotskyism. Problems of Theory and History*. London, New York: Routledge, 2010, s. 1.

2 Prípady Michal Tušera a spol. sa zatiaľ podrobnejšie venoval iba Juraj Marušiak v nasledujúcich prácach: MARUŠIAK, Juraj. Prípady „trockistických renegátov“. *Proglas*, roč. 5, 1994, č. 3, s. 18 – 20; MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno: Nakladatelství Pius, 2001, s. 135 – 140.

TROCKIJ VERSUS STALIN

Politické myslenie L. D. Trockého³ malo základ v marxizme, no neskôr čerpalo značnú inšpiráciu aj z Leninovej úpravy marxizmu. Už pred rokom 1905 vytvoril teóriu tzv. permanentnej revolúcie, ktorej základy prevzal od Michaila A. Bakunina⁴ a Alexandra Parvusa.⁵ Jej podstatou bolo presvedčenie, že ruská revolúcia môže zvíťaziť len ako súčasť revolúcie, ktorá prebehne v celej Európe. Dosiahnutie tohto cieľa pokojnou cestou bolo pre Trockého nepredstaviteľné, a preto si cestu k socializmu vedel predstaviť len prostredníctvom revolúcie, v rámci ktorej kládol veľký dôraz na ozbrojený proletariát a použitie násilia. Až do začiatku 20. rokov si však táto teória väčšiu pozornosť nezískala.⁶

Boľševická revolúcia v Rusku vyniesla Trockého na vrchol mocenskej a straníckej pyramídy. Ďakovať za to mohol predovšetkým svojim nesporným schopnostiam, či už organizačným, rečníckym alebo spisovateľským. Na jeho úspechy však inak nazerali niektorí stranícki konkurenti. Medzi nimi vynikal najmä ambicióznym a bezohľadným J. V. Stalin – uzavretým, málovravným, zamračeným, podozrievavým a sprisahaneckým profesionálnym revolucionárom, triezvy muž činu a človek bez iskry a fantázie. Trockij v ňom vyvolával chorobnú podozrievavosť,

V epicentre boja o Leninovo politické dedičstvo a nástupníctvo sa ocitli J. V. Stalin a L. D. Trockij (Zdroj: www.bykm.ru; Getty Images)

žiarlivosť a nevráživosť. Závidel mu pružnosť ducha, iskrú geniality, organizačný talent a štátnické schopnosti, ktorými sa vyrovnal aj Leninovi. Stalin ho od prvej chvíle podozrieval, že v skutočnosti nie je žiaden revolucionár a boľševik. V tomto ohľade sa až tak nemýlil, pretože aj Trockij, ktorý sám seba považoval za „boľševika-leninistu“, priznával, že vo svojich zvykoch je skôr konzervatívce a revolúcia mu vlastne bránila systematicky pracovať. Prejavoval sa skôr ako romantik, ktorý sa dokázal nadchnúť a rozohniť, vďaka čomu pre svoje myšlienky zapaloval aj iných. O Trockého „neboľševizme“ sa mimochodom zmienil aj samotný Lenin vo svojom politickom závete.⁷

Stalinovu nevráživosť podporovali aj evidentné uznanie, dôvera a priateľstvo, ktoré k Trockému prejavoval Lenin. Stalin totiž nevedel pochopiť, prečo Lenin prehliada fakt, že práve on je jeho najvernejší stúpenec, ktorý mu na rozdiel od Trockého nikdy v ničom neodporoval.⁸ Ved' Trockij predsa patril zo začiatku k najostrejším Leninovým kritikom a k zblíženiu ich názorov došlo až po revolúcii vo februári 1917, no aj potom ich vzájomné rozpory čiastočne pretrvávali.⁹ Pre objektivnosť však treba dodať, že nenávisť medzi Stalinom a Trockým nebola jednostranná ale vzájomná. Trockého názory boli dokonca v mnohých ohľadoch radikálnejšie ako Stalinove.

3 Lev Davidovič Trockij (Bronštejn) (1879 – 1940), marxistický teoretik a boľševický revolucionár. Od roku 1899 člen Ruskej sociálno demokratickej robotníckej strany. Zo začiatku skôr prívrženec menševikov. V auguste 1917 sa stal členom boľševickej strany, nasledujúci mesiac predsedom Petrohradského sovietu. Po októbrovej revolúcii zastával funkcie ľudového komisára zahraničných vecí, ľudového komisára vojny (1917 – 1925), ľudového komisára dopravy (1920 – 1921), predsedu vojnovnej rady. Bol členom politického byra ústredného výboru strany a Exekutívy Komunistickej internacionály. V decembri 1927 bol vylúčený zo strany, začiatkom roku 1929 vyhostený zo Sovietskeho zväzu a v roku 1932 zbavený sovietskeho štátneho občianstva. Postupne žil v Turecku, Francúzsku a Nórsku, no trvalý azyl získal až v Mexiku, kde ho 20. 8. 1940 na pokyn Stalina zavraždil španielsky komunista a agent NKVD Ramón Mercader. Zomrel 21. 8. 1940.

4 Michail Alexandrovič Bakunin (1814 – 1876), ruský revolucionár a ideológ ruského národnictva a anarchizmu. Od roku 1840 žil mimo Ruska. Vstúpil do I. internacionály a stal sa hlavným odporcom Karla Marxa a jeho stúpencom. V roku 1872 vylúčený z I. internacionály.

5 Alexander Parvus (1869 – 1924), marxistický teoretik, funkcionár Sociálnodemokratickej strany Nemecka. Organizoval príchod V. I. Lenina do Ruska v roku 1917.

6 Bližšie k problematike tzv. permanentnej revolúcie pozri PATENAUDE, Bertrand M. *Trockij. Pád revolucionáře*. Praha – Litomyšl, Paseka, 2011, s. 50 – 51; KOSTAS, M. *On Trotskyism. Problems of Theory and History*, s. 15 – 40; ŠTORKÁNOVÁ, Lucie. *Trockismus v České republice s důrazem na vývoj po roce 2000*. Diplomová práca. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, 2014, s. 20 – 26.

7 LENIN, Vladimir Iljič. *Zobrané spisy 45*. Druhé vydanie. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1988, s. 422.

8 RICHTER, Karel. *Stalin nebo Trockij? Vražedná rivalita moci*. Praha: Marie Tůmová – nakladatelství MarieTum, 2012, s. 79 – 81.

9 PATENAUDE, B. M. *Trockij. Pád revolucionáře*, s. 50.

Z týchto dôvodov ich medzilidské a stranické vzťahy mohli prerásť len v nepriateľstvo a nevraživosť.

Do prvej ostrej konfrontácie sa Stalin a Trockij dostali už na sklonku Leninovho života, po vydaní Trockého práce *Nový kurz* (1923). Z celkového hľadiska boli Trockého teórie budovaná na neustálej vidine nepriateľa, či už to bolo kapitalistické zriadenie, demokracia, neskôr fašizmus alebo imperialismus. V diele *Nový kurz* k nim pribudli Stalin a jeho byrokratický aparát. Ich kritika sa čoraz viac stávala zároveň kritikou Sovietskeho zväzu, ako degenerovaného robotníckeho štátu. Postupne sa stala základom pre vznik straníckej frakcie, ktorá dostala názov ľavá opozícia. Do pozornosti sa dostala aj Trockého teória tzv. permanentnej revolúcie, a to najmä ako protiklad Stalinovej teórie budovania socializmu v jednej zemi.¹⁰ Na kritiku odpovedal Stalin tým, že začal Trockého v straníckom prostredí propagandisticky označovať za menševika, nepriateľa leninizmu, oportunistu a revolučného diletanta. Spolu s najbližšími spolupracovníkmi začali Trockého a jeho prívržencov – teda ľavú opozíciu – označovať propagandistickou ideologickou nálepkou trockizmu,¹¹ ktorý dávali do protikladu k leninizmu. Stalin si totiž čoraz výraznejšie prisvojoval monopol na výklad a obranu Leninovho myšlienkového dedičstva, z ktorého postupne vytvoril svetské náboženstvo.¹² Trockij tak začal pomaly no isto strácať v strane autoritu.

Koncom roku 1924 vstúpil boj Stalina proti Trockému a jeho straníckej frakcii do novej etapy. Sprevádzala ju rozsiahla agitačná a propagandistická

Dobový protitrockistický plagát – „Vymažte z povrchu zemskeho nepriateľa ľudu Trockého a jeho fašistický krvavý gang“

(Zdroj: www.ik-ptz.us)

kampaň proti trockizmu. Vychádzalo množstvo článkov a publikácií, v ktorých sa odhalovala „zločinná tvár trockizmu“. Jeho nositelia boli označení za „zradcov strany a socializmu“ a „zaprédancov buržoázie a imperialismu“. Dôsledky tejto kampane sa prejavili v januári 1925 odvolaním Trockého zo všetkých významných straníckych a štátnych funkcií. Trockého politický pád i stranícku kariéru zavŕšilo zasadnutie pléna Ústredného výboru Všet'zväzovej komunistickej strany (boľševikov) (ÚV VKS(b)), ktoré ho 11. novembra 1927 vylúčilo zo strany. Toto rozhodnutie potvrdil v decembri 1927 aj XV. zjazd VKS(b), ktorý odsúdil „trockistickú opozíciu, ktorá sa dostala do rozporu s leninizmom, premenila sa v menševické zoskupenie

a nastúpila cestu kapitulácie pred silami medzinárodnej aj domácej buržoázie [...] Príslušnosť k tejto opozícii a propagácia jej názorov sú nezlučiteľné so zotrvaním v radoch boľševickej strany“. To však nebol koniec a 14. januára 1928 bol Trockij s celou rodinou vyhostený do kazašskej Alma-Aty. Tu naďalej vyvíjal politickú činnosť, čím provokoval Stalina. Preto ho vo februári 1929 spolu s rodinou vyhostili do Turecka.¹³

Od roku 1928 sa Trockij a trockizmus stali úhlavnými nepriateľmi stalinizmu. V Sovietskom zväze sa im pripisovala všemožná trestná činnosť – či už reálna alebo vykonštruovaná. Trockého meno sa objavovalo vždy, keď sa hľadal vinník nejakého nešťastia či neúspechu – od vykoľajenia vlaku cez výbuch v továrni až po nesplnené výrobné normy.¹⁴ Boj proti trockizmu využíval Stalin v plnej miere aj na elimináciu svojich straníckych konkurentov a iných nepohodlných osôb. V súvislosti s tým došlo aj k zmene nazerania na trockizmus. V druhej polovici 30. rokov prestal byť vnímaný ako jeden zo smerov robotníckej triedy a namiesto toho sa stal „bezzásadnou, bezideovou bandou záškodníkov, rozvratníkov, vyzvedačov, špiónov a vrahov [...] bandou zaprisahaných nepriateľov robotníckej triedy, ktorí pracujú v žolde vyzvedných orgánov zahraničných štátov“. Z tohto dôvodu bolo podľa Stalina nutné túto skupinu „ako nepriateľov robotníckej triedy a ako vlastizradcov nemilosrdne rozdrviť a vykántrit“.¹⁵ V tomto období sa už pojmom trockizmus označovala akákoľvek kritika Stalinovej osoby. Slovo trockista sa stalo politickou nadávkou a dôvodom

10 ŠTORKÁNOVÁ, L. *Trockismus v České republice s důrazem na vývoj po roce 2000*, s. 12 – 13 a 20.

11 Pod týmto pojmom sa rozumel zo začiatku súhrn všetkých myšlienok a kritických názorov Trockého, ktoré odporovali Stalinovmu chápaniu marxizmu a leninizmu. Do konca 20. rokov sa však stále považoval za jeden z „politických smerov v robotníckej triede, pravda, protileninským a preto od základov falošným, ale predsa len politickým smerom“. STALIN, Josif Vissarionovič. *O nedostatkoch straníckej práce a o opatreniach na likvidáciu trockistických a iných dvojtvárníkov*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1951, s. 11.

12 RICHTER, K. *Stalin nebo Trockij?*, s. 119 – 120 a 133.

13 RICHTER, K. *Stalin nebo Trockij?*, s. 135, 137, 144 – 148, 160 – 161.

14 PATENAUDE, B. M. *Trockij. Pád revolucionáře*, s. 6.

15 STALIN, J. V. *O nedostatkoch straníckej práce a o opatreniach na likvidáciu trockistických a iných dvojtvárníkov*, s. 13 a 31.

k obvineniu, sledovaniu a napokon i k trestnému stíhaniu. V týchto intenciách sa postupne začali konštruovať veľké politické procesy, ktorých spoločným ústredným menovateľom bol práve trockizmus. V straníckej tlači sa pravidelne oznamovalo odhalenie trockisticko-nacionalistických skupín, trockisticko-zinovievovských sprisahaní a trockistických hniezd.¹⁶ Najvýznamnejšie politické procesy, tzv. monsterprocesy, s takouto politicko-ideologickou koncepciou sa v Sovietskom zväze odohrali v rokoch 1936 – 1938 a boli vyvrcholením Stalinom organizovanej straníckej čistky (v historickej literatúre známej pod označením „Veľká čistka“ alebo „Veľký teror“).¹⁷ Obdobie Stalinského masového teroru, vedené aj v mene boja proti trockizmu, symbolicky uzavrel akt individuálneho teroru – vražda Stalinovho dlhoročného a úhlavného politického konkurenta L. D. Trockého, ktorú 20. augusta 1940 previedol španielsky komunista a agent NKVD Ramón Mercader.

TROCKIZMUS V MEDZIVOJNOVEJ KSČ

Vývoj v Ruskej komunistickej strane (boľševikov) (RKS(b)) (od roku 1925 VKS(b)) krátko pred a po Leninovej smrti – pôsobenie rôznych názorových prúdov, činnosť straníckych frakcií, no v rozhodujúcej miere hlavne mocenský zápas o Leninovo

Trockij v nemocnici po atentáte z 20. augusta 1940 (Zdroj: AP)

nástupníctvo – zásadným spôsobom ovplyvňoval aj smerovanie v ďalších komunistických stranách združených v Kominterne.

Výnimkou nebola ani KSČ, v ktorej sa zárodoky budúcej ľavej opozície začali tvoriť už v prvej polovici 20. rokov. Vznikajúce trockistické skupinky však boli početne takmer zanedbateľné – združovali len niekoľko desiatok členov, ktorí sa prelievali z jednej organizácie do druhej, alebo pôsobili naraz vo viacerých skupinách. Pod vplyvom

rozdielných ideových názorov a osobnej rivality sa často ďalej štiepili a viedli spolu ostré polemiky.¹⁸ Multietnická podoba československého štátu, ktorá sa odzrkadľovala aj v samotnej KSČ, navyše spôsobila, že tieto skupinky vznikali izolovane najmä v českom, nemeckom a slovenskom etnickom prostredí. Z týchto dôvodov sa v rámci KSČ nikdy nevytvorila jednotná trockistická (ľavá) opozícia.¹⁹

Trockého nasledovníci v Československu prijímali jeho tézy úplne, alebo

16 RICHTER, K. *Stalin nebo Trockij?*, s. 166.

17 Tieto monsterprocesy vošli do dejín pod označením „Moskovské procesy“. Prvý moskovský proces, tzv. proces so šestnástimi, v oficiálnych dokumentoch nazývaný „Proces s antisovietskym trockisticko-zinovievovským centrom“, sa uskutočnil v dňoch 19. – 24. 8. 1936. Medzi súdencami boli aj bývalí Stalinovi blízki spolupracovníci Grigorij J. Zinoviev a Lev B. Kamenev. Všetci obvinení boli odsúdení na trest smrti a zastrelení. Druhý moskovský proces, tzv. proces so sedemnástimi, v oficiálnych dokumentoch označený ako „Proces s paralelným antisovietskym trockistickým centrom“, sa uskutočnil v dňoch 23. – 30. 1. 1937. Na lavici obžalovaných sa ocitli bývalí vysokí stranícki funkcionári, medzi nimi aj Karl B. Radek, Leonid P. Serebrjakov, Grigorij J. Sokolnikov a Jurij Pjatakov. Až 13 obvinených bolo odsúdených na trest smrti a zastrelených. Tretím moskovským procesom bol tzv. proces dvadsaťjeden, v oficiálnych dokumentoch nazývaný „Proces s pravicovo-trockistickým blokom“, ktorý sa konal v dňoch 2. – 13. 3. 1938. Medzi obvinenými sa ocitli viacerí významní stranícki funkcionári a taktiež vedúci pracovníci bezpečnostných zložiek – napríklad Alexej I. Rykov, Nikolaj I. Bucharin a Genrich G. Jagoda. Z obvinených bolo 18 osôb odsúdených na trest smrti a popravených. Bližšie k moskovským procesom pozri MARIE, Jean-Jacques. *Stalin*. Praha: Naše vojsko, 2011, s. 364 – 437; PANTO, Dmitrij. Proti svojim. *Moskovské procesy v rokoch 1936 – 1938. Historická revue*, roč. 31, 2020, č. 9, s. 6 – 10; TUCKER, Robert C. *Stalin na vrcholu moci. Revoluce shora 1928–1941*. Praha, BB/art, 2008, s. 406 – 525.

18 PEČÍNKA, Pavel. *Pod rudou vlajkou proti KSČ. Osudy radikální levice v Československu*. Brno: Doplněk, 1999, s. 18 – 20.

19 IMT. *Historie trockismu v Čechách a na Slovensku* [online]. [cit. 2020-12-29]. Dostupné na: <https://www.konfrontace.com/post/2018/07/21/historie-trockismu-v-c4-8cech-c3-a1ch-a-na-slovensku>

len s miernymi úpravami a snažili sa ich aplikovať na vtedajšie domáce podmienky. Značnej popularite sa tešil najmä medzi ľavicovými intelektuálmi, no jeho diela boli prístupné aj širokej verejnosti, keďže v medzivojnovom období bolo v oficiálnom predaji jeho 15 knižných titulov.²⁰ Kým nebol Trockij ústredným straníckym vedením vyhlásený za kacíra, jeho diela šírili aj stranícke vydavateľstvá. Jedným z prvých a zároveň i najvýznamnejších predstaviteľov ľavej opozície v KSČ bol Alois Neurath, novinár z *Vorwärts* a člen vedenia KSČ, ktorý sa stal jej vodcom potom, ako sa v roku 1925 Grigorij J. Zinoviev a Lev B. Kamenev postavili na stranu Trockého proti Stalinovi.²¹ Medzi prvé organizácie sympatizujúce s Trockého myšlienkami, ktoré vznikli v prostredí KSČ už v polovici 20. rokov, patrila aj skupina okolo Břetislava Hüly, Ladislava Görlicha, Karela Vaněka a Jana Skály. Od roku 1927 vydávala *Věstník komunistické opozice*, na ktorého stranách napríklad publikovala manifest „Na obranu ruské revoluce – Proti persekucii soudruha Trockého“²² a koncom toho istého roku aj časopis *Rudý prápor*. V približne rovnakom období sa sformovala aj skupina okolo komunistického mládežníckeho aktivistu Otta Friedmanna a bývalého československého predstaviteľa v Komunistickej internacionále mládeže Karela Fischera (Michaleca), ku ktorej sa pripojili aj českí Nemci – redaktor teoretickej straníckej revue *Komrevue* profesor Arthur Pollak a najmä Wolfgang Salus, od roku 1929 jeden z osobných

Trockého tajomníkov. Friedmannova skupina prenikla najmä do mládežníckeho spolku Jack London club, zameraného na športové a kultúrne aktivity, no vydávala aj svoj časopis *Jiskra*. Tieto skupiny a jednotlivci vytvorili v KSČ prvú skutočnú opozičnú frakciu, ktorá kritizovala oficiálnu stranícku líniu z trockistických pozícií.²³

Vedenie KSČ sa zo začiatku vyhýbalo zaujať postoj k mocenskému súboju Stalina s Trockým, ktorý prebiehal od prelomu rokov 1923/1924 v Sovietskom zväze. Pod tlakom Kominterny však bolo stranícke vedenie nútené odsúdiť ľavú opozíciu a osobu Trockého. K problému, ako ľavá opozícia kritizovala sovietsku komunistickú stranu a politiku Kominterny, sa však vedenie KSČ nevyjadriло. Nastupujúca prvá etapa boja proti trockizmu sa stala jedným z dôvodov boľševizácie nielen jednotlivých komunistických strán, ale čo je paradoxné, aj samotnej sovietskej komunistickej strany: „V Sovietskom zväze znamená v súčasnosti boľševizácia strany ideologický boj proti trockizmu a likvidáciu trockizmu v KS Ruska.“²⁴ Proces boľševizácie samozrejme zasiahol aj KSČ a jeho hlavná časť sa odohrala v rokoch 1924 – 1929. Určite nie je náhoda, že tento proces sa časovo kryje s prvou etapou boja proti trockistickej (ľavej) opozícii v Sovietskom zväze.

Po prvom odsúdení ľavej opozície v KSČ sa viacerí Trockého sympatizanti z radov komunistických funkcionárov dištancovali od jeho osoby a myšlienok. Niektorí však v jeho podpore vytrvali – medzi nimi boli

napríklad Arthur Pollak či Alois Neurath. Keďže druhý menovaný (spoločne s K. Fischerom) v auguste 1926 na schôdzi ÚV KSČ deklaroval, že stojí za už zosadeným G. J. Zinovievom, bol odvolaný z funkcie člena ústredného výboru. Politickou porážkou Neuratha a jeho priateľov sa skončila prvá etapa boja proti trockizmu v KSČ.²⁵ V nasledujúcich troch rokoch, až do V. zjazdu KSČ, na ktorom zvíťazila stalinská línia reprezentovaná Klementom Gottwaldom, boli Trockého otvorení sympatizanti zo strany postupne vylučovaní, skrytí priaznivci tu však naďalej zostávali.

Od začiatku 30. rokov začali vznikáť rôzne skupiny trockistickej orientácie, ktoré boli opozične naladené voči politike KSČ.²⁶ V roku 1934 sa okolo bývalého šéfredaktora *Rudého práva* Josefa Guttmanna začala formovať najvýznamnejšia radikálne ľavicová skupina celej predmnichovskej republiky. Vydávala vlastné periodikum z názvom *Proletár* a postupne sa jej členmi stali aj ďalšie významné osobnosti – najmä intelektuáli Závěš Kalandra a František Třešňák.²⁷ Aj keď predstavitelia tejto skupiny prechovávali k Trockému sympatie, paradoxne iným trockistom vyčítali sektárstvo, pohľad na povahu sovietskeho štátu a názor na vznik novej revolučnej strany.²⁸

Vznik nových ľavých opozičných skupín, ktoré prostredníctvom členov KSČ pôsobili aj v samotnej strane, vydráždil aj vedúcich straníckych činiteľov, ktorí podľa pokynov z Moskvy nenávideli Trockého až za hrob. A tak v roku 1936 odštartovala ďalšia vlna

20 PEČÍNKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 24.

21 RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia, 2002, s. 72.

22 Na obranu ruské revoluce – Proti persekucii soudruha Trockého. *Věstník komunistické opozice*, roč. 1, 1927, č. 2, s. 1.

23 PEČÍNKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 21 – 25.

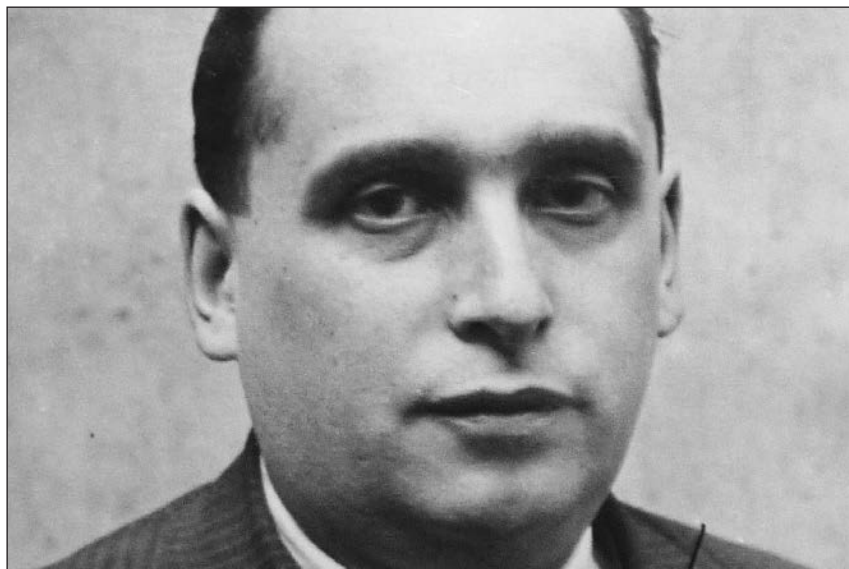
24 RUPNIK, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 63 a 72.

25 RUPNIK, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 72 – 73.

26 KRECHLER, Vladimír a kol. *Průruční slovník k dějinám KSČ. Svazek II. P – Ž, heslo Trockismus*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964, s. 905.

27 PEČÍNKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 29.

28 RUPNIK, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 140. Bližšie k problematike vývoja ľavej opozície po roku 1929 pozri ANEV, Petr. *Komunistická opozice 1929 – 1932. Bílé místo v dějinách KSČ. Paměť a dějiny*, roč. 2019, č. 4, s. 60 – 72.

Medzi najvýznamnejších predstaviteľov tzv. ľavej opozície v KSČ patrili Josef Guttman
(Zdroj: www.wikimedia.org)

straníckych čistiek, ktorá už mala súvislosť s prípravami tzv. Moskovských procesov. Postihla najmä komunistickú tlač. Ako triedny nepriateľ bol napríklad odhalený šéfredaktor *Rudého práva* Stanislav Budín, ktorého obvinili, že hlavný stranícky tlačový orgán využíval na to, aby „v skrytej forme vykonával antisovietsku a antikomunistickú propagandu, aby napomáhal trockistom“. Za to bol zbavený funkcie šéfredaktora a vylúčený z KSČ.²⁹

Československí prívrženci ľavej opozície, ktorí videli v Trockom, Bucharinovi a Kamenevovi naďalej reprezentantov revolúcie, chápali moskovské procesy ako snahu stalinskej kontrarevolúcie zlikvidovať Leninových

spolupracovníkov a upevniť postavenie straníckej byrokracie a ako pokus zapáčiť sa „buržoáznym veľmociam“ a rezignovať na budovanie socializmu v ZSSR a na perspektívu svetovej proletárskej revolúcie.³⁰ Boli to naďalej presvedčení komunisti, ktorí však chceli priviesť hnutie späť k marxizmu. Moskovské procesy predstavovali pre nich definitívny rozchod s KSČ. Ako skonštatoval F. Třešňák, „odišli sme po prvých popravách. Pre nás to bolo bez diskusie. Stalin je vrah“.³¹

V porovnaní s českým a nemeckým etnickým prostredím, na Slovensku až do konca 20. rokov nepôsobili významnejšie skupiny združujúce prívržencov ľavej opozície v KSČ.

Tento trend zmenil až návrat Henricha (niekde aj Hyneka alebo Ignáca) Lenoroviča³² na Slovensko. O jeho životných osudoch existujú len strohé informácie. Bol spoluzakladateľom KSČ na Slovensku, no v 20. rokoch pôsobil prevažne v Prahe. Do kontaktu s ľavou opozíciou v sovietskej bolševickej strane sa dostal už v roku 1925 a od tej doby bol jednou z vodcovských osobností trockistov v Československu.³³ Obklopil sa hlavne mladými aktivistami, medzi ktorých patrili už spomínaný W. Salus a taktiež Jiří Kopp a Jan Frankel.³⁴ V roku 1928 bol však za svoju opozičnú činnosť vylúčený z KSČ³⁵ a pravdepodobne na prelome rokov 1928/1929 sa vrátil na Slovensko, konkrétne do Bratislavy, kde sa časom zamestnal ako účtovník.³⁶ V marci 1929, teda krátko po V. zjazde KSČ, tu založil diskusnú skupinu (krúžok), ktorá združovala sympatizantov L. D. Trockého a jeho myšlienok. Vznik a činnosť Lenorovičovej skupiny je pre tému tejto štúdie dôležitá, a to nielen preto, že to bola nakoniec najvýznamnejšia trockistická skupina pôsobiaca na Slovensku v 30. rokoch, ale najmä preto, že práve na jej platforme sa stretli osudy až troch budúcich členov skupiny Michal Tušera a spol. a o 27 rokov neskôr československá Štátna bezpečnosť (ŠtB) v činnosti tejto skupiny hľadala korene ich „protištátnej činnosti“ po februári 1956. Z tohto dôvodu si preto činnosť tejto skupiny priblížime trochu podrobnejšie.

29 RUPNIK, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 136.

30 PEČÍŇKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 31.

31 Pre zaujímavosť, iný postoj zaujal napríklad Ladislav Novomeský, ktorý sa pod vplyvom silnejúcej nacistickej hrozby rozhodol „nehrať hru nepriateľa“. RUPNIK, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 138 – 139.

32 Jeho priezvisko sa v literatúre a v archívnych dokumentoch vyskytuje aj v podobe Leonorovič alebo Lenorovics.

33 IMT. *Historie trockismu v Čechách a na Slovensku*.

34 BROUÉ, Pierre. The International Oppositions in the Communist International. A Global Overview. In: *The International Newsletter of Communist Studies*, roč. 24/25, 2018/2019, č. 31 – 32, s. 63.

35 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V), archívne číslo (ďalej a. č.) 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 30. 9. 1957, s. 1.

36 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 6.

Informácií o činnosti Lenorovičovej skupiny je málo a takmer výlučne pochádzajú z výpovedí obvinených v skupine Michal Tušera a spol., ktoré vznikli na pôde vyšetrovacích zložiek ŠtB v druhej polovici roku 1957. Podľa týchto prameňov sa z budúcich obvinených v prípade M. Tušera a spol. stal jedným z prvých členov Lenorovičovej skupiny Karol Terebessy (1910, Nitra). Pod vplyvom svojho staršieho brata Jána sa ešte ako študent bratislavskej obchodnej akadémie, pochádzajúci z maďarského národnostného prostredia, stal členom maďarského mládežníckeho socialistického spolku Sarló (Kosák).³⁷ Tu sa zoznámil s H. Lenorovičom, ktorý po svojom príchode do Bratislavy občas zavítal na verejné prednášky organizované týmto spolkom. Lenorovičove myšlienky Terebessyho oslovili, no plnohodnotným členom jeho skupiny sa hneď nestal, pretože v rokoch 1930 – 1932 študoval na Vysokej škole obchodnej v Prahe.³⁸ H. Lenorovič mu však odovzdal kontakty na svojich bývalých spolupracovníkov, a tak K. Terebessy počas štúdia navštevoval pražské schôdzky trockistickej skupiny, ktorú reprezentovali W. Salus, J. Kopp a Ferdinand Jeřábek. Stretol sa tu však aj s A. Neurathom

Niektoré novinové tituly vydávané v období 1. ČSR skupinami tzv. favej opozície (Zdroj: A ÚPN)

a J. Frankelom.³⁹ Po absolvovaní štúdia sa vrátil do Bratislavy a zamestnal sa ako úradník v poisťovni, neskôr súkromne vyučoval angličtinu.⁴⁰ Od roku 1932 sa stal plnohodnotným členom Lenorovičovej skupiny, ktorá sa však čoraz viac dostávala do ostrého konfliktu so spolkom Sarló. Z dôvodu šírenie trockistických myšlienok ho preto v roku 1934 zo spolku vylúčili.⁴¹ V Lenorovičovej skupine navyše pôsobil aj

jeho brat Ján, ktorý sa postupne vypracoval na hlavného ideológa skupiny.⁴²

Druhým členom Lenorovičovej skupiny z budúcich obvinených v prípade M. Tušera a spol. bol Jozef Mičudík (1898, Budapešť). Od roku 1915 pracoval s prestávkami ako robotník, resp. murár a od roku 1923 bol členom KSČ.⁴³ Patril medzi spoľahlivých strážníkov, o čom svedčí aj fakt, že ho v roku 1928 vyslali na odborový komunistický

- 37 Spolok založil Edgár Balogh v roku 1928 v Gombaseku. Od roku 1930 existoval aj v Bratislave a usporadúval rôzne kultúrne a politické podujatia. Postupne sa v spolku presadzovala stalinistická línia. Jeho zakladateľa v roku 1935 vyhostili z Československa z dôvodu komunistickej činnosti. BŽOCH, Adam. Karol Terebessy, osud a dielo. In: TEREBESSY, Karol. *Jazyk, kultúra a hlbinná psychológia*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 15.
- 38 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessy. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 25. 9. 1957, s. 1.
- 39 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessy. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 5. 9. 1957, s. 1.
- 40 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessy. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 3. 10. 1957, s. 2.
- 41 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessy. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 25. 9. 1957, s. 2; BŽOCH, A. Karol Terebessy, osud a dielo, s. 15.
- 42 Ján Terebessy vyštudoval právo a do roku 1936 pôsobil v advokátskej kancelárii Vladimíra Clementisa. V roku 1938 sa natrvalo vysťahoval do USA, kde až do roku 1946 pôsobil ako hlásateľ v maďarskom oddelení rozhlasovej stanice *Hlas Ameriky*. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessy. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 3. 10. 1957, s. 1.
- 43 V rokoch 1916 – 1918 bojoval J. Mičudík na frontoch 1. svetovej vojny. Po jej skončení opäť pracoval ako robotník, no na jeseň roku 1919 vstúpil do služieb ministerstva vnútra a po absolvovaní 6-mesačného kurzu začal pracovať ako detektív v Košiciach, v Šahách a v Bratislave. Po necelom roku však zo služieb ministerstva vnútra odišiel a následne už pracoval len ako murár. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 29. 8. 1957, s. 1 – 2; Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 1 – 2.

kurz do Drážďan.⁴⁴ S H. Lenorovičom sa Mučudík spoznal za neznámych okolností už pred rokom 1929, pričom ešte počas pôsobenia v Prahe mu posielal do Bratislavy diela L. D. Trockého. Preto neprekvapuje, že Lenorovič ho po príchode do Bratislavy a založení skupiny veľmi skoro zapojil do jej činnosti.⁴⁵ V tom istom období Mičudík vstúpil aj do ilegálnej organizácie nazvanej „Stredoeurópsky komitét“, ktorá pracovala pre Sovietsky zväz a komunistické hnutie.⁴⁶ Keďže začal aj na stránickej pôde vystupovať otvorene ako Trockého prívrženc, bol koncom roka 1930 po viacerých rozporoch zo strany vylúčený.⁴⁷

Ako posledná sa členom Lenorovičovej skupiny stala budúca hlavná postava prípadu tzv. bratislavských trockistov – Michal Tušera (1895, Spišské Lúky). Počas prvej svetovej vojny začal v Budapešti študovať medicínu a po jej skončení sa tu angažoval v komunistickom hnutí v období Maďarskej republiky rád. Po jej zániku odišiel do Košíc, kde spoluzakladal tzv. ľavé krídlo v sociálnej demokracii. Čoskoro však odišiel študovať do Prahy, kde

si v roku 1922 dokončil štúdium medicíny a bol promován za lekára. Po návrate na Slovensko vstúpil do KSC a pracoval ako lekár postupne v Košiciach, Lučenci, Žiline a v Chtelnici. V roku 1925 vystúpil z KSC, pretože inak nemohol zastávať funkciu obvodného lekára. V rokoch 1927 – 1930 odišiel študovať detskú medicínu na detskú kliniku v Berlíne. Jeho príklon k robotníckemu hnutiu sa prejavil aj tu vstupom do Komunistickej strany Nemecka (KPD).⁴⁸ Po návrate na Slovensko v roku 1930 mu úrady odmietli vydať doklad o československom štátnom občianstve, a preto opätovne nevstúpil do KSC. V roku 1931 sa v Bratislave stretol s H. Lenorovičom, ktorého už poznal z predchádzajúceho obdobia, a začal navštevovať jeho diskusnú skupinu.⁴⁹

V Lenorovičovej skupine sa tak na začiatku 30. rokov stretli a zoznámili Michal Tušera, Karol Terebessy a Jozef Mičudík.⁵⁰ Okrem nich boli členmi skupiny aj robotníci Ján Fábry, Jozef Kőszegi a Žigmund Poňa.⁵¹ Celkový počet jej členov osciloval okolo čísla 10 a pôsobili tu teda najmä osoby

z prostredia inteligencie a robotníctva. Stretávali sa v byte H. Lenoroviča, kde diskutovali o Trockého dielach a myšlienkach. Zo začiatku uvažovali aj nad vstupom do KSC, kde by vytvorili akúsi platformu. Vzhľadom na politické okolnosti však od tejto možnosti ustúpili a pokúšali sa do činnosti skupiny zapojiť aspoň členov strany. Gro jej činnosti tvorilo získavanie, vydávanie a distribuovanie trockisticky zameranej literatúry, nie iba pre svoje potreby, prípadne potreby iných podobne zameraných skupín na Slovensku, ale aj smerom do zahraničia. Lenorovičova skupina získavala literatúru najmä z Prahy – od W. Salusa a F. Jeřábka, od ktorých dostával ich časopisy *Unser Wort* a *Jiskra* a viaceré Trockého titulov.⁵² Kontakt s pražskými skupinami udržiavali najmä H. Lenorovič⁵³ a K. Terebessy, pričom druhý menovaný získanú literatúru prekladal do maďarčiny. Tá sa potom tlačila vo viacerých tlačiarňach v Bratislave a následne distribuovala na Slovensku, prípadne prevážala do Rakúska.⁵⁴ Okrem toho Lenorovič a Terebessy vydali v roku 1935 dve čísla

44 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 2 248, archívna jednotka (ďalej a. j.) 312. Opis zápisnice z výsluchu J. Mičudíka z roku 1933, s. 1.

45 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 6.

46 J. Mičudík bol súčasťou tejto ilegálnej organizácie až do svojho zatknutia v roku 1933. Z väzby bol prepustený na základe prísľubu spolupráce s políciou, konkrétne s Imrichom Suckým, s ktorým sa poznal ešte z obdobia svojho pôsobenia v službách ministerstva vnútra. Následne pracoval na rozložení celej organizácie. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 3.

47 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Opis zápisnice z výsluchu J. Mičudíka z roku 1933, s. 1.

48 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 3. 10. 1957, s. 1 – 2.

49 Michal Tušera sa oženil s ruskou emigrantkou Valentinou Provatorovovou, s ktorou sa zoznámil počas svojho pobytu v Berlíne. Mali spolu tri deti. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 30. 9. 1957, s. 1 – 2.

50 Zvyšní dvaja obvinení v skupine tzv. bratislavských trockistov – Jozef Ondruš a Anton Rašla neboli nikdy členmi Lenorovičovej skupiny a ani sa nepodieľali na jej činnosti.

51 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka J. Fábryho z 20. 9. 1957, s. 1; Protokol o výsluchu svedka J. Kőszegihho z 20. 9. 1957, s. 1; Protokol o výsluchu svedka L. Puškáša z 25. 9. 1957, s. 1.

52 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessymu. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 25. 9. 1957, s. 1 – 2; Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 5. 9. 1957, s. 2.

53 PEČÍŇKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSC*, s. 27; BROUÉ, P. *The International Oppositions in the Communist International*, s. 67.

54 Podľa K. Terebessyho sa literatúra posielala k Trockého stúpencom do Trnavy, Košíc, Mukačeva a Žiliny. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessymu. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 25. 9. 1957, s. 2 – 3.

trockisticky orientovaného časopisu *Az ár ellen* (Proti prúdu).⁵⁵ Vydávanie literatúry si samozrejme vyžadovalo materiálne prostriedky. Finančne na ňu prispieval napríklad M. Tušera.⁵⁶ Ďalším okruhom činnosti Lenorovičovej skupiny bolo získavanie nových členov (najmä z prostredia KSČ), ktoré mal na starosti J. Mičudík.⁵⁷ Z toho možno vydedukovať, že skupina sa snažila rozšíriť počet členov a aj svoj vplyv najmä medzi robotníkmi. Za takýmto postupom bola údajná snaha postupne pretvoriť skupinu na novú opozične orientovanú komunistickú stranu.⁵⁸ V tomto prípade nemusí ísť o konštrukciu ŠtB, čo potvrdzuje aj fakt, že H. Lenorovič a K. Terebessy mali cez opozičných komunistov v Budapešti kontakty priamo na trockistickú centrálu v Paríži, a dokonca prostredníctvom W. Salusa udržovali nepriame styky aj s L. D. Trockým.⁵⁹ O činnosti H. Lenoroviča bol Trockij dobre informovaný. Napríklad nebol úplne spokojný s úrovňou jeho ortodoxnosti. Preto v decembri 1934 napísal kritiku Lenorovičových myšlienok v texte *Príspevok do diskusie o ideových základoch Medzinárodnej komunistickej ligy*. Obvinil ho v ňom z niekoľkých teoretických prešlapov, no súhlasil s ním, že je potrebné zakladať

Publikácie L. D. Trockého, ktoré si od roku 1930 postupne zozbieral Jozef Ondruš (Zdroj: A ÚPN)

nové komunistické strany, a to aj v Sovietskom zväze.⁶⁰

Lenorovičova skupina vykonávala svoju činnosť najaktívnejšie v rokoch 1930 – 1934. Po odchode jej zakladateľa na liečenie jej aktivita dočasne upadla.⁶¹ Skupina však existovala až do roku 1939, kedy sa po vzniku Slovenského štátu rozpadla.⁶² Napríklad podľa neskoršej výpovede K. Terebessyho vystúpil v roku 1936 v Bratislave spolu s H. Lenorovičom s polemickými diskusnými príspevkami na prednáške V. Clementisa o trockizme.⁶³ Ešte na prelome rokov 1938/1939 sa údajne

prostredníctvom J. Frankena riešila možnosť, že K. Terebessy odíde do Mexika a stane sa jedným zo spolupracovníkov L. D. Trockého. Jeho odchod sa však kvôli vypuknutiu vojny nezrealizoval.⁶⁴

TROCKIZMUS AKO SÚČASŤ POLITICKÝCH PROCESOV V ROKOCH 1948 – 1954

V povojnovom Československu už nedošlo k sformovaniu významnejších skupín ľavej opozície. Časť ich prívržencov a sympatizantov, ktorí plánovali oživiť svoju politickú činnosť,

55 BŽOCH, A. Karol Terebessy, osud a dielo, s. 16.

56 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 30. 9. 1957, s. 2.

57 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 6–7.

58 Názov strany mal byť údajne „Štvrtá internacionála“. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 7; Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessyho. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 25. 9. 1957, s. 2.

59 BROUÉ, P. The International Oppositions in the Communist International, s. 67 a 69.

60 IMT. *Historie trockizmu v Čechách a na Slovensku*.

61 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 7.

62 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o vypočutí svedka J. Fábryho z 20. 9. 1957, s. 1–2.

63 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessyho. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 25. 9. 1957, s. 3.

64 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessyho. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 25. 9. 1957, s. 4–5; Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica z hlavného pojednávania proti M. Tušerovi a spol. z 11. – 14. 12. 1957, s. 9.

vstúpila do komunistickej strany, prípadne sa pridali k sociálnym demokratom.⁶⁵ Problematike trockizmu venovali v komunistickom ústredí opätovnú pozornosť už od roku 1945. Postupne sa zostavoval zoznam trockistov, ktorí v priebehu 30. rokov opustili KSČ dobrovoľne, alebo boli zo strany vylúčení pre nesúhlas s politikou Sovietskeho zväzu, najmä s priebehom politických procesov v období tzv. Veľkej čistky.⁶⁶

V Českých krajinách sa niekoľko desiatok bývalých trockistov od roku 1946 stretávalo v obnovenom Jack London club. Boli to napríklad W. Salus, Z. Kalandra a Ladislav Görlich. Viacerí z nich už opustili mnohé predvojnové trockistické dogmy, no naďalej kritizovali lavírovanie, antidemokratizmus a sklony k totalite v KSČ. Aj z tohto dôvodu bola činnosť Jack London club už od roku 1947 monitorovaná československými bezpečnostnými zložkami, ktoré boli už v tejto dobe z veľkej časti ovládané prívržencami komunistickej strany.⁶⁷

Podobná situácia bola aj na Slovensku, kde sa prívrženci trockizmu po vojne neaktivizovali. Bývalí členovia a spolupracovníci Lenorovičovej skupiny buď vojnové roky neprežili (vrátane samotného zakladateľa), alebo po

roku 1945 vstúpili do KSS, prípadne do sociálnej demokracie (Strana práce, neskôr Sociálna demokracia na Slovensku, resp. Československá sociálna demokracia na Slovensku). Do komunistickej strany po vojne opätovne vstúpili bývalí straníci Michal Tušera⁶⁸ a Jozef Mičudík.⁶⁹ Karol Terebessy, ako predvojnový sociálny demokrat, vstúpil v roku 1946 do Strany práce. Do roku 1948 vystriedal viacero úradníckych funkcií.⁷⁰ Ich vzájomné kontakty v prvých povojnových rokoch neboli časté, skôr by sa dalo povedať, že boli len náhodné.⁷¹

Február 1948 a nástup komunistickej strany k moci významným spôsobom ovplyvnil aj bývalých trockistov. Mnohým boli stalinistické metódy dôverne známe, a tak pri prvej príležitosti viacerí emigrovali do zahraničia (napríklad W. Salus).⁷² Zvýšený záujem komunistického režimu a jeho bezpečnostných zložiek o bývalých prívržencov ľavej opozície však priniesla až roztržka medzi sovietskym diktátorom J. V. Stalinom a juhoslovenským vodcom Josipom B. Titom. Už v prvej protijuhoslovskej rezolúcii Kominformy z 22. júna 1948 sa juhoslovenským komunistom vyčítalo užívanie niektorých Trockého politických metód.⁷³ Kľúčová však bola

až druhá protijuhoslovskej rezolúcia Kominformy, prijatá v Budapešti 16. – 19. novembra 1949, ktorá ohlasovala začiatok straníckych čistiek v jednotlivých komunistických stranách. Stalin ich zdôvodňoval teóriou o zostrovaní „triedneho boja“ v období budovania socializmu, ktorá sa postupne transformovala do tézy o prenikaní nepriateľov do vedenia komunistických strán. Z tohto dôvodu rezolúcia vyzývala jednotlivé komunistické strany, že musia „zosilniť ideologickú prácu vo výchove komunistov v duchu proletárskeho internacionalizmu, nesmieriteľnosti voči každému odklonu od zásad marx-leninizmu, v duchu vernosti ľudovej demokracii a socializmu a medzinárodnému socialistickému frontu na čele so SSSR“.⁷⁴ Tak sa v straníckom prostredí popri boji proti „titoizmu“ a „buržoáznemu nacionalizmu“ opäť obnovil aj boj proti trockizmu. V marci 1950 minister spravodlivosti Alexej Čepička žiadal o knižné vydanie publikácií popisujúcich priebeh sovietskych (moskovských) procesov proti trockistom z druhej polovice 30. rokov, na ktorých by sa organizátori politických procesov v Československu „mohli školit pro akci bdělosti“.⁷⁵

Krátko po prvej protijuhoslovskej rezolúcii Kominformy sa medzi

65 PEČÍŇKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 41.

66 KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 62.

67 PEČÍŇKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 42 – 43.

68 Michalovi Tušerovi bola po roku 1939 z rasových dôvodov odňatá lekárska prax. Preto v nasledujúcich rokoch spolu s manželkou prevádzkoval papierenský obchod. Od februára 1945 do konca roku 1945 pôsobil vo funkcii primára detského oddelenia v štátnej nemocnici v Prešove. Od roku 1946 do roku 1953 prevádzkoval v Bratislave vlastnú detskú ambulanciu. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 3. 10. 1957, s. 3; Prijímací list M. Tušeru z 12. 8. 1957.

69 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Prijímací list J. Mičudíka z 12. 8. 1957.

70 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessyemu. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 3. 10. 1957, s. 2 – 3.

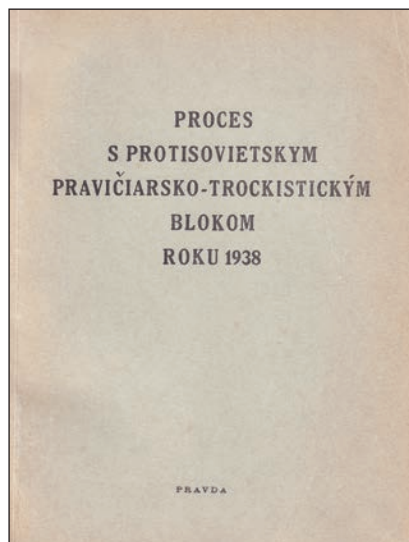
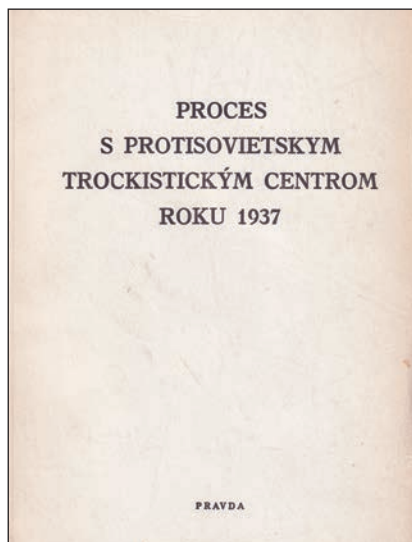
71 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 7.

72 PEČÍŇKA, P. *Pod rudou vlajkou proti KSČ*, s. 43.

73 Rezolúcia Informačného byra o situácii v Komunistickej strane Južoslávie. *Pravda*, roč. 5, 1948, č. 150, s. 1.

74 Južoslávská komunistická strana v moci vrahov a špiónov. *Pravda*, roč. 30, 1949, č. 291, s. 15.

75 1950, 24. marec, Praha. Zápisnica z porady koordinačnej komisie o maximálnom propagačnom a výchovnom využití politických procesov. LETZ, Róbert, ed. *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2007, Dokument č. 2, s. 29. Tieto publikácie v priebehu nasledujúceho roku skutočne vyšli: *Proces s protisovietskym trockistickým centrom roku 1937*. Bratislava: Pravda, 1951, 303 s.; *Proces s protisovietskym pravičiarско-trockistickým blokom roku 1938*. Bratislava: Pravda, 1951, 439 s.

V roku 1951 vyšli na Slovensku propagandistické publikácie venujúce sa sovietskym (moskovským) procesom proti trockistom z druhej polovici 30. rokov (Zdroj: Archív B. Kinčoka)

záujmovými problematikami československej štátnej bezpečnosti (ŠtB) objavila aj problematika trockizmu. V rámci reorganizácie ministerstva vnútra (MV) v novembri 1948 bola zriadená Skupina I – „Bezpečnosť“, ktorú tvorili tri odbory – Prezídium pre bezpečnosť (odbor BP), Veliteľstvo ŠtB (odbor BA) a Veliteľstvo Národnej bezpečnosti (odbor BC). Odbor BA sa ďalej delil na skupinu BAa – tzv. vnútorná ŠtB a niekoľko samostatných sektorov. Skupinu BAa tvorilo celkovo 5 sektorov. Problematike trockizmu (a taktiež sociálnym demokratom) sa venoval referát 45, IV. oddelenia sektoru II. Po reorganizácii skupiny BAa sa problematike venoval referát 45, V. oddelenia sektoru BAa-II – politické spravodajstvo. Po

vzniku Ministerstva národnej bezpečnosti (MNB) v roku 1950 a v jeho rámci Veliteľstva ŠtB bola problematika trockizmu zaradená do kompetencie referátu 46a, 1. oddelenia II. sektoru.⁷⁶ Samotnému vyšetrovaniu komunistických funkcionárov sa venoval Sektor VI A, ktorý tvorili štyri vyšetrovacie oddelenia: 1. oddelenie – nepriatelia v strane, 2. oddelenie – buržoázni nacionalisti, 3. oddelenie – trockisti (príslušníci Zboru národnej bezpečnosti) a 4. oddelenie – bývalí príslušníci interbrigád. V rámci krajských veliteľstiev (KV) ŠtB sa problematike trockizmu venoval referát 1, oddelenia 2.⁷⁷ Po vzniku Hlavnej správy (HS) ŠtB v júni 1952 (bývalé Veliteľstvo ŠtB) sa problematike trockizmu venoval referát boja proti

trockizmu zriadený v rámci 1. oddelenia II. odboru HS ŠtB.⁷⁸ Ani po zrušení MNB a vzniku nového MV v septembri 1953 nezmizla problematika trockizmu z činnosti bezpečnostných zložiek. Kompetencie bývalého oddelenia 1 a oddelenia 1/A II. odboru HS ŠtB prevzal v novej štruktúre I. odbor III. správy ministerstva vnútra, ktorý sa skladal z troch súčastí: 1. oddelenie – trockisti, 2. oddelenie – sionisti a 3. oddelenie – buržoázni nacionalisti.⁷⁹

Politických procesov s trockistami nebolo príliš mnoho a v zásade možno konštatovať, že išlo hlavne o ojedinelé prípady. Pojem trockizmus sa však vo veľkom objavoval najmä v prípadoch súdených komunistických funkcionárov. Organizátori týchto politických procesov mu pripisovali značný význam a aj preto vyšetrovatelia ŠtB nútili vyšetrovaných stranických funkcionárov k priznaniu, že sú trockistami, prípadne trockizmu podliehali alebo s ním aspoň koketovali.⁸⁰

Perzekučné zásahy postihli bývalých prívržencov ľavej opozície už na jeseň roku 1949. V novembri skončila vo vyšetrovacej väzbe prvá skupina na čele s jednou z najznámejších tvárí predvojnovy ľavo-opozičnej scény Závišom Kalandrom,⁸¹ ktorý sa napokon stal súčasťou prípadu Milada Horáková a spol. Čelil vykonštruovanému obvineniu z vytvorenia ilegálnej „trockistickej skupiny“, zo spolupráce so IV. internacionálov⁸² a zo špiónážnych kontaktov s americkou tajnou službou. Za trestné činy velezrady

- 76 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2007, s. 114 – 117, 136, 177.
- 77 FROLÍK, Jan. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*, roč. 41, 1991, č. 2, s. 464 a 466.
- 78 DVOŘÁKOVÁ, J. *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 197 – 199; FROLÍK, J. Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989, s. 471 – 472.
- 79 FROLÍK, Jan. Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*, roč. 52, 2002, č. 2, s. 401.
- 80 KAPLAN, K., PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, s. 62 – 63.
- 81 ŠtB skupinu monitorovala podľa všetkého už od septembra 1949. Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Ministerstvo národnej bezpečnosti (ďalej MNB), a. č. MNB 98, zväzok číslo (ďalej zv. č.) 11, Arnošt Ungár. Záznam z 24. 9. 1949.
- 82 Štvrtú internacionálu založil v roku 1938 L. D. Trockij ako združenie trockistických a iných nestalinistických komunistických strán, organizácií a skupín.

a vyzvedačstva bol v júni 1950 odsúdený na trest smrti a popravený.⁸³

Napriek zatknutiu a odsúdeniu prvých osôb označených biľagom trockizmu nebola ŠtB v roku 1950 spokojná s činnosťou po tejto línii. Predmetom kritiky bolo najmä nedostatočné agentúrne podchytenie problematiky – absencia agentúrnej siete medzi bývalými trockistami a nedostatočná spolupráca medzi jednotlivými zložkami Veliteľstva ŠtB – hlavne medzi referátom trockisti a vyšetrovacím sektorom. Z tohto dôvodu sa už od februára 1951 na jednotlivých krajských veliteľstvách ŠtB zriaďovali referáty na boj proti trockistom a koncom roka 1951 boli pre ich potreby vydané základné smernice. Podľa nich sa mali z okruhu bývalých trockistov a sociálnych demokratov vybrať osoby, ktoré by boli vhodné na spoluprácu s ŠtB. V jednotlivých krajoch sa mala zaviesť evidencia osôb, ktoré bezpečnostné zložky považovali za trockistov.⁸⁴ Najvýznamnejšie a najvplyvnejšie osoby sa mali začať rozpracovávať, pričom sa mali zisťovať ich kontakty (najmä zahraničné) a neustále monitorovať ich činnosť. Príslušníci referátov mali podozrivé osoby vyhľadávať najmä prostredníctvom archívneho materiálu – trockistických novín a časopisov vydávaných v medzivojnovom období. Vo väčšej miere sa mala využívať aj operatívna technika. Príslušníkom trockistických referátov sa odporúčalo sústavné štúdium literatúry, ktorá sa zaoberala bojom proti trockizmu. Zvýšená pozornosť sa mala venovať činnosti trockistov v hospodárskom a politickom živote. Špeciálna pozornosť sa však mala upriamiť na oblasť kultúry, kde sa podľa ŠtB „trockisti

Problematika trockizmu bola výrazným spôsobom prítomná aj v politickom procese s Rudolf Slánským a spol. (Zdroj: reprofoto)

snazí veľmi skytě různými úpadkovými směry, vesměs západnického ražení, narušovat naši ideologickou nadstavbu v literatuře, divadelnictví, poesii, architektuře, hudbě, malířství a jiných zájmových oblastech vědy a kultury“. Prípady celoštátneho charakteru sa mali predkladať Veliteľstvu ŠtB.⁸⁵

Problematika trockizmu bola výrazným spôsobom zastúpená aj v najväčšom politickom procese s komunistickými funkcionármi (v rámci celého sovietskeho bloku) Rudolf Slánským a spol. Už samotná obžaloba označila všetkých štrnásť obvinených za „trockisticko-titovských, sionistických, buržoázno-nacionalistických zradcov a nepriateľov československého ľudu, ľudovodemokratického zriadenia a socializmu...“. Zlomení obvinení sa pred senátom Štátneho súdu v Prahe priznávali k členstvu v „trockistických skupinách“, k „trockistickým názorom“, k podpore a ku krytiu činnosti „trockistických skupín“ alebo aspoň k úzkym kontaktom so

„zarytými trockistami“.⁸⁶ Od roku 1951 sa v rámci vyšetrovania prípadu R. Slánský a spol. konštruovala protištátna trockistická skupinu s názvom „Veľká rada“. Organizátori stranického vyšetrovania sem zaradili hlavne funkcionárov z hospodárskej oblasti, ktorí sa však nikdy nehlásili k trockizmu, nanajvýš mali v minulosti kritický postoj k sovietskym politickým procesom z druhej polovice 30. rokov.⁸⁷ Do čela prípadu postavili vyšetrovatelia komunistického ekonóma a bývalého generálneho riaditeľa národného podniku Zberné suroviny Václva Vlka, ktorý počas súdneho pojednávania s vedením protištátneho sprisahaneckého centra usvedčoval R. Slánskeho z „trockistickej činnosti“. Politický proces s „Veľkou radou“ sa konštruoval ako proces následný, resp. nadväzujúci na prípad R. Slánský a spol. Príslušníkov skupiny obvinili zo založenia „rozvratnej trockistickej skupiny“, ktorá mala v spojení s protištátnym sprisahaneckým centrom páchať „zločiny

83 *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Horáková a spoléčníci*. Praha: Ministerstvo spravdnosti, 1950, s. 20 – 21.

84 V roku 1951 MNB evidovalo celkovo 300 osôb s „trockistickou minulosťou“. ABS Praha, f. Sekretariát ministra vnútra 1948 – 1959 (ďalej A 2/1), šk. č. 6, inv. j. 59. Schôdza bezpečnostného kolégia z 27. 10. 1951, s. 8.

85 ABS Praha, f. A 2/1, šk. č. 6, inv. j. 59. Schôdza bezpečnostného kolégia z 27. 10. 1951, s. 13; šk. č. 7, inv. j. 61. Schôdza bezpečnostného kolégia z 5. 11. 1951, s. 8 – 11.

86 *Proces s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským*. Praha: Orbis, 1953.

87 Sedemčlennú skupinu tvorili Václav Vlk, Oldřich Černý, Ladislav Pluhař, Pavel Hrubý, Bohumil Holátko, František Novák a František Roušar.

velezrady, sabotáže a špionáže“.⁸⁸ Hlavné pojednávanie s členmi „Veľkej rady“ sa konalo pred Najvyšším súdom v Prahe v dňoch 23. – 25. februára 1954. Súd odsúdil obžalovaných na tresty odňatia slobody v celkovej výške 103 rokov.⁸⁹

Ďalším politickým procesom, v ktorom zohrávala problematika trockizmu ústrednú úlohu a ktorý nadväzoval na proces s R. Slánským a spol., bol prípad bývalého vedúceho kultúrno-propagačného oddelenia Slovenskej odborovej rady Dezidera Benaua. Do vyšetrovacej väzby sa dostal 29. júna 1951⁹⁰ a patril do širšieho okruhu vyšetrovaných v súvislosti s prípadom protištátného sprisahaneckého centra. Organizátori stranického vyšetrovania ho nakoniec nezradili do žiadnej skupiny a jeho prípad posudzoval súd samostatne. Obvinili ho, že ako „starý trockista“ zneužíval „své funkcie ve Slovenské odborové radě k zanášení trockistických i jiných škůdnických tendencí a názorů do Revolučního odborového hnutí ve snaze zvrátnit naše lidově demokratické zřízení, zaručené ústavou“.⁹¹ Dezider Benau bol 5. februára 1954 Najvyšším súdom v Prahe odsúdený na 4 roky odňatia slobody.⁹²

Od augusta 1954 činnosť komunistických bezpečnostných zložiek po línii trockistov upravovali nové pokyny MV definované v tajnom rozkaze ministra vnútra číslo 158/1954. Pokyny

boli určené pre jednotlivé krajské správy MV a reagovali na údajné nové smernice tzv. IV. internacionály, podľa ktorých sa mali v krajinách sovietskeho bloku vytvárať trockistické skupiny s úlohou rozkladať komunistické a robotnícke strany a prevádzať sabotáže hospodárskych a politických opatrení. Z tohto dôvodu ministerstvo vnútra rozhodlo, že každá krajská správa MV vypracuje podrobný celokrajský plán rozpracovania trockistov a plán agentúrno-operatívneho rozpracovania jednotlivých prípadov. V prvom pláne mal byť uvedený aj postup, akým spôsobom sa budú vyhľadávať a odhaľovať doteraz neznámi trockisti.⁹³ Zmena štýlu práce bezpečnostných zložiek po línii trockizmu svedčila o tom, že v druhej polovici roka 1954 sa v Československu končila „horúca etapa“ boja proti trockizmu, ktorú sprevádzali veľké politické procesy a nastupovala fáza, počas ktorej sa osoby podozrivé zo sympatií k názorom L. D. Trockého dostávali pod systematický (agentúrno-operatívny) dohľad štátnej bezpečnosti.

Bývalí členovia Lenorovičovej skupiny – Michal Tušera, Jozef Mičudík a Karol Terebessy – prežili obdobie masovej perzekúcie bez vážnejšej ujmy. J. Mičudík pracoval ako robotník v Pozemných stavbách Bratislava, kde v rokoch 1951 – 1952 zastáva funkciu predsedu závodnej organizácie KSS a v roku 1955 bol členom

oblastného pléna KSS v Bratislave.⁹⁴ V odlišnej situácii bol v tomto období K. Terebessy, ktorý bol od roku 1948 nestraník a ako bývalý sociálny demokrat bol komunistickým režimom vnímaný ako nespoľahlivý. Jeho situáciu komplikoval aj brat Ján, ktorý ešte koncom 30. rokov emigroval do USA a po vojne pracoval v Hlase Ameriky a taktiež sa angažoval v aktivitách maďarskej demokratickej emigrácie.⁹⁵ V roku 1951 bol preradený do výroby ako robotník. Od roku 1953 bol mimo pracovného pomeru, prekladal však literatúru pre Výskumný ústav zdravotníckej osvetu v Bratislave.⁹⁶ Jedinou čiastočne postihnutou osobou bol v tomto období len M. Tušera, ktorý od roku 1953 pôsobil ako odborný detský lekár v Ústave národného zdravia v Bratislave. Nesprával sa však ako poslušný člen strany, pretože vo viacerých listoch zaslaných vedúcim štátnym činiteľom – napríklad Karolovi Bacílkovi a Antonínovi Zápotockému – kritizoval situáciu v zdravotníctve a predkladal návrhy racionalizačných opatrení v distribúcii liečiv.⁹⁷ V roku 1954 na svojom pracovisku kritizoval obsadzovanie odborných lekárskejších pozícií podľa straníckej príslušnosti, a nie podľa odbornosti, čo závodná stranická organizácia označila za protistranícku činnosť. Zároveň ho obvinili zo založenia trockistickej skupiny a následne zo strany vylúčili.⁹⁸

88 ABS Praha, f. MNB, a. č. MNB 93, zv. č. 2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania V. Vlkovi a spol. Žaloba z decembra 1953, s. 1.

89 ABS Praha, f. MNB, a. č. MNB 93, zv. č. 2, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania V. Vlkovi a spol. Rozsudok z 25. 2. 1954, s. 35.

90 KAPLAN, Karel. *K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 98.

91 ABS Praha, f. A 2/1, šk. č. 35, inv. j. 577. Žaloba na D. Benaua z 5. 1. 1954, s. 1 a 5.

92 KAPLAN, K. *K politickým procesům v Československu 1948–1954*, s. 174.

93 Tajný rozkaz ministra vnútra (ďalej TRMV) č. 158/1954. Pokyny k rozpracování trockistů, s. 1 – 3.

94 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací vzťah proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 29. 8. 1957, s. 2.

95 BŽOCH, A. Karol Terebessy, osud a dielo, s. 36.

96 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací vzťah proti K. Terebessymu. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 3. 10. 1957, s. 3.

97 MARUŠIAK, J. Prípady „trockistických renegátov“, s. 18.

98 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací vzťah proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 13. 8. 1957, s. 2 – 3.

XX. ZJAZD KSSZ A JEHO VPLYV NA ČESKOSLOVENSKO

Pre lepšie pochopenie politického pozadia prípadu „bratislavských trockistov“ Michal Tušera a spol. je nevyhnutné priblížiť si detailnejšie okolnosti XX. zjazdu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) a jeho vplyv na politický vývoj v Československu v roku 1956. Práve tieto udalosti ovplyvnili konanie účastníkov celej kauzy, z ktorého Štátna bezpečnosť v roku 1957 vykonštruovala protištátnu trestnú činnosť.

XX. zjazd KSSZ predstavuje v dejinách komunizmu výrazný medzník. Už dlhé mesiace pred jeho začiatkom sa v najužšom sovietskom straníckom vedení viedli búrlivé diskusie o snahe prvého tajomníka ÚV KSSZ Nikitu S. Chruščova pomenovať a najmä zverejniť na straníckej pôde Stalinove zločiny. V posledný deň roku 1955 bola nakoniec schválená 4-členná komisia, ktorej hlavnou úlohou bolo vypracovať správu o osudoch členov ústredného výboru zvolených na XVII. zjazde VKS(b) v roku 1934, ktorí boli počas stalinského teroru zastrelení. V priebehu nasledujúcich týždňov tak vznikla správa s názvom *O kulte osobnosti a jeho dôsledkoch*, ktorej hlavným autorom bol stranícky pracovník a propagandista Pjotr N. Pospelov. Až tesne pred začiatkom zjazdu sa schválilo, že správu prednesie priamo prvý tajomník ÚV KSSZ a tá odznie až na konci zjazdového rokovania na tajnom zasadnutí len v prítomnosti sovietskych komunistov. Rovnako sa schválilo, že správa nebude zverejnená.⁹⁹

Na zjazd boli samozrejme pozvané aj delegácie spriatelnených komunistických strán. Československá delegácia

Úvodný prejav prvého tajomníka ÚV KSSZ N. S. Chruščova 14. februára 1956

(Zdroj: www.phototass2.cdnvideo.ru)

odletela do Sovietskeho zväzu 11. februára 1956. Jej zloženie bolo zaujímavé – spoločne s prvým tajomníkom ÚV KSČ Antonínom Novotným, prezidentom republiky Antonínom Zápotockým a predsedom československej vlády Viliamom Širokým totiž do Moskvy cestovali aj predseda Národného zhromaždenia Zdeněk Fierlinger a minister vnútra Rudolf Barák.¹⁰⁰ Československí predstavitelia očakávali, že počas zjazdu budú separátne rokovať so sovietskymi predstaviteľmi na tému „československej justície“. Podľa všetkého sa tu mala prebrať najmä činnosť komisie na prešetrenie politických procesov s bývalými komunistickými funkcionármi, ktorej predsedal práve minister vnútra.¹⁰¹

XX. zjazd KSSZ odštartoval 14. februára 1956 hlavným verejným referátom N. S. Chruščova. Už tu sa objavili zmienky o boji proti kultu osobnosti a posilňovaní zásady kolektívneho

vedenia strany, no nezaznela žiadna forma kritiky na adresu Stalina.¹⁰² Zjazd pokračoval presne podľa oficiálneho programu až do 24. februára 1956, kedy bolo nečakane zrušené popoludňajšie zjazdové rokovanie a namiesto toho boli delegáti zjazdu informovaní, že zjazd bude pokračovať až druhý deň ráno tajným zasadnutím.¹⁰³ Pre československú delegáciu bol dovtedajší priebeh zjazdu sklamaním, pretože nedošlo k žiadnym rokovaniam so sovietskymi predstaviteľmi. Nespokojní A. Novotný a V. Široký navrhli, aby československá delegácia opustila Moskvu predčasne 24. februára 1956, teda deň pred oficiálnym skončením zjazdu. Po sovietskom upozornení, že predčasný odchod československej delegácie zo zjazdu by pôsobil nevhodne a aj vzhľadom na nečakanú zmenu jeho záverečného programu, predstavitelia ÚV KSČ od takéhoto postupu upustili.¹⁰⁴

99 VEBER, Václav. XX. sjezd KSSS a jeho místo v dějinách bolševismu. *Paměť a dějiny*, roč. 10, 2016, č. 1, s. 9 – 10; BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno: Nakladatelství Prieus, 2002, s. 56.

100 Odjezd delegace Ústředního výboru KSČ na XX. sjezd Komunistickej strany Sovětského svazu. *Rudé právo*, roč. 36, 1956, č. 43, s. 1.

101 KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 367.

102 Zpráva o činnosti Ústředního výboru KSSS. Referát prvního tajemníka ÚV KSSS soudruha N. S. Chruščeva na XX. sjezdu KSSS. *Rudé právo*, roč. 36, 1956, č. 47, s. 8.

103 PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 129.

104 KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, s. 367.

Nasledujúci deň, 25. februára 1956, predniesol Chruščov na tajnom zjazdovom rokovaní správu *O kulte osobnosti a jeho dôsledkoch*, v ktorom podrobil J. V. Stalina a jeho diktátorskú politiku otvorenej a bezohľadnej kritike – spomenul Leninovo hodnotenie Stalina, smrť väčšiny delegátov XVII. zjazdu VKS(b), Kirovovu vraždu, nekvalifikované zásahy do priebehu vojny a zbytočné povojnové represie vojakov, ktorí sa dostali do nacistického zajatia. Veľmi zaujímavé bolo aj to, čo v referáte nespomenul – v prvom rade sa vyhol kolektívizácii, boju proti tzv. kulakom, ukrajinskému hladomoru, okolnostiam paktu Ribbentrop-Molotov a najmä obetiam z radov nekomunistov. Chruščov sa tak zhostil úlohy hlavného žalobcu. Jeho zámery boli jasné – prekryť spoluzodpovednosť za zločiny Stalinovej éry v prípade vlastnom i v prípade svojich blízkych spolupracovníkov a naopak, kompromitovať straníckych konkurentov a pripraviť si pôdu na ich odstránenie zo straníckych funkcií. V širšom kontexte sa snažil zvaliť všetko zlé na Stalina (a spolu s ním aj na Lavrentija P. Beriju) a tak rehabilitovať komunistickú stranu a s ňou aj idey komunizmu. Za kritikou Stalina bola aj jeho snaha o návrat k Leninovi, ako k morálne čistej ikone sovietskeho komunizmu.¹⁰⁵ Z praktického hľadiska tak kult Stalina vystriedal kult Lenina.

Chruščovov tajný referát bol pre 1 436 delegátov zjazdu šokom. Prvý tajomník ÚV KSSZ si uvedomoval závažnosť celého odhalenia, a preto spolu s najbližšími spolupracovníkmi

rozhodli, že s obsahom tajnej správy oboznámia aj prvých tajomníkov komunistických strán socialistických štátov, keďže zahraničné delegácie sa na tajnom zasadnutí zúčastniť nemohli. Z tohto dôvodu dostal v posledný deň zjazdu A. Novotný odkaz, že v Moskve bude musieť on sám ešte zostať. V očakávaní, že sa so Sovietmi predsa len bude rokovať a na pretras sa dostane aj revízia politických procesov, požiadal, aby s ním zostal aj Rudolf Barák, čo sa napokon aj stalo.¹⁰⁶ Časť československej delegácie – A. Zápotocký, V. Široký a Z. Fierlinger – sa vrátila do Prahy už 26. februára 1956¹⁰⁷ bez toho, aby niečo vedeli o tajnom referáte Chruščova. Ich úlohou bolo pripraviť referát o XX. zjazde KSSZ pre schôdzu nižších funkcionárov.¹⁰⁸

Medzitým (27. februára 1956) sa A. Novotný a pravdepodobne aj R. Barák zúčastnili na porade prvých tajomníkov, kde sa oboznámili s obsahom tajného referátu a dostali aj jeho kompletný text. Táto schôdzka bola podľa všetkého chápaná ako schôdzka Kominterny a dohodol sa tu postup, akým spôsobom docieľiť, aby prednesené informácie čo najdlhšie neprenikli mimo rámec komunistického hnutia.¹⁰⁹ Zaznelo tu aj sovietske odporúčanie, pristúpiť v jednotlivých krajinách k rehabilitáciám (navrátenie trestnej bezúhonnosti) obetí politických procesov predchádzajúceho obdobia.¹¹⁰ V osobnom rozhovore s Chruščovom sa však Novotný postavil proti rehabilitáciám v Československu a tvrdošijne trval na oprávnenosti politických procesov.¹¹¹ Nakoniec bol

ale nútený v tejto záležitosti ustúpiť, k čomu pravdepodobne dopomohlo aj sovietske odporúčanie, aby sa československé vedenie s rehabilitáciami nenáhlilo.¹¹²

Stranícka tlač v Československu venovala sovietskemu zjazdu obrovský priestor. Už z publikovaných zjazdových vystúpení bola badateľná zmena postoja nového sovietskeho vedenia k osobe J. V. Stalina. Väčšina obyvateľov si uvedomovala, že aj keď jeho meno vo verejných prejavoch nezaznelo, kritika kultu osobnosti bol namierená práve proti nemu. Takéto interpretácie sa zo začiatku začali šíriť najmä medzi straníckou inteligenciou. Práve v tomto prostredí sa veľmi rýchlo objavili názory a otázky, ktoré boli pre vtedajšie stranícke vedenie nanajvýš nepríjemné. Už 29. februára 1956 Krajská správa MV Bratislava zostavila správu, ktorá dokazuje, že aj keď nižší stranícki pracovníci na Slovensku nepoznali obsah tajného zjazdového referátu, veľmi dobre chápali podstatu prebiehajúcich udalostí. Napríklad na školení ZO KSS pri Zväze výtvarníkov zaznela už koncom februára 1956 nasledujúca požiadavka: „Musia nám to vysvetliť! To predsa nie je možné, aby nám dnes chceli nahovárať, že niečo je čierne, čo nám pred tromi rokmi predkladali ako vyložene biele.“ Keď jeden z účastníkov skonštatoval, že kritika nebola namierená na Stalina, „bol viacmenej ostatnými vysmiaty“. Na inom mieste sa redaktorka *Kultúrneho života* Agneša Kalinová vyjadrila, že „ako ona teraz môže veriť ľuďom, ktorí ju sotva presvedčili o geniálnosti Stalina a už idú

105 BLAIVE, Muriel. *Promarnená príležitosť. Československo a rok 1956*. Praha: PROSTOR, 2001, s. 33; VEBER, V. XX. sjezd KSSS a jeho miesto v dejinách bolševizmu, s. 10 – 11.

106 KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*, s. 368.

107 Píjjezd delegace Ústředního výboru KSČ z XX. sjezdu KSSS. *Rudé právo*, roč. 36, 1956, č. 58, s. 1.

108 KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*, s. 369.

109 PERNES, J. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 129.

110 KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný. Vzestup a pád „lidového“ aparátčika*. Brno: Barrister & Principal, 2011, s. 86 – 88.

111 CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova. Magnetofonové nahrávky v období glasnosti*. Brno: Jota, 2000, s. 149 – 151.

112 KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 88.

proti nemu“. Dodala, že pri porovnaní materiálov z XIX. zjazdu KSSZ „vidí také rozpory, že sa človeku z toho chce zvracať“.¹¹³

Po návrate A. Novotného a R. Baráka z Moskvy (28. februára 1956)¹¹⁴ sa výsledky XX. zjazdu KSSZ prerokovávali na niekoľkých zasadnutiach politického byra ÚV KSČ a už začiatkom marca 1956 sa konali krajské a neskôr i okresné a závodné stranické aktivity, na ktorých sa čítalo oficiálne stanovisko stranického vedenia (bez informácií z Chruščovho tajného prejavu). Vnútrostranícke diskusie sa vyznačovali početnou účasťou a živým záujmom o výsledky zjazdu sovietskych komunistov. Zároveň sa však prejavovala nespokojnosť s vysvetlením niektorých otázok, ktoré súviseli najmä s údajným kritickým hodnotením činnosti Stalina. Keďže referenti nepoznali obsah tajného zjazdového referátu, boli bezbranní a často odpovedali len všeobecne, prípadne údajnú kritiku Stalina popierali.¹¹⁵

Ďalšie kolo vnútrostraníckej diskusie odštartovalo koncom marca. Na zasadnutí ÚV KSČ 29. – 30. marca 1956 predniesol A. Novotný referát s názvom *XX. sjezd KSSS a závery vyplývajúce pro práci našej strany*, v ktorom citoval aj kľúčové časti z tajného referátu Chruščova, pojednávajúce o Stalinových zločinoch.¹¹⁶ Pred širšou verejnou však mali byť tieto informácie naďalej utajované. Novotného referát síce vyšiel v straníckej tlači 10. apríla 1956, no neobsahoval časti popisujúce Stalinove zločiny. Nachádzali sa v ňom len všeobecné zmienky o Stalinovom porušovaní kolektívnosti vedenia a pestovaní kultu osobnosti. Podľa prvého tajomníka ÚV KSČ „i v našej strane sme kultu osobnosti

Sovietskemu zjazdu venovala veľký priestor aj stranická tlač v Československu

(Zdroj: Rudé právo)

všetci bez výnimky nielen podliehali, že sme ho tiež šírili, najmä od čias, ako sa naša strana stala plne vládnucou stranou v štáte“.¹¹⁷ Začiatkom apríla 1956 sa vnútrostranícka diskusia opäť preniesla do nižších a neskôr i najnižších

straníckych štruktúr. Reakcia nomenklatúry k Stalinovej kritike bola rozpačitá a najmä ortodoxní komunisti (stalínisti) reagovali kriticky a odmietavo.¹¹⁸ Úroveň a hlavne obsah vnútrostraníckej diskusie sa hodnotil

113 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, tajomník P. David, šk. č. 2 248, a. j. 304. Ohlas na XX. zjazd KSSZ z 29. 2. 1956.
114 Příjezd soudruhů A. Novotného a R. Baráka z XX. sjezdu KSSS. Rudé právo, roč. 36, 1956, č. 60, s. 1.
115 BARNOVSKÝ, M. Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957), s. 59; BLAIVE, M. Promarnená príležitosť, s. 54 – 55.
116 BARNOVSKÝ, M. Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957), s. 61; BLAIVE, M. Promarnená príležitosť, s. 61.
117 XX. sjezd KSSS a závery vyplývajúce pre prácu našej strany. In: NOVOTNÝ, Antonín. Prejav y a state 1, 1954 – 1957. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964, s. 253 – 302; XX. sjezd KSSS a závery vyplývajúce pro práci našej strany. Rudé právo, roč. 36, 1956, č. 100, s. 1 – 4.
118 Situáciu v Sovietskom zväze a v jeho bloku sa z tohto pohľadu podarilo ukľudniť až uznesením ÚV KSSZ z 30. 6. 1956, ktoré J. V. Stalina označilo za významného stranického pracovníka s mnohými zásluhami a priznalo mu len čiastočné nedostatky a chyby, napríklad teror a zločiny. VEBER, V. XX. sjezd KSSS a jeho miesto v dejinách bolševizmu, s. 11.

na zasadnutí ÚV KSČ 19. – 20. apríla 1956. Prvýkrát sa tu hľadal aj vinník stalinských zločinov, resp. politických procesov v Československu. Zodpovednosť sa pripísala popravenému „renegátovi“ Rudolfovi Slánskému a zo žijúcich vysokých funkcionárov sa obetným baránkom stal neoblúbený Alexej Čepička, ktorý bol následne odvolaný zo všetkých stranických a štátnych funkcií. Takéto riešenie však zďaleka neuspokojilo celú stranickú základňu a najmä z prostredia inteligencie sa postupne začali ozývať hlasy, ktoré vyslovovali nedôveru členom ÚV KSČ a očakávali ich sebakritiku.¹¹⁹

Zvýšenú aktivitu straníckej inteligencie čoskoro zaregistrovali aj najvyšší stranícki predstavitelia. Z jej obsahu a formy neboli príliš nadšení a už v polovici apríla 1956 zaznievali v ústrednom straníckom prostredí ponosy na „pobláznenú inteligenciu“ a odporúčania „všímať si kverulantskú kritiku ľudí, s ktorými sme predtým bojovali“.¹²⁰ Aj na pôde ÚV KSSZ zazneli hlasy kritizujúce „nesprávne a protistranícke“ názory, ktoré sa šírili najmä medzi „kolísavou“ inteligenciou.¹²¹

Postupne sa začala kritika šíriť aj z mimostraníckeho prostredia a zo začiatku ju vyvolávala najmä nedostatočná informovanosť. Keďže sa vládnej garnitúre nepodarilo naplniť zámer čo najdlhšie udržať informácie o obsahu tajného zjazdového rokovania mimo rámec komunistického hnutia a do Československa veľmi skoro začali zo zahraničia prenikať detaily Chruščovovej kritiky Stalina, celková situáciu zradikalizovalo aj poznanie,

že stranícki funkcionári sa pred nekomunistickou verejnosťou snažia utajiť Stalinove zločiny a popri tom aj zahľadiť vlastnú zodpovednosť za ich šírenie v Československu.

V priebehu apríla 1956 tak politický život v Československu zasiahla vlna kritiky, ktorá následne ovplyvnila všetky zložky spoločnosti. Významnú úlohu v nej hrali aj príslušníci straníckej i mimostraníckej inteligencie – medzi nimi i sympatizanti bývalej ľavej opozície.

AKTIVIZÁCIA BÝVALÝCH ČLENOV LENOROVIČOVEJ SKUPINY NA JAR ROKU 1956

Atmosféra XX. zjazdu KSSZ vyvolala značný optimizmus aj v prostredí sympatizantov bývalej ľavej opozície. Obsah zjazdových rokovaní interpretovali ako začiatok rehabilitácie. Trockého a jeho politických názorov.¹²² Na prvý pohľad mala už len samotná Chruščovova kritika Stalina isté črty trockistickej kritiky, za ktorú by jej autorovi ešte pred tromi rokmi hrozila fyzická likvidácia. Táto interpretácia však bola v skutočnosti mylná, pretože pramenila z neznalosti detailného obsahu tajného zjazdového referátu. Prvý tajomník ÚV KSSZ v ňom totiž skonštatoval, že „strana svedla veľký boj proti trockistům, pravičákům a buržoazním nacionalistům a ideově potřela všechny nepřátele leninismu. Tento ideový boj byl proveden úspěšně, strana se v něm ještě více zocelila a zesílila [...] Byť to úporný, těžký, ale nutný boj, protože politická linie trockisticko-zinovjevského bloku i bucharinců v podstatě

vedla k restauraci kapitalismu, ke kapitulaci před mezinárodní buržoazií...“ Potvrdil tak, že boj proti trockizmu v 30. rokoch bol správny a dodal, že samotný Stalin v tomto procese zohral pozitívnu úlohu! Kritike podrobil len obdobie rokov 1935 – 1938, kedy sa podľa neho „vytvorila praxe hromadných represí po státní linii nejdříve proti odpůrcům leninismu – trockistům, zinovjevčům a bucharincům, které strana už dávno politicky potřela, a pak i proti mnoha čestným komunistům, proti těm kádrům strany, které nesly na svých bedrech občanskou válku, první a nejobtížnější léta industrializace a kolektivizace, které aktivně bojovaly proti trockistům a pravičákům, za leninskou linii strany“.¹²³ V Chruščovovom tajnom referáte sa síce objavilo meno Trockého a jeho ďalších spolupracovníkov a dokonca sa nepriamo konštatovalo, že nemali byť popravení, resp. zavraždení, no akákoľvek forma straníckej rehabilitácie trockizmu a jeho prívržencov sa vylučovala. V nasledujúcom období však došlo k čiastočnej zmene chápania obsahu pojmu trockizmus. Kým do roku 1956 sa chápal v podstate ako kritika Stalina a ním vytvoreného sovietskeho politického systému, po ňom to už bola iba kritika sovietskeho systému a jeho vtedajších predstaviteľov. Z praktického hľadiska však trockizmus zostával aj po XX. zjazde KSSZ úhlavným nepriateľom sovietskeho vládneho systému.¹²⁴

Všeobecnému optimizmu z výsledkov sovietskeho zjazdu podľahli aj bývalí členovia Lenorovičovej skupiny. Z nich ako prvý začal vyvíjať aktivity

119 PERNES, J. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 133 – 134.

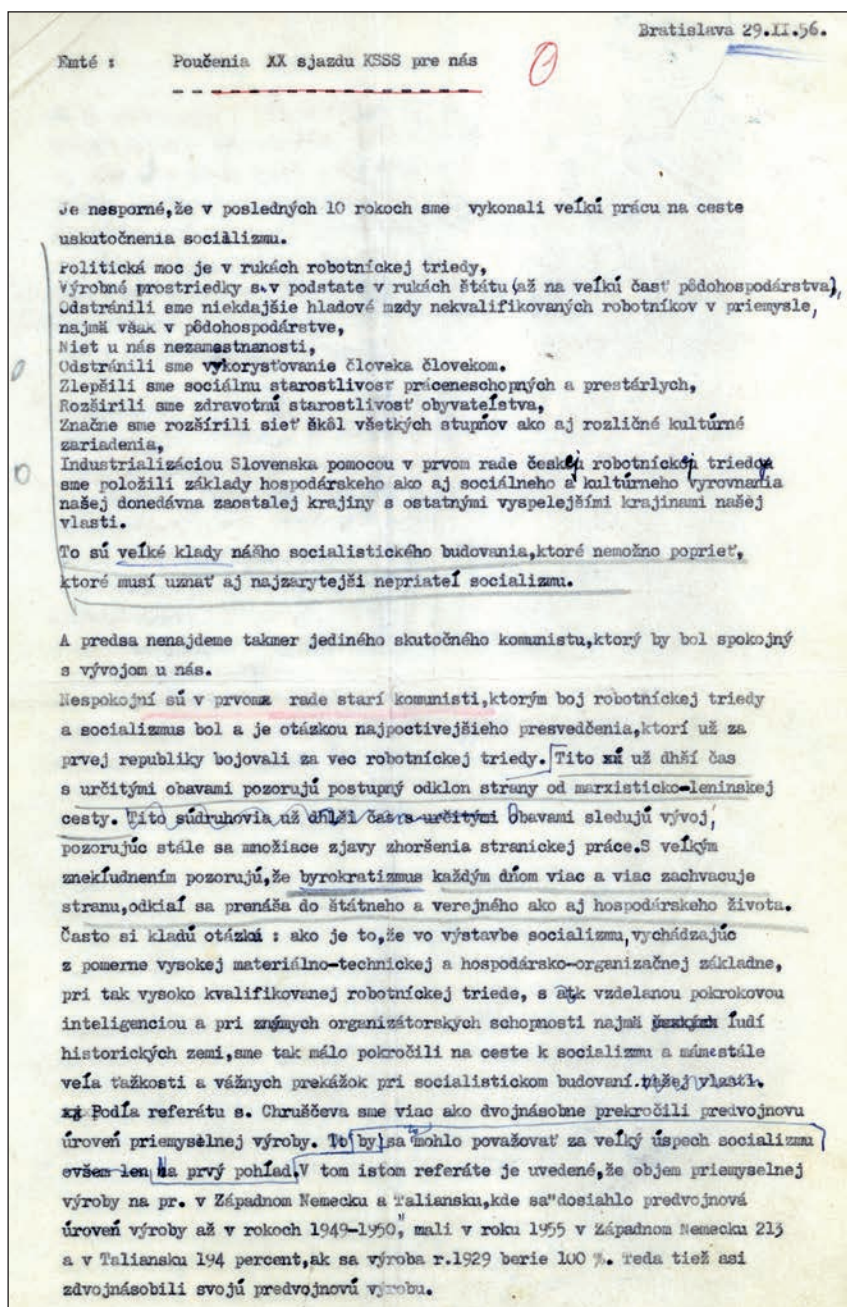
120 KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*, s. 400 – 401.

121 BARNOVSKÝ, M. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*, s. 64 – 65.

122 Takýmto spôsobom však výsledky sovietskeho zjazdu neinterpretovali len prívrženci trockizmu. Napríklad šéfredaktor časopisu *Roháč* Štefan Szabó sa mal už koncom februára 1956 vyjadriť, že po XX. zjazde KSSZ očakáva revidovanie procesov s trockistami. SNA Bratislava, f. ÚV KSS, tajomník P. David, šk. č. 2 248, a. j. 304. Ohlas na XX. zjazd KSSZ z 29. 2. 1956.

123 *Tajný projev N. S. Chruščova na XX. sjezdu KSSS o kultu osobnosti J. V. Stalina (25. 2. 1956)* [online]. [cit. 2021-01-24]. Dostupné na: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/tajny-projev-n-s-chruscova-na-xx-sjezdu-ksss-o-kultu-osobnosti-j-v-stalina-25-2-1956/>

124 Svedčia o tom aj diela neskoršej marxistickej historiografie. Napríklad BASMANOV, Michail Ivanovič. *Trockizmus v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1982; FIGUÈRES, LÉO. *Trockizmus proti leninismu*. Praha: Svoboda, 1972; *Trockizmus – nepřítel leninismu*. Praha: Svoboda, 1971.

Úvodná strana správy *Poučenia XX. sjazdu KSSS pre nás*, ktorú na konci februára 1956 vypracoval M. Tušera (Zdroj: A ÚPN)

Michal Tušera, ktorého XX. zjazd KSSZ utvrdil v názore, že stalinský systém sa vyčerpal, a preto je nevyhnutná vykonať politické a hospodárske zmeny nielen v samotnom Sovietskom zväze, ale aj v jeho satelitoch.¹²⁵

Z tohto dôvodu už 29. februára 1959 vypracoval pre vlastné potreby správu s názvom *Poučenia XX. sjazdu KSSS pre nás*. V nej analyzoval politický a hospodársky vývoj v Československu a čiastočne i v Sovietskom zväze po roku

1945. V úvode práce skonštatoval, že v rámci Československa sa od roku 1948 dosiahli „nesporné úspechy“ – najmä v sociálnej oblasti, zdravotníctve, školstve a industrializácii. Menej pozitívne už hodnotil oblasť priemyselnej výroby a najostrejšiu kritiku nasmeroval na KSC a jej vtedajších čelných predstaviteľov. Konštatoval, že robotnícka trieda v Československu sa dostala „pod korbáč všelijakých hajčárov [najatý pohonič dobytky – pozn. B. K.], ktorí sami nepracujú, iba sa prízivujú. Ovšem sú o mnoho lepšie platení, ako pracujúci sami“. Za zdroj týchto problémov považoval hlavne úplnú likvidáciu vnútrostraníckej demokracie a kult osobnosti, ktoré sa do Československa importovali zo Sovietskeho zväzu. V celku realisticky načrtnol skostnatenosť a byrokratizmus straníckeho aparátu. Všetky svoje tvrdenia opieral o publikované časti vystúpení jednotlivých delegátov sovietskeho zjazdu. Dotkol sa aj oblasti nápravy nezákonných politických procesov z rokov 1948 – 1954 a vyzýval, aby sa verejne priznalo, že komunisti odsúdení v politických procesoch boli obeťami diktátorského režimu (stalinizmu), a takéto konanie treba odsúdiť a viac nedopustiť. Konkrétne nabádal k prepusteniu a rehabilitovaniu Gustáva Husáka, Daniela Okáliho, Antona Rašlu a Eugena Löbla. Tušera však v práci neprišiel len s kritikou aktuálneho stavu, ale v siedmich bodoch navrhol riešenia na zlepšenie straníckeho i verejného života:

1. Odstrániť kult osobnosti a obnoviť kolektívne vedenie naprieč všetkými orgánmi komunistickej strany
2. Obnoviť vnútrostranícku demokraciu a diskusiu. V rámci straníckej tlače umožniť publikovanie opozičných názorov – sloboda slova pre každého komunistu (obmedzená liberalizácia)
3. Odstrániť „cudzie elementy“ zo straníckeho aparátu a znížiť počet zamestnancov o 30 %.

125 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací vzárok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 12. 8. 1957, s. 1 – 2; Protokol o výpovedi M. Tušeru zo 14. 8. 1957, s. 1.

4. Rehabilitovať komunistov odsúdených za sociáldemokratizmus, nacionalizmus, separatizmus, trockizmus a buržoázny nacionalizmus.
5. Odstrániť z činnosti bezpečnostných zložiek a prokuratúry nezákonné metódy.
6. Vykonať previerku členstva s cieľom zredukovať počet členov komunistickej strany na 500 000. Uprednostňovať členov, ktorí vstúpili do strany pred rokom 1948, najlepšie ešte pred rokom 1938.
7. Zmeniť stanovky komunistickej strany a pri ústrednom výbore zriadiť komisiu, ktorá bude kontrolovať dodržiavanie „leninských zásad“ stranického života, zabezpečiť odvolateľnosť každého stranického funkcionára a upraviť výšku ich platov maximálne do úrovne priemerného zárobku kvalifikovaného robotníka.¹²⁶

Uvedomenie si nevyhnutnosti politických a hospodárskych zmien poháňalo Tušera k zintenzívnieniu a rozšíreniu svojich aktivít. Keďže vedel, že samostatne nedosiahne žiaden zo stanovených cieľov, rozhodol sa do plánovanej činnosti zapojiť aj ďalšie osoby – blízke jeho politickým názorom. Celkom logicky sa teda obrátil na bývalých prívržencov ľavej opozície, s ktorými spolupracoval začiatkom 30. rokov. Pozornosť zamerával najmä na žijúcich členov bývalej Lenorovičovej skupiny, s ktorými začal obnovovať kontakty už v roku 1954 po svojom

vylúčení z KSS. Ako prvého zapojil do svojich aktivít Karola Terebessyho, ktorému dal najskôr na pripomienkovanie svoje *Poučenia XX. zjazdu KSSS pre nás*. Terebessy si prácu prečítal a predstrel svoje postrehy Tušerovi, ktorý ich prisľúbil zapracovať.¹²⁷ Keďže ani jeden z nich nebol aktuálne členom KSS, uvedomovali si, že pre aspoň čiastočné dosiahnutie stanovených zámerov musia do svojej činnosti zapojiť aj členov komunistickej strany. Preto ako ďalšieho kontaktovali Jozefa Mičudíka, ktorého navštívili v jeho byte, kde spolu diskutovali o priebehu sovietskeho zjazdu. Tušera v rámci rozhovoru skonštatoval, že očakáva rehabilitáciu nevinne odsúdených, resp. zo strany vylúčených stúpcov trockizmu. V tejto súvislosti navrhol, aby sa všetci traja spolu stretávali a o týchto problémoch diskutovali.¹²⁸

Hlavnú iniciatívu naďalej vyvíjal najmä Michal Tušera, ktorý si však uvedomoval, že pre svoju vec potrebuje získať podporu čo najväčšieho počtu straníkov, vrátane významnejších stranických funkcionárov. Najskôr sa rozhodol pôsobiť na nich pomocou letákov. Prvý s názvom *Milý súdruh* napísal už v priebehu marca 1956 a bol adresovaný „čestným komunistom“, ktorým nebol ľahostajný „osud vlasti“ a ktorí boli ochotní „pomáhať obroditiť našu rodnú stranu KSČ“. Z obsahovej stránky bol leták obžalobou stalinizmu, ktorý zlikvidoval „leninské zásady stranického života“, vnútrostranícku demokraciu, znemožnil kritiku

a sebakritiku a namiesto nich zaviedol kult osobnosti, diktátorstvo a despotizmus. Tušera oceňoval vývoj v Sovietskom zväze po XX. zjazde KSSZ, ktorý viedol k odstraňovaniu negatívnych dôsledkov kultu osobnosti, no zároveň kritizoval, že k podobnému vývoju nedochádza v Československu. Z tohto dôvodu navrhoval, že ešte pred plánovanou celoštátnou konferenciou KSČ, je potrebné umožniť širokú stranícku diskusiu a otvoriť stranícku tlač pre rôzne pohľady na tému stalinizmu a jeho zločinov. Taktiež vyzýval na prepustenie komunistov odsúdených v politických procesoch a obnoviť súdne konanie s cieľom ich morálnej, politickej i materiálnej rehabilitácie. Čitateľom odporúčal zamyslieť sa nad obsahom letáku a spolu s priateľmi o ňom diskutovať. Rovnako ich vyzýval, aby leták trikrát odpísali a poslali ho „statočným komunistom“. Pod text skopírovaných letákov sa mali podpísať šesťciferným číslom, ktoré si mali dobre zapamätať. Toto malo slúžiť ako dôkaz, že vo „vážnom okamihu si neskľamal a že si pomáhal obroditiť stranu“.¹²⁹ Následne dal Tušera prečítať leták Terebessymu, a keďže ten nemal k jeho obsahu námietky, rozmnožil ho približne 20-krát na písacom stroji, ktorý si požičal od svojej známej Edity Ditětovej¹³⁰ a z pošty v Trnave ho poslal na rôzne adresy – išlo najmä o členov strany pracujúcich v oblasti slovenskej kultúry,¹³¹ no medzi adresátmi sa nachádzali aj niekoľkí vysokí stranícki a štátni funkcionári,

126 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Poučenia XX. zjazdu KSSZ pre nás z 29. 2. 1956; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Poučenia XX. zjazdu KSSZ pre nás z 29. 2. 1956.

127 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessymu. Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 28. 9. 1957, s. 2.

128 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957, s. 8.

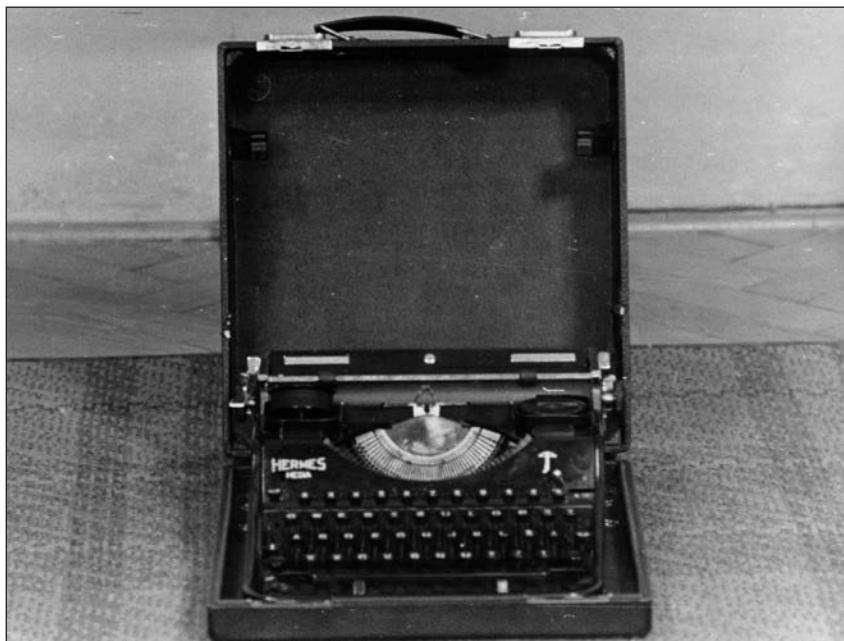
129 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Leták s názvom Milý súdruh.

130 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru zo 17. 8. 1957, s. 2; Protokol o výpovedi E. Ditětovej zo 17. 8. 1957, s. 2 – 3.

131 Medzi adresátmi boli podľa ŠtB spisovateľa Štefan Žáry, Dominik Tatarka a výtvarník Štefan Bednár. SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248. Trockistická skupiny – správa zo 14. 9. 1956, s. 2.

napríklad prezident republiky Antoinín Zápotocký, minister vnútra Rudolf Barák a tajomník ÚV KSS Jozef Kríž.¹³²

Túto stratégiu však Tušera a Terebessy hneď po prvom pokuse opustili a nahradili ju osobným presvedčaním jednotlivcov – radových členov komunistickej strany.¹³³ Dôvodom tejto zmeny bolo v prvom rade nebezpečenstvo, ktoré z rozširovania letákov plynulo a v druhom rade si obaja s blížiacim sa termínom celoštátnej konferencie KSČ čoraz viac uvedomovali, že aktuálne stranické vedenie žiadne významnejšie zmeny neprevedie, pretože tie by automaticky viedli k ich vlastnému politickému pádu. Apelovanie na vyšších stranických funkcionárov nedávalo zmysel, preto sa rozhodli vytvárať tlak zdola – od radových členov strany, najmä z radov robotníkov. Takýmto spôsobom sa však zmena dala dosiahnuť len zvolaním mimoriadneho stranického zjazdu, ktorému by predchádzala široká stranická i mimostranícka diskusia. Na jej základe by boli zvolení delegáti na mimoriadny zjazd, ktorí by následne zvolili nový ÚV a ten nové politické byro.¹³⁴ Myšlienka zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ samozrejme nebola originálna, pretože prvýkrát sa táto požiadavka nastolila v rezolúcii spisovateľov – komunistov 16. apríla 1956. Vo väčšom počte sa začala objavovať až po aprílovom zasadnutí ÚV KSČ a postupne prevážila alternatíva zvolať mimoriadny stranický zjazd namiesto plánovanej celoštátnej konferencie KSČ. Do konca mája 1956 dostalo stranické ústredie v Prahe 425 rezolúcií s požiadavkou zvolania

Písací stroj Edity Dítětovej, na ktorom M. Tušera napísal leták *Milý súdruh* (Zdroj: A ÚPN)

mimoriadneho zjazdu strany – zo Slovenska bolo údajne len 11 rezolúcií, najmä z organizácii KSS v Bratislave.¹³⁵

Tušera a Terebessy sa k tejto iniciatíve pripojili a skoncipovali univerzálny diskusný príspevok, ktorý by vybraní straníci prečítali na zasadnutiach miestnych a závodných stranických organizácií a tak ovplyvnili názory ich členov. Z obsahovej stránky a svojimi požiadavkami bol podobný Tušerovej práci *Poučenia XX. sjazdu KSSS pre nás*. Novinkou však bola práve požiadavka zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ. Odôvodňovali ju tým, že súčasné stranické orgány plánujú na celoštátnej konferencii „sami sebe odhlasovať dôveru. To znamená, že tí sami ľudia, ktorí

tento náš žalostný stav zapríčinili, idú rokovať o tom ako ho odstrániť. [...] Nech rozhodujú široké masy členstva strany. Len volení delegáti touto masou majú právo jednat' o náprave a sú schopní túto aj uskutočniť.“¹³⁶ Tušera poslal diskusný príspevok na gramatickú kontrolu a obsahové posúdenie dôchodcovi a bývalému úradníkovi Matejovi Kršiakovi.¹³⁷ Následne sa rozhodli diskusný príspevok distribuovať medzi robotníkov – členov strany a opäť to mali byť osoby z okruhu bývalých členov a sympatizantov Lenorovičovej skupiny. Tušera preto navrhol, aby cez inzerát v denníku *Práca* kontaktovali jej bývalých členov – inzerát mal znieť: „Hľadáme pozostalých po Hynekovi Lenorovičovi“.

132 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru zo 17. 8. 1957, s. 1 – 2; SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248. Trockistická skupiny – správa z 19. 9. 1956, s. 2.

133 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessyho zo 17. 8. 1957, s. 2.

134 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru zo 14. 8. 1957, s. 1.

135 BARNOVSKÝ, M. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*, s. 69 a 72; KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, s. 416 – 418; PERNES, J. *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 143.

136 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Diskusný príspevok, nedatované.

137 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka M. Kršiaka z 21. 8. 1957, s. 4 – 6.

Terebessy však takýto postup odmietol, a tak začali adeptov pre spoluprácu oslovovať jednotlivo.¹³⁸ O požiadavke zvolania mimoriadneho zjazdu diskutovali najskôr na druhom (zároveň i poslednom) spoločnom stretnutí s robotníkom Jozefom Mičudíkom. Požiadali ho, aby na schôdzi závodnej straníckej organizácie prečítal ich diskusný príspevok a následne ho rozšíril medzi jej členov. S rovnakou požiadavkou sa obrátili aj na Jozefa Köszegeho, člena strany a taktiež bývalého člena Lenorovičovej skupiny. Mičudík a ani Köszege však nenašli odvahu verejne diskusný príspevok prečítať.¹³⁹ Odvahu však našla Tušerova dcéra Kyra Petlárová, ktorá pracovala ako asistentka na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave. Požiadavku na zvolanie mimoriadneho zjazdu predostrela na zasadnutí závodnej straníckej organizácie a dokonca sa jej ju podarilo presadiť aj do rezolúcie ZO KSS.¹⁴⁰ Terebessy o rovnakej téme diskutoval aj s pracovníkom SAV, zamestnancom SVŠT a členom strany v Bratislave Jozefom Veľkým, straníckym funkcionárom na SVŠT v Bratislave Štefanom Davidom a lekárom Jozefom Fabianom, ktorým taktiež odovzdal *Poučenie*.¹⁴¹ S Tušerom a spol. sa stretával aj bývalý člen Lenorovičovej skupiny a člen KSČ Ján Fábry, avšak nikdy spoločne, ale len jednotlivo.¹⁴²

V tomto období Tušera ešte skoncipoval list s názvom *Vážený súdruh*, ktorý mal zohrať podobnú úlohu ako diskusný príspevok – prostredníctvom adresátov mal vyvolať v straníckych organizáciách diskusiu, ktorá by viedla k „obrozeniu“ strany. Jeho obsah bol podobný ako v prípade letáku *Milý súdruh*, väčší dôraz však kládol na otázku rehabilitácie odsúdených komunistických funkcionárov. Skonštatoval, že pokým sa v ZSSR otvárajú väznice a bývalí komunistickí funkcionári sa rehabilitujú, v Československu sa to nedeje, a preto sa pýtal: „Čo s Husákom, Okálim, Rašlom a ostatnými žaláranými komunistami?“ Podľa neho bola jediná cesta k náprave pomerov vo verejnom živote v „znovuzavedení a prísnom dodržiavaní leninských zásad vnútrostraníckeho života“.¹⁴³ Tento list však Tušera nikdy nikomu neodoslal a s jeho obsahom oboznámil len Jozefa Mičudíka.¹⁴⁴

Stranícke vedenie v obave z množiacich sa požiadaviek na zvolanie mimoriadneho straníckeho zjazdu, ktorý by v prípade konania mohol vyvolať politické zemetrasenie, 2. mája 1956 ukončilo diskusiu k XX. zjazdu KSSZ a celú pozornosť upriamilo na čo najlepšie politické zabezpečenie plánovanej celoštátnej konferencie KSČ. Tá sa napokon konala 11. – 15. júna 1956 a prebehla v podstate presne podľa

predstáv straníckeho vedenia. Keďže sa v jej rokovaní neodrazila široká paleta názorov z predchádzajúcej vnútrostraníckej diskusie, došlo k zakonzervovaniu aktuálnej politickej situácie. To spôsobilo, že postupne slabol aj spoločenský pohyb z jarných mesiacov. Tento trend nezvrátila ani eskalácia spoločenskej a politickej krízy v susednom Poľsku, ktorej dôsledkom bola revolta robotníkov v Poznani 28. – 29. júna 1956. Rýchla konsolidácia pomerov v Poľsku a prijaté bezpečnostné opatrenia zabránili vyvolaniu podobných udalostí v Československu.¹⁴⁵ Aj vďaka tomu mohol ÚV KSS na svojom zasadnutí 12. – 13. júla 1956 potvrdiť závery celoštátnej konferencie KSČ.¹⁴⁶

Svoje aktivity však zatiaľ neznižovali bývalí členovia Lenorovičovej skupiny, najmä Michal Tušera. Ten ešte v období celoštátnej konferencie KSČ údajne veril, že práve zo Sovietskeho zväzu „príde náprava a pomoc, pretože na našich ved.[úcich] činiteľov nie je spoľahnutie. Keď ale táto náprava nepríde, tak je [československému – pozn. B. K.] socializmu koniec“. Najvyššiemu sovietskemu politickému predstaviteľovi N. S. Chruščovovi však neveril. Z tohto dôvodu sa snažil spolu so svojimi spolupracovníkmi získavať informácie o reálnej situácii v Sovietskom zväze a v jeho komunistickej

- 138 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessy. Protokol o výpovedi K. Terebessyho zo 17. 8. 1957, s. 2; Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru zo 14. 8. 1957, s. 2.
- 139 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 12. 8. 1957; Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 29. 8. 1957; Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka J. Köszegeho z 20. 9. 1947.
- 140 MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 136 a 139.
- 141 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka Š. Davida z 31. 8. 1957; Protokol o výsluchu svedka J. Veľkého z 31. 8. 1957; Protokol o výsluchu svedka J. Fabiana z 5. 9. 1957, s. 1 – 4.
- 142 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka J. Fábryho z 20. 9. 1957.
- 143 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. List *Vážený súdruh*, nedatovaný.
- 144 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o výpovedi J. Mičudíka z 13. 8. 1957.
- 145 K opatreniam, ktoré prijalo československé politické vedenie v súvislosti s udalosťami v Poľsku bližšie pozri KINČOK, Branislav. Reakcie československých bezpečnostných zložiek na udalosti v Poľsku a v Maďarsku v roku 1956. In: DUBOVSKÝ, Patrik – GULA, Marián, eds. *Akcie, zločiny a obeť Štátnej bezpečnosti a Pohraničnej stráže v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2020, s. 69 – 72.
- 146 BARNOVSKÝ, M. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*, s. 99.

strane.¹⁴⁷ Informácie čerpali najmä od osôb, ktoré cestovali do ZSSR. Zaujímalo ich, či dochádza k demokratizácii v straníckom živote, z čoho sa nádejali, že k podobnému vývoju by mohlo dôjsť aj v KSČ. Ich prvotné nádeje k zmene politickej atmosféry, bez zmeny mocenského monopolu komunistickej strany, však veľmi rýchlo vyprchali. Tušera už v lete 1956 údajne skonštatoval, že „s tým odštalinizovaním to nemyslia veľmi vážne ani u nás, ani v SSSR“, a preto chcel prejsť od diskusií k činom.¹⁴⁸ V prvom rade plánoval publikovať svoje upravené Poučenie v oficiálnej tlači. Z tohto dôvodu ho osobne odovzdal na posúdenie literárnemu kritikovi a spisovateľovi Móricovi Mittelmanovi-Dedinskému,¹⁴⁹ námestníkovi poverenictva zdravotníctva Emilovi Makovickému a poštu kontaktoval svojich známych – lekárov Viliama Friborského, Alexandra Adama a bývalého člena KSČ Dionýza Oravského – s tým, aby si článok prečítali, vyjadrili názor na jeho obsah a či by bol vôbec publikovateľný. Všetci piati mu ho napokon vrátili s tým, že sa s obsahom nestotožňovali, alebo sa vyjadrili nejasne. Jedine Oravský mu na oplátku na niekoľko dní zapožičal materiály Slobodnej Európy z tzv. balónových akcií, ktoré informovali o neznámych detailoch XX. zjazdu. Ich súčasťou boli výňatky Chruščovovho tajného referátu, text úvodníku Hawarda Fasta *Divný a hrozný dokument*, ktorý vyšiel v americkom komunistickom denníku *New York Daily Worker* a fotodokumentácia k činnosti Lenina a Stalina spolu so životopismi sovietskych straníckych a štátnych predstaviteľov, ktorí

Priebeh celoštátnej konferencie KSČ v júni 1956 podrobne monitorovala stranícka tlač (Zdroj: Rudé právo)

boli odsúdení v tzv. moskovských procesoch.¹⁵⁰ Okrem toho plánoval Tušera napísať aj protestný list proti odsúdeniu bývalých komunistických funkcionárov, najmä pre tzv. titoizmus, ktorý

by zaslan juhoslovenskej vláde. Tá by podľa jeho predpokladov následne apelovala na Československo, aby tieto osoby rehabilitovalo.¹⁵¹ V súvislosti s týmito plánmi skoncipoval pre Vidu

147 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Agentúrna správa zo 14. 7. 1956.
 148 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248. Trockistická skupiny – správa z 19. 9. 1956, s. 3 – 4.
 149 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka M. Mittelmanna z 21. 9. 1957, s. 2 – 3.
 150 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka V. Friborského z 26. 8. 1957; Protokol o výsluchu svedka A. Adama z 24. 9. 1957; Protokol o výsluchu obvineného D. Oravského z 28. 8. 1957, s. 1 – 4; SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 250, a. j. 484. Vyhodnotenie činnosti členov strany z 21. 1. 1958, s. 3; MARUŠIAK, J. Prípád „trockistických renegátov“, s. 18.
 151 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248. Trockistická skupiny – správa z 19. 9. 1956, s. 4.

Fülöpovú žiadosť o prepustenie a rehabilitáciu jej manžela Eugena, ktorý bol v roku 1950 odsúdený v rámci politického procesu so Šefikom Kevičom a spol. na doživotný trest odňatia slobody.¹⁵²

Od leta 1956 vstúpil výraznejším spôsobom do činnosti Tušerovej skupiny ďalší člen KSC – vedúci kancelárie operatívnej správy Krajskej pobočky Štátnej banky československej v Bratislave Jozef Ondruš,¹⁵³ ktorý sa od 30. rokov poznal s Karolom Terebessym a od roku 1948 aj s Michalom Tušerom. Do leta 1956 sa však stretávali len sporadicky. Aj keď Jozef Ondruš vstúpil do komunistickej strany až v roku 1945, v ľavicovom prostredí bol ako aktivista činný už od konca 20. rokov. K marxizmu ho údajne v roku 1927 priviedla prednáška Vladimíra Clementisa a pod jej vplyvom začal následne vykonávať činnosť medzi ľavicovo orientovanými bratislavskými vysokoškólakmi, najmä z maďarského etnického prostredia (aj on bol členom spolku Sarló). Postupne sa zoznámil s Júliusom Bránikom, Jánom Poničanom, Danielom Okálím, Jánom Terebessym (cez neho s jeho bratom

Karolom) a aj so spomínaným Vladimírom Clementisom. Do komunistickej strany nevstúpil z existenčných dôvodov, pretože sa obával, že by kvôli tomu mohol prísť o zamestnanie. Od roku 1929 sa začal zaujímať o Trockého myšlienky, no nikdy sa za trockistu nepovažoval. Ako sa sám vyjadril, bol „dôsledný zástancom leninských princípov stranického života“ a „zbožňovanie vodcov“ sa priecilo jeho presvedčeniu.¹⁵⁴ Patril k úprimne veriacim idealistickým komunistom a odsudzoval brutálne politické represie. Zaoberal sa štúdiom marxistickej literatúry a veľmi často poukazoval na svojvoľný výklad tejto ideológie, podľa aktuálnych potrieb politických elít.¹⁵⁵

Pre Tušera a Terebessyho bol Ondruš zaujímavý z dvoch dôvodov – na svojom pracovisku pôsobil vo funkcii predsedu ZO KSS a jeho okolie (i pracovné) ho považovalo za výnimočne vzdelaného a sčítaného v oblasti filozofie, najmä marxizmu-leninizmu. Prirovnávali ho k „socialistickému svätcovi“, resp. k „mníchovi, ktorý síce odsudzuje nepravosti, ale modlí sa aj za tých, čo hrešili“. Naopak Ondruš, za hlavný dôvod svojho aktivizovania sa

v Tušerovej skupine uvádzal XX. zjazd KSSZ a odhalenie Stalinových zločinov, čo považoval za mimoriadnu udalosť. Pod jej vplyvom sa v ňom opäť prebudil záujem o Trockého myšlienky, a tak boli jeho prvotné kontakty s Tušerom a Terebessym najmä za účelom požičiavania si politickej literatúry.¹⁵⁶

Takáto podoba vzájomných kontaktov však bola zároveň výsledkom určitého pnutia v rámci celej skupiny. Tušerova zvýšená aktivita začala totiž začiatkom jesene 1956 prekážať jeho spolupracovníkom – Terebessymu a Mičudíkovi. Vzhľadom na zahraničnopolitický i domáci vývoj sa obávali, že by mohla vyvolať pozornosť československých bezpečnostných zložiek. Preto sa rozhodli tlmiť jeho živelné aktivity. Postupne presadili, že nebudú vykonávať žiadne organizačné aktivity, nebudú vydávať a distribuovať žiadne letáky a listy a zamerajú sa len na získavanie a rozširovanie politickej literatúry.¹⁵⁷ Malo ísť najmä o Trockého diela, ktoré už obsahovali informácie o praktikách stalinizmu a v plánoch skupiny mali slúžiť na odhalovanie podrobností

152 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedkyne V. Fülöpovej z 21. 9. 1957, s. 2. Tušera mal podobnú žiadosť koncipovať aj pre Magdu Husákovú, ktorá sa snažila o prepustenie svojho manžela G. Husáka. Pred vyšetrovatelmi ŠtB však túto informáciu poprela. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedkyne M. Husákovovej z 23. 9. 1957, s. 2.

153 Jozef Ondruš (22. 3. 1903, Švošov), vyštudoval obchodnú akadémiu v Bratislave. Po krátkej pracovnej anabáze v doručovateľskej firme sa stal zamestnancom Zemskej banky v Prahe. Od leta 1924 až do roku 1939 pôsobil v jej bratislavskej filiálke. Po jej zániku sa stal zamestnancom Slovenskej hypotečnej a komunálnej banky v Bratislave, kde pracoval až do jej zániku v máji roku 1948. V roku 1945 vstúpil do KSS. Po roku 1948 sa stal riaditeľom Poštovej šporiteľne v Bratislave. Po vzniku Štátnej banky československej v Bratislave sa stal vedúcim IV. všeobecnej skupiny, neskôr zahraničného odboru. Do roku 1950 bol členom Peňažnej sekcie Národohospodárskej komisie pri ÚV KSS a od roku 1951 členom Slovenskej revíznej komisie pri Slovenskom výbore ZČSP v Bratislave a taktiež členom Ústrednej revíznej komisie pri ÚV ZČSP v Prahe. Prednášal na množstve rôznych politických a stranických školení. Od roku 1954 viedol semináre pre študentov Vysoké školy ekonomickej v Bratislave z Dejín KSSZ. V rokoch 1954 – 1957 absolvoval Večernú univerzitu marxizmu-leninizmu. V roku 1955 bol preložený na krajskú pobočku Štátnej banky československej v Bratislave, kde pôsobil ako vedúci kancelárie operatívnej správy až do svojho zatknutia. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o výpovedi J. Ondruša z 3. 10. 1957.

154 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o zoznamení obvineného s výsledkami vyšetrovania zo 14. 10. 1957; Protokol o výpovedi J. Ondruša z 3. 10. 1957; Protokol o výpovedi J. Ondruša z 3. 9. 1957; Protokol o výpovedi J. Ondruša z 5. 9. 1957; Protokol o výpovedi J. Ondruša z 13. 9. 1957; MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 136.

155 MARUŠIAK, J. Prípady „trockistických renegátov“, s. 18.

156 MARUŠIAK, J. Prípady „trockistických renegátov“, s. 18; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o výpovedi J. Ondruša z 3. 9. 1957; Protokol o výpovedi J. Ondruša z 5. 9. 1957.

157 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Správa č. 416 z 25. 9. 1956, s. 2.

Stalinových zločinov, ktoré boli podľa nich na XX. zjazde KSSZ načrtnuté len všeobecne a zo začiatku neboli prístupné širokej verejnosti.¹⁵⁸ Terebessy mal tieto informácie šíriť v prostredí umelcov a spisovateľov, Tušera medzi svojimi známymi, ktorí boli členmi KSS, a Ondruš na svojom pracovisku a v kurze na univerzite marxizmu-leninizmu, kde prednášal.¹⁵⁹

V septembri 1956 tak došlo k utlmeniu aktivít skupiny. Toto opatrenie však už prišlo neskoro. Obavy Tušerových spoločníkov boli totiž úplne opodstatnené, pretože v tomto období už bola celá skupina pod drobnohľadom Štátnej bezpečnosti.

ZAČIATOK AKCIE „OPOZÍCIA“

Od druhej polovice roka 1956 kládli odpor mocenským štruktúram už iba dve nepočtetné skupiny. Prvá pochádzala najmä z okruhu spisovateľov a straníckych intelektuálov, kde najaktívnejšie vystupoval bývalý člen ÚV KSS Ondrej Pavlík. Druhú skupinu tvorili ľudia ľavicovej orientácie, ktorí svojimi politickými názormi inklinovali (v minulosti či súčasnosti) k trockizmu ako odporcovia stalinizmu.¹⁶⁰ Práve na tieto dve skupiny zameral komunistický režim v nasledujúcich mesiacoch svoje represívne opatrenia, ktoré sa realizovali v rámci rozsiahlej akcie „OPOZÍCIA“. Z pochopiteľných

Spisovateľ Móric Mittelmann-Dedinský – tajný spolupracovník „BLYSKA“
(Zdroj: www.litcentrum.sk)

dôvodov sa podrobnejšie zameriame na perzekučné zásahy proti príslušníkom druhej menovanej skupiny, ktorej hlavnými reprezentantmi sa napokon stali osoby z okolia bývalých členov Lenorovičovej skupiny.

Zameranie režimu a jeho represívnych zložiek proti bývalým či súčasným prívržencom trockizmu vyvolala práve činnosť Michala Tušera a Karola Terebessyho krátko po XX. zjazde KSSZ. Už 26. marca 1956 zachytil

II. zvláštny odbor ministerstva vnútra, ktorý sa venoval kontrole korešpondencie, niekoľko Tušerových listov zaslaných z pošty v Trnave a obsahujúcich leták *Milý súdruh*. Zatiaľ nie je jasné, akým spôsobom dospeli pracovníci bezpečnostných zložiek k podozreniu, že pravdepodobným odosielateľom a autorom letákov je práve Michal Tušera.¹⁶¹ Každopádne na začiatku apríla na jeho osobu zaviedla Krajská správa ministerstva vnútra (KS MV) Bratislava pozorovací vyšetrovací zväzok a nasadila do jeho blízkosti svojich tajných spolupracovníkov. Prvým dokumentom, ktorý pozorovací vyšetrovací zväzok obsahuje, je anonymné podanie zaslané ministerstvu vnútra 3. apríla 1956 z ministerstva spravodlivosti.¹⁶² V ten istý deň podal svoju prvú agentúrnú správu v prípade tajný spolupracovník „BLYSKA“¹⁶³, ktorý informoval, že Štefan David hovoril Jurajovi Špitzerovi o tom, že dostal od „starého komunistu-lekára“ elaborát (*Poučenia*). ŠtB si túto osobu ihneď stotožnila s Michalom Tušerom.¹⁶⁴ Pod krycím menom „BLYSKA“ sa skrýval pre bezpečnostné zložky mimoriadne cenný spolupracovník, už spomínaný literát Móric Mittelmann-Dedinský,¹⁶⁵ ktorý sa už od 30. rokov poznal s Karolom Terebessym a jeho prostredníctvom aj s Michalom Tušerom (od roku 1955 úzko spolupracoval na prekladoch

158 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o výpovedi J. Ondruša z 12. 9. 1957.

159 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Správa o skončení vyšetrovania s návrhom konečného opatrenia v prípade Tušera a spol. z 19. 10. 1957, s. 4.

160 BARNOVSKÝ, M. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*, s. 101.

161 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957, s. 4.

162 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Pozorovací vyšetrovací zväzok na M. Tušera. Anonymné podanie z 3. 4. 1956. Obsah podania síce nepoznáme, no podľa všetkého to bol tiež leták *Milý súdruh*. Jedným z jeho adresátov bol aj minister vnútra Rudolf Barák, ktorého Tušera omylom považoval za ministra spravodlivosti, a tak tento leták zaslal na adresu Ministerstva spravodlivosti v Prahe. Ďalšie dva výtlačky letáku získalo ministerstvo vnútra z listov adresovaných prezidentovi republiky Antonínovi Zápotockému a tajomníkovi ÚV KSS Jozefovi Krížovi. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Usvedčujúci dokument č. 3.

163 V dokumentoch ŠtB sa častejšie vyskytuje krycie meno v tvare „BLISKA“.

164 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957, s. 5.

165 Móric Mittelmann – Dedinský bol v rokoch 1949 – 1953 vo vyšetrovacej väzbe, kde vypovedal v súvislosti s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami a neskôr s prípadom Rudolf Slánsky a spol. V roku 1956 pôsobil ako spisovateľ a redaktor. Od 12. 6. 1954 bol pod krycím menom „BLYSKA“ (reg. č. 505) vedený ako tajný spolupracovník 1. oddelenia 3. odboru KS MV Bratislava.

kníh).¹⁶⁶ Druhým tajným spolupracovníkom, ktorý bol najmä na začiatku prípadu nasadený do okolia Michala Tušera, bol informátor „MAŘENKA“. Pod týmto krycím menom sa skrývala učiteľka ruštiny Mária Kesslerová.¹⁶⁷ Napríklad práve jej prostredníctvom previedla 3. júna 1956 KS MV Bratislava agentúrnu kombináciu, vďaka ktorej zistila, že Tušera pozná leták *Milý súdruh*, aj keď sa k jeho autorstvu nepriznal.¹⁶⁸ ŠtB postupne identifikovala aj väčšinu osôb, ktorým Tušera zaslal, prípadne odovzdal svoje letáky a elaboráty.

Prvotné zistenia bezpečnostných zložiek o činnosti skupiny okolo Michala Tušera našli veľmi rýchlo odzvu aj v straníckom prostredí. Už v stanovisku politického byra ÚV KSČ k priebehu straníckej diskusie po XX. zjazde KSSZ, ktoré bolo prerokované 2. a schválené 14. mája 1956, bola zmienka, že v strane a aj mimo strany sa aktivizovali bývalí trockisti.¹⁶⁹ Prvú správu o činnosti osôb monitorovaných v akcii „OPOZÍCIA“ s názvom *Terebessy – informačná zpráva* zostavila KS MV Bratislava 19. júna 1956 a predložila ju tajomníkovi ÚV KSS Augustínovi Michaličkovi. Krátko po nej, 13. júla 1956, vznikla ďalšia správa s názvom *Poznanky získané medzi býv. trockistami a inteligenciou pracujúcou v oblasti kultúry* z 13. júla 1956.¹⁷⁰ V ten istý deň sa v uznesení ÚV KSS objavilo nasledujúce konštatovanie: „Diskusia po XX. zjazde ukázala, že určitá nevelká časť členov strany zakolísala. Prejavilo sa liberalistické chápanie

Učiteľka ruštiny Mária Kesslerová (vpravo) – informátorka „MAŘENKA“ (Zdroj: TASR)

otázok demokracie a slobody, trockisticko-anarchistické podceňovanie úlohy štátu, malomeštiacky radikalizmus a bezstarostný pomer k činnosti triedneho nepriateľa.“¹⁷¹ Dňa 24. augusta 1956 bratislavská ŠtB zostavila ďalšiu správu z akcie, tentoraz pod názvom *Poznanky o trockistickej skupine dr. Tušera, Špicer, Terebessy*.¹⁷² Zo všetkých správ vytvorených v lete 1956 vyplýva, že ŠtB v tomto období monitorovala v rámci akcie „OPOZÍCIA“ približne 25 – 30 intelektuálov stretávajúcich sa v troch skupinách. Prvú skupinu mali reprezentovať rektor Univerzity Komenského v Bratislave Július Šefránek, spisovateľ Ladislav Mňačko, oblastný

riaditeľ Československej tlačovej kancelárie Štefan Rais a publicista Samuel Dvorín, druhú bývalí významní komunistickí funkcionári Ondrej Pavlík, Juraj Špitzer, Eduard Friš a Michal Faltán a tretiu Karol Terebessy, Michal Tušera, Jozef Mičudík, Jozef Ondruš a v tomto čase aj Oľga Benauová a manželka Antona Rašlu. Podľa ŠtB hlavne Tušera nebol spokojný s výsledkami celoštátnej konferencie KSČ z dôvodu, že neboli vykonané personálne zmeny na vedúcich pozíciách. Preto sa mal pokúšať nadviazať kontakt so skupinou Pavlík a spol.¹⁷³ ŠtB od počiatku definovala Tušera a spol. ako politickú skupinu. Z dnešného

166 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o vylúčení svedka M. Mittelmanna z 21. 9. 1957, s. 2 – 3.

167 Mária Vasiljevna Kesslerová pôsobila v tomto období ako učiteľka ruštiny a inštruktorka krajského výboru Zväzu Československo-sovietskeho priateľstva. Po roku 1948 bola 13 mesiacov väznená. Od 8. 6. 1954 bola pod krycím menom „MAŘENKA“ (reg. č. 471) vedená ako tajný spolupracovník 3. oddelenia 1. odboru 3. správy ministerstva vnútra. Dňa 11. 11. 1954 bol jej zväzok odovzdaný 1. oddeleniu 3. odboru KS MV Bratislava, kde bola pod tým istým krycím menom (reg. č. 1 011) vedená v kategórii informátor.

168 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957, s. 5.

169 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 922, a. j. 123. Stanovisko politického byra ÚV KSČ k diskusii v strane, s. 3.

170 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Správy KS MV v Bratislave o trockistoch z rokov 1956 a 1957, s. 1.

171 BARNOVSKÝ, M. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*, s. 99.

172 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Správy KS MV v Bratislave o trockistoch z rokov 1956 a 1957, s. 1.

173 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 316. Trockistická skupina – vyhodnotenie správ KS MV Bratislava (1956), s. 1 – 3.

pohľadu však išlo skôr o neorganizovaný okruh priateľov, ktorí v súkromných rozhovoroch diskutovali o aktuálnych politických problémoch.¹⁷⁴

Aj keď všetky tri monitorované skupiny intelektuálov navonok pôsobili nekompatibilne, pod povrchom ich členov spájali z pohľadu ŠtB dve kľúčové veci – snaha o rehabilitáciu bývalých komunistických funkcionárov odsúdených v politických procesoch, najmä tzv. slovenských buržoázných nacionalistov, a otvorená kritika domácich politických pomerov. Stranícke vedenie znervózňovala hlavne požiadavka na preskúmanie, resp. revíziu politického procesu s Gustávom Husákom a spol. Medzi jej najaktívnejších podporovateľov patrili z týchto skupín najmä Ondrej Pavlík, Eduard Friš, Juraj Špitzer, Ladislav Mňáčko a členovia Tušerovej skupiny. Túto požiadavku však podporovali aj ďalšie skupiny, a dokonca i celé stranícke organizácie – napríklad vo Zväze slovenských spisovateľov a pri Spoločenskovednej sekcii SAV. Podľa Karola Bacílka boli podobne ladené hlasy také početné a diskusie okolo týchto otázok také živé, že vedenie KSS k nim muselo zaujať stanovisko v uzneseniach ÚV KSS, vysvetľovať ich na plénach krajských výborov strany, ba aj na verejných schôdzkach v súvislosti s oslavami 12. výročia SNP.¹⁷⁵ Napriek tomu, že išlo o relatívne úzky okruh intelektuálov, hlasy za rehabilitáciu odsúdených slovenských komunistických funkcionárov vzbudili u vedúcich straníckych činiteľov vcelku oprávnené obavy. V politicko-ideologickej rovine sa aj

naďalej obávali, že by po rehabilitácii Husáka a spol. nasledovala aj rehabilitácia ich politických koncepcií – najmä v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska. Popretie fenoménu tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu by viedlo k popretiu fenoménu „slovenského nacionalizmu“, ktorý bol jedným z hlavných mocenských nástrojov KSC v procese postupnej centralizácie štátnej a politickej moci. Nepochybovali o tom, že takýto vývoj by v slovenskej spoločnosti vyvolal obrovskú odozvu, a preto si „zaklínadlo“ tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu ponechali ako ideologický a politický nástroj proti rastúcej spoločenskej aktivite na Slovensku. Obavy v osobnej rovine neboli z ich hľadiska o nič menej závažné. Prevažil tu najmä strach zo straty vlastných mocenských pozícií. Ako memento pôsobili najmä príklady z Poľska a Maďarska (Władysław Gomułka, János Kádár), kde sa po rehabilitácii dostali do čela komunistických strán obeť politických procesov, zatiaľ čo ich prenasledovatelia museli zo svojich funkcií odstúpiť.¹⁷⁶

Z týchto dôvodov mala teda akcia „OPOZÍCIA“ od samého počiatku viesť k zúčtovaniu s vnútrostraníckou názorovou opozíciou, ktorá sa začala profilovať po XX. zjazde KSSZ, resp. s nositeľmi pre vtedajšie stranícke vedenie „nesprávnych názorov“. Svedčí o tom aj angažovanosť vysokých straníckych funkcionárov už v začiatkoch celej akcie. Prvé tri správy ŠtB o aktivizácii „trockistickej skupiny“ si 24. augusta 1956 prevzal od tajomníkovi ÚV KSS Augustína Michaličku člen

byra ÚV KSS Pavol David a pri nasledujúcej návšteve Prahy ich odovzdal prvému tajomníkovi ÚV KSC Antonínovi Novotnému.¹⁷⁷ Na centrálnej straníckej pôde pravdepodobne došlo k úprave a schváleniu politickej koncepcie akcie.

Následne bratislavská ŠtB zostavila 14. septembra 1956 väčšiu súhrnnú správu s názvom *Trockistická skupina*, ktorá sa však zaoberala už len činnosťou Michala Tušera a spol. V porovnaní s predošlými správami zostavovatelia zmenili okruh podozrivých – okrem stabilného širšieho jadra skupiny, ktoré už v tejto dobe tvorili Tušera, Terebessy, Mičudík a Ondruš, tu boli uvedení noví členovia skupiny. V prvom rade dôchodca Matej Kršiak, ktorý gramaticky upravoval Tušerov diskusný príspevok, ďalej dôchodcovia Juraj Petor a Milan Fijala (v rokoch 1925 – 1929 boli obaja senátormi za KSC) a stranícky funkcionár na VŠT v Bratislave Štefan David. V tomto čase už ŠtB označovala činnosť Tušera a spol. za „protištatnú a protistranícku“.¹⁷⁸ Túto správu 1. októbra 1956 doplnila dokumentačným materiálom a kópiami agentúrnych správ, ktoré ilustrovali činnosť Tušera a spol.¹⁷⁹ Správa i jej dokumentačné prílohy boli adresované Pavlovi Davidovi, ktorý ich v odpise odovzdal Karolovi Bacílkovi.¹⁸⁰ Z toho môžeme usudzovať, že politické riadenie celej akcie sa prenieslo na pôdu ÚV KSS, konkrétne do rúk jeho prvého tajomníka.

Karol Bacílek mal veľmi silnú motiváciu priviesť akciu „OPOZÍCIA“ v tomto období do úspešného konca.

174 MARUŠIAK, J. Prípady „trockistických renegátov“, s. 18.

175 BARNOVSKÝ, M. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*, s. 72 – 73; DOSKOČIL, Zdeněk. Návrat Gustáva Husáka z väzenia a jeho prví léta na slobodě (1958–1962). In: KINČOK, Branislav a kol. *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 299 – 300.

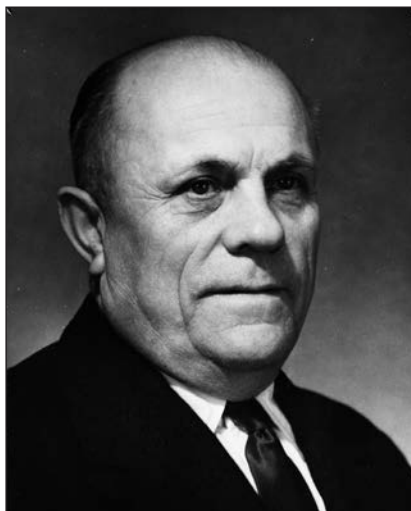
176 RUSKOVÁ, Mária. Tzv. „slovenský buržoázný nacionalizmus“ v politike KSC po XX. zjazde KSSZ (1956 – 1960). ŠUCHOVÁ, Xénia, ed. *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov: Vydavateľstvo UNIVERSUM, 2006, s. 181; KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968*. Brno: Barrister & Principal, 2008, s. 166.

177 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Správy KS MV v Bratislave o trockistoch z rokov 1956 a 1957, s. 1.

178 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248. Trockistická skupina – správa zo 14. 9. 1956.

179 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248. Sprievodný list KS MV v Bratislave k zaslaníu materiálov k činnosti skupiny M. Tušera a spol.

180 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Správy KS MV v Bratislave o trockistoch z rokov 1956 a 1957, s. 1.

Akciu „OPOZÍCIA“ z politického hľadiska koordinovali Karol Bacílek a Pavol David (Zdroj: TASR)

V rámci stranického vedenia sa totiž hľadali vhodné osoby, na ktoré by bolo možné preniesť zodpovednosť za nezákonnosti predchádzajúceho obdobia, ktorých detaily čoraz viac presakovali na verejnosť. Bacílek si uvedomoval, že ako bývalý minister národnej bezpečnosti by sa mohol stať „obetným baránkom“, a tak sa rozhodol prejavíť iniciatívu. Vhod mu prišla práve „protištatna činnosť“ Tušerovej skupiny, na ktorej odhalení chcel dokázať svoju nenahraditeľnosť na Slovensku. Už 18. októbra 1956 predniesol na zasadnutí byra ÚV KSS prejav s názvom *Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku*. V diskusii k tomuto referátu Bacílek uviedol, že „hoci sa v poslednom čase stiahli [rozumej skupinu Tušera a spol. – pozn. B. K.], nebezpečenstvo od nich stále hrozí“. Na tomto zasadnutí bol aj prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný, ktorý bol o prípade Tušera a spol. dobre informovaný. Karola Bacíčka podporil, pričom konštatoval „nerovnomerný vývin v otázke chápania výsledkov XX. zjazdu KSSZ na Slovensku a v českých krajinách“, kde „otvoreného útoku proti strane sa neodvážia, avšak na Slovensku toto pokračuje“.¹⁸¹

Prvý tajomník ÚV KSS tak dostal voľnú ruku na rozpútanie represii. Od tohto momentu možno prípad Tušera a spol. považovať za Bacílkovu „srdiečnu záležitosť“.¹⁸² Realizácii prípadu však na jeseň roku 1956 zabránili závažné medzinárodné udalosti, ktoré ovplyvnili aj vnútropolitickú situáciu v Československu.

MAĎARSKÁ REVOLÚCIA A ZOSTRENIE POLITICKÉHO KURZU

XX. zjazd KSSZ vyvolal postupný politicko-spoločenský pohyb vo všetkých krajinách sovietskeho bloku. Najvýpuklejšie sa to prejavilo najmä v Maďarsku, ktoré sa od jari 1956 nachádzalo v permanentnej spoločenskej a politickej kríze, znásobenej katastrofálnou ekonomickou situáciou. Maďarské politické vedenie, reprezentované osobou 1. tajomníka ÚV Maďarskej strany pracujúcich (MSP) Mátyása Rákosiho, nebolo schopné krízu riešiť. Sovietske vedenie to považovalo za veľmi nebezpečné, preto iniciovalo výmenu na poste 1. tajomníka strany – M. Rákosiho nahradil Enrö Gerö. Ani táto personálna výmena však nezabránila

vzniku rozsiahleho celospoločenského pohybu. Rozbuškou maďarskej revolúcie sa stala budapeštianska študentská demonstrácia z 23. októbra 1956, po ktorej sa v Budapešti rozohrali populárne boje. Na druhý deň ráno sa do bojov s povstalcami zapojili aj sovietske jednotky dislokované v Maďarsku. Na sovietsky nátlak 25. októbra 1956 odstúpil z funkcie 1. tajomníka ÚV MSP E. Gerö a jeho nástupcom sa stal János Kádár. Do 26. októbra 1956 sa maďarské revolučné hnutie rozšírilo takmer po celej krajine, následkom čoho sa začala rozpadávať štátna moc. Situáciu nakrátko upokojilo vytvorenie novej vlády na čele s Imre Nagyom (27. októbra), ktorá spolu s vedením strany v nasledujúcich dňoch prijala väčšinu revolučných požiadaviek. Budapešť začali opúšťať aj sovietske vojenské jednotky, čím sa skončila prvá sovietska intervencia. Už 30. októbra deklaroval I. Nagy zrušenie systému jednej politickej strany, uznal miestne samosprávne organizácie a podnikové robotnícke rady. Na druhý deň, 31. októbra, však v Moskve padlo konečné rozhodnutie o novej sovietskej intervencii v Maďarsku. Počas jej príprav maďarskí politickí predstavitelia vypovedali Varšavskú zmluvu, vyhlásili neutralitu a začali sa pripravovať na obranu Budapešti. Medzitým Maďarsko opustil J. Kádár, ktorý po dlhých rokovaníach v Moskve (2. a 3. novembra 1956) prevzal vedenie prosovietskej maďarskej vlády. Generálny útok sovietskej armády, ktorý mal za úlohu definitívne potlačiť maďarskú revolúciu, začal 4. novembra 1956. Následne J. Kádár vyhlásil z Užhorodu vytvorenie maďarskej revolučnej robotnícko-roľníckej vlády a 7. novembra 1956 prišiel do Budapešti a odštartoval reštauráciu komunistického režimu v Maďarsku. Vláda I. Nagya požiadala o azyl na juhoslovanskom veľvyslanectve. Boje medzi povstalcami

181 Citované podľa MARUŠIAK, J. Prípady „trockistických renegátov“, s. 19.

182 Takto sa o podiele K. Bacíčka na realizácii prípadu Tušera a spol. vyjadril Jozef Kőszegi v roku 1968 pred rehabilitačným senátom. MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 138.

a intervenčnou sovietskou armádou pokračovali až do 11. novembra, na niektorých miestach až do 15. novembra 1956.¹⁸³

Tieto udalosti samozrejme neostali bez odozvy ani v okruhu priateľov Michala Tušera. O revolúcii v Maďarsku diskutoval najmä s Karolom Terebessym. Jozef Mičudík sa od jesene 1956 s členmi skupiny už nestretával. Keďže celá skupina bola v tomto období pod neustálou agentúrnou a operatívnu kontrolou, ŠtB sa podarilo zachytiť niekoľko výrokov, ktoré nám približujú, aké stanoviská v období po vypuknutí revolúcie v Maďarsku jej členovia zastávali. Michal Tušera udalosti v Poľsku a Maďarsku prijal s nadšením. Napríklad 24. októbra 1956 údajne konštatoval, že Imre Nagy a Enrö Gerö sú „rákosiovci (rozumej stalinisti – pozn. B. K.)“ a vývoj v krajine „musí ísť ďalej“. Ako príklad správneho komunistického funkcionára uviedol novovymenovaného 1. tajomníka Poľskej zjednotenej robotníckej strany Władysława Gomułku. Zahranícňopolitické udalosti v ňom opäť vyvolávali činnosť, preto vyzýval k diskusii o aktivizovaní „nás všetkých, aby sme nečakali so založenými rukami“.¹⁸⁴ Maďarskú revolúciu považoval v prvom rade za vystúpenie maďarského národa proti domácim predstaviteľom stalinistickej

politiky – Rákosimu a Geröovi: „V Maďarsku po krásnom a heroickom boji najmä inteligencie a mládeže sa celý národ postavil proti hnusnému režimu Rákosi – Gerö až k revolučnému povstaniu.“ Prvú sovietskú vojenskú intervenciu ešte odsudzoval, v prípade druhej však už zaujal miernejšie stanovisko. Sám totiž konštatoval, že „vinou stalinistického režimu nemohlo sa vytvoriť dostatočne silné a organizované vedenie socializmu regrutujúce sa zo zdravých komunistov a socialistov, preto mohlo sa stať, že povstaniu sa mohlo a môže dať pečať kontrarevolúcie, aby sa ospravednilo nesprávne a nesocialistické, zase len stalinistické zasahovanie ruských vojsk a udusenie maďarskej revolúcie proti stalinizmu v krvi“.¹⁸⁵ Tušerov entuziazmus však úspešne krotil pragmatickejší Karol Terebessy, ktorý ho presvedčil, že „v dnešnej zostrenej situácii bolo by veľkou chybou robiť čokoľvek, čo by mohlo vyvolať bezpečnostné zákroky“.¹⁸⁶ Tretí člen skupiny Jozef Ondruš začiatkom novembra 1957 vystúpil na svojom pracovisku (Krajská pobočka Štátnej banky československej v Bratislave) v rámci tzv. desaťminútovky. Vo svojom diskusnom príspevku uviedol, že „keď nevedela predošlá vláda v Maďarsku zaistiť potreby pracujúcich, musí ich zaistiť koaličná vláda“. Taktiež konštatoval, že aj v Sovietskom zväze „by malo byť viac

politických strán“. Za tieto výroky bol predvolaný pred výbor ZO KSS, kde mu „boli jeho nesprávne názory vyvrátené“. Ondruš sa údajne obhajoval tým, že nebol dobre informovaný.¹⁸⁷ Z výrokov Michala Tušera z obdobia Maďarskej revolúcie zostavila ŠtB 30. novembra 1956 správu, ktorá bola v odpise zaslaná Karolovi Bacilkovi.¹⁸⁸

Napriek Terebessyho snahe brzdiť Tušerove aktivity sa činnosti skupiny predsa len aktivizovala. Jej členovia sa totiž začali stretávať s bývalými príslušníkmi Lenorovičovej skupiny – išlo však len o jednotlivé stretnutia najmä s Jánom Fábrym, Jozefom Köszegim a agentom ŠtB Mittelmanom-Dedinským.¹⁸⁹ Angažoval sa najmä Tušera, ktorý na prelome rokov 1956/1957 skoncipoval *Výzvu spisovateľom a novinárom*. V nej nabádal slovenských spisovateľov a novinárov, aby vplývali svojou publikačnou činnosťou a myslením na celú spoločnosť, ktorá by následne vyvinula tlak na stranické vedenie. Ako príklad im dával poľských, maďarských a juhoslovenských kolegov. Výzvu ukázal len Terebessymu a po jeho odporúčaní ju nikam neposlal.¹⁹⁰

Michal Tušera a Karol Terebessy začali od začiatku roka 1957 prejavovať zvýšený záujem o kontaktovanie predstaviteľov slovenskej umeleckej

183 BÉKÉS, Csaba – RAINER, János M. – GERMUSKA, Pál. Maďarská revolúcia 1956. *Soudobé dějiny*, roč. 4, 1996, č. 4, s. 457 – 463; TISCHLER, János. Súvislosti medzi poľskými októbrovými udalosťami a maďarskou revolúciou roku 1956. In: ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta, eds. *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1956*. Banská Bystrica: Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 135 a 138 – 139.

184 ABS Praha, f. Historický fond ministerstva vnútra (ďalej MV-H), inventárne číslo (inv. č.) H-761-3. Správa o verejnej mienke obyvateľstva v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku z 26. 10. 1956, s. 3.

185 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Elaborát M. Tušeru s názvom *Úvahy* z júla 1957, s. 9; Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica z hlavného pojednávania proti M. Tušerovi a spol. z 11. – 14. 12. 1957, s. 7 a 12.

186 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957, s. 12.

187 ABS Praha, f. MV-H, inv. č. H-761-3. Správa o verejnej mienke obyvateľstva v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku zo 7. 11. 1956, s. 1.

188 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Správy KS MV v Bratislave o trockistoch z rokov 1956 a 1957, s. 1.

189 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o vypočutí svedka J. Fábryho z 20. 9. 1957, s. 6; Protokol o vypočutí svedka J. Köszegiho z 20. 9. 1957, s. 5; SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957, s. 13.

190 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru zo 14. 8. 1957; Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica z hlavného pojednávania proti M. Tušerovi a spol. z 11. – 14. 12. 1957, s. 7 a 12.

obce, pričom sa zväčša orientovali predovšetkým na spisovateľov. Je možné, že medzi prvými adeptmi sa nachádzal odsúdený predstaviteľ tzv. slovenských buržoázných nacionalistov básnik Ladislav Novomeský, ktorý po svojom prepustení z výkonu trestu v decembri 1955 žil v pražskom vyhnanstve. K tomuto konštatovaniu nás vedie najmä fakt, že Jozef Ondruš sa s Novomeským poznal (v roku 1945 mu podpísal prihlášku do KSS) a na prelome rokov 1956/1957 ho dokonca súkromne navštívil v Prahe.¹⁹¹ O tomto informoval aj Tušera a Terebessyho a taktiež im oznámil, že plánuje izolovaného básnika navštevovať pravidelne. To sa mu však nepodarilo, pretože počas druhej návštevy ho na pracovisku nezastihol a tretia návšteva, ktorú si už dohovoriťi telefonicky, sa neuskutočnila pre Novomeského zaneprázdnenosť.¹⁹² Druhým kandidátom zo spisovateľskej obce, ktorého sa napokon Tušerovi a Terebessymu podarilo úspešne kontaktovať, bol Alfonz Bednár. Zaujal ich predovšetkým jeho román *Hodiny a minúty*.¹⁹³ Pre toto dielo bol autor terčom nevyberaných útokov v stránickej tlači, najmä zo strany funkcionára ÚV KSS Viliama Šalgoviča a viackrát bol predvolaný pred samotný ÚV KSS.¹⁹⁴ Napriek tomu Karol Terebessy Bednára v apríli 1957 navštívil a pozval na ďalšiu návštevu do jeho bytu. Na tej sa zúčastnili už aj Michal Tušera a Jozef Ondruš. Najskôr debatovali o jeho knihe a problémoch slovenskej literatúry, no postupne sa dostali aj

Spisovateľ Alfonz Bednár na začiatku 80. rokov (Zdroj: TASR)

k aktuálnej politickej situácii v Československu a vo svete, pričom témou bolo pozadie Stalinovej politickej kariéry a politické procesy v Sovietskom zväze a v Československu, najmä prípad Gustáv Husák a spol. Okrem tejto návštevy sa Alfonz Bednár stretol ešte niekoľkokrát samostatne s Karolom Terebessym, ktorý mu odovzdal na knižné spracovanie spomienky Jozefa Mičudíka.¹⁹⁵ V tomto období členovia

Tušerovej skupiny čoraz viac zapájali do svojej činnosti Mórica Mittelmanna-Dedinského, netušiac, že ide o agenta ŠtB. „BLYSKA“ sa takémuto vývoju nebránil, a tak jeho agentúrne správy z roku 1957 zohrávali pri monitorovaní a napokon i realizácii celého prípadu kľúčovú úlohu. Navyše skupina sa občas stretávala aj v jeho byte, ktorý ŠtB odpočúvala, takže detailne poznala obsah ich rozhovorov.¹⁹⁶ Na

- 191 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o výpovedi J. Ondruša z 5. 9. 1957, s. 6.
- 192 Ondruš pred vyšetrovateľmi ŠtB kategoricky poprel, že by mu Tušera a Terebessy dali za úlohu navštevovať Ladislava Novomeského. Pripustil však, že mu odporučili udržiavať s ním nejaký kontakt. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o výpovedi J. Ondruša z 18. 9. 1957, s. 2.
- 193 BEDNÁR, Alfonz. *Hodiny a minúty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1956, 414 s.
- 194 Na obhajobu Alfonza Bednára sa však verejne postavilo viacero významných slovenských spisovateľov, a dokonca aj stránica organizácia pri výbore Zväzu slovenských spisovateľov. Preto nemala kritika pre Bednára žiadne významnejšie dôsledky. MARUŠIAK, J. Prípady „trockistických renegátov“, s. 19.
- 195 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o výpovedi J. Ondruša z 3. 9. 1957; Protokol o výpovedi J. Ondruša z 17. 9. 1957; Protokol o výpovedi K. Terebessyho z 19. 8. 1957; Protokol o výsluchu svedka A. Bednára z 3. 9. 1957.
- 196 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 420. Prepis rozhovoru zo 14. 2. 1957.

jar 1957 mu Tušera odovzdal na štylistické posúdenie článok, ktorý plánoval publikovať v *Pravde*, *Kultúrnom živote* alebo v *Novej literatúre*. Presný obsah článku nepoznáme, no vieme, že v ňom vyzýval k otvorenej diskusii a literárnej polemike.¹⁹⁷ Karolovi Terebessymu sa podarilo osloviť aj ďalšie osoby z umeleckého a akademického prostredia – predovšetkým maliara a grafika Antona Hollého, akademického maliara a profesora Vysoké školy výtvarných umení v Bratislave Dezidera Millyho a profesora Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Igora Hrušovského.¹⁹⁸

Od začiatku roku 1957 sa Tušera, Terebessy a Ondruš začali stretávať s bývalým významným pracovníkom justície (štátnym a vojenským prokurátorom), aktuálne však prepusteným politickým väzňom Antonom Rašlom.¹⁹⁹ So všetkými sa poznal už z obdobia druhej svetovej vojny, častejšie sa však stretával s Michalom Tušerom, ktorý bol lekárom jeho detí. Tušera navyše po Rašlovom zatknutí pomáhal jeho rodine, či už hmotne alebo koncipovaním žiadostí o jeho prepustenie. Za túto pomoc mu bol bývalý prokurátor veľmi vďačný, a tak sa po jeho prepustení často stretávali. Počas osobných stretnutí viedli aj debaty o vnútropolitických udalostiach, najmä o vývoji po XX. zjazde KSSZ a nutnosti rehabilitovať odsúdených

straníckych funkcionárov. Tušera dal Rašlovi prečítať časti z Chruščovovho tajného referátu a taktiež z referátu Antonína Novotného.²⁰⁰ Okrem toho ho detailne oboznámil so svojou činnosťou od jari 1956 – o písaní letákov a diskusných príspevkov a taktiež o ich obsahu. Rašla ho však upozornil, že podľa jeho názoru zatiaľ nedozrel čas na zmenu politického kurzu v Československu a varoval ho, že sa „vystavuješ nebezpečenstvu trestného stíhania za urážku ústavného činiteľa, lebo Široký je ešte stále predsedom vlády“.²⁰¹ Podobne na neho apelovali aj jeho priatelia Terebessy a Ondruš.²⁰² Tušera si však ich varovania k srdcu príliš nezobral.

Od začiatku roka 1957 dochádzalo v Československu k opätovnému prítvrdzovaniu politického kurzu. Komunistický režim sa snažil o konsolidáciu domácej situácie a návrat k pomerom pred rokom 1956. Z tohto dôvodu rozpútal od jari 1957 boj proti tzv. revizionizmu, teda proti kritickým myšlienkam z roku 1956 a ich nositeľom. Keďže na Slovensku boli nositeľmi týchto myšlienok hlavne komunisticky (lavicovo) orientovaní intelektuáli požadujúci o. i. aj revíziu procesu s Gustávom Husákom a spol. a rehabilitáciu odsúdených slovenských komunistov, boj proti tzv. revizionizmu sa tu v podstate transformoval do opätovného ťaženia (kampane) proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu.²⁰³

Pritvrdenie politických pomerov umožnilo slovenskému straníckemu vedeniu a bezpečnostným zložkám pristúpiť k opätovnej realizácii akcie „OPOZÍCIA“. Prvý úder smeroval proti opozičnej skupine vo vnútri KSS, ktorej príslušníci v roku 1956 kritizovali stranícke pomery a taktiež žiadali rehabilitáciu odsúdených komunistických funkcionárov. Ústrednou postavou tejto skupiny a jej najkritizovanejším príslušníkom sa stal Ondrej Pavlík a spolu s ním sa kritika znesla aj na ďalších troch slovenských spisovateľov a intelektuálov – šéfredaktora vydavateľstva Slovenský spisovateľ Ivana Kupca, šéfredaktora *Kultúrneho života* Juraja Špitzeru a tajomníka Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS) Ctibora Štítnického. Byro ÚV KSS 22. marca 1957 rozhodlo, že príslušníci tejto skupiny budú predvolaní pred špeciálnu komisiu Byra ÚV KSS (Oskár Jeleň, Augustín Michalička, Štefan Šebesta, Július Lörincz a Marek Smida), aby tu podali svoju sebakritiku. Pohovory s Pavlíkom a spol. sa konali v dňoch 27. – 29. marca 1957. Komisia na základe pohovorov zostavila *Správu o niektorých otázkach práce medzi inteligenciou*, do ktorej zakomponovala hlavné obvinenia proti príslušníkom Pavlíkovej skupiny. Byro ÚV KSS rokovalo o tejto správe v dňoch 5. – 6. apríla 1957, pričom znovu vypočulo aj kritizovaných.²⁰⁴ Rokovanie Byra ÚV KSS

197 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Protokol o výsluchu svedka M. Mittelmanna z 21. 9. 1957, s. 2.

198 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957, s. 14.

199 Anton Rašla (15. 9. 1911) bol zaistený v roku 1952 a obvinený z vojenskej zrady, velezrady a špionáže. V roku 1954 bol vojenským kolégiom Najvyššieho súdu odsúdený na trest doživotného odňatia slobody. V decembri 1956 bol prepustený na slobodu. Následne sa mohol zamestnať ako referent v Právnickom ústave Ministerstva spravodlivosti v Bratislave.

200 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Rašlovi. Protokol o výpovedi A. Rašlu z 30. 9. 1957; Protokol o výpovedi A. Rašlu z 1. 10. 1957; Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušeru z 22. 8. 1957.

201 RAŠLA, Anton. *Spomienky spoza mreží*. Banská Bystrica: Vidas, 1998, s. 182 – 183.

202 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957, s. 15.

203 DOSKOČIL, Z. *Návrat Gustáva Husáka z väzenia a jeho prvné léta na slobodě (1958 – 1962)*, s. 302; KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968*, s. 161; PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 42.

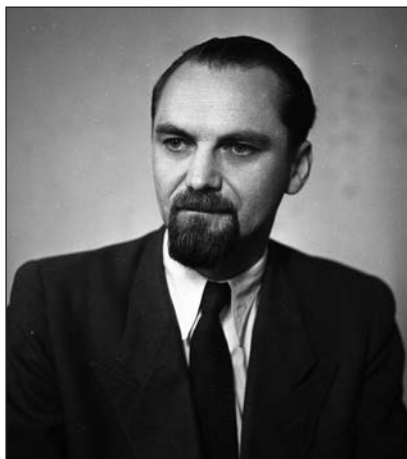
204 MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 44, 47, 48; RUSKOVÁ, M. Tzv. „slovenský buržoázný nacionalizmus“ v politike KSČ po XX. zjazde KSSZ (1956 – 1960), s. 185 – 186; RYCHLÍK, Jan. *Recidiva boje proti tzv. buržoáznému nacionalizmu v letech 1956–1962*. In: *Československá historická ročenka 2006*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 310. *Svedectvo dokumentov o akademikovi Pavlíkovi a tých ďalších*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 41 – 42.

malo svoju dohru na zasadnutí PB ÚV KSČ, ktoré sa konalo 9. apríla 1957. Výsledkom rokovania bola rezolúcia s názvom *Správa byra ÚV KSS o protistraníckej činnosti O. Pavlíka a o nesprávnych názoroch niektorých členov KSS*. Pavlík a spol. tu boli obvinení hlavne z revizionizmu a snahy napodobňovať Imre Nagya, no objavili sa tu aj obvinenia z nacionalizmu, ktorý nemal byť prítomný len medzi spisovateľmi, ale aj v širšom slovenskom prostredí. Dôsledkom prijatej rezolúcie boli stranícke tresty pre kritizovaných: Pavlíka vylúčili z KSS a dostal zákaz prednáškovej činnosti na vysokých školách (neskôr aj zákaz publikovania), Špitza odvolali z funkcie šéfredaktora *Kultúrneho života* a dostal stranícku výstrahu, Štítnického vyzvali, aby odstúpil z funkcie tajomníka ZSS a taktiež dostal stranícku výstrahu a Kupec mal absolvovať pohovor na ÚV KSS, kde mu mali vytknúť jeho konanie.²⁰⁵

Definitívne vyriešenie prípadu Ondrej Pavlík a spol. otvorilo priestor na tvrdý perzekučný zásah proti zvyšku ľavicovo orientovaných intelektuálov monitorovaných v rámci akcie „OPOZÍCIA“. Hlavným cieľom tohto úderu sa napokon stali osoby z okolia Michala Tušera a Karola Terebessyho.

REALIZÁCIA PRÍPADU MICHAL TUŠERA A SPOL.

Konečnej realizácii prípadu tzv. bratislavských trockistov zoskupených okolo Michala Tušera predchádzala dôsledná politická príprava. Na zasadnutí ÚV KSČ 13. – 14. júna 1957 predniesol Jiří Hendrych referát s názvom *O niektorých súčasných otázkach ideologickej práce strany*. V ňom o. i. uviedol: „Nositelia revizionistických tendencií, ktorí predtým často skrývali pred komunistickými

Prvý úder v rámci realizácie akcie „OPOZÍCIA“ smeroval v roku 1957 proti opozičnej skupine vo vnútri KSS na čele s akademikom Ondrejom Pavlíkom (Zdroj: TASR)

*stranami svoje pravé zmysľanie, vzali si ako zámienku pre svoju aktivizáciu závery XX. sjazdu KSSS, najmä jeho nesmieriteľnú kritiku škodlivých dôsledkov kultu osobnosti a pokúsili sa ich oportunisticky a kapitulantsky skresliť a sfaľšovať a zneužiť ich takto pre generálny útok proti všetkým základným princípom vedeckého socializmu. V tejto ich činnosti im okamžite prišla na pomoc celá kohorta reformistických a trockistických renegátov a zradcov vyvrhnutých už predtým z komunistických strán.*²⁰⁶ Pre bezpečnostné zložky to bol jasný signál, že tieto osoby predstavujú pre vládnu režim potenciálne riziko, ktoré treba čo najskôr eliminovať.

Zhodou okolností práve v tomto období sa Michal Tušera dozvedel, že jeho činnosť (a zároveň aj činnosť jeho priateľov a známych) je monitorovaná a známa aj najvyššiemu straníckemu vedeniu na Slovensku. V polovici júla 1957 odišiel Tušera s manželkou a manželmi Rašlovcami na dovolenku do Vysokých Tatier. Na kúpalisku

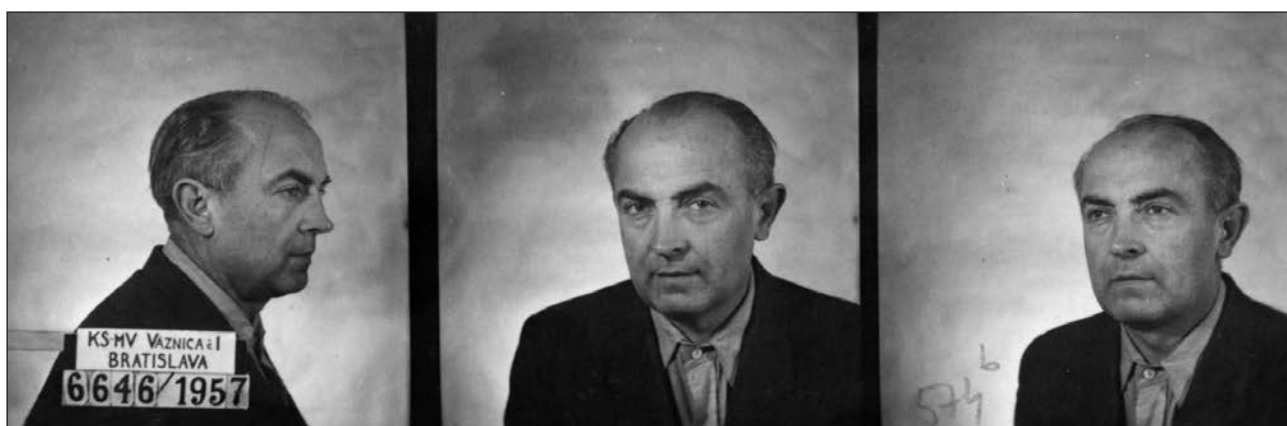
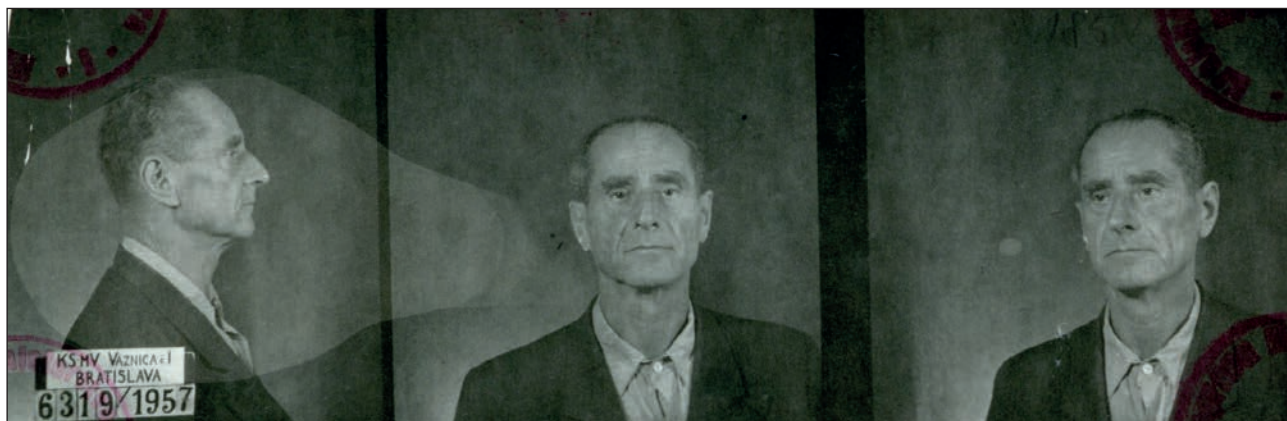
v Ružbachoch sa Anton Rašla náhodne stretol s redaktorom Nakladateľstva Pravda Eduardom Frišom a medzi rečou ho informoval, že dovolenku je spolu s Tušerovcami. Friš ho však ihneď varoval, aby sa s Michalom Tušerom nestýkal, pretože „bol som prítomný na jednej dôvernej porade na sekretariáte ÚV KSS, kde okrem iného čítali aj správu štátnej bezpečnosti o zvýšenej aktivite protistraníckych živlov, trockistov, reformistov a výslovne sa tam uvádzalo meno dr. Tušera. Podľa tej správy Tušera vyvíja veľmi aktívne propagandistickú činnosť medzi členmi strany a organizuje kampaň proti strane a vláde“. Zároveň ho poprosil, aby si tento rozhovor nechal pre seba. Rašla však zistené informácie považoval za tak závažné, že obsah rozhovoru s Frišom prerazoval Tušerovi, ktorý ešte v ten istý deň odcestoval do Bratislavy a o všetkom informoval svojich priateľov. Dohodli sa, že sa už nebudú viac stretávať, telefonovať si a vykonávať akúkoľvek činnosť.²⁰⁷

Na tejto schôdzke bol však prítomný aj tajný spolupracovník „BLYSKA“, takže sa bezpečnostné zložky dozvedeli o ukončení činnosti Tušerovej skupiny prakticky ihneď. Takýto vývoj im však nevyhovoval, pretože komplikoval plán realizácie prípadu. V priebehu júla 1957 totiž začala ŠtB zostavovať záverečnú hodnotiacu správu o činnosti podozrivých osôb monitorovaných v rámci akcie „OPOZÍCIA“. Príslušníci KS MV Bratislava využili Tušerovu neprítomnosť v Bratislave počas jeho pobytu vo Vysokých Tatrách a 17. júla 1957 vykonali v jeho byte tzv. úkon 77 (tajná technická prehliadka), počas ktorého objavili v jeho písomnostiach všetky letáky a práce napísané od jari roku

205 Národní archiv České republiky (ďalej NA) Praha, f. Politické byro ÚV KSČ, 1954 – 1962 (ďalej 02/2), šk. č. 135, archívna jednotka (a. j.) 176, bod číslo (b. č.) 1a. Uznesenie zo schôdze politického byra ÚV KSČ z 9. 4. 1957; MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 48 – 50.

206 HENDRYCH, Jiří. Niektoré súčasné otázky ideologickej práce strany. Bratislava: ÚV KSS, 1957, s. 43.

207 RAŠLA, A. *Spomienky spoza mreží*, s. 183 – 184; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Rašlovi. Protokol o výpovedi A. Rašlu z 30. 9. 1957.

Michal Tušera a Anton Rašla po zatknutí ŠtB v roku 1957 (Zdroj: A ÚPN)

1956.²⁰⁸ Štátna bezpečnosť však na zá-
sah proti Tušerovi a spol. potrebovala
aktuálnu zámienku, resp. dôkaz o ich
pokračujúcej „protištátnej“ a „protis-
tranickej“ činnosti. Keďže skupina sa
dohodla, že žiadnu činnosť už vyvíjať
nebude, ŠtB zostávala len možnosť
takúto činnosť vyprovokovať. Na do-
siahnutie tohto zámeru využila osved-
čeného a spoľahlivého Mórica Mittel-
manna-Dedinského, ktorý mal podľa
inštrukcií naviesť Michala Tušera,
aby skoncipoval písomné stanovis-
ko k „súčasným nezdravým pomero-

v strane a spoločnosti“.²⁰⁹ To sa mu na-
pokon aj podarilo a Tušera v druhej
polovici júla 1957 pod jeho vplyvom,
no zároveň i pod vplyvom vnútro-
politických udalostí v Sovietskom zvä-
ze²¹⁰ a zostrujúceho sa politického
kurzu v Československu napísal nový
elaborát, v ktorom zhrnul závažné
politické udalosti predchádzajúcich
mesiacov. Práca dostala názov *Úvahy*
a v podstate vychádzala z *Poučenia*,
ktoré zostavil koncom februára 1956.
Rozdiel medzi oboma prácami je však
v tom, že *Úvahy* tentoraz pramenili

z Tušerovho rozčarovania a frustrácie
z vývoja po XX. zjazde KSSZ a po po-
tlačení Maďarskej revolúcie. V úvode
načrtol ciele socialistickej revolúcie
v Rusku, Stalinovu cestu na vrchol
moci a hospodársky vývoj Sovietske-
ho zväzu. Z nášho pohľadu je však
dôležitejšia ostrá kritika stranických
pomero v Československu. Ako prvé
kritizoval výsledky celoštátnej kon-
ferencie KSČ z roku 1956 (považoval
ju za „cirkusové predstavenie“), kde
si podľa neho československí stalinis-
ti „dali odhlasovať ‚dôveru‘ členstva“.

208 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Vyhodnotenie činnosti trockistickej skupiny „OPOZÍCIA“ z 31. 7. 1957.

209 RAŠLA, A. *Spomienky spoza mreží*, s. 184.

210 Proti politike Chruščova definovanej na XX. zjazde KSSZ sa veľmi rýchlo vytvorila početná opozícia, ktorá sa snažila o jeho zvrhnutie. Jej jadro tvorila vplyvná skupina politikov, ku ktorej patrili Viačeslav Michajlovič Molotov, Georgij Maximilianovič Malenkov a Lazar Mojsejevič Kaganovič. V predsedníctve KSSZ získali prechodne výraznú prevahu, a tak sa v júni 1957 dohodli na zosadení prvého tajomníka strany. Plenárne zasadnutie ÚV KSSZ, ktoré zvolali Chruščovovi stúpenci, však toto rozhodnutie zvrátilo. Chruščovovi sa tak podarilo odraziť útok opozície a následne svojich odporcov odstrániť zo stranického vedenia. REIMAN, Michal. Chruščov a jeho zahraniční politika. In: REIMAN, Michal, LUŇÁK, Petr. *Studená válka 1954–1964. Sovětské dokumenty v českých archivech*. Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Doplněk, 2000, s. 24.

Jeho frustrácia sa naplno prejavila pri hodnotení stranického aparátu, ktorý označil za „zberbu aparátčikov, uzurpátorov, skupinu gangstrov, ktorých náš ľud ako takých zo srdca nenávidí“. Kritike podrobil aj proces násilnej kolektivizácie, boj proti inteligencii, ktorý „inaugurovali a roznecovali najmä polointeligenti, ktorí z milosti stalinstov sa dostali na vedúce miesta v straníckom aparáte“. Tušera bol presvedčený o tom, že ľud bol jednoznačne proti tomuto stalinskému systému, ktorý „je držaný iba terorom, zastráňovaním, perfídnosťou, klamstvom a zákernosťou, podlosťou a pod.“. Východ z tohto začarovaného kruhu videl vo zvolaní mimoriadneho zjazdu strany, na ktorom by boli z jeho vedenia odstránení predstavitelia stalinistickej politiky spoluzodpovední za „všetky tie nehanebnosti, ktoré napáchal tento režim“.²¹¹ Tušera dal prácu prečítať najskôr Karolovi Terebessymu a neskôr aj Antonovi Rašlovi, ktorý v nej mal opraviť gramatické chyby a štylistiku.²¹² Môžeme predpokladať, že o zostavení novej práce sa dozvedel aj tajný spolupracovník „BLYSKA“, ktorý o tom informoval nadriadených. ŠtB, ktorá 31. júla 1957 zostavila záverečnú

správu o činnosti „trockistickej“ skupiny „OPOZÍCIA“,²¹³ tak získala zámeru na zatknutie vytypovaných osôb – boli to Michal Tušera, Karol Terebessy, Jozef Ondruš a Jozef Mičudík.²¹⁴

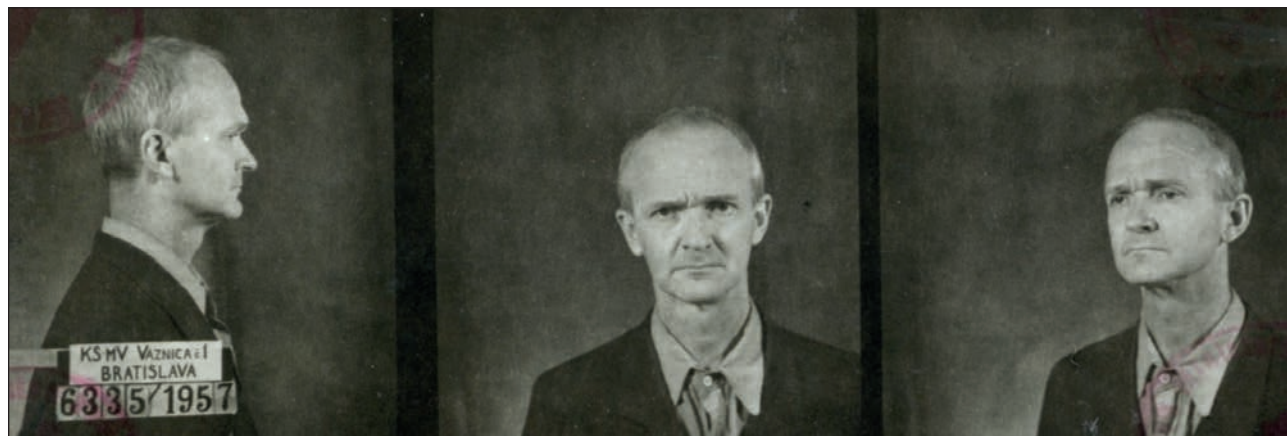
Prípravu na zatknutie tzv. bratislavských trockistov odštartovala KS MV Bratislava 11. augusta 1957, kedy na Tušera, Terebessyho a Mičudíka nasadila agentúrnu sieť.²¹⁵ Na druhý deň ráno ako prvého zatkli Jozefa Mičudíka,²¹⁶ ktorý nebol so skupinou v kontakte už od jesene 1956. Po jeho predbežnom výsluchu pristúpila bratislavská ŠtB k zatknutiu Michala Tušera. Stalo sa tak v ten istý deň podvečer v jeho byte v Bratislave. V jeho prítomnosti vykonali aj prehliadku bytu, no „protištátné materiály“, objavené pri tajnej technickej prehliadke bytu v júli 1957, už príslušníci bezpečnosti nenašli. Michal Tušera totiž veľkú časť z nich zničil po varovaní od Antona Rašlu a zvyšné ukryl tak, že sa ich nájsť nepodarilo.²¹⁷ Tieto materiály po jeho zatknutí zničili manželka Valentina a za Otto Pezlar.²¹⁸ O dva dni neskôr, 14. augusta 1957, zatkla ŠtB Karola Terebessyho²¹⁹ a 3. septembra 1957 aj Jozefa Ondruša.²²⁰ Všetci štyria boli

obvinení z trestného činu podvracania republiky.

PRIEBEH VYŠETROVANIA A SÚDNEHO POJEDNÁVANIA

Od prvého dňa zatknutia boli vyšetrovanci v skupine Michal Tušera a spol. takmer každodenne vypočúvaní. V prvých protokoloch ešte odmietali označenie svojich osôb termínom „trockisti“. Postupne v nich ale čoraz častejšie pribúdali ideologické floskuly a priznania k „trockistickej“ činnosti. Táto zmena však nebola dôsledkom priameho fyzického násillia, ale systematického psychického nátlaku. Vyšetrovaných si predvolávali najmä v noci a medzi jednotlivými výsluchmi boli len krátke prestávky. Napríklad Michalovi Tušerovi sa jeho vyšetrovací referent vyhráždal, že ak nebude vypovedať podľa jeho očakávaní, tak mu zatknú manželku a jeho deti umiestnia do detského domova. Taktiež ho upozorňovali, že „budem ináč vypovedať, až budem 4 týždne zavretý na samotke“. Pri niektorých výsluchoch na neho vyšetrovatelia kričali tak, že si musel zapchávať uši. Mnohé veci podpisoval pod nátlakom, a keď k nim aj mal námietky, vyšetrovatel mu oznámil, že formulovanie výsluchových

- 211 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Elaborát M. Tušera s názvom *Úvahy* z júla 1957; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Elaborát M. Tušera s názvom *Úvahy* z júla 1957.
- 212 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výpovedi M. Tušera z 19. 8. 1957; Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Rašlovi. Protokol o výpovedi A. Rašlu z 30. 9. 1957.
- 213 Celkovo bolo v akcii „OPOZÍCIA“ rozpracovaných 33 osôb. Z pohľadu ŠtB išlo o osoby, ktoré sa priamo podieľali na činnosti „trockistickej skupiny“, alebo boli členmi skupiny pre jej činnosť získavané. Skupinu by sme mohli charakterizovať ako stranícku inteligenciu, pretože až 28 členov malo vysokoškolské alebo stredoškolské vzdelanie a len 7 osôb nebolo nikdy členom komunistickej strany. SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 420. Štatistický prehľad akcie „OPOZÍCIA“, s. 1 – 2.
- 214 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 248, a. j. 312. Správy KS MV v Bratislave o trockistoch z rokov 1956 a 1957, s. 1 – 2.
- 215 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Pozorovací vyšetrovací zväzok na M. Tušera. Žiadosť o agentúrne obsadenie M. Tušera a spol. z 11. 8. 1957.
- 216 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Protokol o zatknutí J. Mičudíka z 12. 8. 1957.
- 217 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Pozorovací vyšetrovací zväzok na M. Tušera. Správa o priebehu zatknutia M. Tušera z 13. 8. 1957; Správa o priebehu vyšetrovania skupiny Dr. Tušera a spol. z 25. 8. 1957, s. 2.
- 218 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Protokol o výsluchu O. Pezlara z 14. 8. 1957; Protokol o výsluchu V. Tušerovej z 15. 8. 1957.
- 219 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessymu. Protokol o vzatí K. Terebessyho do dočasnej väzby z 14. 8. 1957.
- 220 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Rozkaz k predvedeniu J. Ondruša z 12. 8. 1957.

Karol Terebessy po zatknutí ŠtB v roku 1957 (Zdroj: A ÚPN)

protokolov je jeho práca. Zašlo to až tak ďaleko, že niektoré výpovede vôbec nediktoval a keď ich podpisoval, tak ich vôbec nečítal. Navyše pri jeho výsluchoch nebol prítomný prokurátor.²²¹ Enormnému nátlaku boli vystavení aj ich príbuzní. Napríklad manželke Karola Terebessyho Elene sa príslušníci ŠtB pri výsluchu vyhrážali, že ak bude svojho muža zastávať, odoberú jej deti a dajú ich do detského domova.²²²

Tieto vyšetrovacie metódy napokon viedli k tomu, že všetci vyšetrovaní sa po malých častiach priznávali k protištátnej činnosti, až v konečnom výsledku priznali všetko, čo od nich vyšetrovatelia požadovali na začiatku vyšetrovania. Napríklad podľa vyšetrovacieho protokolu Jozef Ondruš už za relatívne krátky čas (27. septembra 1957) odovzdaným spôsobom vyhlásil, že „už pri prvom stretnutí po XX. sjazde KSSS s trockistami TEREBESSYM a dr. TUŠEROM tieto moje latentné trockistické prvky nadobudli u mňa vrcholu a určovali všetko moje počínanie, ktorého som

sa dopustil vo spolku s TEREBESSYM a TUŠEROM od jeseni 1956“.²²³

Od polovice septembra 1957 sa vo výsluchových protokoloch vyšetrovaných začalo čoraz viac objavovať meno Antona Rašlu. Už krátko po zatknutí ústredných postáv skupiny Tušera a spol. sa ŠtB snažila do prípadu zakomponovať odsúdenú a v tomto čase už z výkonu trestu prepustenú prominentnú osobu. Takýmto postupom sa komunistický režim pravdepodobne snažil potvrdiť „správnosť“ politických procesov z rokov 1948 – 1954 a zároveň zvýrazniť nebezpečnosť celej „protištátnej“ skupiny. Podľa obsahu zachovaných výsluchových protokolov sa zdá, že do tejto úlohy pripadali dvaja kandidáti – Ladislav Novomeský a Anton Rašla. Novomeský bol síce v kontakte s Jozefom Ondrušom, no zároveň bol aj ďaleko v Prahe, takže by sa mu účasť v Tušerovej „protištátnej“ skupine dokazovala len ťažko. Preto ŠtB napokon do prípadu zaradila aj Antona Rašlu, ktorý bol reálne v kontakte

s jednotlivými členmi skupiny. Za jeho zakomponovaním do skupiny Tušera a spol. boli navyše aj silné politické tlaky. Vedenie KSČ totiž považovalo jeho prepustenie na slobodu koncom roka 1956 za jedno z „nedopatrení“, ku ktorým došlo po XX. zjazde KSSZ. Prípád sa začiatkom roka 1957 dvakrát prerokúval na zasadnutí politického byra ÚV KSČ, pričom Novotný vyhlásil, že Rašla je „z niečoho vinný“.²²⁴ Žiadne dôsledky však zatiaľ nepocítil. Napokon až vyšetrovanie skupiny „bratislavských trockistov“ viedlo k jeho opätovnej perzekúcii. Antona Rašlu zatkli 30. septembra 1957 a obvinili z trestného činu neoznámenej trestnej činnosti skupiny Tušera a spol. Po prvom výsluchu ho však na druhý prepustili a vyšetrovali na slobode.²²⁵ Krajský prokurátor v Bratislave však 8. októbra 1957 rozhodol, že Rašla bude vyšetrovaný väzobne. Ako dôvod uviedol obavu, že by obvinený na slobode maril vyšetrovanie, ovplyvňoval nevypočutých svedkov a mohol utiecť do zahraničia.²²⁶ V nasledujúcich

221 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica o odvolacom pojednávaní proti M. Tušerovi a spol. z 5. a 6. 2. 1958, s. 7 – 9; MARUŠIAK, J. Prípád „trockistických renegátov“, s. 19.

222 BŽOCH, A. Karol Terebessy, osud a dielo, s. 36.

223 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Protokol o výpovedi J. Ondruša z 27. 9. 1957.

224 MARUŠIAK, J. Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov, s. 137.

225 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Rašlovi. Protokol o vzatí do dočasnej väzby z 30. 9. 1957; Protokol o prepustení z dočasnej väzby z 1. 10. 1957.

226 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Rašlovi. Uznesenie Krajskej prokuratúry v Bratislave z 8. 10. 1957.

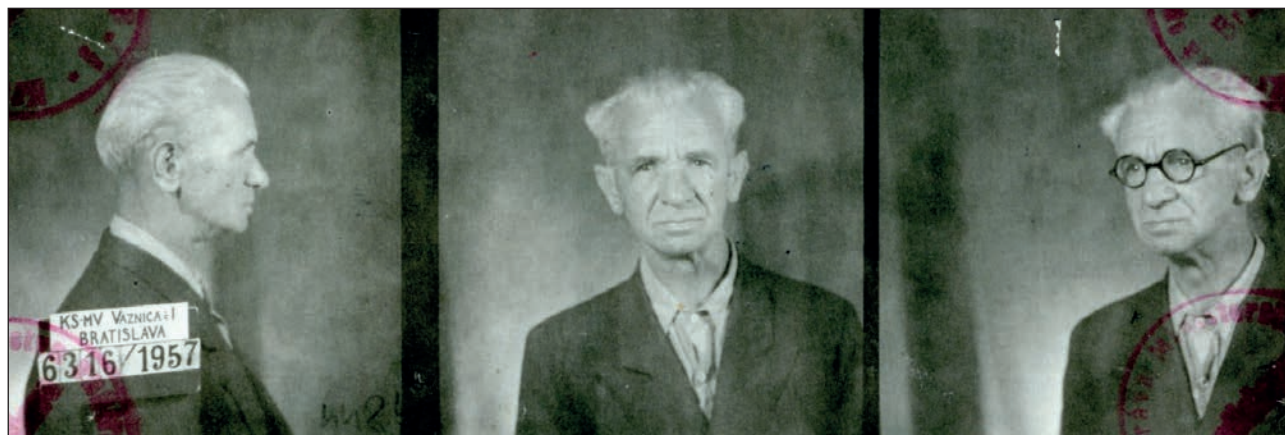
dňoch bol Rašla zaradený do prípadu Michal Tušera a spol., čím došlo k definitívnemu dotvoreniu personálneho zloženia celej skupiny.

V polovici októbra 1957 začali vyšetrovatelia ŠtB postupne ukončovať vyšetrovanie u jednotlivých obvinených. V tomto štádiu prípad riadila trojica tajomník ÚV KSS Pavol David, ktorý usmerňoval prípad po politickej línii, námestník generálneho prokurátora pre Slovensko Ladislav Gešo a náčelník KS MV Bratislava Josef Houska.²²⁷ Pri príležitosti ukončenia vyšetrovania sa spisovali zápisnice, v ktorých sa vyšetrovanci priznávali k „protištátnej činnosti“. Ondruš na záver vyšetrovania vyhlásil, že sa cíti „vinným i ako občan i ako straník, lebo tými skutkami, [...] ktoré sú v rozpore s líniou strany, zrejme sme narušovali morálno-politickú jednotu občanov, na ktorých sme vplývali [...] naše názory, ktoré vlastne pramenili

z nesprávneho hodnotenia skutočností okolo XX. sjazdu a z našich trockistických názorov museli pomýliť ľudí...“.²²⁸ V podobnom duchu postupoval aj Terebessy, ktorý vyhlásil, že spolu s ďalšími obvinenými „podkopávali autoritu stranických a vládnych činiteľov a súčasne aj zriadenia“.²²⁹ Neprotestoval ani Mičudík, pretože krajský prokurátor zmenil kvalifikáciu jeho trestného činu. Z podvracania republiky bol po novom obvinený z trestného činu neoznámene trestného činu.²³⁰ K verbálnym protestom sa zmohli len dvaja obvinení. Tušera protestoval proti formuláciám v protokoloch, ktoré ho označovali za „starého trockistu“. Sám seba totiž za trockistu nepovažoval, a to aj napriek tomu, že „v rôznych veciach som dával za pravdu oproti ďalším členom Kominterny Trockému“.²³¹ Rašla sa bránil právnickými argumentmi a vyhlásil, že sa necíti vinným, pretože „Tušerovu činnosť, ktorá pozostávala

v skutočnosti len z verejného vyhlásenia potreby revízie procesov s komunistami a prípadného pohnania k zodpovednosti strojcov týchto vykonštruovaných procesov možno nanajvýš kvalifikovať ako verbálny delikt, teda urážku verejného činiteľa – a na takýto delikt sa predsa nevzťahuje zákonná oznamovacia povinnosť“.²³² Viac-menej rezignovaný prístup obvinených vyplýval aj z faktu, že pri oboznamovaní sa s výsledkami vyšetrovania nebol pri nich prítomný ani jeho obhajca a pri Karolovi Terebessym aj zo zlého zdravotného stavu, ktorý mu spôsobilo vyšetrovanie – trpel psychickými problémami, ktoré údajne viedli pred súdnym konaním v Bratislave k pokusu o samovraždu.²³³

Vyšetrovanie skupiny Tušera a spol. bolo napokon oficiálne ukončené 21. októbra 1957²³⁴ s návrhom, aby na Tušera, Terebessyho a Ondruša bola podaná obžaloba pre trestný čin podvracania republiky a na Rašlu

Jozef Mičudík po zatknutí ŠtB v roku 1957 (Zdroj: A ÚPN)

227 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 249, a. j. 415. Sprievodné listy P. Davida zo 14. a 16. 10. 1957.

228 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Ondrušovi. Zápisnica zo dňa 14. 10. 1957, s. 1.

229 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti K. Terebessymu. Zápisnica zo dňa 16. 10. 1957, s. 1.

230 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti J. Mičudíkovi. Uznesenie Krajskej prokuratúry v Bratislave z 8. 10. 1957.

231 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Osobný vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi. Zápisnica napísaná pri príležitosti ukončenia vyšetrovania M. Tušera z 15. 10. 1957.

232 RAŠLA, A. *Spomienky spoza mreží*, s. 185.

233 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica o odvolacom pojednávaní proti M. Tušerovi a spol. z 5. a 6. 2. 1958, s. 7 a 16 – 17; Zápisnica o odvolacom pojednávaní proti M. Tušerovi a spol. z 5. a 6. 2. 1958, s. 3.

234 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Pozorovací vyšetrovací zväzok na M. Tušera. Oznámenie o ukončení vyšetrovania M. Tušera a spol. z 21. 10. 1957.

a Mičudíka pre trestný čin neoznámene trestného činu.²³⁵ Na samotnom zostavení obžaloby úzko spolupracovali Ladislav Gešo a Pavol David, ktorý obžalobu pripomienkoval.²³⁶ Výsledkom tejto kooperácie bola obžaloba, ktorú na Michala Tušera a spol. podala Krajská prokuratúra v Bratislave 11. novembra 1957. Michala Tušera a Karola Terebessyho označovala za rozbíjačov „jednoty robotníckej triedy“ už v období 1. ČSR a v tejto činnosti mali pokračovať aj po roku 1945. Prekvapivo k nim pridružila aj Jozefa Ondruša, napriek tomu, že nikdy nebol členom Lenorovičovej skupiny. Všetkých troch následne označila za „trockistických renegátov“, ktorí sa od januára 1956 až do augusta 1957 „pod zámenkou boja proti škodlivým dôsledkom kultu osobnosti záľudným spôsobom snažili rozleptávať morálnopolitickú jednotu občanov a podkopávať ľudovodemokratické zriadenie republiky“. Ďalej sa podľa obžaloby mali na viacerých schôdkach a stretnutiach dohodnúť, že „je treba presadzovať zmenu generálnej línie strany, odstrániť terajšie vedenie ÚV KSČ a vlády a nahradit ho osobami vyhovujúcimi ich nepriateľskej koncepcii a že v tomto smere budú vplyvať na okruh svojich známych a pre túto nepriateľskú činnosť budú získavať ďalšie osoby“. Touto činnosťou sa teda mali dopustiť trestného činu podvracania republiky, pričom Tušera

a Terebessy za obzvlášť priťažujúcich okolností. Týmto okolnosťami malo byť, že v období maďarskej revolúcie a po nej vystupňovali svoju činnosť: „... okrem iného schvalovali kontra-revolúciu, hanobili SSSR a ľudovodemokratické Maďarsko, pričom súčasne brojili proti spojenectvu SSSR s ľudovodemokratickými štátmi a pripravovali pôdu pre zvrat aj v ČSR“. Z tohto dôvodu sa na oboch vzťahovala prísnejšia trestná sadzba – namiesto 1 – 5 rokov im hrozilo odsúdenie na odňatie slobody v rozmedzí 3 až 10 rokov. Pritom je aj zo súdu predložených „dôkazov“ jasné, že ich aktivity sa v období jeseň 1956 až leto 1957 ani zďaleka nevyrovnali aktivitám z jari roku 1956. Jozef Mičudík a Anton Rašla boli podľa očakávaní obvinení „len“ z trestného činu neoznámene trestného činu.²³⁷

Následne sa prípad dostal na Krajský súd v Bratislave, kde sa pripravovalo samotné súdne konanie. Prípad najskôr prevzala sudkyňa Zdenka Coltková, no napokon ho zverili sudcovi Jozefovi Brešťanskému,²³⁸ ktorý sa stal predsedom senátu.²³⁹ Prokuratúru počas procesu zastupoval Pavol Winter.²⁴⁰ Obžalovaných v prípade Michal Tušera a spol. súdil senát Krajského súdu v Bratislave v dňoch 11. – 14. decembra 1957. Z pojednávania bola vylúčená verejnosť, zostali len dôverníci obžalovaných – najmä ich príbuzní. Ako prvý bol súdom vypočutý Michal

Tušera, ktorý hneď na úvod prehlásil, že sa cíti vinný len čiastočne. Podobne vystupoval aj druhý v poradí Karol Terebessy. Naopak, Jozef Ondruš rezolútne vyhlásil, že sa necíti vinným. Podľa Terebessyho boli obžalovaní zavražďovaní aj v priebehu samotného súdneho konania.²⁴¹ Počas procesu vystúpilo priamo v súdnej sieni až 10 svedkov – Gabriel Ballay, Štefan David, Jozef Veľký, Alfonz Bednár, Móric Mitellmann-Dedinský, Jozef Fabián, Ján Fábry, Jozef Köszegei, Ladislav Puškáš a Rudolf Žila.²⁴² Na margo svedkov treba konštatovať, že aj oni boli vypočúvaní a pripravovaní na súdne konanie s použitím podobných metód ako samotní obvinení. Napríklad svedok Köszegei v roku 1968 pred rehabilitačným senátom vypovedal, že vyšetrovatelia KS MV Bratislava ho vyšetrovali od rána 8.00 hod. do polnoci, pričom si vyšetrovateľ sám koncipoval jeho výpoveď a zapisoval do nej to, čo sám uznal za vhodné. Zároveň sa mu vyhrážali aj trestným stíhaním. Krátko pred súdnym konaním si ho dokonca predvolali na zasadnutie byra ÚV KSS.²⁴³ Senát krajského súdu sa napokon plne stotožnil s obžalobou a odsúdil obvinených nasledovne: Michala Tušera, Karola Terebessyho a Jozefa Ondruša za trestný čin podvracania republiky, pričom prvých dvoch za obzvlášť priťažujúcich okolností. Tresty sa u všetkých troch blížili

235 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Skupinový vyšetrovací zväzok proti M. Tušerovi a spol. Správa o skončení vyšetrovania s návrhom konečného opatrenia v prípade Tušera a spol. z 19. 10. 1957, s. 8.

236 MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 137 – 138.

237 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Obžaloba z 11. 11. 1957, s. 1 – 3.

238 Jozef Brešťanský (28. 1. 1926, Trenčín – 2. 4. 1968, Řehenice – Babice okres Praha), bývalý krajčírsky tovariš, absolvent právnickej školy pracujúcich. Ako sudca pôsobil pri mnohých politických procesoch a pravdepodobne zo strachu pred odhalením nezákonností, na ktorých sa podieľal, spáchal v roku 1968 samovraždu.

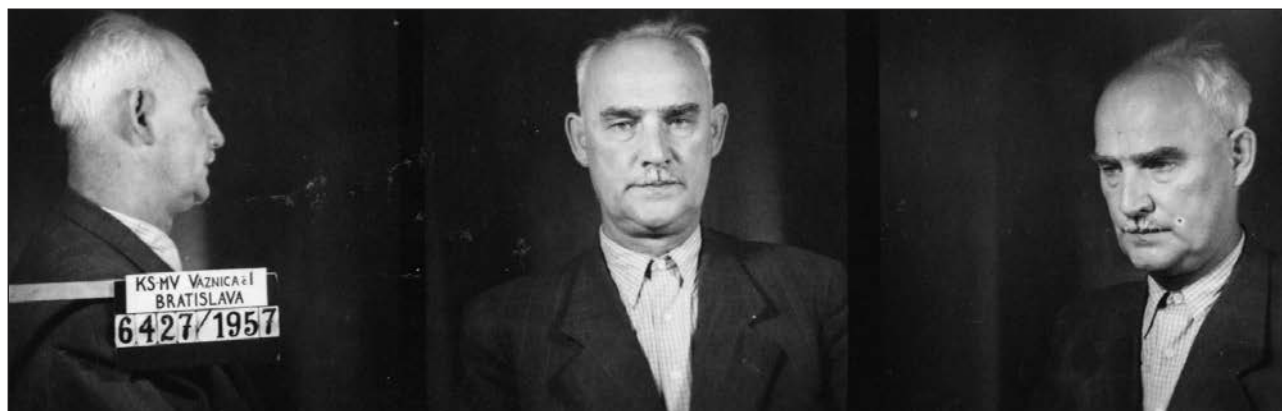
239 MARUŠIAK, J. Prípad „trockistických renegátov“, s. 19.

240 Pavol Winter, absolvent právnickej školy pracujúcich, pôsobil ako prokurátor Štátnej prokuratúry, oddelenie Bratislava. Okrem toho bol členom tzv. slovenskej koordinačnej komisie, ktorá rozhodovala o spôsobe potrestania rôznych osôb a o príprave procesov. Po roku 1952 pracoval ako prokurátor Krajskej prokuratúry v Bratislave, neskôr Okresnej prokuratúry v Bratislave.

241 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica o odvolacom pojednávaní proti M. Tušerovi a spol. z 5. a 6. 2. 1958, s. 11.

242 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica z hlavného pojednávania proti M. Tušerovi a spol. z 11. – 14. 12. 1957, s. 1 – 15.

243 MARUŠIAK, J. Prípad „trockistických renegátov“, s. 19.

Jozef Ondruš po zatknutí ŠtB v roku 1957 (Zdroj: A ÚPN)

k hornej hranici trestnej sadzby – Tušera bol odsúdený na trest 9 a pol roka, Terebessy na 9 rokov a Ondruš na 5 rokov odňatia slobody. Jozefa Mičudíka a Antona Rašlu za trestný čin neoznámene trestného činu odsúdil senát na trest odňatia slobody v trvaní 2 a pol roka a 4 roky. Najmä v prípade Rašlu rozhodli sudcovia o treste, ktorý atakoval hornú hranicu trestnej sadzby (5 rokov). Okrem Mičudíka súd zároveň ostatným obžalovaným vymeral aj vedľajší trest straty čestných práv občianskych a v prípade Tušera i vedľajší trest prepadnutia celého majetku.²⁴⁴ Proti rozsudku sa priamo na súde odvolal len Anton Rašla. Keďže na Jozefa Mičudíka sa vzťahovala amnestia prezidenta republiky Antonína Novotného z 1. decembra 1957 bol po skončení súdneho konania prepustený na slobodu.²⁴⁵ Odvolanie proti rozsudku Krajského súdu v Bratislave napokon v stanovenej lehote podali aj ostatní obvinení. Tušera a Terebessy napadli rozhodnutie krajského súdu v bode, ktorý hovoril, že svoje trestné činy vykonali za obzvlášť pritažujúcich

okolností. Preto žiadali vymeranie výrazne miernejších trestov. Ondruš aj v odvolaní naďalej popieral akúkoľvek nepriateľskú činnosť a žiadal oslobodzujúci rozsudok. Podobne boli zamerané aj odvolania Mičudíka a Rašlu.²⁴⁶

O osude odvolacieho konania však bolo rozhodnuté vopred. Pavol David a Josef Houska totiž 21. januára 1958 predložili byru ÚV KSS sumarizujúcu *Zprávu o činnosti trockistickej skupiny Tušera a spol. v Bratislave*, o ktorej sa rokovalo o tri dni neskôr. Byro zobralo správu na vedomie a odsúhlasilo jej odovzdanie Ústavu dejín KSS v Bratislave. Čo však bolo omnoho dôležitejšie, zároveň uložilo Komisii straníckej kontroly pri ÚV KSS začať disciplinárne konanie (pokračovanie) proti tým členom strany, ktorí „o činnosti trockistov – ako jednotlivcov alebo skupiny vedeli alebo mali na nej akúkoľvek účasť a túto zamlčali, neprekazili, resp. neupozornili na ňu stranu, alebo iné príslušné orgány“. Výsledky previerky mali byť predložené byru ÚV KSS aj s návrhmi na jednotlivé opatrenia.²⁴⁷ Prerokovanie záverečnej správy

z prípadu tzv. bratislavských trockistov tak urobilo za celou kauzou bodku.

Odvolacie konanie v prípade Tušera a spol., ktoré sa odohrávalo pred senátom Najvyššieho súdu v Prahe v dňoch 5. a 6. februára 1958, tak bolo len formalitou. Obvinení však na ňom vystupovali odvážnejšie, sebavedomejšie a mnohé veci stavali do iného svetla. V prvom rade vypovedali o nezákonných metódach, ktoré boli použité pri ich vyšetrovaní. Tušera zdôrazňoval, že všetky písomnosti vyhotovoval sám a bez dohovoru s ostatnými spoluobžalovanými. Terebessy tu už odmietal tvrdenie, že vykonávali trockistickú činnosť a na pravú mieru dával aj ďalšie tvrdenia z vyšetrovania – jednoznačne potvrdil, že o odstránení žiadnych konkrétnych straníckych funkcionárov nikdy nehovoril a do jeho výpovede to vsunul vyšetrovateľ. Podobne argumentoval aj Ondruš.²⁴⁸ Najvyšší súd v Prahe však nové svedectvá obvinených nezobral do úvahy a všetky odvolania odmietol. Jedinú zmenu urobil v prípade vedľajšieho trestu Michala Tušera – znížil

244 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave z 12. 12. 1957, s. 3 – 4.

245 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica z hlavného pojednávania proti M. Tušerovi a spol. z 11. – 14. 12. 1957, s. 34.

246 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe zo 6. 2. 1958, s. 2 – 3.

247 SNA Bratislava, f. tajomník ÚV KSS – P. David, šk. č. 2 250, a. j. 484. Uznesenie zo 4. schôdze byra ÚV KSS z 24. 1. 1958.

248 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Zápisnica o odvolacom pojednávaní proti M. Tušerovi a spol. z 5. a 6. 2. 1958, s. 11 – 15.

mu dobu straty čestných práv občian-skych.²⁴⁹

Disciplinárne konanie, ktoré bolo dozvukom odsúdenia tzv. bratislavských trockistov, bolo napokon vedené až proti 17 členom strany. Byro ÚV KSS 23. mája 1958 rozhodlo nasledovne: Z KSS boli vylúčení Kyra Pezlarová, Matej Kršiak Rudolf Žila a Ján Fábry. Pokarhanie s výstrahou bolo udelené Eduardovi Frišovi, Ottovi Pezlárovi a Jozefovi Kössegimu. Nižší stranický trest – pokarhanie – dostali Štefan David, Dionýz Hutár, Július Miške a Otto Vágner. Bez udelenia stranických trestov obišli napríklad Tibor Lazarovič, Emil Makovický, Jozef Fabián, Dezider Milly a Anton Skácel.²⁵⁰ V prípade Eduarda Friša však byro ÚV KSS začiatkom júla 1958 zmenilo názor a vytiahlo na neho staré obvinenia, súvisiace s prípadom tzv. slovenských buržoázných nacionalistov. Na svojom zasadnutí 25. júla 1958 ho obvinili z napomáhania „trockistickej skupine“ Tušera

a spol. a zo zakrývania jej „zločinnej činnosti“ a následne vylúčili z KSS.²⁵¹

Prípád Michal Tušera a spol. sa rozsudkom Najvyššieho súdu v Prahe z februára 1958 z pohľadu stranických predstaviteľov skončil. Pre jeho odsúdených hlavných protagonistov však naďalej pokračoval – najskôr sa museli vyrovnat s podmienkami vo výkone trestu, po prepustení žiť ako občania druhej kategórie a od roku 1968 viesť zápas o svoju občiansku rehabilitáciu. Tieto udalosti však už nespádajú do vymedzenia tejto práce, preto sa im podrobne venovať nebudeme. Na záver si však dovoľíme niekoľko základných konštatovaní. V prvom rade z hľadiska kontextu boja proti trockizmu na Slovensku po roku 1948 ukončuje prípad Michal Tušera a spol. sériu politických procesov s takto zameranou politicko-ideologickou koncepciou. Po druhé, z hľadiska vývoja po XX. zjazde KSSZ sa stala táto kauza priestorom, kde si (česko)slovenské stranické vedenie vybavovalo účty s nositeľmi kritických

myšlienok z roku 1956. To malo v konečnom dôsledku viesť k upevneniu komunistického režimu a zároveň k zastrešeniu reformne a ľavicovo orientovaných intelektuálov, ako aj potenciálnych stúpcov reformi vnútri stranického aparátu. Na úplný záver môžeme konštatovať, že politický proces s Michalom Tušerom a spol. sa nijakým výraznejším spôsobom neodlišoval od ďalších veľkých politických procesov realizovaných v tomto období. Nešlo už o veľké justičné divadlo organizované pre širokú verejnosť s mimoriadne tvrdými rozsudkami, ale o súdny proces bez prítomnosti verejnosti a s takmer nulovou mediálnou pozornosťou. Z tohto pohľadu išlo o výraznú zmenu oproti obdobiu rokov 1948 – 1954. Čo sa však zmenilo len minimálne boli vyšetrovacie metódy Štátnej bezpečnosti a počínanie komunistami ovládnutej justície. Z tohto pohľadu bol politický proces s Michalom Tušerom a spol. len ďalším pokračovaním perzekúcií v štýle začiatku 50. rokov.

Branislav Kinčok • Fight against Trotskyism in Slovakia after 1956. The case of Michal Tušera and accomplices

The study analyses the development of the fight against Trotskyism in Slovakia shortly after the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union, using the case of the so-called Bratislava Trotskyists Michal Tušera and accomplices, which culminated in the fabricated show trial on 11–14 December 1957. Michal Tušera, Karol Terebessy, Jozef Ondruš, Jozef Mičudík and Anton Rašla were convicted and sentenced to 31 and a half years' imprisonment altogether. This court case was part of the “year of trials” – a new wave of show trials that hit Slovakia after the tightening of the political course following the military suppression of the Hungarian Revolution in the autumn of 1956. As the fight against Trotskyism was part of Soviet reality since the second half of the 20th century, the study briefly introduces the foundations of Trotsky's political thinking, the course of his power struggle with Stalin and the nature of persecution interventions against his followers in the Soviet Union in the 1930s. The study doesn't omit the Czechoslovak context, focusing on the issue of the left opposition in the interwar Communist Party of Czechoslovakia, and finally on the course of the fight against Trotskyism in Czechoslovakia in the years 1948–1954.

Mgr. Branislav Kinčok, PhD. (1979)

Vyštudoval históriu na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Postgraduálne štúdium absolvoval na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. V súčasnosti pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje politickým procesom v komunistickom Československu po roku 1948, činnosti Štátnej bezpečnosti, ako aj problematike vojnových a povojnových vzťahov Červenej armády so slovenským obyvateľstvom. Je autorom študijnej pomôcky *Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948 – 1954* (2019) a spoluautorom monografie *Slovenskí generáli 1939 – 1945* (2013), *Gustáv Husák a jeho doba* (2015) a autorom desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov. Kontakt: kincock@upn.gov.sk

249 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 283, Súdne spisy k prípadu M. Tušera a spol. Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe zo 6. 2. 1958, s. 1.

250 MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 139.

251 MARUŠIAK, J. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, s. 133.

LIKVIDÁCIA SÚKROMNÝCH MLYNOV V OKRESE TRNAVA PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

MÁRIA ZACHAROVÁ

Po druhej svetovej vojne prišlo obdobie hospodárskej obnovy a vyrovnania sa s predchádzajúcim režimom. Snaha vysporiadať sa s jednou diktatúrou však priniesla nástup ďalšej. Február 1948 odštartoval neobmedzenú vládu Komunistickej strany Československa, ktorej ideológia zasiahla všetky sféry života spoločnosti. Úsilím o hospodársku centralizáciu komunisti výrazne zasiahli do súkromného vlastníctva – znárodňovanie, likvidácia drobných živnosti, kolektivizácia.¹ Odporcov týchto krokov označili za nepriateľov a zasiahli do ich životov (väzením, postihom detí, vysídlením). Násilné zásahy tak zmenili tradičnú dedinu a jej vzťahy, ktorých neoddeliteľnou súčasťou boli aj dedinskí mlynári a ich mlyny.

Problematika mlynárov a mlynov po druhej svetovej vojne nie je v našej historiografii komplexne zmapovaná.² Príspevok sa pokúša načrtnúť situáciu mlynárov na území okresu Trnava³ po roku 1945. Čerpá z archívneho materiálu Štátneho archívu v Trnave, najmä fondov Okresného národného výboru (ONV) v Trnave I. (1945 – 1960) a ONV v Trnave II. (1960 – 1990). Opiera sa najmä písomnú produkciu finančného odboru ONV v Trnave,

ktorá reflektuje, ako sa s využitím znárodnených mlynov snažil režim vysporiadať až po ich reštitúciu a prinavrátenie mlynov pôvodným vlastníkom, resp. ich dedičom. Pre obdobie do roku 1948 príspevok vychádza aj z materiálov fondu Okresného ľudového súdu v Trnave, ktorý odráža povojnové retribučné súdnictvo postihujúce vinníkov, ale poskytujúce aj možnosť na vybavenie si osobných účtov, prípadne ako prostriedok konkurenčného boja.⁴

SITUÁCIA PRED ROKOM 1948

Pred druhou svetovou vojnou fungovalo v okrese Trnava viac ako 60 mlynov (Tab. č. 1). Väčšina mlynárov prevádzkovala mlyny na základe živnostenského listu. Mlyny poháňané vodou boli na potokoch Buková, Blava, Dolina, Gidra, Parná, Trnávka a Svätá Studienka (Smolenice a Smolenická Nová Ves). V okrese boli v prevádzke aj valcové mlyny na umelý pohon (Špačince, Dechtice, Hrnčiarovce nad Parnou) a mlyny s parným pohonom (Modranka, Zeleneč).⁵

- 1 Tejto problematike sa venovalo viacero publikácií, napríklad viaceré štúdie v zborníku SOKOLOVIČ, Peter, ed. *Zmeny v pozemkovom vlastníctve v 20. storočí*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2016, 355 s.; VARINSKÝ, Vladimír. *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, 140 s.
- 2 Čiastočne sa jej venuje historička Viera Hlavová, keďže mlynári patrili medzi „dedinských boháčov“, HLAVOVÁ, Viera. *Kulak – triedny nepriateľ. „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949–1960)*. Bratislava: Veda Vydavateľstvo SAV, 2010, 158 s.
- 3 Do okresu Trnava patrili do roku 1960 obce Biely Kostol, Bíňovce, Boleráz, Bohdanovce nad Trnavou, Bohunice (dnes súčasť obce Jaslovské Bohunice), Borová, Buková, Cífer, Dechtice, Dobrá Voda, Dolná Krupá, Dolné Dubové, Dolné Lovčice, Dolné Orešany, Horná Krupá, Horné Dubové, Horné Lovčice, Horné Orešany, Hrnčiarovce nad Parnou, Jarná (Božetechovo) (dnes súčasť obce Cífer), Jaslovce (dnes súčasť obce Jaslovské Bohunice), Kátlovce, Klčovany, Košolná, Križovany nad Dudváhom, Lošonec, Majcichov, Malé Brestovany (dnes súčasť obce Brestovany), Modranka (dnes mestská časť Trnavy), Opoj, Pác (dnes súčasť obce Cífer), Paderovce, Radošovce, Ružindol, Smolenice, Smolenická Nová Ves (dnes súčasť obce Smolenice), Slovenská Nová Ves, Suchá nad Parnou, Šelpice, Špačince, Šúrovce, Trstín, Vlčkovce, Veľké Brestovany (dnes súčasť obce Brestovany), Voderady, Zavar, Zeleneč, Zvončín.
- 4 Toto obdobie v Trnave bolo zmapované. SOKOLOVIČ, Peter. Trnava v rokoch 1945 – 1948. In: *Kapitoly s dejín Trnavy v rokoch 1938 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2017, s. 149 – 213.
- 5 Štátny archív (ďalej ŠA) Trnava, fond (ďalej f.) Okresný úrad v Trnave, adm. spisy, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 277, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 388, číslo spisu (ďalej č. sp.) 22 599/34.

Tab. č. 1

Prehľad mlynov v okrese Trnava v roku 1934

Obec	Počet mlynov
Bíňovce	2
Boleráz	1
Bohdanovce nad Trnavou	1
Buková	3
Cífer	2
Dechtice	3
Dolná Krupá	1
Dolné Dubové	1
Dolné Orešany	2
Horná Krupá	4
Horné Orešany	5
Hrnčiarovce nad Parnou	1
Jarná	1
Jaslovce	2
Kátlovce	1
Klíčovany	1
Košolná	2
Majcichov	1
Modranka	2
Pác	1
Paderovce	1
Radošovce	3
Smolenice	1
Smolenická Nová Ves	1
Slovenská Nová Ves	1
Suchá nad Parnou	1
Šelpice	1
Špačince	2
Šúrovce	1
Trnava	3
Trstín	3
Vlčkovce	1
Voderady	1
Zavar	1
Zeleneč	2
Zvončín	1

Už v predvojnovom období bola výroba mlynov regulovaná. Kontingenciou bola určená kapacita mlyna, čím sa mala zabezpečiť existencia mlyna na určitej úrovni a zároveň sa malo predísť nevhodným konkurenčným praktikám. Bola založená Československá obilná spoločnosť, ktorá regulovala obchod s múkou a mlynárskymi výrobkami.⁶ Regulácia kapacity mlynov pokračovala aj po roku 1945. Prestavbu alebo zmenu vnútorného zariadenia mlyna bolo potrebné odsúhlasiť Mlynárskym ústredím v Bratislave a kapacita opravovaného mlyna musela ostať nezmenená. Po tejto prestavbe sa musela uskutočniť kolaudácia prestavby a strojného zariadenia. Výstavbu nového mlyna muselo odsúhlasiť Povereníctvo výživy.

Výroba, dodávka a inštalácia nových mlynárskych strojov sa však po druhej svetovej vojne oneskorovala. V polovici apríla roku 1946 hlásil

prestavbu vnútorného zariadenia valcového mlyna v Košolnej Alfonz Pilárik. S prestavbou sa malo začať po ukončení sezóny v júli roku 1946. Inštalčné práce mali trvať približne tri mesiace. Nové stroje mala dodať Továrna mlýnských strojů a stavba mlýnů dřive Prokop, národní podnik (ďalej n. p.), Pardubice. Objednané stroje neprišli ešte ani v októbri roku 1946. Továrň mala výrobné ťažkosti a objednané stroje nedodala.⁷

Zariadenie mlyna menil aj ďalší mlyn v Košolnej, ktorý vlastnil Ján Štefanovič. Plány mlyna spolu s technickým popisom boli schválené už v roku 1944. Mlynárske ústredie v Bratislave povolilo v rokoch 1946 a 1947 výmenu jednoduchej reformy⁸ za novú rovnakých rozmerov a doplnenie mlyna o jednu hladkú dvojvalcovú stolicu.⁹ Mlynár po vykonaní zmien požiadal ONV v Trnave o skolaudovanie alebo živnostensko-právne schválenie vykonaných zmien.

K uzavretiu tejto veci ho v roku 1946 a 1947 vyzvalo ONV v Trnave. Podľa technického popisu zariadenia mlyna Jána Štefanoviča z augusta 1947 sa mlynárska budova skladala z prízemie, kde bola lúpačka¹⁰ na čistenie obilia č. 2 znač. Omega a jeden šrotovník¹¹ s príslušenstvom. Na prvom poschodí boli tri páry valcov 500x300 na ražné a pšeničné mletie s príslušenstvom. Na vrchnej podlahe bola jedna jednotná reforma č. 1 od firmy Prokop, jeden dvojdielny rovinný vysievač od rovnakej firmy a jeden hranolový vysievač s príslušenstvom.¹²

Koncom roku 1947 povolilo Povereníctvo výživy Karolovi Nottnému, mlynárovi v Trstíne, výstavbu mlyna. Pôvodná mlynárska budova sa pri prestavbe zrútila. Nový mlyn mal stáť na mieste starého mlyna. Výrobná kapacita nového mlyna nemala byť zvýšená a do mlyna sa mohlo namontovať len strojné zariadenie povolené

6 Viac napríklad ŽIVANSKÝ, Bohdan. *Úprava obilného hospodárství a kontingencie mlýnů*. XVI. (Sbírka prednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1936 – 37. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1937, 25 s.

7 ŠA Trnava, f. ONV Trnava I., adm. spisy, šk. č. 175, č. sp. 9624/46.

8 Reforma roztriedila krupice, oddelila otruby.

9 Válková stolica – zlepšovala kvalitu múčnych výrobkov, urýchlila mlecí proces a dosahovala väčší výťažok bielej múky.

10 Lúpačka obrúsila šupu zrna a odrazila klíček, výsledkom je krúpa.

11 Šrotovacia stolica rozomlela krúpy na zmes skladajúcu sa z hrubej drte, krupice, krupičky a múky.

12 Vysievače rozdelili zmes prichádzajúcu zo šrotovacej stolice na samostatné mlynárske produkty. ŠA Trnava, f. ONV Trnava I., adm. spisy, šk. č. 192, č. sp. 5601/1947.

Mletie prvej úrody z roku 1948 v trnavskom mlyne SHD (Zdroj: TASR)

potvrdením Mlynárskeho ústredia č. 2602/1944 z roku 1944.¹³

Malé mlyny fungovali do roku 1948 bez výrazného zásahu do ich vlastníctva. K veľkým mlynom sa však už bezprostredne po vojne pristúpilo inak. Na základe dekrétu prezidenta č. 101/1945 Zb. o znárodnení niektorých podnikov potravinárskeho priemyslu mali byť znárodnené mlyny s technickým zariadením o dennej výkonnosti najmenej 60 ton obilia.

KONFIŠKÁCIA MLYNOV PRED ROKOM 1948

Snaha o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom po druhej svetovej

vojne zasiahla vlastníkov mlynov aj mlynárov. Podľa nariadenia č. 104/45 Sb. n. SNR, v znení nariadenia č. 64/46 Sb. n. SNR. mal byť skonfiškovaný majetok Nemcom, Maďarom a tzv. zradcom a nepriateľom slovenského národa. Po zabratí mohol byť tento majetok prídellovou listinou Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy daný novému majiteľovi.

K skonfiškovaným majetkom patrila aj mlyn Kláry Keglevičovej¹⁴ vo Voderadoch. Po jeho skonfiškovaní bol v októbri roku 1947 prídelený Povereníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy v Bratislave Jaroslavi Sobotkovi, mlynárovi v Modre,

účastníkovi Slovenského národného povstania. Za prídell zložil mlynár Sobotka Slovenskému pozemkovému fondu sumu 20 000 Kčs.¹⁵ Odovzdanie mlyna sa uskutočnilo v novembri roku 1947. Prídellová listina č. II 2671/48-V. mu bola vydaná v novembri 1948. Podľa nej získal mlyn, hospodárske budovy a záhradu v celkovej výmere 0,4 ha.¹⁶ Po získaní mlyna požiadal mlynár Sobotka Mlynárske ústredie v Bratislave o zmenu vnútorného zariadenia mlyna.¹⁷ Táto situácia je konkrétnym príkladom toho, ako sa pracovalo na lokálnej úrovni pri konfiškácii majetku a jeho následnom prídelení režimu lojálnym ľuďom.

NÁRODNÁ SPRÁVA MLYNOV PRED ROKOM 1948

Okrem konfiškácie mohla byť na mlyn uvalená národná správa podľa nariadenia SNR č. 50/1945 Sb., na základe ktorého sa všetok majetok osôb štátne nespoľahlivých, nachádzajúci sa na území Slovenska, zaistil štátom a dal sa pod národnú správu. Túto správu mohol na mlyn uvaliť Miestny národný výbor (MNV) alebo ONV, čo záviselo od veľkosti majetku. Národná správa bola uvalená výmerom ONV v Trnave č. 246662/46 na Horný mlyn Ľudovíta Hágera a spol. v Radošovciach. V roku 1948 bol mlyn prídelený partizánovi Jozefovi Zelenkovi, mlynárovi zo Sobotišťa, a jeho manželke. Pozemky patriace k mlynu vo výmere viac ako dva hektáre boli prídelené ďalším siedmim obyvateľom Radošovci.¹⁸

Podľa nariadenia SNR č. 50/45 Sb. § 3 bolo možné uvaliť národnú správu, ak si to vyžadovali celkové verejné alebo hospodárske záujmy, najmä, ak išlo o majetok, ktorý bol

13 ŠA Trnava, f. ONV Trnava I., adm. spisy, šk. č. 197, č. sp. 31924/47.

14 Klára Keglevičová (Keglevich), rod. Zičiová (1883 – 1971) – posledná majiteľka panstva a kaštieľa vo Voderadoch.

15 ŠA Trnava, f. ONV Trnava I., admin. spisy, šk. č. 197, č. sp. 27585/47.

16 ŠA Trnava, f. ONV Trnava I-II, OPLVH, Pozemková reforma II., šk. č. 135. Obec Voderady, Sobotka Jaroslav.

17 ŠA Trnava, f. ONV Trnava I., adm. spisy, šk. č. 197, č. sp. 28810/47.

18 ŠA Trnava, f. ONV Trnava I-II, OPLVH, Pozemková reforma II., šk. č. 89. Obec Radošovce, Ľudovít Háger a spol. REMENÁR, Albert. *Monografia obce Radošovce (1208/9 – 1998)*. Bratislava: Obzor, 1999, s. 82.

Trnavský mlyn patril v roku 1949 k najmodernejším mlynom na Slovensku (Zdroj: TASR)

v držbe, nájme alebo správe osôb nepriateľských a štátne nespoľahlivých. Vo verejnom záujme bola výmerom č. 551-19/12-1949 ONV v Trnave uvalená národná správa na Kamenný mlyn Imricha Gaža a spol. v Trnave. Mlyn sa mal stať základom pre zriaďovaný Komunálny podnik mesta Trnavy. Miestna správna komisia v Trnave mala zriadiť rybník, ovocnú škôlku a záhradníctvo. Národným správcom Kamenného mlyna sa stal Štefan Pašek, kádrový referent v trnavskom cukrovare, predtým zamestnanec sladovne Sessler. Voči uvaleniu národnej správy sa Imrich Gažo a spol. odvolali. Krajský národný výbor (KNV) v Bratislave však odvolanie zamietol. Ostatné objekty mlyna patrili od 1. apríla 1949 pod národnú správu, ktorú vykonávali Štátne majetky (ŠM) v Trnave. V roku

1951 Československé štátne majetky (ČSŠM), n. p., majetok Trnava, hospodárstvo Biely Kostol, požiadali o zrušenie národnej správy a žiadali o pridelenie Kamenného mlyna do užívania ČSŠM Trnava. Ako dôvod udali, že „*žatvu máme pred sebou a na tunajšom dvore nemáme žiaden sýpkový priestor. Preto prosíme aby našej žiadosti bolo vyhovie aby sme mohli mlyn pripraviť na obilie*“. ONV v Trnave sa následne v auguste roku 1951 obrátil na správcu, či dá mlyn k dispozícii vo forme prenájmu, za predpokladu, že k mlynu nemal dôležitejšie dispozície Mestský národný výbor (MsNV) v Trnave. Mesto tieto dispozície nemalo a už v máji roku 1951 navrhlo zrušenie národnej správy na mlyn.¹⁹

Ako modelový príklad si uvedieme prípad mlynár Mudrocha z Dechtíc.

Podľa nariadenia SNR č. 50/1945 Sb., ods. 1 § 8, bola uvalená národná správa na mlyn Jána Mudrocha z Dechtíc po tom, ako mu osvedčenie o spoľahlivosti odmietol vydať MNV v Dehticiach, ale aj ONV v Trnave z dôvodu, že bol podporovateľom predchádzajúceho režimu. V roku 1946 bol predvolaný pred Okresný ľudový súd v Trnave a bol obvinený zo zločinu kolaborantstva podľa § 3 nariadenia SNR č. 33/1945 Sb. o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva. Podľa svedkov bol propagátorom myšlienok vojnového režimu, protičeskej a protižidovskej myšlienky. Bol členom Hlinkovej gardy (HG). Z jeho strany malo prísť aj k fyzickému napadnutiu židovských občanov. Proti mlynárovi Mudrochovi vypovedal aj jeho sused mlynár Karol Tresta, vtedajší člen MNV v Dehticiach, ktorý dosvedčil, že obžalovaný bol zanietým členom HG a fyzicky napadol jednu Židovku v Kátlovciach a jedného Žida v Dehticiach. Doplnil tiež, že mlynár Mudroch odmietol narukovať do československej armády (pravdepodobne sa myslí v septembri roku 1938 – pozn. M. Z.), ale počas vojny ako člen HG dobrovoľne narukoval do armády. Ďalej tvrdil: „*V roku 1939 kreslil hákové kríže po stenách obytných domov v Dehticiach. Taktiež i na svoj včelín si namaloval hákový kríž. Na Vianoce roku 1939 dobrovoľne dal členom HG múku a všestranne podporoval HG. Zúčastňoval sa v uniforme HG všetkých nacistických slávností v Bratislave a na okolí a podotkol, že Mudroch bol najobávanejším a najnebezpečnejším gardistom v Dehticiach.*“ Podľa ďalšieho vyšetrovania príslušníkov národnej bezpečnosti bolo zistené, že mlynár Mudroch bol prudkej povahy a vždy chcel byť na vedúcom mieste. Tieto tvrdenia a obvinenia mlynár Mudroch poprel a hájil sa tým, že počas prvej svetovej

19 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave I., adm. spisy, šk. č. 333, č. sp. 191.1/1951. Gažo Imrich a spol., Trnava. Kamenný mlyn, zrušenie národnej správy; šk. č. 323, č. sp. 55/-8/XII-1950; Odvolanie proti uvaleniu národnej správy zamietnuté.

vojny bol legionárom a pomáhal tým budovať Československú republiku.

Jeho vzťah s mlynárom Karolom Trestom popisuje nasledovne: „S Karolom Trestom tiež mlynárom z Dechtíc som v osobnom nepriateľstve, jednak z konkurencie a jednak z toho dôvodu sa na mňa hnevá, že som ako, predseda včelárskeho spolku odoprel zapísať za člena tohto spolku jeho švagra Felixa Wajkuniho, ktorý bol predtým členom nemeckej národnej skupiny, a od tejto doby je jeho osobná zášť proti mne a vtedy mi vyhrážal, že ma musí zničiť, jeho osobná zášť išla tak ďaleko, že so svojim synovcom večernajších hodinách v Dechticiach mňa prepadli, spôsobili mi ublíženie na tele, za čo bol aj právoplatne odsúdený okresným súdom v Trnave pod. č. T 186/46.“ Vzájomné nepriateľstvo medzi mlynármi trvalo od roku 1934, keď sa spolu pobili. Pred súdom mu to však Tresta odpustil a k rozsudku neprišlo. O bitke vypovedal Tresta nasledovne: „V marci toho roku [1946 – pozn. M. Z.] prišlo k bitke tak, že v Trnave keď sme nastupovali do autobusu, keď som mal ja s Wajkunym nastupovať, že Nemci sa vozit' v autobuse nebudú. Keď sme vychádzali z autobusu von, prečo to myslel na mňa, že som nemecký a on mi povedal, ano si Nemecký a vtedy som ho udrel.“ Súd napokon v novembri roku 1946 uznal mlynára Mudrocha ako previnilca podľa § 5 nariadenia č. 33/1945 Sb. n. SNR a bol mu udelený trest verejného pokarhania. Ako bol rozsudok vykonaný nie je zrejmé. V decembri roku 1946 sa mlynár Mudroch obrátil na súd s tým, že žiadal vysvetlenie pre tento trest.

Na podporenie nevinu mlynára Mudrocha bolo predložené svedectvo Sdruženia Čsl. zahraničných vojakov II. odboja v Čsl. obci legionárskej v Nitre a potvrdenie pomáhačskej činnosti pre skupinu Ermak od Svazu partizánov na Slovensku, okresná odbočka v Piešťanoch. Podľa vysvedčenia o jeho majetkových pomeroch

OKRESNÝ NÁRODNÝ VÝBOR V TRNAVE.

Značka: 551-19/12-1949. Trnava, dňa 20.XII.1949.

Vec: Uvalenie národnej správy.

V ý m e r.

Okresný národný výbor v Trnave podľa § -u 7, nar. SNR č. 50 Sb. nar. SNR z 5. VI. 1945 v znení § 2 ods. 9 vl. nar. č. 23/1949 uvažuje

národnú správu

na mlyn a na objekty patriace k mlynu Imricha Gažu a spol. v Trnave, Kamenný mlyn

a za národného správcu menuje Štefana Paška, obyvateľa v Trnave, Kalvarská ul. č. 6.

Dôvody: Celkový verejný a hospodársky záujem podľa §-u 3, cit. nariadenia bezpodmienečne vyžaduje uvalenie národnej správy.

Národný správca je povinný pri vykonávaní svojej funkcie presne zachovávať všetky zákonné ustanovenia, najmä ustanovenia č. 50/1945 Sb. n. SNR ako aj všetky smernice vydané pre národných správcov Poverením priemyslu a obchodu ako aj pokyny Krajského národného výboru v Bratislave.

Proti tomuto výmeru môže sa podať odvolanie na Krajský národný výbor v Bratislave cestou Okresného národného výboru v Trnave do 15 dní odo dňa doručenia tohto výmeru. Odvolanie podľa § 23 cit. nar. nemá odkladný účinok.

O tom sa upovedomujú:

1. Poverenie priemyslu a obchodu v Bratislave, I. odbor.
2. Finančný referát ONV v Trnave.
3. Okresný súd pozemknícky v Trnave, aby podľa § 14. č. 50/1945 Sb. n. SNR previedol zápis poznámky národnej správy v pozemkových knihách. Za tým účelom sa žiada správca, aby vstúpil do styku s príslušným súdom a bol nápomocný pri zistení pozemkníckych telies.
4. Krajský súd, firemný register v Bratislave,
5. Krajský národný výbor v Bratislave.
6. Miestny národný výbor v Trnave, aby poslal zástupcu na prevzatie správy a inventára.
7. Majiteľ, držiteľ a nájomca majetku: Imrich Gažo v Trnave, Kamenný mlyn.
8. Národný(i) správca(ovia) Ján Pašek v Trnave, Kalvarská č. 6.
9. Poverenie vnútra v Bratislave, III. odbor.
10. Slovenská odborová rada v Bratislave.
11. Fond národnej obnovy v Bratislave.

hospodársky referent. predseda.

Urbánek, Trnava

Uvalenie národnej správy na Kamenný mlyn v Trnave (Zdroj: ŠA Trnava)

z roku 1947 vlastnil mlynár Mudroch v Dechticiach 10 katastrálnych jutár²⁰ pozemkov, mlyn s bytom mlynára a mlynárske zariadenie v celkovej hodnote 100 000 Kčs, mal dva kone, kravy a ostatné zvieratá v celkovej hodnote 20 000 Kčs.²¹ V marci roku 1946 MNV

v Dechticiach uvalil národnú správu na jeho podnik Valcový mlyn Jána Mudrocha v Dechticiach číslo 287. Za národného správcu mlyna bol ustanovený Štefan Kubiš z Dechtíc, ktorý bol „národne, politický a ľudovo-demokratický spoľahlivý“. Nový správca

20 Katastrálne jutro – približne 0,5754 ha.

21 ŠA Trnava, f. Okresný ľudový súd v Trnave, šk. č. 7, č. sp. Tľud 327/46.

mal následne podnik opatriť tabuľkou „Podnik pod národnou správou“. Mlynár Ján Mudroch sa mlyna vzdať nechcel. Prvý pokus o jeho odovzdanie vyústil vystúpením mlynára proti prítomnému predsedovi MNV Viktorovi Vajsovi. Keďže sa predstavitelia obce obávali opakovania tohto scenára, obrátili sa na stanicu národnej bezpečnosti o poskytnutie asistencie pri odovzdaní mlyna. Dňa 13. júna 1946 mlynára Mudrocha doma nezašlihli. Podarilo sa im to nasledujúci deň, keď bola spísaná zápisnica vo veci prevzatia zariadenia mlyna. Národný správca prevzal: mlyn s dvoma stolicami s potrebným príslušným zariadením k prevádzke na jednu vodnú turbínu, jednu cemálku – váhu, jeden miešací stroj, jeden rovinný vysievač, jednu reformu, jeden taral,²² 16 remeňov rôznych veľkostí, dva vozíky, tri násypky, 10 vriec, jeden šrotovník, jednu decimálku – váhu, viac ako 600 kg nezomletého obilia prijatého k mletiu a jeden hasiaci prístroj značky Minimax 15. Majiteľ mlyna podpis odoprel, takže pod zápisnicou je uvedený len podpis národného správcu, zapisovateľa, dvoch svedkov a predsedu MNV.²³

SITUÁCIA PO FEBRUÁRI ROKU 1948

Po februárovom prevrate bol už v apríli roku 1948 prijatý zákon, na základe ktorého sa rozsah znárodnenia mlynov výrazne rozšíril. Zákon č. 115/1948 Zb. podľa čl. I., § 1 znárodnil „mlyny, ktoré majú podľa skutočného stavu alebo podľa údajů uvedených ke dni 1. ledna 1948 v zápisoch mlynárskeho rejstříku u Svazu pro hospodaření obilím v Praze,

na Slovensku v rejstříku Mlynářského ústředí při Slovenském mlynářském družstvu v Bratislavě, zařízení pro zpracování a opracování obilí k lidské výživě o úhrnné mlecí délce alespoň 7000 mm nebo ke dni 1. ledna 1948 přidělovací číslo pro obchodní mletí (na Slovensku kontingent obchodního mletí) nejméně 1.000 tun; do mlecí délky započítává se též průměr mlecích kamenů, a to násobitelem 0,75, průměr rexů a podobných vymílacích strojů násobitelem 1,5, mlecí šířka sodrů násobitelem 2 a mlecí délka fanalů a fenom násobitelem 1,5“.

Mlyny na dedinách v okrese Trnava boli v priebehu nasledujúceho obdobia znárodnené a prestali fungovať. Na krátko tento fakt neplatil pre mlyny, ktoré boli súčasťou väčších podnikov. Na začiatku 50. rokov 20. storočia boli niektoré mlyny v okrese Trnave súčasťou Roľníckeho skladištného družstva (ďalej RSD) v Trnave,²⁴ jeho pobočky v Seredi²⁵ alebo RSD v Hlohovci.²⁶ RSD boli na základe vyhlášky č. 362/1952 Ú. I. ministra výkupu z decembra 1952 o „znárodnění družstevních podniků v oboru výkupu zemědělských výrobků a distribuce zemědělských potřeb a jejich začlenění do národních podniků výkupních“, znárodnené k 1. januáru 1953. V samotnom výmere je odkaz aj na vyhlášku č. 419/1952 Ú. v., čím boli splnené podmienky § 8 ods. 3 zákona č. 118/1948 Sb. pre znárodnenie veľkoobchodných podnikov v znení zákona č. 64/1951 Zb.

Nemožnosť užívať svoje mlyny však nebol konečným krokom v postupe režimu voči mlynárom. Mnohí mlynári v okrese Trnava boli pre svoje majetkové pomery zaradení do

kategórie dedinských boháčov, tzv. kulakov, kam spadali samostatne hospodáriaci roľníci, ktorí mali aspoň 15 ha pôdy (neskôr len 2 až 5 ha pôdy) alebo odmietli vstúpiť do družstva, a tak boli vnímaní ako nepriatelia režimu a odporcovia kolektivizácie. Takto bol charakterizovaný MNV v Suchej nad Parnou v roku 1953 František Pilárik, syn miestneho mlynára, „ktorý vo svojom podniku zamestnával 2 – 4 pomocné pracovné sily, je známy ako vojnový zbohatlík, bol vlastníkom mlyna v cene pres 1 milión Kčs a domu o 3 bytových jednotkách“. Na zozname dedinských boháčov boli: Pullman starší z Dechtíc, ktorý vlastnil pôdu o výmere 5,2 ha, mlyn, nebol členom strany, ani družstva; Šebastián Blažo, bývalý vlastník mlyna v Horných Orešanoch, majiteľ 5 ha pôdy, z toho 14 árov viníc, rovnako nebol členom strany a družstva; Anna Pavlovičová, vlastníčka mlyna v Jaslovciach, pôdy o výmere 14 ha, ktorá do družstva vstúpila len nedávno; Štefan Haršányi, vlastník mlyna v Zavare a pôdy s výmerou 5 ha, ktorý nebol členom strany, len družstva; bratia Imrich a Jozef Gažovci, bývalí tovarníci, statkári a veľkoobchodníci v Trnave, ktorí obhospodarovali 220 ha poľnohospodárskej pôdy a vlastnili mlyn.²⁷

Tvrdom postupom voči kulakom dokumentuje prípad mlynára Eduarda Kováča z Dolnej Krupej, ktorého mlyn fungoval do roku 1951. Na prelome rokov 1951 a 1952 bol mlynár pre neplnenie kontingentu odsúdený na rok väzenia. Počas tohto obdobia mu skonfiškovali majetok a vo dvore zriadili Strojnotraktorovú stanicu (STS).

22 Pravdepodobne sa myslí tarár, stroj na čistenie obilia pred mletím.

23 ŠA Trnava, f. Obvodný úrad miestnych národných výboru (ďalej OÚ MNV) v Dechticiach, adm. spisy, šk. č. 8, inv. č. 34, č. sp. 1033/46. Zápisnica z prevzatia mlyna Jána Mudrocha národným správcem.

24 Do RSD v Trnave patrili mlyny na meno Vít Biňovský (Slovenská Nová Ves), Ivan Bzduch (Kátlovce), Karol Nottný (Trstín), Ján Šebesta (Horné Orešany), Jozef Miček (Horné Orešany), Michal Bínovský (Špačince), Peter Pavlovič (Jaslovce), Mária Pullmanová (Cífer), Koloman Pullman (Hrnčiarovce), Gejza Tomanica (Cífer), Anna Haršányiová (Zavar), Alfonz Pilárik (Košolná) a mlyn v Zelenči, ktorý bol v katastri zapísaný na Družnú kapitulú bratislavskú.

25 Mlyn Jozefa Stríža (Majcichov), Michala Retzera (Vlčkovce).

26 Mlyn Eduarda Fila v Malženiciach.

27 ŠA Trnava, f. ONV Trnava I., tajné spisy, šk. č. 307, č. sp. 4/1952 taj.

Mlyn vydrancovali a zdevastovali. Rodinu vyviezli začiatkom roku 1953 do severných Čiech. Manželke mlynára to podlomilo zdravie a zomrela. Mlynár Kováč sa vrátil na Slovensko až v roku 1966.²⁸

Bezohľadne sa zachádzalo aj so samotnými mlynmi. Po ich znárodnení sa s nimi manipulovalo rôzne a postup pri ich užívaní bol nekonceptný. Formálne ich správa prešla pod národný podnik Považské mlyny v Piešťanoch, ktorý spravoval aj tzv. malé mlyny, označované aj ako roľnícke, na území Bratislavského kraja. Reálne však mlyny počas niekoľkých rokov vystriedali viacerých užívateľov. Napríklad mlyn v Košolnej užíval do 1. januára 1950 mlynár Alfonz Pilárik. Následne od roku 1950 do roku 1954 bol začlenený do podniku Mlyny Piešťany,²⁹ od roku 1954 do roku 1957 sa používal ako sklad pre RSD Trnava. Od vzniku miestneho jednotného roľníckeho družstva (JRD) Košolná v roku 1957 bol využívaný ako družstevný sklad obilnín.

Užívatelia mlyna o fyzický stav budovy nedbali a následné bremeno likvidácie stavby preniesli na jeho skutočného majiteľa, keďže z majetkovo-právneho hľadiska ostali vlastníkmi mlynov mlynári. Potvrďuje to prípad mlyna v Jaslovciach. Mlyn mal v 50. rokoch 20. storočia približne 100 rokov a bol postavený z nepálených tehál. Jeho vlastníci Juraj Plačko a Halabrin sa v roku 1956 obrátili na ONV v Trnave so žiadosťou o usporiadanie stavu mlyna, ktorého prevádzka bola zastavená. Mlyn ako sklad používalo JRD Jaslovce. Podľa mlynárov si JRD mlyn „svojevoľne prevzalo do držby bez povolenia majiteľov [...] a tiež i bez povolenia západoslovenských mlynov. Mlyn sa teraz nachádza v úplne dezolátnom stave, nakoľko tento nikto neopravuje a neudržiava, tak

Cirkulačný mlyn v roku 1955 (Zdroj: TASR)

že strecha a múry sú poškodené a roztrhané v úplnom rozklade, že hrozí zrútenie sa celej stavby a poškodenie, respektívne, úplné zničenie mlynských strojov, ktoré sú vo väčšine nové alebo zánovné a dajú sa upotrebiť“. MNV v Jaslovciach vyzval majiteľov mlyna, aby stavbu zbúrali alebo ju nejakou zaistili a predišli možnému nebezpečenstvu ohrozenia života. Ešte v roku 1956 bola na miesto vyslaná komisia, ktorá posúdila stav mlyna. Západoslovenské mlyny, n. p., Piešťany požiadal ONV v Trnave, priemyselný odbor o odsúhlasenie demontáže mlyna, vydanie búracieho výmeru na mlynsku budovu a demotažného výmeru na

vnútorné zariadenie mlyna, ktoré bolo dobré. Niektoré stroje boli ešte nevybalené. Demontáž sa mala realizovať v najskoršom možnom termíne. Priemyselný odbor ONV v Trnave nemal námietky a mlyn bol komisionálne uznaný za nebezpečnú stavbu. Odbor pre výstavbu Rady ONV v Trnave následne vydal búracie povolenie. Podľa búracieho výmeru časť obvodového muriva mlyna už spadla na prevádzkovú miestnosť (mlyn mal štyri prevádzkové miestnosti) a hrozilo zrútenie ďalšej časti muriva. Krov a stropy vzhľadom na časť spadnutého obvodového muriva ohrozovali verejnú bezpečnosť.³⁰

28 Podľa spomienok Jána Kováča, syna Eduarda Kováča. Publikované v HLAVOVÁ, V. *Kulak – triedny nepriateľ*, s. 84.

29 Považské mlyny, n. p., Piešťany (1948 – 1952); Západoslovenské mlyny, n. p., Piešťany (1953 – 1957); Západoslovenské mlyny a pekárne, n. p., Piešťany (1958 – 1960); Mlyny a cestovinárne, n. p., Piešťany (1960 – 1991).

30 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave I., adm. spisy, šk. č. 436, č. sp. 44/56-16/M.

SITUÁCIA PO ROKU 1959

Komplexnejším riešením situácie mlynov sa začala venovať pozornosť až koncom 50. rokov 20. storočia. V roku 1959 sa na podnet Povereníctva potravinárskeho priemyslu a výkupu pôdohospodárskych výrobkov v Bratislave č. 730/61-004/1959 z mája roku 1959 mala uskutočniť revízia znárodnených roľníckych mlynov v okrese Trnava, a to na základe mlynského registra. Jej cieľom bolo zmapovať aktuálny stav mlynov. Následne sa mala zistiť možnosť ich využitia pre socializický sektor a v prípade vybraných mlynov uskutočniť aj majetkovo-právny

prevod mlynov z ich pôvodných majiteľov. Vykonaním revízie boli poverení pracovníci podniku Západoslenské mlyny a pekárne, n. p., Piešťany. Revízia sa uskutočnila na jar roku 1960. O každom z mlynov bol urobený úradný záznam (meno majiteľa mlyna, čas, od kedy bol mlyn mimo prevádzky, stav zariadenia, pohon, stav mlynskej budovy, záujem o mlyn). (Tab. č. 2)

Podľa vykonaného prieskumu väčšina mlynov skončila svoju prevádzku začiatkom 50. rokov 20. storočia. Viaceré mlyny boli mimo prevádzky už dlhé roky. Do roku 1959 fungovali mlyny v Hrnčiarovciach nad Parnou,

Horných Orešanoch, Šelpiciach a Trstíne. Priestory mlynov sa využívali najmä ako sklady, šrotovne a miešarne kŕmnych zmesí. V roku 1960 sa v nich ešte nachádzalo príslušné zariadenie. Väčšina disponovala jednou lúpačkou, valcovými stolicami, vysievačmi, niektoré mlyny mali trier,³¹ reformu,³² aspiratér.³³ Väčšinu bolo príslušenstvo mlyna hodnotené ako zastarané. Zoznam revidovaných mlynov nie je kompletný, pretože v prípade niektorých mlynov bol popis ich stavu uložený priamo v registratúre n. p., Západoslenské mlyny a pekárne, Piešťany.

Tab. č. 2

Zoznam mlynov a ich zariadenia podľa revízie z roku 1960, skratky j. – jednoduchá, d. – dvojitá

Obec	Majiteľ, adresa	Prevádzka do roku	Zariadenie mlynov (stolice, vysievače)	
			Valcové stolice	Vysievače
Bíňovce	Chmelík Karol, Bíňovce	1951	1	2 hranolové
Bíňovce	Kysel František, Bíňovce	1952	1	2 hranolové
Bohdanovce nad Trnavou	Petrašovič Pavol, Bohdanovce nad Trnavou	1945	2	x
Boleráz	Lenorák Pavel, Boleráz	X	1	3 hranolové
Božetechovo – Jarná	Lustgová Jozefína, Božetechovo - Jarná	1951	1 j., 1 d.	2 hranolové, 1 rovinný, 2 skrinkové – dvojdielny
Buková	Drahoš Štefan, Buková	1950	2	1 hranolový
Buková	Chmelík Ján, Buková	1950	1	1 hranolový
Buková	Vittek Pavel, Buková	1950	2	1 hranolový
Cífer	Tomanica Gejza, Cífer	1952	1 j., 1 d.	1 rovinný, 1 hranolový
Cífer	Pullmanová Mária, Cífer	1951	x	x
Dechtice	Mudroch Ján, Dechtice	1950	2 j.	1 rovinný
Dechtice	Tresta Karol, Dechtice	1950	4 j.	2 rovinné
Dechtice	Rudolf Pullman, Dechtice	1950	3 j.	1
Dobrá Voda	Hilko, J. , Dobrá Voda	dlhé roky	1	x
Dobrá Voda	Pospíšil Henrich, Dobrá Voda	1950	1	x
Dolná Krupá	Galiková Antonia, Dolná Krupá	1950	1	3 hranolové
Dolné Dubové	Čížinský Emil, Dolné Dubové	1951	2 j.	1 rovinný, 1 hranolový
Dolné Orešany	Belica Šimon, Dolné Orešany	1945	2 j.	1 rovinný, 1 hranolový
Dolné Orešany	Kondla Michal, Dolné Orešany	1952	2 j.	3 hranolové
Horná Krupá	Čížinský Jaroslav, Horná Krupá	1950	1	1 hranolový

31 Trier oddelil zo zrna kúkoľ, malé zrná, ovos, jačmeň, žito a drobný piesok.

32 Reforma roztriedi krupice, oddelí otruby.

33 Aspiatér – zariadenie, ktoré zaisťuje odsávanie a vetranie celej trasy mlynského procesu.

Horná Krupá	Čížinský Robert, Horná Krupá	1950	1 j., 1 d.	1 hranolový, 1 jednoskrinkový, dvojdielny
Horná Krupá	Petrašovič Anton, Horná Krupá	1951	1	1 hranolový
Horné Orešany	Blažo Šebastian, Horné Orešany	dlhé roky	2	x
Horné Orešany	Drahoš Jozef a Blažo Silvester, Horné Orešany	1950	1	1 hranolový
Horné Orešany	Miček Jozef, Horné Orešany	1959	x	x
Horné Orešany	Šebesta Ján, Horné Orešany	1952	2	1 hranolový
Hrnčiarovce nad Parnou	Pullman Koloman, Hrnčiarovce nad Parnou	1959	3 j.	1 rovinný, 2 hranolové
Klčovany	Holeksiová Mária, Klčovany	1940	1	2 hranolové
Košolná	Štefanovič Ján, Košolná	1952	3 j.	2 hranolové
Modranka	Brestovanská N., Modranka	1945	1	1 hranolový
Modranka	Dopiera Imrich, Modranka	1952	2 j., 1 d.	3 hranolové, 1 rovinný
Pác	Hustý Jozef, Pác	1950	2-j.	2 hranolové
Radošovce	Bederka Štefan a Ladislav, Radošovce	1952	2 j., 2 d.	2 rovinné
Radošovce	Jozef Zelenka, Radošovce	1952	2 d.	2 rovinné, 1 hranolový
Slovenská Nová Ves	Biňovský Vít (predtým Ľudovít), Slovenská Nová Ves	x	3	2
Smolenice	Pavlovič Rudolf, Smolenice	1950	1 j., 1 d.	x
Smolenická Nová Ves	Lukačková Anna, Smolenická Nová Ves	dlhé roky	1 j., 1 d.	1 rovinný
Šelpice	Petrašovič Štefan, Šelpice	1959	x	x
Trnava	Gažo Imrich a spol, Trnava - Kamenný mlyn	dlhé roky	2-j.	4 hranolové,
Trstín	Galba Emil, Trstín	1950	3	1 rovinný
Trstín	Školuda Bedrich, Trstín	1953	1 j., 1 d.	1 hranolový, 1 múčny
Trstín	Karol a Mária Nottný, Trstín	1959	x	x
Voderady	Sobotka Jaroslav, Voderady	dlhé roky	3 j.	1 rovinný
Zeleneč	Hrebíček František, Zeleneč	1951	1 j., 1 d.	1 rovinný, 2 hranolové
Zvončín	Holleš Rudolf, Zvončín	dlhé roky	x	x

Prípadný záujem socialistického sektora o mlyny mal v jednotlivých obciach okresu preveriť ONV v Trnave. O výsledku bola informovaná Rada ONV v Trnave. Ku každému mlynu bolo potrebné vyjadrenie, „či o niektorý z týchto mlynov nemá záujem iný socialistický sektor /okrem KVP – Bratislava, ktorému sme tiež vyševedené mlyny ponúkli/ ako napríklad Štátne majetky, JRD, MH³⁴ alebo iní“. Záujmovia o ponúkané mlyny boli povinní obstaráť úradný pozemkovo-knižný výpis terajšieho majiteľa, ktorý mali zaslať do n. p. Západoslovenské mlyny a pekáre, Piešťany. Odbor pôdohospodárstva Rady ONV v Trnave

o tejto možnosti následne informoval správy JRD vo svojom okrese. V apríli roku 1960 tento odbor informoval Západoslovenské mlyny a pekáre, n. p., Piešťany, že: „Ani MH rady ONV, ani ŠM v Trnave na mlyny nereflektujú a nevyjadrili sa ani všetky JRD v okrese. Tie JRD, ktoré na niektorý z uvedených mlynov reflektujú boli upozornené, že si majú vyžiadať z pozemkovej knihy výpis a spolu so žiadosťou tento predložiť priamo Vášmu podniku...“

Keďže stav väčšiny mlynov bol nevyhovujúci a boli situované v extraviláne obcí, JRD nemali záujem o ich prevádzku a údržbu. K stavu mlynov v Smoleniciach a v Smolenickej Novej

Vsi sa miestne JRD vyjadrilo, že mlyn Rudolfa Pavloviča je vzdialený od intravilánu obce asi štyri kilometre a „prísun obilia pre šrotovanie ani vo dne by nebol bezpečný. – Nočné strázenie mlyna by nebolo rentabilné. – V druhom prípade [mlyn po Anne Lukačkovej – pozn. M. Z.] ide o budovu, ktorá je len na zbúranie“. V podobnom duchu sa vyjadrilo JRD v Bukovej, Dolnom Dubovom, Dolnej Krupej, Dolných Orešanoch, Hornej Krupej, Klčovanoch, Košolnej, Modranke a Trstíne. Mlyn Jozefa Hustého v Páci chcelo prevziať JRD v Páci, ktoré sa však vyjadrilo až po lehote určenej ONV v Trnave a ich požiadavka už nebola zohľadnená.

Tab. č. 3

Mlyny v užívaní RSD v Trnave vyňaté zo znárodnenia

Obec	Vlastník mlyna
Bíňovce	Karol Chmelík
Bíňovce	František Krpel
Bohdanovce nad Trnavou	Pavol Petrašovič
Boleráz	Pavol Lenorák
Božetechovo	Jozefína Lustigová
Buková	Štefan Drahoš
Buková	Ján Chmelík
Buková	Pavol Vittek
Dechtice	Karol Tresta
Dechtice	Ján Mudroch
Dobrá Voda	Henrich Pospíšil
Dobrá Voda	I. Hilka
Dolná Krupá	Antónia Gáliková
Dolné Dubové	Emil Čížinský
Dolné Orešany	Šimon Belica
Dolné Orešany	Michal Kondla
Horná Krupá	Robert Čížinský
Horná Krupá	Anton Petrašovič
Horná Krupá	Jaroslav Čížinský
Horné Orešany	Blažej Šebo
Horné Orešany	J. Drahoš a Silvester Blažo
Klčovany	Mária Holeksiová
Košolná	Ján Štefanovič
Pác	Jozef Hustý
Radošovce	Štefan Bederka
Smolenice	Rudolf Pavlovič
Smolenická Nová Ves	Anna Lukačková
Trnava	Imrich Gažo
Trstín	Emil Galba
Voderady	Jaroslav Sobotka
Voderady	M. Brestovanská
Zvončín	Rudolf Holleš

Ak aj JRD prejavilo záujem o mlyn, zväčša ho chcelo využiť na šrotovanie, miešanie krmných zmesí, prípadne ako sklad. Stávalo sa, že JRD napokon od svojho zámeru upustilo v priebehu jednaní, tak ako v prípade mlyna Karola

Chmelíka v Bíňovciach. Mlyn sa mal stať súčasťou majetkovej podstaty pôdohospodárskeho odboru Rady ONV v Trnave pre JRD v Bíňovciach. Pri komisionálnom rokovaní o mlyne bolo konštatované, že „budova mlyna jak po stránke

stavebnej, tak aj strojového zariadenia a skladovacích priestorov v žiadnom prípade nevyhovuje potrebám miestneho JRD, ba naopak bolo by viac na ťarchu, než v prospech miestneho JRD“.

MLYNY VYŇATÉ ZO ZNÁRODNENIA NA ZÁKLADE REVÍZIE Z ROKU 1960

V okrese Trnava bolo v rámci revízie v roku 1960 celkovo preverených viac ako 50 znárodnených mlynov. O 35 z nich nikto neprejavil záujem. Väčšina z nich boli v čase revízie v užívaní RSD v Trnave (Tab. č. 3).

Mlyny, na ktoré nikto nereflektoval, boli vyňaté zo znárodnenia a vrátené do osobného užívania mlynárom s tým, že ich majitelia museli do pol roka od vydania výmeru zariadenie mlynov na vlastné náklady demontovať a dať do zberu. V rovnakej lehote mali zrušiť aj vodné právo k svojim mlynom. Týmto opatreniami sa malo zamedziť akémukoľvek zneužitiu v neprospech národného hospodárstva.³⁵

Mlyny sa nesmeli používať aj napriek nezájmu socialistického sektora. Samozrejme, k tomuto zákazu pristupovali mlynári po svojom. Podľa spomienok Štefana Drahoša, syna mlynára Štefana Drahoša v Bukovej, otec mlyn používal až do roku 1966, keď sa mu vyhrázali, že mu syna nevezmú na strednú školu.³⁶

Zo znárodnenia boli vyňaté aj ďalšie tri mlyny: Štefan Petrašovič – Šel-pice, Rudolf Pullman – Dechtice, Jozef Zelenka – Radošovce. Aj napriek vyňatiu zo znárodnenia mlyny získali miestne JRD, ktoré ich mohli bezplatne užívať. JRD netrvali na zmene pozemno-knižnej držby. Do pozemkovej knihy malo byť vnesené len bezplatné časovo neobmedzené užívacie právo. Až po skončení tohto práva boli vlastníci vyňatých nehnuteľností povinní do pol roka na vlastný náklad demontovať strojové zariadenie

35 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave II., Odbor finančný a správy majetku, Majetok – prevod do osobného užívania, Mlyny, šk. č. 228 (nespracovaný archívny materiál).

36 Terénny výskum autora v Bukovej v roku 2013.

mlynov, odovzdať ho do zberu a postarať sa o zrušenie vodného práva k mlynom. Mlyn v Šelpiciach užíval v roku 1960 ako miešiareň krmív Západoslovenský výkupný podnik, n. p., Bratislava. Od nasledujúceho roku mal podnik na tento účel používať mlyn v Majcichove. Mlyn v Šelpiciach malo miestne JRD využívať len príležitostne. Bezplatne mohlo mieste JRD užívať aj mlyn Rudolfa Pullmana v Dechticiach. V mlyne Jozefa Zelenku v Radošovciach chcelo miestne JRD šrotovať, skladovať a miešať krmoviny dovtedy, kým to prevádzka mlynského objektu dovolí. O miešачku s kapacitou piatich ton nemalo JRD záujem, preto ju mohol mlynár Zelenka odpredať ako svoj súkromný majetok Poľnohospodárskemu nákupnému a zásobovaciemu podniku (PNZP) v Trnave.³⁷

MLYNY ZAČLENENÉ DO SOCIALISTICKÉHO MAJETKU NA ZÁKLADE REVÍZIE Z ROKU 1960

Mlyny, o ktoré bol prejavovaný záujem, mali byť začlenené do majetkovej podstaty niektorého n. p. alebo do iného socialistického sektoru podľa výmeru vydaného Poverenictvom potravinárskeho priemyslu v Bratislave, resp. Ministerstvom potravinárskeho priemyslu. Výmer určil rozsah znárodnenia majetkovej podstaty a aj majetok, ktorý sa vyníma zo znárodnenia a vracia sa pôvodnému vlastníkovi. Znárodnené mali byť len samotné mlynské budovy so zariadením a prevádzkový priestor pred mlynom rozsahu nevyhnutnom pre prevádzku mlyna. Dvor, záhrada, obytné budovy, ktoré často ešte obýval majiteľ mlyna so svojimi rodinnými príslušníkmi, a hospodárske stavby ostávali pôvodným majiteľom k dispozícii.

Rozsah znárodnenia sa prebral na komisionálnom rokovaní. Mal byť vyznačený na situačnom nákrese a spravený geometrickým plánom

Mlyny a Pekáreň, národný podnik, Piešťany

MH - sovk. vlastný ...
Trnava

MLYNY A PEKÁREŇ, NÁRODNÝ PODNIK, PIEŠŤANY

doporučujeme pre JRD - *s Fabalovic*

Tel. Rada Okresného národného výboru, k rukám s. predsedu,

Trnava.
Doporučenie!

Veta zn.: Mesto zn.: Ol/Dr. Kořínek Platby čis: 16.3.1960.
Dňa: zn.: Telefón: 23-41, 23-42, 24-41

VEC: Likvidácia roľ.mlynov v okrese Trnava.

V súvislosti so znárodnením roľ.mlynov bola v okrese Trnava prevezená našimi pracovníkmi previerka roľníckych mlynov v zmysle prípisu PPFV-Bratislava č.j. 73o/61-oo4/1959 zo dňa 29.V.1959 podľa mlynského registra.

O každom preverenom mlyne bol spisovaný úradný záznam, ktorý Vám k tomuto listu dvojmo prikladáme. Jedná sa o nižeuvedené mlyny:

Por. čís.	M e n o:	M i e s t o:
1	✓ Drahoš Štefan	Buková -
2	✓ Chmelík Ján	"- - - <i>revúzia</i>
3	✓ Vittek Pavol	"- - -
4	← Pavlovič Rudolf	Smolenice -
5	Galba Emil	Trstín +
6	Školuda Bedrich <i>TRD -</i>	"- - - <i>po. ž. revúzia</i>
7	Nottný Karol <i>- v -</i>	"- - - <i>mlynský</i>
8	Pospíšil Henrich	Dobrá Voda -
9	Hilko J.	"- - -
10	Lenorák Pavel	Boleráz
11	← Kysel František	Bínovce
12	Chmelík Karol	"- - -
13	Petrašovič Štefan	Šelpice - <i>sp. v. v. revúzia</i>
14	← Petrašovič Pavel	Bohdanovce

Vytvorilo: Telefón št.: ./. .

Správa o previerke mlynov v okrese Trnave v roku 1960 (Zdroj: ŠA Trnava)

vyhotoveným Okresným meračským strediskom v Trnave. Vyhotovenie plánov mali zabezpečiť roľnícke družstvá alebo podniky, ktoré žiadali o prevod a následne ich predložiť n. p. Mlyny a cestovinárne Piešťany. So znárodnenou majetkovou podstatou nemohli pôvodní vlastníci voľne nakladať a nepatrilo im od štátu nájomné.

Do znárodnenia sa počítali aj hnuťelnosti – zariadenie mlynov, vrátane drobných a krátkodobých predmetov, ako aj vodné právo prislúchajúce k mlynu. O zrušení alebo zmene výmeru mal právo rozhodnúť len ten orgán (najčastejšie Ministerstvo potravinárskeho priemyslu), ktorý vydal znárodnovací výmer. Zmeny výmeru

37 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave II., Odbor finančný a správy majetku, Majetok – prevod do osobného užívania, Mlyny, šk. č. 228 (nespracovaný archívny materiál).

boli zo strany Ministerstva potravinárskeho priemyslu vybavované najmä prostredníctvom n. p. Mlyny a cestovinárne Piešťany, ktorý prejavil záujem o šesť mlynov v okrese: Ivan Bzduch (Kátlovce), Michal Bínovský (Špačince), Helena Piláriková (Suchá nad Parnou), Vít Bínovský (Slovenská Nová Ves), Alfonz Pilárik (Košolná) a František Haršányi (Zavar),³⁸ kde zriadili ešte v roku 1955 svoju pobočku – výrobu krmív (krmovín) s prístavenou kotolňou (náčrty výrobné).³⁹

O niektoré mlyny bolo aj viacero záujemcov (mlyn Márie Pullmanovej v Cíferi). Mlyn a pekáreň Bedricha Školudu v Trstíne chceli odkúpiť Jednota, ľudové spotrebné družstvo, Trnava, a využívať ho chcelo aj miestne JRD. Napokon však mlyn a pekáreň boli začlenené do n. p.

Znárodnenie so začlenením do majetkovej podstaty sa v okrese Trnava realizovalo u 16 mlynov. Sedem mlynov bolo začlenených do n. p. (Cífer, Kátlovce, Majcichov, Slovenská Nová Ves, Suchá nad Parnou, Špačince, Trstín), deväť mlynov bolo začlenených do majetkovej podstaty pôdohospodárskeho odboru ONV v Trnave, reálne ich však mali užívať miestne JRD (Cífer, Horné Orešany – dva mlyny, Hrnčiarovce nad Parnou, Jaslovce, Košolná, Malženice, Zavar a Zeleneč). Tieto mlyny boli revidované v roku 1967, keď finančný odbor ONV v Trnave zisťoval skutočného užívateľa znárodnených mlynov u miestnych MNV.

Ani po začlenení mlynov do majetkovej podstaty n. p. nemusel tento stav byť trvalý (Tab. č. 4). Mlyn sa

mohol vrátiť pôvodnému majiteľovi, tak ako v prípade mlyna Jozefa Stríža v Majcichove, ktorý bol od roku 1961 začlenený do majetkovej podstaty Poľnohospodárskeho nákupného a zásobovacieho podniku, n. p. Bratislava. Do roku 1963 ho užíval závod v Trnave. Keď už bol uvedený mlyn nespôsobilý prevádzky, strojná časť bola čiastočne demontovaná a použitá na opravu miešiarne krmív a zvyšok nepotrebných strojov bol daný do šrotu. Objekt mlyna bol ponúknutý miestnemu MNV, JRD a iným socialistickým organizáciám, ktoré však o stavbu neprejavili záujem. Z tohto dôvodu v roku 1966 závod v Trnave súhlasil s prinavrátením objektu pôvodnému majiteľovi Jozefovi Strížovi.⁴⁰

Tab. č. 4.

Znárodnené mlyny začlenené do majetkovej podstaty národných podnikov

Obec	Pôvodný majiteľ	Národný podnik v roku 1960	Stav v roku 1967
Cífer	Mária Pullmanová	Západoslovenské hydinárske závody, n. p., Cífer	Západoslovenské hydinárske závody, n. p., Cífer
Kátlovce	Ivan Bzduch	Západoslovenské pekárne a mlyny, n. p., Nitra	Mlyny a cestovinárne, n. p., Piešťany
Majcichov	Jozef Stríž	Poľnohospodársky nákupný a zásobovací podnik, n. p., Bratislava	Jozef Stríž
Slovenská Nová Ves	Vít Bínovský	Západoslovenské pekárne a mlyny, n. p., Nitra	MNV Slovenská Nová Ves
Suchá nad Parnou	Helena Piláriková	Západoslovenské pekárne a mlyny, n. p., Nitra	Mlyny a cestovinárne, n. p., Piešťany
Špačince	Michal Bínovský	Západoslovenské pekárne a mlyny, n. p., Nitra	Mlyny a cestovinárne, n. p., Piešťany
Trstín	Bedrich (Imrich) Školuda	Západoslovenské pekárne a mlyny, n. p., Nitra	Mlyny a cestovinárne, n. p., Piešťany

Zmena vo vlastníctve nastala aj v prípade mlyn Vít Bínovského v Slovenskej Novej Vsi, ktorý bol v roku 1960 začlenený do majetkovej podstaty Západoslovenských

mlynov a pekárni, n. p., Nitra. Keďže ho podnik nevyužíval, v roku 1962 mlyn prevzalo MNV v Slovenskej Novej Vsi. V nasledujúcom roku bol aj majetkovo prevedený na MNV.

Vtedajšia hodnota mlyna so zariadením a nehnuteľnosťami predstavovala viac ako 155 000 Kčs. Prevzatie mlyna bolo zo strany obce iba formálne. V deň prevzatia ho odovzdalo

38 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave II., Odbor finančný a správy majetku, Majetok – prevod do osobného užívania, Mlyny, šk. č. 228 (nespracovaný archívny materiál).

39 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave I., adm. spisy, šk. č. 432, sp. č. Výst 1462-55/16/1. Prístavba kotolne Západoslovenských mlynov, n. p., pobočka Zavar.

40 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave II., Odbor finančný a správy majetku, Majetok – prevod do osobného užívania, Mlyny, šk. č. 228 (nespracovaný archívny materiál).

do správy JRD Rozvoj so sídlom vo Voderadoch, ktoré ho malo používať na šrotovanie. JRD ho však prevádzkovalo len tri mesiace. O mlyn sa zaujímal PNZP v Trnave, ktorý si v ňom chcel zriadiť miešiareň krmív. Do mlyna bolo nevyhnuté investovať minimálne 50 000 Kčs. MNV sa obrátilo na ONV v Trnave s tým, aby bol mlyn prispôbený na miešiareň krmív, ktorú by využívali JRD Jarná, Cifer, Pác, Voderady a Pavlice. Tieto družstvá by nemuseli odoberať miešanku z Majcichova, čím by ušetrili

náklady. MNV navrhol, aby miešiareň zriadila PNZP, a v prípade nedostatku financií, aby sa následne jednalo s uvedenými družstvami. ONV v Trnave trvalo na využití mlyna zo strany zlúčeného JRD Voderady – Slovenská Nová Ves. Mlyn odporúčali využiť na šrotovanie, morenie a skladovanie osív. Mlyn však ostal bez využitia aj naďalej.⁴¹

V užívaní miestnych JRD a začlenených do majetkovej podstaty ONV v Trnave boli mlyny uvedené v Tab. č. 5.

Tab. č. 5

Znárodnené mlyny začlenené do majetkovej podstaty ONV v Trnave

Obec	Pôvodný vlastník mlyna
Jaslovce	Anna Pavlovičová
Cifer	Gejza Tomanica
Horné Orešany	Jozef Mička
Horné Orešany	Ján Šebesta
Malženice	Eduard Filo
Zeleneč	František Hrebíček
Košolná	Alfonz Pilárik
Hrnčiarovce nad Parnou	Koloman Pullman
Zavar	Anna Haršányiová

Ani v prípade týchto mlynov nebolo tento stav konečný. Viacerým mlynárom sa podarilo mlyny získať späť do svojho vlastníctva. Jeden mlyn bol prepísaný z ONV v Trnave do vlastníctva JRD. Družstvá mohli priestory mlynov prenajímať, demontovať vnútorné zariadenie mlynov, prípadne nechať budovu mlyna zvaliť.

V roku 1962 bolo z mlynskeho zariadenia mlyna Jozefa Mičku v Horných Orešanoch na žiadosť Poľnohospodárskeho nákupného a zásobovacieho podniku, n. p. v Bratislave, demontované ložisko, ktoré malo byť použité na vysievač v miešiareni krmív v Kátlovciach. Až v roku 1963 bol mlyn začlenený do majetkovej podstaty ONV

v Trnave, no už v nasledujúcom roku bola prerokovaná žiadosť Jozefa Mičku o vyňatie mlyna zo znárodnenia, keďže mlyn bol nevyužitý. Mlynár plánoval priestory mlyna prerobiť na byt. Na základe výmeru Ministerstva potravinárskeho priemyslu bol mlyn vrátený majiteľovi Jozefovi Mičkovi a spol. Mlyn však aj naďalej malo dočasne užívať JRD Horné Orešany, ktoré ešte jeden rok mohlo v mlyne bezplatne využívať skladovacie priestory, keďže iné nemalo k dispozícii.

Podobne bol vyňatý zo znárodnenia aj mlyn Kolomana Pullmana v Hrnčiarovciach nad Parnou, ktorý bol v roku 1960 v dobrom stave a používalo ho JRD ako šrotovňu. V nasledujúcom

roku bol zapísaný do majetkovej podstaty ONV v Trnave. V roku 1962 sa na ONV v Trnave obrátilo PNZP, n. p., Bratislava, s tým, že by mali záujem o kompletne miešacie zariadenie mlyna pre svoj podnik. ONV v Trnave sa k žiadosti vyjadril kladne, keďže toto zariadenie nebolo v mlyne využívané. Mlyn na základe administratívnej dohody z roku 1962 o prevode správy národného majetku užívali Slovenské krmovinárske závody, n. p., Bratislava, pre vlastnú potrebu. Mlyn v zostatkovej hodnote 27 000 Kčs odovzdalo ONV v Trnave v roku 1964 Slovenským krmovinárskym závodom, n. p. Tie ho koncom roku 1964 vrátili späť ONV v Trnave „z dôvodu, že predmetný mlyn nebolo možné využiť pre účely podniku“. Koncom roka 1966 sa Mlyny a cestovinárne, n. p. Piešťany, zaujímali o stav mlyna. Z MNV v Hrnčiarovciach nad Parnou dostali stanovisko, že o mlyn socialistické organizácie záujem nemali. Na Ministerstvo potravinárskeho priemyslu sa obrátil samotný Koloman Pullman ešte v roku 1966. Svoju žiadosť o zrušenie znárodňovacieho výmeru zdôvodnil slovami: „mám početnú rodinu a že by som budovu mlyna adaptoval na bytovú jednotku. Podotýkam, že budova mlyna po dobu znárodnenia nebola nikým udržiavaná a tým dochádza k jej znehodnoteniu“. Ministerstvo potravinárskeho priemyslu zrušilo v apríli 1967 predchádzajúci výmer z roku 1961 a vyňalo mlyn zo znárodnenia. Mlyn mal byť prenechaný pôvodnému vlastníkovi Kolomanovi Pullmanovi s podmienkou, že strojné zariadenie mlyna malo ostať aj naďalej v štátnom socialistickom vlastníctve a o jeho likvidácii mal rozhodnúť Mlyny a cestovinárne, n. p., Piešťany.

Mlyn Františka Hrebíčka užívalo JRD v Zelenci na šrotovanie. V roku 1970 sa na Mlyny a cestovinárne, n. p., Piešťany obrátil bývalý majiteľ vo veci zrušenia znárodňovacieho výmeru. Odvolával sa na to, že mlyn sa

41 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave II., Odbor finančný a správy majetku, Majetok – prevod do osobného užívania, Mlyny, šk. č. 228 (nespracovaný archívny materiál).

Mlyny a cestovinárne, n. p. Piešťany, tzv. ružový mlyn v roku 1966 (Zdroj: TASR)

posledné tri roky na šrotovanie nepoužíval, lebo JRD si zriadilo vlastnú šrotovňu. Mal v úmysle mlyn zlikvidovať a priestory použiť na rozšírenie bytových jednotiek pre svoje deti. Mlyn chcel rozobrať a materiál z neho použiť na výstavbu bytov. Strojové zariadenie mlyna sa malo odovzdať do n. p. Kovošrot. JRD sa v roku 1970 vyjadrilo, že už o mlyn nemá záujem, podobne sa nehodil ani pre obecné využitie

(situačný náčrt). V roku 1974 bola budova mlyna v zlom stave, zariadenie bolo staré (cca 100-ročné), nefunkčné a nepoužívané už takmer štvrt storočia. JRD Zeleneč nešrotovalo na mlyne už takmer 15 rokov. Ján a František Hrebíček, vnuci bývalého majiteľa, chceli mlynsku budovu prestavať na rodinný dvojdom. ONV v Trnave, finančný odbor nebol proti zrušeniu znárodňovacieho výmeru a vráteniu

mlyna pôvodným vlastníkom. S touto vecou sa obrátil začiatkom roku 1975 na Ministerstvo potravinárskeho priemyslu. Keďže sa záležitosť nepodarilo vyriešiť, žiadali v roku 1978 Ján a František Hrebíček ONV v Trnave, finančný odbor o odpredaj mlyna. Na pozemku po asanácii plánovali postaviť rodinný dom. V roku 1979 bola podpísaná hospodárska zmluva o prevode správy národného majetku. Po odkúpení mlyna

a jeho asanácii bol pozemok pridelený do ich osobného užívania.

Podobne asanovaný mal byť v roku 1967 aj mlyn Eduarda Filu a spol. v Malženiciach. Časť mlyna bola v tomto roku schátraná a nebola možná jeho rekonštrukcia, a preto MNV v Malženiciach požiadal odbor výstavby ONV v Trnave o búracie povolenie, ktoré bolo vydané v roku 1966. Ostávajúce miestnosti, ktoré k mlynu patrili, sa využívali na prevádzku holičstva a kaderníctva.

Jedine valcovací mlyn Alfonza Pi-lárika v Košolnej, ktorý bolo v užívaní JRD Košolná, prešiel aj skutočne do vlastníctva spomenutého družstva. V roku 1969 ho družstvo využívalo najmä po žatve obilia a na skladovanie osív, prípadne na šrotovanie zrnín pre hospodárske zvieratá. V mlyne zostalo všetko strojné zariadenie, vrátane mlynárskych stolíc a zásobníkov. Stolice boli v roku 1969 stále ešte pevne namontované, čo značne znižovalo plochu mlynských podlaží určených na skladovanie zrnín. Na konci roku 1969 prejavili o mlyn záujem Slovenské škrobárne, odborový podnik, Trnava za účelom majetkového usporiadania, resp. odkúpenia mlyna na účely znovuzriadenia výroby – mletia zrnín. V roku 1970 bol na podnet podniku urobený znalecký odhad mlyna Krajským súdom v Bratislave, odbor stavebníctvo. Vnútorne zariadenie mlyna bolo už demontované a nevyhnutná bola generálna oprava, najmä strešnej konštrukcie mlyna. Odhadovaná cena znalca bola stanovená na viac ako 65 000 Kčs. Škrobárne sa rozhodli mlyn kúpiť a ponúkli ONV v Trnave, finančnému odboru čiastku 65 500 Kčs. Okresné poľnohospodárske združenie v Trnave však podporilo odpredaj mlyna v prospech miestneho JRD. Napokon v roku 1970 bola uzavretá hospodárska zmluva o prebraní mlyna od ONV Trnava na JRD Košolná za 70 000 Kčs.

Mletie pšenice v 60. rokoch (Zdroj: TASR)

Mlyn Anny Haršányiovej, rod. Fialovej, v Zavare bol do roku 1960 používaný Výkupným závozom v Trnave na miešanie krmív. Závoz sa mlyna zriekol v prospech miestneho JRD s tým, že JRD malo uhradiť investičné výdavky realizované závozom v roku 1959. Od roku 1960 bol majiteľom budovy Československý štát v správe odboru pôdohospodárstva ONV v Trnave. Mlyn v susedstve hospodárskeho dvora družstva chcelo JRD využiť na skladovanie, prípadne budovu mlyna prerobiť na kancelárie. V skladových priestoroch si družstevníci chceli umiestniť družstevný klub. JRD časť objektu prenajalo Zväzarmu Zavar, ktorý ho užíval aj po novembri 1989.⁴²

SITUÁCIA PO ROKU 1989

Mlyny, ktoré ostali v držbe štátu do roku 1989, boli postupne odovzdávané späť do súkromných rúk. Vrátenie mlynov, ktoré boli začlenené do majetkovej podstaty ONV v Trnave, sa realizovalo prostredníctvom ONV v Trnave v likvidácii v roku 1991 na základe dohody o vydaní veci podľa zákona č. 403/1990 Zb. Týmto spôsobom bol prevedený na dedičov mlyn po Gejzovi Tomanicovi v Cíferi. Podobne bol vydaný aj mlyn v Zavare dedičom po Anne Haršányiovej. Keďže však už bol v tom čase tak znehodnotený, že sa nedal využiť na bývanie, výrobu, obchod ani na iné služby, mohli si jeho noví majitelia žiadať od štátu finančnú kompenzáciu podľa zákona

42 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave II., Odbor finančný a správy majetku, Majetok – prevod do osobného užívania, Mlyny, šk. č. 228 (nespracovaný archívny materiál).

č. 403/1990 Zb. o zmiernení následkov niektorých majetkových krívd. Mlyn získali dediči v apríli 1991. Aj po tomto dátume časť mlyna užíval Zväzarm Zavar. Pri vypratávaní objektu bola budova mlyna poškodená a noví majitelia sa domáhali nápravy tohto stavu.

Mlyn Víta Bíňovského v Slovenskej Novej Vsi, ktorý spravoval MNV, bol podľa zákona o mimosúdnych rehabilitáciách č. 87/1991 Zb., zákona Slovenskej národnej rady o zmiernení niektorých majetkových a iných krívd a o pôsobnosti orgánov štátnej správy Slovenskej republiky v oblasti mimosúdnych rehabilitácií č. 319/1991 Zb. a vyhlášky č. 392/1991 Zb. vrátený dedičom po horeuvedenom mlynárovi.⁴³

O vrátení Pavlovičovho mlyna v Jaslovských Bohuniciach bol autenticky nakrútený krátky dokument nemeckej televízie ZDF z roku 1991.⁴⁴

Aktuálny stav mlynov je rôzny. Murochov mlyn v Dechticiach a Dolný mlyn v Košolnej boli vyhlásené za národné kultúrne pamiatky. Obilie sa dodnes melie v mlyne v Špačinciach, kde si možno pripomenúť skutočnú atmosféru mlynskej prevádzky. Mlynársku tradíciu pripomína značka pekárenských výrobkov Školuda z Trstína. Priestory mlynov

sa využívajú ako reštaurácie a ubytovacie zariadenia (Hrnčiarovce nad Parnou, Radošovce, Suchá nad Parnou, Zavar). Viaceré sa dočkali aspoň čiastočnej obnovy (Buková, Cífer, Dolná Krupá). Z väčšiny mlynov však neostalo nič, prípadne iba torzo ako nemá pripomienka ich neoprávnenej likvidácie. Poniktorí majitelia tak takmer 40 rokov museli znášať pohľad na svoj chátrajúci majetok v rukách štátu.

ZÁVER

Štúdia sa venuje problematike mlynárstva na území okresu Trnava v rokoch 1945 – 1991 so zameraním na zásahy štátnej moci voči mlynárom, ktoré dokumentuje na konkrétnych príkladoch.

Po druhej svetovej vojne v snahe o vysporiadanie sa s predchádzajúcim režimom postihli niektorých mlynárov konfiškácie a národná správa. Po februári roku 1948 boli mlyny znárodnené a až na výnimky prestali do roku 1952 fungovať. Mlynári patrili medzi bohatších obyvateľov obce, ktorí boli často vnímaní ako kulaci a na základe toho ich ako odporcov kolektívizácie čakali ďalšie útoky na osobné ľudské práva a slobody. Do roku 1959

neexistovala koncepcia ako využiť znárodnené mlyny. Formálne boli centrálné spravované z Piešťan (Západoslovenské mlyny a pekárne, n. p., Piešťany). Mlyny podľa potreby využívali rôzni majitelia (jednotné roľnícke družstvá, národné podniky), ktorí sa často menili. O fyzický stav mlynov a ich zariadenia sa nedbalo.

Po revízii stavu mlynov v roku 1960 bola veľká časť mlynov vyňatá zo znárodnenia a vrátená do osobného užívania, ale s podmienkou, že mlyny sa už k svojmu účelu používať nemohli (demonťáž vnútorného zariadenia, zrušenie vodného práva). Menšia časť mlynov ostala znárodnená s tým, že ich noví majitelia boli uvedení aj v majetkovej podstate mlynov. Mlyny však často ostávali aj naďalej bez využitia a v priebehu 60. rokov 20. storočia bol ich stav opäť prehodnotený. Niektoré boli po naliehaní zo strany mlynárov zo znárodnenia vyňaté a vrátené pôvodným majiteľom bez možnosti ich ďalšieho využitia. Návrat pôvodným majiteľom, resp. ich potomkom, bol definitívne zavŕšený až po roku 1989. Napriek tomu sa mlynársku tradíciu, ktorá pretrvala v dedinách okresu Trnava po niekoľko storočí, už obnoviť nepodarilo.

Mária Zacharová • Liquidation of private mills in the Trnava District after the Second World War

After World War II, some millers in Trnava District were affected by attempts to cope with the previous regime (confiscation, national management). After 1948, mills in Trnava District were nationalised and by 1952 most of them ceased to serve their purpose. The mills were then used as warehouses, gristmills and others (Unified Agricultural Cooperatives, National Enterprises). Some millers were considered the so-called wealthy villagers or kulaks, and in addition to the loss of their mills, they were affected by other interferences with their rights and freedoms. The condition of the mills was reconsidered in the late 1950s. After 1960, most of the mills were exempted from nationalisation and returned to the personal use of the former owners, who, however, could no longer freely dispose of them. Other mills became part of the assets of the District National Committee in Trnava, the Local National Committee in Slovenská Nová Ves or national enterprises, but this did not contribute to their more efficient use. However, the milling tradition in the Trnava district, which had been interrupted for several decades, was no longer possible to follow.

PhDr. Mária Zacharová (1983)

Absolventka histórie na Trnavskej univerzite v Trnave. Pracovala v Štátnom archíve v Bratislave, aktuálne pôsobí v Štátnom archíve v Trnave.

Venuje sa najmä hospodárskym dejinám južného Záhoria.

Kontakt: maria.zacharova@minv.sk

43 ŠA Trnava, f. ONV v Trnave II., Odbor finančný a správy majetku, Majetok – prevod do osobného užívania, Mlyny, šk. č. 228 (nespracovaný archívny materiál).

44 WOLF, Thomas. *Lehrstück*. ZDF. 1991. [online]. [cit. 2021-04-09]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=U3BfEb-W80s>

ŠTEFAN B. ROMAN A JEHO NÁVŠTEVY ČESKOSLOVENSKA V ROKOCH 1966 A 1968 V DOKUMENTOCH ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

Záujem československej Štátnej bezpečnosti o osobnosti z radov slovenského politického exilu bol vzhľadom na krajne nepriateľský postoj režimu voči emigrácii ako takej pochopiteľný. Vyplýval nielen z povahy samotného režimu, pre ktorý predstavoval slovenský politický exil s radikálne antikomunistickým programom a požiadavkou na národné samourčenie nielen ideologickú, ale aj štátnopolitickú hrozbu centralisticky riadeného československého štátu. V prípade kanadsko-slovenského priemyselníka Štefana Boleslava Romana, vlastníka najväčších uránových baní v západnom svete, bol záujem umocnený jeho kanadským štátnym občianstvom, ako aj vysokým hospodársko-spoločenským postavením. Pozornosti Štátnej bezpečnosti preto neunikli Romanove dve návštevy socialistického Československa v druhej polovici šesťdesiatych rokov, ktoré sa považujú za obdobie čiastočnej liberalizácie spoločenského systému. Návštevy dopĺňajú nielen celkový obraz postoja režimu k exilu, ktorý prechádzal v období liberalizácie určitými zmenami. Sú sondou aj do oblasti hospodárskych vzťahov a v neposlednom rade dokresľujú celkovú atmosféru spoločenských zmien v období Dubčekovej jari.

Štefan Boleslav Roman (17. apríl 1921 – 23. marec 1988), rodák z východoslovenskej obce Veľký Ruskov, priemyselný magnát, prezident spoločnosti vlastniacej najväčšie uránové bane v západnom svete, sa už počas svojho života zapísal do radov medzinárodne uznávaných hospodárskych, finančných a v neposlednom rade aj politických činiteľov.¹ Ako šestnásťročný chlapec emigroval v roku 1937 do Kanady, kde začal postupne budovať na poli hospodárskom „Roman Empire“² a na poli národnom pracovať v prospech rovnoprávnosti

Slovákov nielen v politických otázkach, ale – ako katolík východného obradu – aj v otázkach svojbytnosti slovenských gréckokatolíkov.³ V máji 1945 bol iniciátorom „Rezolúcie Kanadaňov slovenského pôvodu“, adresovanej kanadským delegátom na Konferencii vznikajúcej Organizácie Spojených národov (OSN) v San Franciscu, v roku 1951 bol jedným z iniciátorov zjednotenia Slovenského oslobodzovacieho výboru a Slovenskej národnej rady v zahraničí. V roku 1959 navštívil Moskvu, kde sa ako člen kanadskej delegácie stretol so sovietskym prvým

tajomníkom Nikitom S. Chruščovom, ktorému sa predstavil ako Slováč. V roku 1962 sa ako člen kanadskej vládnej delegácie zúčastnil konferencie NATO v Paríži. V júli 1963 zorganizoval veľkolepé oslavy 100. výročia príchodu solúnskych bratov sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu a vyslúžil si tak obdiv a záujem Svätej stolice. Keď ho pápež Pavol VI. v roku 1964 vymenoval za laického audítora Druhého vatikánskeho koncilu, Štefan B. Roman využil túto príležitosť na nadviazanie rozsiahlych kontaktov na vysokopostavených predstaviteľov katolíckej cirkvi

1 KIRSCHBAUM, Jozef M. Uránový cár a rodofub. K nedožitém 79. narodeninám Štefana B. Romana. *Kultúra. Dvojtyždenník závislý od etiky*, roč. 3, 2000, č. 13, s. 14.

2 Tzv. Roman Empire predstavovalo Romanom založenú spoločnosť Denison Mines Limited – priemyselnú firmu obchodujúcu po celom svete s uránom, naftou, plynom a ďalšími banskými a priemyselnými investíciami. Súčasne bola spoločnosť vlastníkom najväčších uránových baní na svete. Bližšie pozri ROMAN, Štefan B., LÖBL, Eugen. *Zodpovedná spoločnosť*. Toronto: Americká základina Svetového kongresu Slovákov, 1983, s. 247.

3 KIRSCHBAUM, Jozef M. Slovenský národ stratil veľkého syna a symbol slobody. *Bulletin. Dvojmesačník Svetového kongresu Slovákov*, roč. 17, jún 1988, s. 2.

Š. Roman v uniforme rytierskeho rádu sv. Gregora Veľkého (Zdroj: www.matica.sk)

a usporadúval vo Večnom meste bankety s účasťou biskupov a kardinálov. Zaslúžil sa o obnovenie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v roku 1968 a podobne v roku 1980 o zriadenie slovenskej gréckokatolíckej eparchie v Kanade. Na vlastnom pozemku v Unionville vybudoval Katedrálu Premenenia Pána, ktorej základný kameň prišiel 15. septembra 1984 posvätiť pápež Ján Pavol II. Ocenený tromi čestnými doktorátmi od troch kanadských univerzít, vysokým štátnym vyznamenaním kanadskej vlády, Cenou cisára Karola IV. udelenou sudetonemeckým krajanským spolkom v Spolkovej republike Nemecko a napokon nositeľ Rádu rytierov sv. Gregora Veľkého, vysokého vatikánskeho vyznamenania, bol predestinovaný viesť zápas za

zmedzinárodnenie slovenskej otázky a v roku 1970 – dva roky po vojenskej intervencii do Československa – založil a doživotne viedol Svetový kongres Slovákov, ktorý združoval takmer všetkých Slovákov a slovenské organizácie vo vtedajšom slobodnom svete.⁴

Štefan Roman navštívil socialistické Československo a rodné Slovensko celkovo trikrát. Po prvýkrát v roku 1959, keď sa vracal z návštevy kanadskej vládnej delegácie v Sovietskom zväze, navštívil v Ruskove svojho otca, ktorý onedlho na to v roku 1960 zomrel.⁵ Roman pochádzal zo siedmich súrodencov a na východnom Slovensku žili jeho dvaja bratia a jedna sestra. O Romanovej prvej ceste na Slovensko zatiaľ nie sú známe podrobnejšie informácie.

Romanova druhá návšteva socialistického Československa v septembri 1966 sa uskutočnila v kontexte tzv. predjaria, všeobecne charakterizovaného ako obdobie liberalizácie spoločenského života, čiastočnej liberalizácie komunistického režimu, pokusu o politické a hospodárske reformy, oživenia slovenskej kultúry a jej otvorenie sa svetu a napokon snáh o riešenie národnej otázky Slovákov a nerovnoprávneho postavenia Slovenska v rámci centralisticky riadeného štátu.⁶ V medzinárodno-politickom kontexte sa šesťdesiate roky považujú za obdobie uvoľňovania medzinárodného napätia bipolárneho sveta, známeho pod francúzskym pojmom *détente*, politiky dialógu medzi Západom a Východom, počiatkom západonemeckej *ostpolitiky* a napokon aj vatikánskej východnej politiky, ktorá cestou diplomacie hľadala spôsoby ako zabezpečiť práva katolíckej cirkvi v komunistických štátoch.⁷

V poradí druhá návšteva Romana v socialistickom Československu sa uskutočnila v polovici septembra 1966. Hlavným dôvodom krátkej, päťdňovej návštevy, ktorú kanadsko-slovenský priemyselník absolvoval vlastným prúdovým lietadlom,⁸ bolo konanie medzinárodného strojárskoho veľtrhu v Brne, na ktorom Roman mienil zakúpiť stroje potrebné pre vlastnú podnikateľskú činnosť. V širšom zmysle mal v úmysle okrem návštevy rodného Ruska a svojich príbuzných nadviazať obchodné vzťahy so závodmi, ktoré na Slovensku vyrábali ťažobné stroje do uránových baní a iné komodity. Okrem Brna navštívil Prahu, Bratislavu, rodnú obec a Košice, kde si v prítomnosti

4 KIRSCHBAUM, J. M. Uránový cár a rodofub, s. 14 – 15; Pope John Paul II to consecrate slovak cathedral in Toronto, september 15, 1984. *Bulletin. Dvojmesačník Svetového kongresu Slovákov*, roč. 13, jún 1984, s. 12. K Svetovému kongresu Slovákov pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta, zost. *Svetový kongres Slovákov v dokumentech. 1. časť: Generálne zhromaždenia*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2021.

5 JASAŇ, V. Uránový kráľ vo VSŽ. Rozhovor s pánom Stephanom Romanom z Kanady. *Pravda*, roč. 47, č. 254, 14. 9. 1966, s. 1.

6 Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav, SIKORA, Stanislav, LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava: Veda, 2002.

7 K politike *détente* ako aj západonemeckej *ostpolitik* bližšie pozri BORCHARD, Michael et alii. *Entspannung im Kalten Krieg. Der Weg zum Moskauer Vertrag und zur KSZE*. Graz, Wien: Leykam, 2020. K vatikánskej východnej politike pozri HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky 1962 – 1989*. Bratislava: Lúč, 2017.

8 „Uránový kráľ“ vo VSŽ. *Smena*, roč. 19, č. 221, 14. 9. 1966, s. 2.

riaditeľa Východoslovenských železniarní, Jaroslava Knížka⁹ prezrel výrobne vtedy najmladšieho hutníckeho kombinátu v Československu.¹⁰ Počas návštevy brnenského veľtrhu rokoval s ministrom zahraničného obchodu Františkom Hamouzom¹¹ a v rokoch mal pokračovať aj v Prahe pred návratom do Kanady.¹² Oficiálne bol Roman hosťom Strojexportu – podniku zahraničného obchodu, s ktorým viedol obchodné rokovania, a bol aj hosťom tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) pre medzinárodné styky Vladimíra Kouckého¹³. Dobová komunistická tlač, ktorá o Romanovom pobyte na Slovensku pomerne podrobne informovala, ho titulovala ako „uránový kráľ“ a v denníkoch *Pravda*, orgáne ÚV Komunistickej strany Slovenska (KSS) a *Smena*, ktorý vydával Československý zväz mládeže, uverejnila kratšie rozhovory.¹⁴ Vnímanie osobnosti Romana v komunistickej tlači nemožno označiť za negatívne, preto je možné sa domnievať, že liberalizačné tendencie sa dotkli čiastočne aj postojom štátnej bezpečnosti k exilu, ktorá svoj radikálne nepriateľský postoj nezmenila ani v druhej polovici 60. rokov.

Návštevu významného zahraničného hosťa podrobne monitorovala československá štátna bezpečnosť, konkrétne II. Správa ministerstva vnútra (kontrarozvedka). Doteraz sa v súvislosti s Romanovou návštevou Československa v septembri 1966 podarilo nájsť len jednu agentúrnu správu, ktorá dopĺňa

Hovoríme s uránovým „kráľom“

Necelé dva dni, v stredu a vo štvrtok, bol na návšteve v Bratislave rodák z Ruskova na východnom Slovensku, teraz majiteľ uránových baní a viacerých cementární v Kanade pán Stephan ROMAN. S technikmi a obchodníkmi svojho podniku prišiel na Medzinárodný veľtrh v Brne nakupovať zariadenia, ale aj pozrieť si rodný kraj, navštíviť dvoch bratov a sestru. Naš redaktor Martin Kuček navštívil hosťa v bratislavskom hoteli Devín.

● Pán Roman, hovoríte o vás, že ste uránovým kráľom. Ako sa pri takomto prívlastku cítite?

— Ten prívlastok je prehnaný, nie je to celkom tak. Máme síce najväčšie uránové bane, ale nedá sa hovoriť o nejakom „kráľovstve“ či „kniežatstve“.

● Kde je sídlo vašich podnikov?

— V Toronte.

● Zamestnávate vo svojich podnikoch veľa mladých ľudí?

— Nemôžeme dávať prednosť mladým len preto, že sú mladí, alebo niekomu inému. Vyberá sa vždy ten, kto najlepšie vyhovuje pre miesto, alebo pre prácu, na ktorú sa berie. To je, myslím, rozhodujúce.

● Pred tridsiatimi rokmi ste odišli z východného Slovenska ako šestnásťročný do sveta za prácou, pretože pôda, podľa vašich slov iným novinám nemohla všetkých uziť. Ako hodnotíte zmeny v rodnom kraji za ten čas, čo ste ho nevideli.

Je to celkom iné ako v tridsiatom siedmom, keď sme odchádzali. Krajina je síce ako bola, ale ľudia sú iní, pracujú dnes na družstevných alebo štátnych majetkoch. Majú celkom iné možnosti ako sme vtedy mali. A je tam aj veľa priemyslu, ten nebol v minulosti.

● Keby ste teraz u nás žili a mali tie možnosti, aké ste na východe videli, odišli by ste do zámoria?

— To je ťažko povedať, pretože tu nežijem. Roku 1957 som išiel ako šestnásťročný chlapec za robotou a aj skúsil šťastie vo svete, pozrieť sa ako to vyzerá v Kanade. V tých rokoch odišlo zo Slovenska mnoho ľudí na výzvu kanadskej vlády pracovať na farmy. My s bratom sme teda neboli ojedinelí.

● Ešte stále sa aj u nás niektorí domnievajú, že západný svet poskytuje obrovské možnosti, veria v akýsi mýtus, že z kamelota sa môže stať miliónár za krátky čas. Povedzte, platí tento mýtus?

— Nič takého niet. Aj keď treba povedať, že v Kanade je viac našich ľudí, ktorí za roky práce nadobudli značné prostriedky a postavenie, samozrejme, nemožno to povedať o všetkých, ani o väčšine.

● V Montreali teraz pripravujú naši odborníci a montéri československú expozíciu pre svetovú výstavu. Ako ju očakávajú naši krajanovia, ktorí sa do Kanady v dávnejších rokoch vysťahovali za prácou?

— Myslím, že československý pavilón bude patriť medzi najviššie, dobre sa pripravuje. Predpokladám, že zo Slovenska tu budú pekné exponáty a myslím,

že Slováci tam budú radi chodiť.

(Pán Roman bol v stredu večer s pracovníkmi Strojexportu, ktorých je hosťom, na Zochovej chate pri Mladre. Večer si veľmi chvilili, potom sa rozprávalo o tom, že niečo podobné pripravujeme aj pre Montreal. Povedal: Ak je to tak, tak už vopred máte zaručený plný úspech).

● Na medzinárodný veľtrh ste prišli uzatvárať predovšetkým obchody. O čo máte záujem?

— Prišli sme si pozrieť banáre a cementárske stroje. V plátoch sa máme v Prahe stretnúť so zástupcami Strojexportu, a tam aj uvidíme, aké obchody urobíme.

● Domnievate sa, že možnosti obchodovania napríklad medzi vašim podnikom a našimi by sa mohli rozširovať?

— Myslím, že áno. Sú niektoré veci, o ktoré sa zaujímate stále, kupujeme ich každý rok. Napríklad dopravníkové pásy a iné zariadenia, mohli by sme ich kupovať aj u vás. Všetko záleží na dohode a na termínoch dodávok, a samozrejme, aj na ich spoľahlivosti pri výkone a kvalite.

● Keď už hovoríte o obchode, aké vlastnosti by mal mať dobrý obchodník, najmä na takomto medzinárodnom fóre, akým je Brno? Technika a novinky sú každým rokom bohatšie a aj odborníkov je dakejto ťažko stačiť na všetko.

— Technik ešte nemusí byť dobrý businessman, rovnako ako businessman nemusí byť dobrým technikom. Businessman však musí dostať dobré a spoľahlivé fakty a údaje, vedieť zväžiť, vybrať pre potreby podniku a potom kupovať.

● Teraz, keď ste znova videli rodný kraj, jeho zmeny, ale aj výsledky fabrik v Brne, plánujete prísť znova, bližšie spoznať náš život?

— To bude do značnej miery záležieť od toho, či budeme robiť obchody, alebo nie. Ak áno, potom sem budeme chodiť častejšie. My sme už s vami urobili obchod pre iné bane, ktoré kontrolujeme, ale ešte nemožno povedať, ako sme s výrobkami spokojní, sú na

Snímka: J. Vlach

Rozhovor so Š. Romanom v denníku *Smena* (16. 9. 1966) (Zdroj: *Smena*)

niektoré málo známe skutočnosti. Dáva tušit, že o osobnosť „uránového kráľa“ bol vo vedení ŠtB veľký záujem, okrem

iného aj preto, že Roman bol kanadským štátnym príslušníkom. Správu pre 8. odbor II. Správy ministerstva vnútra

- 9 Jaroslav Knížka (1916, Stehelčevce – 1990, Praha) – inžinier, člen KSČ, v 60. rokoch poslanec Slovenskej národnej rady a riaditeľ Východoslovenských železniarní.
- 10 JASAŇ, V. Uránový kráľ vo VSŽ. Rozhovor s pánom Stephenom Romanom z Kanady, s. 1 – 2.
- 11 František Hamouz (1919, Brná nad Labem – 1985, Praha) český komunistický politik, poslanec Národného zhromaždenia, minister zahraničného obchodu.
- 12 JASAŇ, V. Uránový kráľ vo VSŽ. Rozhovor s pánom Stephenom Romanom z Kanady, s. 2.
- 13 Vladimír Koucký (1920, Vladivostok – 1979, Rím), v rokoch 1958 – 1968 tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa pre medzinárodné styky. V rokoch 1963 – 1965 viedol ideologickú komisiu ÚV KSČ. V 70. rokoch pôsobil ako československý vyslanec v Sovietskom zväze, Belgicku, Luxembursku a Taliansku.
- 14 JASAŇ, V. Uránový kráľ vo VSŽ. Rozhovor s pánom Stephenom Romanom z Kanady, s. 1 – 2; KUČEK, Martin. Hovoríme s „uránovým kráľom“. *Smena*, roč. 19, č. 223, 16. 9. 1966, s. 2.

vypracoval agent pod krycím menom „KAREL“, v skutočnosti Karel Heinz Münz, židovského pôvodu, narodený v roku 1921 v Brne, syn bývalého honorárneho konzula Perzského kráľovstva v medzivojnovom Československu. Brat Münza bol odsúdený v prípade pražského dopisovateľa tlačovej agentúry USA Associated Press Williama N. Oatisa v júli 1951 a samotný Münz bol naverbovaný počas výkonu trestu v Nápravno-pracovnom tábore v Plzni v roku 1960 a nasadený ako bývalý dôstojník československej exilovej armády na bývalých dôstojníkov a podnikateľov, čiže na tzv. bývalých ľudí.¹⁵ Po odpykaní trestu sa presťahoval do Žiliny, kde sa zamestnal ako vedúci oddelenia pre vedecko-technické informácie podniku vyrábajúceho valivé ložiská. „KAREL“ spolupracoval s ŠtB v prípadoch, ktoré súviseli s činnosťou britskej zahraničnej špionáže, bol nasadený na bývalého generála Jozefa Marka, ktorého ŠtB podozrievala z kontaktov na emigráciu z radov bývalých vojenských dôstojníkov a podobne sa jeho agentúrna činnosť týkala napríklad aj iránskeho veľvyslanca v Československu.¹⁶ Jeho spolupráca so Štátnou bezpečnosťou trvala až do jeho smrti v roku 1978. Do

okruhu osôb, na ktoré agent „KAREL“ donášal pre Krajskú správu ŠtB v Banskej Bystrici, patril aj jeho dobrý známy Jozef Zelina, rodák z Vrútok, narodený v roku 1922, právnik a brat známej spisovateľky Hany Zelinovej. Zelina v šesťdesiatych rokoch pôsobil ako vedúci Domu kultúry v Bratislave.¹⁷ Bol bývalým spolužiakom Jozefa Kirschbauma, generálneho tajomníka Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a slovenského diplomata, ktorý po roku 1945 zostal v exile a patril medzi zakladateľov Slovenskej národnej rady v zahraničí a bol tiež blízkym spolupracovníkom Štefana Romana. Nie je známe, či Jozef Zelina s Kirschbaumom udržiaval písomný kontakt po roku 1945, faktom však je, že samotný Roman – ako je viditeľné z publikovaných dokumentov – si s Jozefom Zelinom vybudoval priateľský vzťah.¹⁸ Počas svetovej výstavy Expo 67 v kanadskom Montreale, ktorá sa konala od apríla do októbra 1967 a patrila z hľadiska účasti Československa medzi najúspešnejšie v histórii svetových výstav,¹⁹ bol Zelina zástupcom československého komissára a neskoršieho ministra kultúry, Miroslava Galušku,²⁰ keďže viedol jeho sekretariát.

Karl Hans Münz – agent „KAREL“ (Zdroj: A ÚPN)

Zelinov pobyt v Kanade počas konania Expa 67 podrobne monitorovala I. Správa ministerstva vnútra (rozviedka), ktorá ho už vtedy podozrievala z „nepriateľskej činnosti“.²¹ Rozviedka Zelinu upodozrievala z prenášania a rozširovania „závadného materiálu“, za aký sa vo všeobecnosti označovala exilová tlač. Podobne rozviedka vyšetrovala aj „program emigrácie na usporiadanie pomerů v ČSSR po zvratu soc. zřízení“, ktorý mal navrhovať obnovenie štátnej samostatnosti Slovenska.²²

15 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Agentúrne zväzky (ďalej KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-A), archívne číslo (ďalej a. č.) 10 618. Rozhodnutí o zavedení agentúrneho – operatívneho svazku na Karel Hans Münz z 21. 4. 1960; KS MV Nápravne pracovný tábor č. 1 Plzeň, 6. 10. 1958; Návrh na verbovku agenta Münz Karel Heinz z 30. 3. 1960. Komunistami ovládaný bezpečnostný aparát začal už po roku 1945 zostavovať kartotéky osôb, späťých s bývalými režimami do roku 1945. Podľa rozkazu ministra vnútra Rudolfa Baráka z roku 1959 charakteristiku „bývalí ľudia“ tvorilo až 16 rôznych kategórií: bývalí kapitalisti, bývalí riaditelia, bývalí prisluhovači buržoázie, atď. CHURANĽ, Milan a kol. *Encyklopedie špionáže ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Praha: Nakladatelství Libri 2000, s. 71 – 72.

16 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-A, a. č. 10 618. Závěrečná správa Okresnej správy ZNB oddelenie ŠtB Žilina zo 4. 12. 1978, s. 2.

17 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-A, a. č. 10 618. Agenturná správa č. 1, Věc: styk agenta „Karla“ zo 16. 3. 1960, s. 2.

18 Zelina bol 25. 3. 1966 zaregistrovaný KS ZNB S ŠtB Bratislava ako tajný spolupracovník s krycím menom „TURČAN“. Spolupráca medzi ním a ŠtB bola však už začiatkom roka 1968 ukončená a 16. 1. 1968 bol na neho zavedený osobný zväzok z dôvodu podozrenia z trestnej činnosti „rozvracania republiky“. Osobný zväzok, v ktorom sa nachádzali aj správy o Romanovi, bol počas tzv. divokých skartácií v decembri 1989 zničený. A ÚPN Bratislava, f. registračné knihy, KS ZNB S ŠtB Bratislava, registračné číslo (ďalej reg. č.) 10 050, „TURČAN“, registračný zápis z 25. 3. 1966; A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Zväzky kontrarozviedneho rozpracovania (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-SR), a. č. 34 846. Rozhodnutí o zavedení osobného svazku na Dr. Jozef Zelina z 16. 1. 1968.

19 Pozri poznámku pod čiarou č. 47.

20 Miroslav Galuška (1922, Praha – 2007, Praha) – český novinár, diplomat, v rokoch 1968 – 1969 minister kultúry československej vlády. V období normalizácie perzekvovaný.

21 A ÚPN Bratislava, f. I. Správa Zboru národnej bezpečnosti (ďalej I. S ZNB), mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968.

22 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968. Spolupracovník „TURČAN“ – poznatky zo 17. 4 1967, vo zväzku s. 2 – 3.

Po prehliadke Zelinovej batožiny, ktorá síce obsahovala materiál k činnosti krajaných spolkov v Kanade, ako aj Romanove listy, sa žiadny dokument podobného charakteru nenašiel,²³ je preto možné, že rozviedka si existenciu dokumentu vymyslela s cieľom diskreditácie Romana. V súvislosti s konaním svetovej výstavy bola v Montreale zriadená rezidentúra rozviedky s rovnomeným názvom Expo 67, ktorá všetky „úkoly“ ohľadom monitorovania Zelinu vykonávala – podľa slovníka ŠtB išlo o „agentúrne obsadenie“ Zelinu.²⁴ Rezidentúra dostala priame pokyny schválené vedením ministerstva vnútra, aby sa utajeným spôsobom snažila dostať do Zelinovho bytu v čase jeho pobytu v Montreale a odcudzit' mu materiál, ktorý by sa mohol klasifikovať ako nepriateľský a súvisiaci so „separatistickou“ činnosťou slovenského exilu.²⁵

V súvislosti s monitorovacou činnosťou kanadskej rezidentúry máme čiastočne zdokumentované stretnutia medzi Romanom, Zelinom, československým komisárom Expa 67 Galuškom a tajomníkom ÚV KSČ Kouckým, ku ktorému došlo v Romanovom sídle v Toronte v júli 1967. Prvotným dôvodom stretnutí bol záujem Romana

o zakúpenie obrazov slovenských maliarov, ktoré delegácia Expa 67 priviezla ako súčasť výstavy. Počas rozhovorov Roman vyjadril svoj záujem o ekonomickú expanziu na Slovensko, o pomoc pri výstavbe diaľnic, budovaní cestovného ruchu, ako aj celkovú pomoc pre rozvoj Slovenska.²⁶ Počas rokovaní s Galuškom a Kouckým sa mal zmieniť aj o jeho podpore gréckokatolíckej cirkvi.²⁷ Reakcie československej strany na Romanove návrhy ohľadom rozsiahlych investícií zatiaľ nie sú známe, nie je ale vylúčené, že československá vláda mohla na jeho ponuku reagovať pozitívne.

Agentúrna správa z konca septembra 1966 (Dokument č. 1) zachytáva pozadie Romanovho príchodu na Slovensko a točí sa predovšetkým okolo rozhovorov s už spomínaným Jozefom Zelinom, ktorý ho počas pobytu na Slovensku sprevádzal. Rozhovory sa týkali zväčša obchodno-investičných zámerov. Odrážal sa v nich ale aj postoj Romana k niektorým dôležitým otázkam, akou bol napríklad vzťah medzi Slováckmi a Čechmi, zastúpenie Slovákov v zahraničnom obchode, podiel slovenských študentov v zahraničí,²⁸ hospodárska úroveň Československa v porovnaní so Západom. Časť rozhovoru sa týkala aj participácie

Slovákov na výstave Expo 67, pričom Roman sa angažoval v prospech účasti Zelinu v československej delegácii. Spomenul aj snahy o odstránenie Jozefa Kirschbauma z pozície jeho blízkeho spolupracovníka. Kirschbaum – vtedy už univerzitný profesor slavistiky na Univerzite v Toronte – sa stal v prvej polovici šesťdesiatych rokov obeťou rozsiahlej diskreditačnej kampane komunistického vedenia v spolupráci s bezpečnostnými zložkami, československým vyslanectvom v Kanade, Židovskou obcou v Prahe a Slovenskou akadémiou vied, cieľom ktorej bolo uverejnenie niekoľkých diskreditačných článkov²⁹ v prorežimnej kanadskej krajankej tlači a jeho vyradenie z politického a spoločenského života, čo by napokon vrhlo negatívne svetlo aj na samotného Romana. Kampaň sa pre československú stranu skončila neúspechom, mimo iné aj kvôli podpore, ktorú Roman a niektorí kanadskí vládni činitelia Kirschbaumovi verejne poskytli.³⁰

Tretia Romanova návšteva Československa sa uskutočnila za dramatických okolností „horúceho“ leta v roku 1968. Opäť mala – okrem návštevy príbuzných – najmä obchodný zámer, keďže Roman viedol rokovania

23 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968. Výpis z KC pro rezid. Expo 67 z 22. 4. 1967, vo zväzku s. 5.

24 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968. Akce „TURČAN“ – správa z 25. 4. 1967, vo zväzku s. 9.

25 Prevažná časť objektového zväzku založeného československou rozviedkou v súvislosti s Expom 67, resp. jeho podzväzok dokumentujúci „nepriateľskú činnosť“ J. Zelinu, sa zaoberá práve úlohou tajného vniknutia do Zelinovho montrealského bytu a odcudzenia určitých dokumentov. Akcia sa napokon nevydarila z jednoduchého dôvodu: Zelina, ktorý zjavne ničो tušil, dal tesne pred vniknutím rozviedčikov do bytu vymeniť zámok. A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968. Návšteva bytu objektom – „TURČAN“ – záznam zo 6. 5. 1967, vo zväzku s. 20 – 22, 31 – 33, 35 – 38, 42 – 56, 64 – 65 a 69.

26 A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968. Akce TURČAN – poznatky z 26. 6. 1967, vo zväzku s. 29 – 30.

27 Správa vyhotovená v súvislosti s Romanovým stretnutím s Galuškom a Kouckým koncom júla 1967 v Romanovom firemnom sídle v Toronte je veľmi stručná a neobsahuje žiadne zaujímavé poznatky. A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968. Akce TURČAN – správa z 23. 7. 197, vo zväzku s. 39; Akce TURČAN – správa z 11. 9. 1967, vo zväzku s. 57 – 59.

28 V roku 1946 bolo napríklad do Kanady vyslaných 146 univerzitných študentov z Československa, z toho boli len štyria Slováci. Roman to otvorene kritizoval. „Chcem vám pomôcť“... Desiat minút s kanadským miliónárom Stephenom Romanom. *Východoslovenské noviny*, roč. 17, č. 167, 14. 7. 1968, s. 1.

29 Kampaň proti Kirschbaumovi bola zameraná proti jeho pôsobeniu vo funkcii generálneho tajomníka HSLS v rokoch 1939 – 1940 a jeho spolupráci na protizidovských opatreniach v danom období. V kampani bol zaangažovaný aj slovenský historik Ľubomír Lipták.

30 Bližšie pozri KUBÍK, Petr. Slovak Émigrés in the Reports of the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs – actions against F. Ďurčanský and J. Kirschbaum (1961 – 1966/68). *Slovakia*, č. 82 – 83, 2019, s. 72 – 82. Štúdia bola napísaná na základe správ československého zastupiteľstva v Kanade a pokynov pražského ministerstva zahraničných vecí. Pozri tiež KUBÍK, Petr. Slovenský exil v správach československých vyslanectiev – aktivity proti Ďurčanskému a Kirschbaumovi (1961 – 1966/68). *Historický zborník*, roč. 25, 2015, č. 2, s. 118 – 122.

Československý pavilón na medzinárodnej výstave Expo 67 (Zdroj: TASR)

o výstavbe turistických zariadení v Tatrách, či podpore slovenského kúpeľníctva. Sprevádzala ho manželka Betty Romanová, dvaja synovia a osobný tajomník, kanadský právnik slovenského pôvodu John C. Puhky. V Bratislave sa stretol s predsedom Slovenskej národnej rady Ondrejom Klokočom,³¹ námestníkom Slovenskej plánovacej komisie J. Gregorom a v Košiciach s predsedom Východoslovenského

Krajského národného výboru Jozefom Gabriškom.³² Poskytol rozhovor pre *Východoslovenské noviny*, v ktorom spomenul svoje podnikateľské zámery a vyjadril sa aj k aktuálnemu spoločenskému vývoju poznačenému Dubčekovým reformným kurzom. Spomenul aj povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi, pričom vyjadril ľútosť, že došlo len k povoleniu, a nie celkovému obnoveniu.³³

Druhoradým zámerom Romanovej návštevy bol nepochybne aj jeho eminentný záujem na obnovení gréckokatolíckej cirkvi, násilne zrušenej a zakázanej komunistickým režimom v roku 1950 v rámci tzv. Akcie P. Romanovi ako katolíkov byzantského obradu veľmi záležalo na pomoci slovenským gréckokatolíkom a je známe, že svojimi kontaktmi na Svätú stolicu dosiahol vymenovanie prvého apoštolského vizitátora a neskôr biskupa pre slovenských gréckokatolíkov v Kanade, Michala Rusnáka. Rusnák hneď po svojom vymenovaní napísal pápežovi Pavlovi VI. list, v ktorom prosil, aby Svätá stolica pri rokovaníach s československou vládou žiadala aj obnovenie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Roman tiež ponúkol Svätej stolici svoje dobré služby pri sprostredkovaní kontaktov s gréckokatolíkmi na Slovensku.³⁴ Počas návštevy Košíc sa zasadil o to, aby sa pôvodne gréckokatolícky chrám v Košiciach vrátil späť do užívania gréckokatolíkom.³⁵ Jeho významná úloha pri obnove gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1968 je nespochybniteľná, čo sa napokon odrazilo aj v predkladanej agentúrnej správe (Dokument č. 2).

Autorom druhej správy adresovanej československej kontrarozviedke v Prahe z konca júla 1968 bol agent s krycím menom „KOU-LA“. V skutočnosti šlo o Josefa Kellera, českého komunistu (do KSČ vstúpil v roku 1945), narodeného v roku 1924 vo Věži v okrese Havlíčkov Brod. Po vojne Keller pôsobil v zahraničnom obchode a I. Správa ministerstva vnútra ho získala k spolupráci už v roku 1955 v súvislosti s jeho vyslaním na post obchodného

31 Ondrej Klokoč (1911, Hnúšťa-Hačava – 1975, Bratislava) – slovenský komunistický politik, v rokoch 1968 – 1975 predseda Slovenskej národnej rady.

32 „Uránový kráľ“ hoteliérom? *Smena*, roč. 21, č. 192, 13. 7. 1968, s. 1.

33 „Chcem vám pomôcť“... Desiat minút s kanadským milionárom Stephenom Romanom, s. 1 – 2.

34 HRABOVEC, E. *Svätá stolica a Slovensko*, s. 102 – 103.

35 Podľa záznamu v kronike gréckokatolíckej farnosti sa tak malo stať 14. 7. 1968 priamo na podnet Š. Romana, ktorý oslovil podpredsedu KNV Kubašovského. Pozri ČERNÝ, Daniel. Štefan B. Roman a košická farská kronika. *Kanadský Slovák*, roč. 79, č. 22, 13. 11. 2021, s. 7.

pridelenca československého zastupiteľstva v hlavnom meste Dánska Kodani, kde zároveň spolupracoval s miestnou rezidentúrou československej rozviedky.³⁶ Po návrate z Kodane v roku 1961 ho prevzala kontrarozviedka,³⁷ ako agent pôsobil naďalej v prostredí zahraničného obchodu. Oficiálne bol zamestnaný na ministerstve zahraničného obchodu a jednou z jeho úloh bolo monitorovanie zahraničných delegácií počas konania Brnenských veľtrhov. V roku 1966 sa dostal v súvislosti s účasťou kanadskej delegácie na Brnenskom veľtrhu do priameho kontaktu aj so Štefanom Romanom.³⁸ V správe agent „KOULA“ opisuje usporiadanie recepcie Československou obchodnou komorou na počesť Romana, na ktorej sa zúčastnili zástupcovia podniku zahraničného obchodu Strojexport, ministerstva zahraničných vecí a ministerstva zahraničného obchodu. Otvorene sa v nej píše o Romanovej podpore gréckokatolíckej cirkvi, z čoho vyplýva, že Romanove snahy v prospech jej obnovy boli všeobecne známe. V rozhovore s Václavom Pleskotom z pražského ministerstva zahraničných vecí sa spomenul nový československý veľvyslanec v Kanade Ivan Rohaľ-Ilkiv, komunista ukrajinskej národnosti, hlavný iniciátor vzniku Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny, ktorá presadzovala politickú autonómiu pre Ukrajincov na východnom Slovensku. Rohaľ-Ilkiv sa navyše aktívne podieľal aj na likvidácii gréckokatolíckej cirkvi v roku 1950.³⁹ Na kanadskom diplomatickom poste zotrval necelé dva roky, keďže už v roku 1969 bol menovaný veľvyslancom v USA. Táto skutočnosť môže byť dôkazom, že Rohaľ-Ilkiv bol pre väčšinu slovenskú diaspóru v Kanade neprijateľný, čo sa mohlo odraziť aj na postoji kanadskej vlády

Štefan B. Roman za rečníckym pultom počas Generálneho zhromaždenia Svetového kongresu Slovákov v Toronte v roku 1987 (Zdroj: SNA)

a jeho rýchleho odchodu. Obe správy sa nachádzajú v historickom fonde študijného ústavu ministerstva vnútra (neskôr federálneho ministerstva

vnútra) v Archíve bezpečnostných zložiek v Prahe pod signatúrou H-696 pod názvom „Slovenští separatisté na Západe“.

36 Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. I. S ZNB, a. č. 9 910 (mikrofiš). Návrh na vázání zo 7. 1. 1955, vo zväzku s. 21.

37 V registračných protokoloch registrovaný 9. 2. 1961 ako agent pod krycím menom „KOULA“, reg. č. 11905. Spolupráca ŠtB s agentom Kellerom bola ukončená v roku 1977.

38 ABS Praha, f. I. S ZNB, a. č. 9 910 (mikrofiš). Účast kanadskej delegácie na BV-66 (Záznam ze schůzky s A-KOULOU) zo 17. 8. 1966, vo zväzku s. 68. Bližšie informácie k Romanovej návšteve Československa v júli 1968 sa vo zväzku nenachádzajú.

39 HRABOVEC, E. *Slovensko a Svätá stolica*, s. 177 – 178.

DOKUMENT Č. 1

1966, 27. septembra, Praha. Agentúrna správa č. 57 o pozadí príchodu Štefana B. Romana na Slovensko, originál.

ABS Praha, f. Historický fond študijného ústavu, signatúra H-696, zväzok 1 („Slovenští separatisté na Západe“).

II. Správa MV
Odbor: 8
Oddelení: 82
Říd. orgán: mjr. Hrnčárek
Funkce: náč. oddělení

Krycí jméno agenta: KAREL⁴⁰
Číslo ag. svazku: 11 293
Zpráva předána dne: 27. 9. 1966

Agenturní zpráva č. 57.

Štefan Roman, kanadský Slovák – návštěva v ČSSR

Pramen⁴¹ navštívil dne 26. září 1966 ve večerních hodinách dr. J. ZELINU a dozvěděl se od tohoto následující o návštěvě Štefana ROMANA na Slovensku:

ROMAN byl na Slovensku oficiálním hostem STROJEXPORTU⁴² a s. KAUCKÉHO,⁴³ tajemníka ÚV KSČ, uspořádáním programu však byl pověřen dr. ZELINA. Štefan ROMAN přiletěl do ČSSR svým osobním letadlem. Ještě před příjezdem ROMANA připravoval ZELINA krátký film o návštěvě ROMANA na Slovensku, který hodlal ROMANovi dát jako dar. Za tímto účelem odcestoval ZELINA na filmování rodiště ROMANA na východní Slovensko, kde se s ROMANEM sešel a seznámil. ZELINA ROMANA oficiálně vítal na letišti v Bratislavě, kde mimo ZELINU byl přítomný také jeden zástupce STROJEXPORTU z Prahy. Přílet ROMANA byl také filmován televizí a ihned po přistání interviewoval ROMANA redaktor STEHLÍK z Bratislavské televize. Dr. ZELINA popsal pramenu ROMANA následovně:

ROMAN je narozený roku 1922,⁴⁴ vystěhoval se do Kanady v roce 1937, kam šel za svým starším bratrem, který v Kanadě byl farmářem.⁴⁵ ROMAN dnes je jedním z nejbohatších lidí v Kanadě, většina pozemku, na kterých se našel uran je jeho majetkem. Je velmi pobožným římským katolíkem⁴⁶, který byl několikrát již přijat papežem a politicky je v Kanadě dnes příslušníkem pravého křídla. Je velkým Slovenským národovcem, dalo by se dokonce tvrdit, že i šovinistou, i když pokládá dnes již Kanadu za svoji vlast a nikoliv Slovensko. ROMAN je vysoce inteligentní člověk, který snad určité nedostatky vzdělání /školského/ nahrazuje pílí, všeobecnou informovaností a rozhledem. Je presidentem organizace všech přistěhovalců a utečenců v Kanadě⁴⁷, ne pouze vystěhovalců z ČSSR a mimo toho je osobním a důvěrným přítelem Kanadského předsedy vlády. Sám o sobě tvrdí, že se o politiku nestará, že jeho zajímá pouze obchod a na otázku, zda zase přijede na Slovensko, odpovídal: Jen když tu budu mít nějaké obchody.

40 V skutečnosti Karel Heinz Münz, naverbovaný 21. 4. 1960 III. Správou ministerstva vnútra. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-A, a. č. 10 618. Rozhodnutí o zavedení agentúrního – operatívneho svazku na Karel Hans Münz z 21. 4. 1960.

41 Pod týmto pojmom sa v spravodajskej terminológii označuje utajovaný zdroj informácií.

42 Československá obchodná spoločnosť bola založená v roku 1953 ako jedna zo socialistických podnikov zahraničného obchodu v oblasti strojárstva.

43 V skutečnosti Vladimír Koucký (1920 – 1979), v rokoch 1958 – 1968 tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa pre medzinárodné styky. V rokoch 1963 – 1965 viedol ideologickú komisiu ÚV KSČ. V 70. rokoch pôsobil ako československý vyslanec v Sovietskom zväze, Belgicku, Luxembursku a Taliansku.

44 Štefan B. Roman sa narodil 17. 4. 1921.

45 Celá veta v origináli dokumentu je podčiarknutá červenou ceruzkou.

46 Roman bol gréckokatolík.

47 Táto časť vety v origináli dokumentu je podčiarknutá červenou ceruzkou.

ZELINA s ROMANEM byl velmi málo sám, jelikož ROMANA doprovázeli stále jednak zástupci STROJEXPORTU a SNR⁴⁸ a jednak jeho doprovod z Kanady – zmocněnec Kanadské vlády pro uran a ROMANUV tajemník. ZELINA ukázal ROMANOVÍ Kolibu na Zochově chatě, kde se dlouho do noci bavili a pouze zde měl ZELINA možnost par minut se s ROMANEM bavit soukromě bez svědků.⁴⁹ V tu dobu se ROMAN ptal ZELINY na jeho soukromý názor, kdy bude naše republika v stavu dohonit hospodářský a životní úroveň „volný svět“. Ptal se dále, jaký je osobní názor ZELINY na opatření našeho nového modelu řízení národního hospodářství a v čem vlastně toho nově řízení pozůstává.⁵⁰ ZELINA na to odpověděl, že je jeho osobním názorem, že ČSSR během 5 roků se dostane na úroveň hospodářského rozvoje, na kterém byla v roce 1938 a že hlavní novinkou nového způsobu řízení je osobní materiální zainteresovanost pracovníků, která ovšem předpokládá vysokou odbornost vedoucích pracovníků. ROMAN se na to ptal, zda tato odbornost nyní u těchto pracovníků je a ZELINA na to odpovídá, že se snaží, aby byla, že mnoho pracovníků již bylo vyměněno, a ještě mnoho bude vyměněných. ROMAN na to prý odpovídal dosti skepticky. ROMAN dále říkal ZELINOVÍ, že v Praze na něj vyvinutý dosti značný nátlak, aby se zřekl služeb svého poradce dr. KIRSCHBAUMA, který je na listině válečných zločinců⁵¹ u nás a že ROMAN na to odpověděl, že u nich nehraje úlohu, co člověk byl dříve, ale to, co je nyní a především jak pracuje.⁵² ROMAN se dále velmi zajímal o participaci Slovenska na EXPO 67,⁵³ vyptával se ZELINY, zda budou na expozici i slovenské věci a upozorňoval ZELINU, aby se postaral, aby zastoupení Slovenska bylo paritní, jelikož v Kanadě a USA je mnohem více Slováků než Čechů a chce-li naše vláda, aby EXPO 67 byla úspěšná, musí být zastoupení minimálně paritní, v opačném případě že by EXPO 67 bylo fiaskem a že by z toho mohly vzniknout u nepřijemnosti. ROMAN slíbil ZELINOVÍ, že v záležitostech EXPA se bude snažit všechno s čím se vedení EXPO na něho obrátí na Kanadské straně vyřídit ve prospěch EXPA.⁵⁴ Kládl ZELINOVÍ na srdce, aby se postaral o to, aby do Kanady přijel on, ZELINA, jako zástupce Slovenska a aby on nebyl jediným Slovákem. Prohlásil údajně dále, že podmiňuje svoji pomoc EXPU tím, že tam skutečně ZELINA přijede a aby ZELINA vyřídil GALUŠKOVI, že by nemělo smysl se na ROMANA obracet s jakoukoliv prosbou, ať už písemně nebo osobně v Kanadě, pokud dopis nenapiše ZELINA nebo prosbu osobně nepřednese.⁵⁵ V této souvislosti údajně se pozastavoval nad tím, že ze Slovenska – jmenovitě ZELINA – ještě nikdo nebyl v Kanadě a jak to tedy je s tím paritním zastoupením, když v celé kanceláři komisariátu EXPA je jen jeden Slovák, ZELINA na to údajně odpověděl, že někdy stačí i jeden reprezentant. ROMAN ZELINU vyzval, aby se u něj po příjezdu do Kanady ihned ohlásil, dal příkaz svému tajemníkovi, aby se postaral o to,

48 Slovenská národná rada.

49 O stretnutí Romana so Zelinom na Zochovej chate v blízkosti Bratislavy v septembri 1966 existuje ďalší dokument z proveniencie ŠtB. Ide o správu kontrarozvedky, ktorá v apríli 1967 vykonala v utajení previerku Zelinovej batožiny. Súčasťou batožiny bol aj list Zelinu Romanovi, v ktorom obsah ich rozhovoru na Zochovej chate spomenul. Počas rozhovoru sa malo diskutovať najmä o vzťahu medzi Slovákami a Čechmi, pričom Roman konštatoval, že účasť Slovákov na zahraničnom obchode bola nepostačujúca a nedostatky videl aj v nedostatočnom uplatnení slovenskej hospodárskej inteligencie. A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968. Akce „TURČAN“ – zpráva, z 25. 4. 1967, Příloha č. 1, vo zväzku s. 11.

50 Táto časť textu je v origináli podčiarknutá perom.

51 Jozef Kirschbaum nikdy nebol zapísaný na tzv. zoznam vojnových zločincov.

52 Táto časť textu je v origináli podčiarknutá perom.

53 Svetová výstava Expo 67 sa pod názvom „Človek a jeho svet“ konala v dňoch 21. 4. – 17. 10. 1967 v kanadskom Montreale. Podľa celkového počtu návštevníkov (50 miliónov) patrila medzi najúspešnejšie svetové výstavy v dejinách. Československý pavilón patrilo s počtom 8 miliónov návštevníkov k piatim najnavštevovanejším. Na jeho umeleckej výzdobe sa zúčastnili aj slovenskí umelci ako Albín Brunovský, Ladislav Guder na a Vladimír Kompánek. Československým generálnym komisárom Expa 67 bol český novinár a diplomat Miroslav Galuška, v rokoch 1968 – 1969 český minister kultúry, v roku 1970 vylúčený z KSČ. Jeho zástupcom bol Jozef Zelina. Československá rozvedka disponovala počas trvania výstavy vlastnou rezidentúrou, ktorá v rámci Akcie „TURČAN“ podrobne monitorovala Zelinove aktivity počas jeho kanadského pobytu. Bližšie pozri A ÚPN Bratislava, f. I. S ZNB, mikrofiš č. 12 284/347, objektový zväzok Světová výstava v Kanadě Expo 67, 1967 – 1968.

54 Táto časť textu je v origináli podčiarknutá perom.

55 Táto časť textu je v origináli podčiarknutá perom.

aby ZELINA byl ihned ohlášen, kdyby přijel a pozval ZELINU k sobě na víkend až přijde do Kanady. ZELINA mluvil s ROMANEM také o ostatních emigrantech v Kanadě. ROMAN na to prohlásil, že FRAŠTADSKÝ⁵⁶ který mimochodem řečeno byl také již zvolený senátorem, stojí v čele tzv. „česko-slovenské skupiny“ emigrantů, kdežto ROMAN patří k čisté slovenské skupině a ZELINA tvrdil, že se ROMAN vyjádřil asi v tom smyslu, že FRAŠTADSKÉHO⁵⁷ nemá rád a že nesouhlasí s jeho názory.⁵⁸

Při loučení s ROMANEM na letišti v Bratislavě se prý ROMAN pozastavil nad tím, že tam již nebyl nikdo z NSR⁵⁹ a že tam již také nebyl zástupce STROJEXPORTU. Znova opakovl velmi srdečně pozvání ZELINOVÍ. ZELINA tvrdí, že o obsahu své debaty s ROMANEM informoval GALUŠKU.

Hodnocení: AZ⁶⁰ podává prověřený spolupracovník.

Opatření: AZ bude předána I. správě MV a 2. odboru II. Správy HS-Stb.

Úkol: Bude provedeno dotěžení dr. ZELINY k jeho jednání s ROMANEM.

Mjr. HRNČÁREK Ludvík

Kanadský premiér Pierr Trudeau na stretnutí so Š. Romanom
(Zdroj: www.matica.sk)

Š. Roman pri jednom zo svojich prejavov (Zdroj: www.matica.sk)

56 Správne: Fraštacký. Rudolf Fraštacký (1912, Mošovce – 1988, Toronto), čelný predstaviteľ Demokratickej strany na Slovensku, povojnový poverenik pre výživu a zásobovanie, po februári 1948 odišiel do exilu, trvalo sa usadil v Kanade, bol členom Rady slobodného Československa a patril medzi predstaviteľov československého exilu.

57 Správne Fraštackého.

58 Táto časť textu je v origináli podčiarknutá perom.

59 Nemecká spolková republika.

60 Agentúrna správa.

DOKUMENT Č. 2

1968, 25. júla, Praha. Agentúrna správa o konaní recepcie Československou obchodnou komorou na počesť Štefana B. Romana, originál.

ABS Praha, f. Historický fond študijného ústavu, signatúra H-696, zväzok 1 („Slovenští separatisté na Západe“).

Součást: II. Správa HS - Stb

Odbor: 11, odd. 3

Operat. pracovník: mjr. MIKEŠ Stanislav

Získal: *resident, agent, informátor, důvěrník, kandidát,
styk, oper. prac., **cizinec

Č. svazku: 11905, kr. jméno: KOULA⁶¹

Číslo jednací: OS-0519/112-68

(Pouze při odeslání mimo odbor)

Výtisk čís.: 1

Počet listů: 2

Přílohy: 0

Rozdělovník 2krát

1. 8. odbor 2. analytika

V Praze dne 25. 7. 1968

~~PRÍSNĚ TAJNÉ~~ – TAJNÉ

(po vyplnění)*⁶²

[Pečiatka ministerstva vnútra⁶³]

ZÁZNAM číslo 2/68

Navazuje na záznam č.

Stručně podstatu poznatku:

Kanadský st. přísl. Štefan ROMAN přijel do ČSSR s cílem podpořit rehabilitaci řecko-katolické církve. ROMAN je též informován o novém čs. velvyslanci v Kanadě ILKIV-ROHALOVI,⁶⁴ který je původem Ukrajinec a z tohoto důvodu prý nebude v Kanadě příliš vítán.

Schůzka konána dne: 19. 7. 68

61 V skutočnosti Josef Keller, naverbovaný rozvedkou 7. 1. 1955. ABS Praha, f. I. S ZNB, a. č. 9 910 (mikrofiš). Návrh na vázání zo 7. 1. 1955, vo zväzku s. 21. Dňa 9. 2. 1961 ho prevzala II. Správa MV pod reg. č. 11 905 („KOULA“). Spolupráca ŠtB s agentom Kellerom bola ukončená v roku 1977.

62 Na tomto mieste sa v origináli dokumentu nachádza nečitateľný podpis s dátumom 26. 7. 1968.

63 Na pečiatke je uvedený dátum prijatia pošty: 29. 7. 1968 spolu s číslom spisu.

64 Ivan Rohaľ-Ilkiv (1917, Lukov – 2002, Bratislava) – komunistický politik ukrajinskej národnosti, poslanec Slovenskej národnej rady v rokoch 1946 – 1954, hlavný iniciátor vzniku Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny a v rokoch 1945 – 1950 jej generálny tajomník. Prjaševčina presadzovala politickú autonómiu pre Ukrajincov na východnom Slovensku a podporovala ukrajinizáciu východného Slovenska. Podieľal sa na likvidácii gréckokatolíckej cirkvi. V rokoch 1968 – 1969 veľvyslanec v Kanade, neskôr v USA a v Taliansku. Roman sa s Rohaľom-Ilkivom stretol 23. 9. 1968 a požiadal ho, aby o najnovšom vývoji v otázke cirkevnej provincie informoval Gustáva Husáka. Pozri bližšie HRABOVEC, E. *Slovensko a Svätá stolica*, s. 177 – 178.

Popis: Událost se stala dne 17. 7. 68

Místo schůzky: KB,⁶⁵ PB,⁶⁶ služební místnost, veřejná místnost, terén

Spoluprac. zprávu získal: po úkolování, z vlastní iniciativy, náhodně

Serióznost spolupracovníka: prověřený, je prověřován, neprověř., podezřelý z neserióznosti

Zpráva se vztahuje: k rozprac. v operat. svazku, k problematice, mimo problematiku, k ohlasům

Pramen zprávy: Získal spoluprac. (pracovník)

- a) rozhovorem s osobou, která
 - se popis. události zúčastnila
 - se o události doslechla
- b) přečtením dokumentu
- c) byl u popisované události
- d) popis. Události se aktivně účastnil
- e) náhodně vyslechl

1. Text 2. Operativní význam 3. Dokumentováno 4. Opatření 5. Data osob uvedených v záznamu 6. Názor operativního pracovníka na zjištěný poznatek⁶⁷

1./ Dne 19. 7. 1968 byla ČOK (Čs. obchodní komora) pořádána recepce v hotelu HUBERTUS na počest kanadského průmyslníka Štefana ROMANA, který byl v ČSSR za obchodním jednáním. Recepce se též zúčastnili někteří pracovníci PZO⁶⁸ STROJEXPORT, ČOK,⁶⁹ ŠKODAEXPORT, Čs. obchodní banky, MZV⁷⁰ a MZO.⁷¹ Dr. KAUTSKÝ z ČOK sdělil spolupracovníkovi, že ROMAN patří k významným kanadským osobnostem vzhledem ke svému značnému bohatství, které získal z kanadských uranových dolů.

Jeho zájem na cestě do ČSSR byl tentokrát motivován především podporou snah na rehabilitaci řecko-katolické církve. Zájem ROMANA vyplývá také z toho, že má styky s Vatikánem, je přijímán papežem a disponuje také s penězi Vatikánu.⁷²

65 Konšpiračný byt.

66 Prepožičaný byt.

67 Táto časť textu je súčasťou tlačiva. Je návodom na rozdelenie správy do šiestich bodov, ktoré sú súčasťou aj tohto agentúrneho záznamu.

68 Podnik zahraničného obchodu.

69 Československá obchodná komora.

70 Ministerstvo zahraničných vecí.

71 Ministerstvo zahraničného obchodu.

72 Štefan B. Roman nedisponoval žiadnymi finančnými prostriedkami Svätej stolice. Naopak, sám poskytoval finančnú pomoc na podporu slovenského katolíckeho exilu v Ríme.

V rozhovore s pracovníkom MZV PLESKOTEM⁷³ bolo hovořeno o novém čs. velvyslanci v Kanadě ILKIV-ROHÁĽOVI, ktorý má vystřídāt dosavadního velvyslance Dr. ŽEMLU.⁷⁴ Jakmile ROMAN zaslechl jméno ILKIV-ROHÁĽ – řekl, to je Ukrajinec a z tohoto důvodu nebude v Kanadě příliš vítán. Navíc prý ROHÁĽ má v Kanadě bratra, který je údajně aktivně činný v ukrajinském hnutí, které snad usiluje o připojení východního Slovenska k Ukrajině (?)

2./ Operativní význam spatřuji v tom, že ROMAN přijel do ČSSR v období obrodného procesu se speciálním posláním podpory řecko-katolické cirkvi. Dále v tom, že již předem zná snahu nastávajícího velvyslance ČSSR v Kanadě.

3./ Zprávou spolupracovníka

4./ Bude použito k ohlasům a k informaci 8. odboru

5./ ROMAN Štefan, nar. 17. 4. 1921, slovenské národnosti, kanadské st. příslušnosti, president fy. DENISON Mines Limited, bytem Kanada, R.R. Unionville, Ontario

6./ --

Mjr. Stanislav MIKEŠ

Beáta Katrebová Blehová • Štefan B. Roman and his visits to Czechoslovakia in 1966 and 1968 in State Security documents.

Štefan Boleslav Roman, a great industrialist and owner of the largest uranium mines in the Western world, was one of the most important representatives of Slovak political exile. For this reason, he found himself in the Czechoslovak State Security's crosshairs, which closely monitored his activities. ŠtB was also interested in Roman's two visits to socialist Czechoslovakia in the second half of the 1960s, which are the subjects of documents from the counter-intelligence environment. The documents, for the first time presented to a wider reading public in a written form, clarify the intention and broader circumstances of Roman's two visits to Czechoslovakia in September 1966 and July 1968. They present a fascinating probe into the Slovak exile, the functioning of economic relations and the problems of the Greek Catholic Church in Slovakia.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová (1973)

Vyštudovala históriu a politológiu na Univerzite Viedeň, absolvovala doktorandské štúdium na Inštitúte pre východoeurópske dejiny, Univerzita Viedeň, dizertačná práca s názvom *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei* vyšla v roku 2006 knižne. V rokoch 2000 – 2005 pracovala v Rakúskom inštitúte pre východnú a juhovýchodnú Európu a v rokoch 2004 – 2009 ako univerzitná asistentka v Inštitúte pre východoeurópske dejiny na Viedenskej univerzite. Od júla 2018 pracuje v Ústave pamäti národa. Je členkou viacerých redakčných rád vedeckých časopisov, členkou vedeckej rady Inštitútu Ludwiga Boltzmana so sídlom v Grazi. V roku 2019 jej vyšla v Slovenskom historickom ústave v Ríme monografia pod názvom *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Je autorkou vyše 30 vedeckých štúdií v piatich jazykoch, v ktorých sa zameriava na slovenské a medzinárodné dejiny v 20. storočí, slovensko-sovietske vzťahy, slovensko-talianske vzťahy, slovenský politický exil, protikomunistický odboj a pád komunizmu v medzinárodnom kontexte.

Kontakt: katrebova@upn.gov.sk

73 Václav Pleskot (1921, Milostín u Rakovníka – 2012, Praha) – československý komunistický politik, pracoval na ministerstve zahraničných vecí, okrem iného ako námestník ministra Václava Davida, v rokoch 1960 – 1966 pôsobil ako veľvyslanec vo Francúzsku.

74 Miroslav Žemla (1925, Veľké Krškany) – československý diplomat slovenského pôvodu, československý veľvyslanec v Kanade (1964 – 1968), vo Veľkej Británii (1971 – 1974) a v Barme (1978 – 1981).

KUMULOVANÉ TRESTY VYNESENÉ NAD TZV. DEDINSKÝMI BOHÁČMI NA PRÍKLADE TROCH RODÍN Z TRNAVSKÉHO OKRESU

SILVIA HALADOVÁ

Pozvoľný nástup kolektívizácie v Československu, neochota roľníkov vstupovať do jednotných roľníckych družstiev, či ich neefektívne zázemie priniesli stagnáciu v sľubovanom rozvoji nových foriem hospodárenia, ktoré proklamovala agrárna politika Komunistickej strany Československa v pofebruárovom období. Socializáciu dediny sa preto rozhodli stranícke a vládne štruktúry urýchliť tvrdším prístupom a zásadnejšími perzekučnými opatreniami voči roľníkom. V dôsledku pravidelného navyšovania kontingentov, ktoré roľníci neboli schopní odovzdať, sa ich úpadkové hospodárstvo stalo zámenkou pre uplatnenie represívnych opatrení. Rápidny nárast počtu trestno-právnych konaní s tzv. dedinskými boháčmi možno všeobecne zaznamenať od polovice roku 1951. V mnohých prípadoch dochádzalo k nepripustnej kumulácii trestov v podobe väzenia, finančnej pokuty, skonfiškovania celého majetku, straty občianskych práv a zákazu pobytu v mieste bydliska. Udelenie viacerých trestov smerovalo k neodkladnému rozvratu takto zasiahnutých „kulackých“ rodín.

Základné ciele komunistickej agrárnej politiky v pofebruárovom období spočívali v odstránení samostatnej súkromnej malovýroby a budovaní socialistickej veľkovýroby prostredníctvom zakladania jednotných roľníckych družstiev. V prvom rade však smerovala kolektívizácia poľnohospodárstva k cieľovej ekonomickej i spoločenskej likvidácii „kapitalistických živlov“ na dedine, teda bohatých roľníkov, ktorých režim označil za úhlavných nepriateľov budovania novej socialistickej spoločnosti. Termínom „dedinský boháč“ boli hanlivým spôsobom pomenovaní zámožní roľníci s veľkou výmerou pôdy.¹

Povojnová hospodárska stagnácia, nedostatočné verejné zásobovanie potravinami a ďalšími tovarmi privedli ekonomickú krízu a zaostávanie

hospodárskeho plánu. Pre režim bolo výhodné označiť za vinníka všeobecne nepriaznivej situácie v poľnohospodárstve tzv. dedinského boháča, a to na základe nedostatočného plnenia dodávkových povinností. Riešením malo byť ich navyšovanie a neoblomné vymáhanie od samostatne hospodáriacich roľníkov. Komunistický režim využil systém povinných dodávok poľnohospodárskych produktov a ich výkup ako nástroj stíhania roľníckeho stavu. Neplnenie systematicky rastúcich predpisov, ktoré prevyšovali reálne možnosti väčšiny hospodárstiev, sa stalo predpokladom vyostreného prístupu režimu voči tzv. dedinským boháčom.

Proces ochromenia a prenasledovania týchto samostatne hospodáriacich roľníkov, no i majiteľov rôznych

súkromných živností, či kohokoľvek, kto bol v dôsledku svojho konania režimom vyhodnotený ako odporca kolektívizácie poľnohospodárstva, bol zavŕšený spoločenskou degradáciou a hospodárskym krachom dovtedajších elít dedinského spoločenstva. Pod rúškom stíhania pre hospodárske delikty sa skrýval skutočný dôvod úsilia komunistickeho režimu paralyzovať a následne vykoreniť bohaté vrstvy dediny, ktoré boli kvôli rozsahu vlastníctva pôdy a zamestnávaniu námezdných pracujúcich vykreslené novou štátnou ideológiou ako „vykorisťovatelia pracujúceho ľudu“.² V prvej fáze kolektívizácie v rokoch 1949 až 1953 praktizovala voči nim komunistickej strane štvavú, stupňujúcu sa kampaň. I keď mnoho roľníkov vstúpilo pod týmto nátlakom do jednotných roľníckych družstiev

1 Bližšie k problematike pozri HLAVOVÁ, Viera. *Kulak triedny nepriateľ. „Dedinský boháč“ v kontexte kolektívizácie na Slovensku (1949 – 1960)*. Bratislava: Veda Vydavateľstvo SAV, 2010, 158 s.

2 KRČILOVÁ, Irena. Perzekuce sedláků v polovine padesátých let 20. století na Pelhřimovsku. In: ROKOSKÝ, Jaroslav, SVOBODA, Libor, eds. *Kolektívizace v Československu*. Praha: ÚSTR, 2013, s. 289.

Agitačný plagát propagujúci myšlienku združstevňovania v Trnave a okolí v roku 1953
(Zdroj: ŠA Trnava)

(JRD), zostalo veľa takých, ktorí chceli naďalej gazdovať samostatne. V záujme budovania novej spoločnosti režim presadzoval násilnú prestavbu pracovných a vlastníckych vzťahov a zámerne takýchto roľníkov znevýhodňoval. V atmosfére politického zastrašovania prišlo k rozvráteniu tradičných

spôsobov hospodárenia, režim siahol na majetok a následne na nich vyvíjal prostredníctvom rôznych opatrení silný tlak, ktorý nevyhnutne smeroval k ich ekonomickej i spoločenskej likvidácii.

Kolektivizačnú politiku s jej represívnymi opatreniami pocítili aj

súkromne hospodáriaci roľníci z trnavského okresu. Registre Okresnej prokuratúry v Trnave uvádzajú záznamy o povolani registrovaných osôb od októbra 1950. Z týchto údajov vyplýva, že obžaloby roľníkov trnavského okresu boli podávané s určitosťou od augusta 1950 a súdne rozsudky u nich evidujeme od októbra 1950. Od nasledujúceho roku nadobudlo prenasledovanie a trestné stíhanie tzv. dedinských boháčov z Trnavy a obcí trnavského okresu masový charakter.³

Vzájomné účelné prepojenie širokého spektra zákonov, prijatých novým poriadkom po februári 1948, sa stalo účinným prostriedkom prenasledovania a trestania nepohodlných roľníkov. Najčastejšie sa tak dialo kvôli nesplneniu výrobných a dodávkových zmlúv. Aj v trnavskom okrese bola väčšina bohatých roľníkov trestne stíhaná kvôli nedodržaniu kontingentu a obvinená z trestného činu sabotáže (§ 85) a ohrozenia jednotného hospodárskeho plánu (§§ 135, 136). Niekoľko prípadov sa týkalo odsúdenia za trestný čin ohrozenia zásobovania (§ 134) a nesplnenia zmluvy o dodávkových a výrobných povinnostiach (§ 6). Výška udeleného trestu odňatia slobody sa u odsúdených pohybovala od jedného dňa až po 13 rokov. K hlavnému trestu odňatia slobody súd vo viacerých prípadoch uložil ako vedľajšie tresty prepádnutie celého majetku v prospech štátu, stratu čestných občianskych práv na niekoľko rokov, peňažnú pokutu, ktorú však vo väčšine prípadov roľník nedokázal vyplatiť, a preto ju mohol nahradiť dodatočný trest odňatia slobody a taktiež mohol udeliť súd ako vedľajší trest zákaz pobytu v príslušnom okrese alebo kraji.

Uloženie súhrnnej skupiny trestov znamenalo pre roľníka a jeho rodinu ekonomickú i celospoločenskú záhubu. Obzvlášť citlivo možno vnímať udelenie trestu zákazu pobytu odsúdeného dedinského boháča

3 Štátny archív (ďalej ŠA) Trnava, fond (ďalej f.) Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1950 – 1953, III/29 – D/6.

a jeho rodiny v mieste bydliska, ktoré zjavne preukazovalo zámer režimu podieľať sa na úplnom vykorenení tejto spoločenskej skupiny. Odsúdení roľníci, ktorí rôznymi spôsobmi narušili priebeh kolektivizácie, pocítili tvrdý dopad represí na svojich rodinách v podobe núteného vysídľovania všetkých rodinných príslušníkov,

ktorí s nimi v tom čase zdieľali spoločnú domácnosť. Tomuto kroku spravidla predchádzali roky nielen hospodárskeho, finančného, no i morálneho útlaku. Uplatnenie princípu kolektívnej viny tzv. kulakov možno pokladať za jeden z najväčších zločinov komunistického režimu v Československu.⁴

Spočiatku zaznamenalo vysídľovanie rodín na Slovensku pozvoľný priebeh.⁸ Nečinnosť mala byť spôsobená pomalým inštruovaním národných výborov poverenctvom vnútra.⁹ Napriek centrálnemu riadeniu vysídľovania roľníckych rodín podliehal tento proces individuálnym okolnostiam, ktoré sa mohli v regionálnych podmienkach líšiť. Oficiálne bola akcia ukončená v polovici roku 1953. Svoju voľne, zväčša na lokálnej úrovni, pokračovala aj naďalej až po polovicu 50. rokov, kedy sa začala ďalšia kolektívizačná vlna českého a slovenského vidieka.¹⁰

Prvé záznamy súdnych rozsudkov vynesených nad dedinskými boháčmi z trnavského okresu, ktoré uložili kumulované tresty vrátane trestu zákazu pobytu, boli datované od 9. januára 1952. K reálnemu vysťahovaniu roľníckych rodín z miesta ich bydliska sa pristúpilo v novembri a decembri 1952.¹¹ Podľa vyššie spomínanej smernice presťahovanie rodinných príslušníkov tzv. dedinského boháča prevádzal príslušný Okresný národný výbor (ONV). Riadil sa pokynmi Ministerstva národnej bezpečnosti, ktoré stanovilo nové pracovné miesto a miesto pobytu vysťahovanej rodiny, no zároveň mal ONV podniknúť všetky potrebné opatrenia v úzkej spolupráci s okresnými

Tab. č. 1

Stíhanie tzv. dedinských boháčov v okrese Trnava v rokoch 1950 – 1953

Rok/Register Okresnej prokuratúry v Trnave	1950	1951	1952	1953
Počet odsúdených roľníkov na trest odňatia slobody ⁵	57	258	309	226
Počet odsúdených roľníkov kumuláciou trestov vrátane trestu zákazu pobytu	0	12	27	11

Príprava organizovaného vysťahovania rodín tzv. dedinských boháčov začala na jeseň roku 1951. Konkrétnu podobu našla v tajnej *Smernici ministrov národnej bezpečnosti, vnútra a spravodlivosti o úprave pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov* z 22. októbra 1951, s účinnosťou od 1. novembra 1951.⁶ Inštrukcie definovali viacero kritérií k podmienkam vysídľovania tzv. kulackých rodín. Ustanovili, ktorí z rodinných príslušníkov tzv. dedinského

boháča mali byť stíhaní, aké im bolo určené nové pracovné miesto a miesto pobytu, čo čakalo maloleté deti v prípade odsúdenia oboch rodičov, aký mal byť osud prestarnutých členov tzv. kulackej rodiny, ako sa malo naložiť s prepadnutým majetkom týchto rodín atď. Na Slovensku sa začalo s tzv. Akciou K (t. j. kulak), čiže komunistickým režimom zosnovaným násilným vysídľovaním tzv. dedinských boháčov a ich rodinných príslušníkov, v novembri roku 1952.⁷

4 BLAŽEK, Petr. Počty nuceně vystěhovaných selských rodin v Československu 1948 – 1960. In: ROKOSKÝ, J., SVOBODA, L., eds. *Kolektivizace v Československu*, s. 230.

5 Čísla o počte stíhaných tzv. kulakov, stredných a malých roľníkov uvádza HLAVOVÁ, Viera. Roľníci v osidlach súdnej moci. Verejné procesy s roľníkmi počas kolektivizácie 1949 – 1960 na Slovensku. In: ROKOSKÝ, J., SVOBODA, L., eds. *Kolektivizace v Československu*, s. 277 – 278. Uvedené údaje nie sú vyčerpávajúce z dôvodu neúplnosti a nepresnosti zachovaných dát príslušných orgánov, preto nie je možné presne zdokumentovať trestné stíhanie roľníkov v priebehu kolektivizácie na Slovensku.

6 ŠA Trnava, f. Okresný národný výbor Trnava (ďalej ONV TA I.) – tajné spisy, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 307, signatúra (ďalej sign.) 4/952 taj. Dedinský boháč – úprava pomerov rodinných príslušníkov; Smernica ministrov národnej bezpečnosti, vnútra a spravodlivosti o úprave pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov, s. 2 – 3.

7 PERNES, Jiří. Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1948–1960. *Forum historiae*, roč. 10, 2016, č. 1, s. 17 [online]. [2021-11-27]. Dostupné na: <http://forumhistoriae.sk/sites/default/files/pernes1.pdf>

8 Je nutné rátať s nedôslednou centrálnou evidenciou a reálne možným vyšším počtom násilne vysťahovaných roľníckych rodín. Bližšie pozri JECH, Karel. *Kolektivizace a vyháňení sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008, 331 s.

9 BLAŽEK, Petr, JECH, Karel, KUBÁLEK, Michal a kol. *Akcie „K“: Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze – Pulchra, 2010, s. 310.

10 BLAŽEK, Petr. Počty nuceně vystěhovaných selských rodin v Československu 1948 – 1960, s. 230.

11 ŠA Trnava, f. ONV TA I. – tajné spisy, šk. č. 307, sign. 4/952 taj. Spisy premiestnených kulakov s. 2 – 3.

Manifestačné podpisovanie výrobných a dodávkových zmlúv roľníkmi v roku 1950 (Zdroj: TASR)

zložkami Komunistickej strany Slovenska (KSS), Zborom národnej bezpečnosti (ZNB) a okresným súdom. Náklady na presťahovanie sa hradili z majetku rodinných príslušníkov odsúdeného roľníka, alebo z výnosu z prepadnutého majetku. Výnimky pre rodinných príslušníkov bolo možné udeliť výnimočne, „*len zo závažných politických dôvodov*“.¹²

ONV v Trnave vypracoval dňa 15. februára 1952 návrh na vyvezenie prvých tzv. kulackých rodín z obcí trnavského okresu.¹³ Proces vysťahovania týchto rodín začal na jeseň roku 1952. Registre Okresnej prokuratúry v Trnave

zaznamenávajú u odsúdených, tzv. dedinských boháčov, od augusta 1950 do roku 1953 spolu 50 prípadov uloženia kumulovaných trestov, vrátane vyslovenia zákazu pobytu v okrese Trnava alebo v Bratislavskom kraji.¹⁴ Podľa centrálného zoznamu Štátnej bezpečnosti (ŠtB) bolo v Akcii K v rokoch 1951 – 1953 z Bratislavského kraja, kam patrili aj trnavský okres, vysťahovaných spolu 92 roľníckych rodín. Najnovšie výskumy však naznačujú, že v súvislosti s nedostatočnou dokumentáciou môžu byť tieto počty poddimenzované.¹⁵

Pri určení, ktorú rodinu postihnúť prenasledovaním, či vysťahovaním,

bol rozhodujúci zámer zložiek ŠtB, za aktívnej podpory funkcionárov príslušných národných výborov. Nemenej dôležitú úlohu zohrali dedinské komunity, zjavne podieľajúce sa na vytipovaní roľníka, ktorý bol kvôli údajnému neplneniu povinností považovaný za „*sabotéra budovania socialistickej dediny*“. Na základe takýchto označení, či priamo udaní od spoluobčanov, sa nepohodlný roľník stal terčom útokov.¹⁶ Bolo bežnou praxou, že trestné oznámenia na tzv. kulakov boli často podávané na základe domniek, ich previnenie bolo zveličované či nepodložené faktami. Mnoho trestných prípadov tak bolo vykonštruovaných, s vopred jasným výsledkom preukázania viny. I keď mohlo ísť mnohokrát iba o vybavovanie si osobných účtov, režim udavačstvo podporoval, pretože tým sledoval realizáciu jasného cieľa v podobe trestného stíhania roľníkov, respektíve celých tzv. kulackých rodín.¹⁷

Prípady udelenia hromadných trestov, ktoré zreteľne upozorňujú na bezohľadnosť politického režimu voči svojim občanom, si zaslúžia mimoriadnu pozornosť.¹⁸ Trestné spisy takýchto súdnych prípadov sa vo fonde Okresného súdu v Trnave zachovali len sporadicky. V veci kumulácie trestov vrátane uloženia vedľajšieho trestu zákazu pobytu v okrese Trnava, resp. v Bratislavskom kraji, sú v príslušnom archívnom fonde zachované iba tri kompletne súdne spisy, prostredníctvom ktorých priblížime príbehy troch perzekvovaných rodín.¹⁹

Manželia Mikovci z Trnavy²⁰ boli pre režim typickým príkladom

12 ŠA Trnava, f. ONV TA I. – tajné spisy, šk. č. 307, sign. 4/952 taj. Dedinskí boháči – úprava pomerov rodinných príslušníkov; Smernica ministrov národnej bezpečnosti, vnútra a spravodlivosti o úprave pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov, s. 2 – 3.

13 ŠA Trnava, f. ONV TA I. – tajné spisy, šk. č. 307, sign. 4/952 taj. Spisy premiestnených kulakov, s. 18.

14 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1950 – 1953, III/29 – D/6.

15 BLAŽEK, Petr. Počty nuceně vystěhovaných selských rodin v Československu 1948 – 1960, s. 231.

16 Úlohy trestných komisíí NV pri plnení výroby a dodávok. *Bratislavský kraj*, roč. 3, 1952, č. 21, s. 362.

17 ŠA Trnava, f. ONV TA I., inventárne číslo (ďalej inv. č.) 18. Zápisnice rady, uznesenie č. 587 zo 6. 11. 1950.

18 HLAVOVÁ, Viera. Fenomén „kulaka“ v procese kolektívizácie na Slovensku v rokoch 1949 – 1960 *Forum historiae*, roč. 10, 2016, č. 1, s. 45 [online]. [2021-11-27]. Dostupné na: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/1709287/hlavova.pdf>

19 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 3T 390/51, 2T 312/51; Register Pt 1952, III/29 – D/6, 3T 259/52.

20 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 3T 390/51.

Spisovanie zaistených poľnohospodárskych strojov „dedinského boháča“ Jozefa Gašparika pracovníkmi MNV Dolná Streda (1951) (Zdroj: TASR)

vojnových a povojnových „zbohatlíkov, vykorisťovateľov“, ktorí vďaka úspešnému obchodovaniu s vínom nadobudli väčší majetok, na ktorom zamestnávali pracovné sily. Jozef Miko mal v rokoch 1945 – 1951 postupne skrývať v zvláštnej pivnici väčšie množstvo vína, ktoré neohlásil a v roku 1951 zamurovaním zamaskoval v pivničných priestoroch. Na základe výpovedí niekoľkých svedkov bolo odhalených 4 000 l vína, vrátane zaistenia veľkého množstva pracovného a iného inventáru, ktoré Mikovci tiež neodovzdali „pre účely socialistického sektoru“.²¹ Na základe týchto skutočností boli obžalovaní z marenia jednotného hospodárskeho plánu, z neplnenia daňovej povinnosti a machinácie proti zoštátneniu a tiež z úmyslu výhodnejšie odpredať víno na čiernom trhu. I keď sa obžaloba

odvolávala na usvedčenie obvinených vďaka výpovediam svedkov, v skutočnosti však ich vinu nedokazovali. Súd pripisoval relevantnosť obžaloby ľstivému správaniu obvinených, lebo „prevádzali reprodukciu svojho majetku a akumuláciu kapitálu získaného z väčšej čiastky vykorisťovaním námezdné pracujúcich tak opatrne, že ani jeho zamestnanci, ktorých zamestnával, nemali hlbšej vedomosti a nevideli do machinácií, ktoré obvinení prevádzali“.²²

Manželia Mikovci sa ukrytím svojho majetku chceli najpravdepodobnejšie vyhnúť ožobráčaniu zo strany štátu, keďže by im bol tovar odobratý, alebo odkúpený za neprímerane nízku cenu. Výkupné ceny stanovené štátom boli stále nepomerne nižšie oproti cenám, za ktoré mohli hospodári prediť svoje výrobky na voľnom trhu, resp. na

čiernom trhu. Výkup produktov zabezpečovali roľnícke skladištné družstvá, ktoré zámerne znižovali ceny falošnými zrážkami, čím roľníkov odrádzali od výkupu, pretože nedosiahli žiaden zisk.²³ Takto zrejme uvažovali aj manželia Mikovci, čo nebolo v súlade s novým spoločenským poriadkom. Na základe vyhlášky Ministerstva výživy z 18. decembra 1948 podliehal aj majetok tejto rodiny znárodneniu, a preto bolo jej konanie súdom vyhodnotené ako „ziskuchtivé, nepriateľské voči ľudovodemokratickému zriadeniu a ohrozujúce hospodárske záujmy republiky“.²⁴

Obžaloba bola proti manželom Jozefovi a Štefánii Mikovcom vznesená 10. decembra 1951. Boli uznaní vinými zo spáchania trestného činu sabotáže podľa §§ 6 a 85 a Jozef Miko aj z trestného činu krátenia dane podľa § 148 a trestného činu machinácie proti zoštátneniu podľa § 130. Bol odsúdený na trest odňatia slobody vo výške 3 rokov. Jeho manželka bola odsúdená na 6 mesiacov väzenia z dôvodu podpory jednania svojho manžela a „neoznámenia páchania trestného činu“, pričom v jej prípade zavážili poľahčujúce okolnosti konania trestnej činnosti z nedbanlivosti, najmä pod vplyvom rodinných pomerov. Ako vedľajší trest bola Mikovi udelená peňažná pokuta vo výške 100-tisíc korún, pri ich nevyožiteľnosti bol uložený ďalší trest odňatia slobody vo výške 1 roku. V prospech štátu sa konfiškovoval celý rodinný majetok, keďže „celú majetkovú hodnotu vlastníacu doposiaľ obvinený získaval zo ziskuchtivosti a chamtivosti, hoci vedel, že od roku 1948 také veľké množstvo majetkovej podstaty podliehalo znárodneniu a ľudovodemokratickému zriadeniu nepodporuje vykorisťovanie pracovných síl“.²⁵

21 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 3T 390/51, s. 7.

22 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 3T 390/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 3.

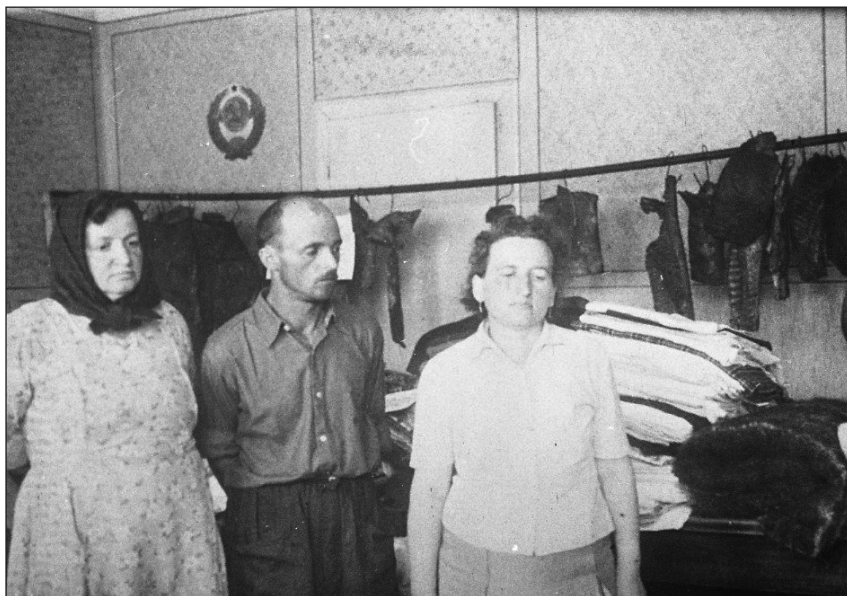
23 VARINSKÝ, Vladimír. Realizácia agrárnej politiky KSČ v rokoch 1948 – 1950 (nástup kolektívizácie). In: SOKOLOVIČ, Peter, ed. *Zmeny v pozemkovej vlastníctve v 20. storočí*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2016, s. 224.

24 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 3T 390/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 3.

25 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 3T 390/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 3.

Miko stratil na dobu 3 rokov všetky čestné a občianske práva a tiež bol pre oboch manželov vyslovený zákaz pobytu v trnavskom okrese. Rozhodnutie Okresného súdu v Trnave z 9. januára 1952 bolo na základe podania odvolania prokurátorom pozmenené rozhodnutím Krajského súdu v Bratislave, ktorý dňa 23. mája 1952 potvrdil rozsudok Mikovej, no rozhodol o navýšení trestu odňatia slobody pre jej manžela na 4 roky. Jeho činnosť hromadenia a ukrývania vecí súd vyhodnotil v súvislosti s poškodzovaním jednotného hospodárskeho plánu ako „obzvlášť nebezpečnú pre spoločnosť a pre nápravu obvineného bolo nutné uložiť prísnejší trest“. Mikovci boli ako jedna z prvých rodín vyhostení z miesta pobytu, pretože „ďalší pobyt obvinených v okrese Trnava, kde boli trestné činy obvinených spáchané, by nepriaznivo pôsobil na obecný pokoj už výhľadom aj na ich veľkú známosť, ktorú v tomto okrese obvinení majú“.²⁶ Jozef Miko bol väznený 3 roky, na slobodu sa dostal po udelení amnestie prezidentom republiky z 9. mája 1955 vo veku 44 rokov.²⁷

Ďalší zo zachovaných súdnych spisov mapuje prípad Anny Hrušovskej,²⁸ ktorá bola tiež odsúdená Okresným súdom v Trnave kumuláciou viacerých trestov, vrátane vysídlenia celej, tzv. kulackej rodiny. Vdova Anna Hrušovská, rod. Belavá, v čase stíhania 48-ročná, hospodárila na 27 ha ornej pôdy v obci Dolné Lovčice. Ako väčšina veľkých roľníkov, ktorým boli kontingenty nastavené neúmerne vysoko, nesplnila predpísané dodávky. V roku 1950 sa proti nej viedlo správne konanie pred ONV v Trnave a v roku 1951 pred Miestnym národným výborom (MNV) Dolné Lovčice. Obvinená nepodpísala, takže porušila výrobné a dodávkové zmluvy, v dôsledku čoho mala ohroziť verejné zásobovanie

„Dedinský boháč“ Vaľko spolu so svojou nevlastnou matkou a manželkou pred verejne vystaveným zabaveným tovarom v budove MNV v Lipanoch (1951) (Zdroj: TASR)

a „prejaviť zrejmy nepriateľský postoj voči ľudovodemokratickému zriadeniu“. Za prvý polrok roku 1951 jej bolo určené odovzdať predpísané množstvo 900 kg hovädzieho mäsa, z čoho neodovzdala nič, z predpísaného množstva bravčového mäsa 700 kg odovzdala 545 kg, z predpísaného množstva 5 000 litrov mlieka odovzdala 3 965 litrov, z predpísaného množstva vajec 2 650 kusov odovzdala 2 046. Ako dôvod nesplnenia dodávok uviedol prokurátor jej zámerné znížovanie počtu chovaného dobytku s úmyslom vyhnúť sa plneniu dodávkových povinností. Roľníčka na svoju obhajobu uviedla, že predpísané dodávkové povinnosti nemohla uskutočniť, lebo nebola schopná chovať predpísaný počet dobytku pre nedostatok krmív, z ktorých časť, datelinu a obilie, musela odovzdať MNV pri scelovaní pozemkov pre JRD. Z predpísaných 20 ks bravčového dobytku chovala iba 7 a namiesto 20 ks hovädzieho dobytku chovala 17 ks. Kontingenty boli pre

Hrušovskú nastavené privysoko, bez ohľadu na výrobné možnosti jej hospodárstva, preto ich tak ako väčšina veľkých roľníkov nedokázala zvládnuť. Ako sa Hrušovská ďalej bránila, nižší stav chovaných hospodárskych zvierat bol taktiež dôsledkom nedostatočného výkrmu, pre ktorý jej časť hospodárskych zvierat uhynula. Domnievala sa, že manipulovať s údajmi o nesplnení povinností bolo možné v jej prípade aj preto, že nemala presne určený výmer dodávok od MNV, čo však svedkovia popreli. Všetky dôvody, ktoré uvádzala obvinená, viedli reálne k tomu, že predpísané dávky nedokázala odovzdať.²⁹

So zámerom spochybníť výpovede obvinených, boli súdmi predvolávaní svedkovia, ktorí často v záujme vlastného prospechu ochotne svedčili proti tzv. dedinským boháčom. Aj v tomto prípade vyvrátili všetky tvrdenia obhajoby Hrušovskej dvaja svedkovia, zástupcovia MNV v Dolných Lovčiciach. Jej vinu upevnilo aj využívanie námezdných

26 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 2 Tk 186/52 – 91. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave, s. 1 – 6.

27 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 3T 390/51. Záznam č. 1 136 a).

28 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 2T 312/51.

29 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 2T 312/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 1.

pracovních síl, čím „vykorisťuje robotnícku triedu a podľa udania svedkov má veľký vliv na dedine, najmä na ženy a tým sa hatí socializácie dediny a ako aj vývoj a rozmach JRD v Dolných Lovčiciach“.³⁰

Jej konanie bolo vyhodnotené ako spoločensky nebezpečné aj z toho dôvodu, že biľag triednych nepriateľov si niesla celá rodina. Jeden zo synov si odpykával trest za vraždu a druhý syn, študent teológie, bol vylúčený zo štúdia pre údajný nepriateľský postoj voči ľudovodemokratickému zriadeniu.³¹ V záujme „zostrenia triedneho boja a neustáleho vyhľadávania triedneho nepriateľa“ bol aj prípad rodiny Hrušovskej prostriedkom, ako prenasledovať a trestať bohatých roľníkov a vytvoriť tak priestor pre ich kriminalizáciu. S cieľom modelovať obraz tzv. dedinského boháča ako rozvracača záujmov celej obce, využíval systém rôznej podoby kolektivizačnej propagandy. Regionálna tlač bola jedným z nástrojov režimu v ovplyvňovaní názorov a nálad v dedinských komunitách. Verejné pranierovanie na stránkach okresných družstevných novín sa dotklo aj Heleny Hrušovskej. Článok s ironickým podtónom vyšiel v čase jej väznenia. Keďže darovala malú časť svojej pôdy istej roľníčke Koleničovej, ktorá na nej hospodárila, tlač ju vykreslila ako „vykorisťovateľku malých roľníkov“. V skutočnosti však Hrušovská nedokázala obhospodáriť všetku svoju pôdu, lebo jej výrobné možnosti nezodpovedali predpísaným povinnostiam. Preto sa v dôsledku kolektivizačných zásahov stala pôda nielen pre ňu, ale pre väčšinu veľkých roľníkov bremenom, a radšej sa darovaním časti pôdy vzdala. Interpretácia však bola iná: „Dnes by Hrušovská najradšej všetku pôdu, rozdala, len aby oni sami [dedinskí boháči – pozn. S. H.] nemuseli pracovať.“ Družstevnícka tlač vykreslila konanie obvinenej v očiach verejnosti ako rozvracačské, lebo JRD „sa na našich dedinách zakladajú preto, aby sa oslobodil vidiecky ľud od vykorisťovateľov, takých,

Zoznam dedinských boháčov premiestnených z nášho okresu.				
rodinný celok:	bydlisko:	premiestnený dňa:	do obce	spolu premiest. príslušníkov.
November 1952.				
Sulko relix	Modranka	19.novembra 1952	Albrechtice dom č. 6 okr. Krnov	6
Hrušovská Anna	Dolné Lovčice	24.novembra 1952	Albrechtice dom č. 7 okr. Krnov	3
December 1952.				
Nemčovič Rudolf	Božatecovo	2.decembra 1952	Bruntál prev. Kočov dom č. 1252	9
Hájiček Stefan	Borová	3.decembra 1952	Bruntál prev. Václavov dom č. 55	4
Mitošínska Ernest	Dolná Krupá	8.decembra 1952	Bruntál prev. Křišťanovice č. 15	8
Zruban Michal	Borová	10.decembra 1952	Bruntál prev. Slezská Harta dom č. 39	5
Šterunko Oliver	Kužindol	16.decembra 1952	Bruntál prev. Mor. Beroun dom č. 313 okr. Bruntál	6
Braniša Vendelín	Bohdánovce	19.decembra 1952	Kutná Hora prev. Blato obec Stančovice dom č. 1 byt. č. 1	4
Šulko Vencel	Špačince	22.decembra 1952	Český Brod Chrástany dom č. 14 byt č. 2	4
Stacho Jozef	Dechtice	30.decembra 1952	Bruntál dom č. 1 byt č. 1	8

Zoznam dedinských boháčov, ktorých rodiny boli z trnavského okresu vysídlené ako prvé (Zdroj: ŠA Trnava)

akými boli a sú Hrušovskovci a všetci ostatní dedinskí boháči“.³²

Helena Hrušovská sa nachádzala vo väzbe Okresnej prokuratúry od 4. augusta 1951. Okresným súdom v Trnave bol vynesený rozsudok dňa 24. septembra 1951. „V úmysle mariť a sťažiť plnenie jednotného hospodárskeho plánu“ bola obvinená zo spáchania trestného činu sabotáže (§ 85) a odsúdená na 3 roky odňatia slobody, s vedľajšími trestami vo forme peňažnej pokuty vo

výške 100-tisíc Kčs, pri ich nevykonalnosti s pridaním ďalšieho roka odňatia slobody. Peňažný trest bol vymeraný obvinenej „v primeranej výške vzhľadom na jej finančné pomery s tým, aby sa odčerpali bezpracné zisky dedinských boháčov, ktoré dosiahli tým, že svoje produkty predávali na čiernom trhu. Keďže obvinená prejavila svojím trestným činom nepriateľský postoj voči nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu, hatila socializáciu dediny“, súd taktiež vyslovil

30 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 2T 312/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 2.

31 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 2T 312/51, s. 2.

32 Ženy v Dolných Lovčiciach sa do práce JRD slabo zapojili. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 5.

konfiškáciu celého majetku obvinenej a nariadil vystávanie celého príbuzenstva. Napriek tomu, že výška trestu bola značná, súd ho vyhodnotil ako primeraný, keďže „pri jeho výmere závažila poľahčujúca okolnosť, že obvinená bola vdovou, starala sa o rodinu a mala vyšší vek“.³³ V odvolacom konaní však Krajský súd v Trnave klasifikoval výšku udeleného trestu ako nedostatočnú a stanovil trest odňatia slobody až na 4 roky. Vedľajšie tresty zostali bez zmeny. Súd udelil prísnejší trest obvinenej „v tom presvedčení, že k vyššiemu stupňu nebezpečnosti činu obvinenej a k vyššiemu stupňu jej zavinenia tento trest je primeraný a aj potrebný jednak k náprave obvinenej, jednak k poučeniu ostatných členov spoločnosti“.³⁴ Rodinní príslušníci Hrušovskej, konkrétne dve deti, syn František vo veku 30 rokov a dcéra Mária vo veku 17 rokov, ku ktorým sa po odpykaní trestu mala pripojiť aj Anna Hrušovská, boli vyvezení 24. novembra 1952 do obce Albrechtice v okrese Krnov v moravsko-sliezskom pohraničí.³⁵

Kumuláciou trestov boli postihnutí aj manželia František a Helena Markovci z Hrnčiaroviec.³⁶ Na základe výpovedí svedkov boli zaradení do kategórie tzv. kulakov, keďže pred vojnou zamestnávali pomocné pracovné sily. V auguste roku 1952 vzniesol okresný prokurátor návrh na trestné stíhanie manželov za úmyselné sťažovanie jednotného hospodárskeho plánu, čím boli obvinení zo spáchania trestného činu sabotáže. Dôvodom bolo neplnenie kontingentov v rokoch 1951 – 1952 nedodržaním osevného plánu a chovaním nedostatočného počtu plánovaných hospodárskych zvierat. Manželom Markovcom muselo byť zrejmé, že nastavené odvody nestačia dodržať, a preto sami požiadali v rokoch 1951 – 1952 MNV v Hrnčiarovciach o povolenie

Jeden z politických procesov proti tzv. dedinským boháčom (1952) (Zdroj: TASR)

neobrábať pôdu. V zrejmom záujme podnietiť v budúcnosti ich trestné stíhanie pre nedodržanie kontingentov, bola podaná žiadosť národným výborom zamietnutá. Kvôli vysokému veku 67 a 57 rokov manželia nemohli svoje pozemky bez námezdných pracovných síl riadne obrobit, tiež nebolo v ich silách docieľiť požadovanú živočíšnu produkciu, keďže nemali dostatok krmiva a dobytok odovzdaný na verejné zásobovanie nedokázali navýšiť. Na základe uvedených skutočností v období rokov 1951 – 1952 dodávkové zmluvy nesplnili, čím sa režimu podarilo nájsť dôvody na ich prenasledovanie.³⁷

Ľudový súd v Trnave dňa 8. júla 1953 uznal Markovcov vinných zo spáchania trestného činu marenia jednotného hospodárskeho plánu (§ 135) a boli rovnako odsúdení na trest odňatia slobody vo výške 10 mesiacov, peňažný trest 4-tisíc Kčs, resp. náhradný trest vo výške 4 mesiacov odňatia slobody. Ďalšími z vedľajších trestov bolo prepadnutie celého majetku v prospech štátu a zákaz pobytu v Bratislavskom kraji navždy, lebo „prítomnosť obvinených v tomto kraji ako

kulakov, zbavených možnosti vykorisťovania, by neblaho pôsobila proti pokroku a vybudovaniu socializmu na dedine“.³⁸ Po podaní odvolania sa vyšetrovaním zistilo, že od začiatku roku 1952 hospodárili manželia už len na 3 ha pozemku, keďže zvyšok z pôvodných 17,3 ha nakoniec prevzal na ich žiadosť MNV v Hrnčiarovciach. Na základe tohto faktu boli zbavení obvinenia za nesplnenie dodávok za prvý polrok roku 1952, čo bolo ojedinelým prípadom. Avšak nesplnenie dodávok za rok 1951 bolo vyhodnotené ako spoločensky nebezpečné a vzhľadom na „triedny profil, ktorý nedáva záruku na to, že by obvinení sa polepšili aj bez výkonu trestu“ a pri prihliadnutí na poľahčujúce okolnosti, ktorými boli vysoký vek a choroba, pokladal súd vymeraný trest za primeraný.³⁹ Zrušenie spomínaného obvinenia manželov z porušenia dodávkových zmlúv za prvý polrok roku 1952 fakticky nič neznamenalo, keďže Okresný súd navýšil tresty odňatia slobody u Františka Marka na 16 mesiacov a u Heleny Markovej na 1 rok odňatia slobody, po zhodnotení ich konania ako „úmyselného neplnenia dodávkových

33 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 2T 312/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 1 – 2.

34 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1951, III/29 – D/6, 2T 312/51, 1Tk 719/51 – 37. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave, s. 1 – 2.

35 ŠA Trnava, f. ONV TA I. – tajné spisy. šk. č. 307, sign. 4/952 taj. Spisy premiestnených kulakov, spis rodiny Hrušovskej, s. 1.

36 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1952, III/29 – D/6, 3T 259/52.

37 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1952, III/29 – D/6, 3T 259/52. Rozsudok Ľudového súdu v Trnave, s. 1 – 3.

38 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1952, III/29 – D/6, 3T 259/52. Rozsudok Ľudového súdu v Trnave, s. 4.

39 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1952, III/29 – D/6, 3T 259/52. Rozsudok Ľudového súdu v Trnave, s. 1 a 4.

povinností a úmyselného zanedbávania svojho hospodárstva“. Vedľajší trest peňažnej pokuty bol v prípade Marka stanovený na 30-tisíc Kčs, eventuálne 2 mesiace odňatia slobody, u Markovej na 20-tisíc Kčs, eventuálne 2 mesiace odňatia slobody, občanke práva im boli zhodne odobraté na 3 roky. Vedľajší trest zákazu pobytu obvinených v trnavskom okrese súd odôvodnil tým, že „by po odpykaní trestu mohli zhubne pôsobiť na vývoj socializácie dediny“.⁴⁰

Prípad manželov Markových bol výnimočný v tom, že na odvolacom konaní na Krajskom súde v Bratislave bol zrušený rozsudok prvostupňového súdu vo výroku o vedľajších trestoch konfiškácie majetku a zákazu pobytu v prospech obvinených. Súd prihliadol na okolnosti pokročilého veku a čiastočnej práceneschopnosti oboch manželov a taktiež zohľadnil ich snahu plniť dodávky požadovaním pracovných síl od MNV Hrnčiarovce, či záujem odovzdať časť pozemkov

MNV, čo sa zrealizovalo až neskôr. Na základe týchto skutočností bolo ich konanie vyhodnotené ako „nedbanlivé“ a pri ponechaní trestov odňatia slobody odvolací súd zrušil spomínané vedľajšie tresty, keďže sa „neprekázalo nepriateľstvo obvinených voči ľudovodemokratickému zriadeniu [...] a ani všeobecný záujem nevyžadoval ich odstránenie z ich pôsobiska“. Napriek tomu stratili manželvia Markovci slobodu na niekoľko mesiacov.⁴¹

Mnoho roľníkov nedokázalo odolať tlaku kolektivizačnej politiky a dobrovoľne vstúpilo do JRD, no zároveň zostalo mnoho takých, ktorí boli za postoje proti oficiálnej línii prenasledovaní. Trestné stíhanie roľníkov, ktorí neplnili administratívne predpisy, bolo odstupňované od peňažných pokút až po niekoľkoročné tresty odňatia slobody, neraz s udelením hromadných trestov. Na príklade spomínaných troch rodín možno postrehnúť bezmocnosť roľníka s väčšou výmerou pôdy, ktorá

sa mu v dôsledku zmeny spoločensko-politických pomerov stala ťarchou a prostriedkom perzekúcií. V často nezákonných vykonávaných súdnych procesoch boli za údajnú protištatnú činnosť protiprávne odsúdené desiatky občanov. Násilie páchané na roľníckom stave v 50. rokoch minulého storočia patrí k pochmúrnym stránkam našej minulosti. Kolektivizáciu slovenského vidieka sprevádzal krach príbuzenských väzieb a rozpad tradičného spôsobu života na dedine, ktoré umocnilo nútené vysídľovanie pre režim nepohodlných rodín. Ich ekonomickú i spoločenskú likvidáciu reprezentuje mnoho konkrétnych príbehov, ktorých mapovanie na obľastnej úrovni má nesporný význam. V rovine regiónov možno poodhaliť mnohé špecifické stránky dedinského prostredia, zmietaného v danom období rôznymi nátlakovými procesmi, ktoré bezpochyby zmenili jeho dlhodobu sa formujúcu tvár.

Silvia Haladová • Cumulative sentences handed down to the so-called wealthy villagers by the example of three families from the Trnava District.

After the Communist coup in February 1948, Czechoslovakia began to build a people's democratic state, which led to the reorganisation of society under Moscow's dictate. The Communist regime used many forms of persecution with a community-wide scope to advance its intentions. Fundamental changes also affected the agricultural sector, as the communists gained exclusive powers in the direction of agricultural policy, its legislative framework and comprehensive management. Those who suffered most from the consequences of the repression of the peasantry were the so-called wealthy villagers, whom the regime identified as the main class enemies. Private peasants were gradually confronted with the application of multiple sanctions, and as the number of prosecuted peasants increased, there was often an unlawful accumulation of punishments. Many convicts were not only sentenced to imprisonment. They also had to pay financial penalties, they lost civil rights, their property was confiscated or they were not allowed to live in the relevant district or county. The convicted peasants, who in various ways disrupted the socialization process of villages, felt the harsh impact of the repression by the forced displacement of all family members from their former place of residence. Examples of the mentioned displaced families draw attention to the seriousness of this communist regime's criminal activity.

Mgr. Silvia Haladová, PhD. (1975)

Vyštudovala históriu na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, titul PhD. jej bol udelený v roku 2008 na Univerzite Komenského v Bratislave v odbore archívniectvo a pomocné vedy historické. Do roku 2018 pôsobila ako odborná asistentka na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V súčasnosti je pracovníčkou Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa. Vo svojej vedeckej činnosti sa zameriava na slovenské dejiny 20. storočia, predovšetkým sa venuje dejinám každodennosti a regionálnym dejinám. Je autorkou troch monografií, vysokoškolskej učebnice, niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov publikovaných doma aj v zahraničí. Z obdobia slovenských dejín 20. storočia je autorkou niekoľkých publikácií so zameraním na trnavský región.

Kontakt: haladova@upn.gov.sk

40 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1952, III/29 – D/6, 3T 259/52. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 1 a 4.

41 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, Register Pt 1952, III/29 – D/6, 3T 259/52, 4To 503/ 53 – 59. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave, s. 1 – 4.

VOJTECH MAKOVINSKÝ – ZÁSTUPCA NÁČELNÍKA SPRÁVY ŠTB BRATISLAVA

DANIEL HALČÍN

Vojtech Makovinský patril ku generácii ľudí, ktorým komunistický režim umožnil celoživotnú kariéru vo svojom represívnom aparáte. Za túto príležitosť sa odvdáčil vernou ochranou jeho monopolného postavenia a podielom na represióch voči jeho oponentom. Takmer celú svoju kariéru strávil v službách Štátnej bezpečnosti a podieľal sa na širokom spektre jej činností – od hospodárskej kontrarozvedky cez boj s vnútorným nepriateľom až po rozvednú činnosť. Makovinský bol významným slovenským príslušníkom Štátnej bezpečnosti, ktorý pôsobil počas normalizácie ako zástupca náčelníka Správy Štátnej bezpečnosti Západoslovenského kraja a ako náčelník jej kontrarozvedného odboru.

Vojtech Makovinský sa narodil 21. septembra 1929 v Hornej Rovni, okres Banská Štiavnica, do robotníckej rodiny. Otec pracoval v Štátnom lešníckom ústave v Banskej Štiavnici, matka bola ženou v domácnosti. Sociálne postavenie rodiny bolo podľa Makovinského na strednej úrovni. Otec vlastnil jeden obytný dom v hodnote 30000 korún československých.¹ Makovinský mal štyroch súrodencov, troch bratov a sestru. Jeho otec Vojtech vstúpil v roku 1945 do Komunistickej strany Slovenska (KSS).² V roku 1951 však prestal platiť členské príspevky, ktoré boli pre neho privysoké. Z toho dôvodu mu bolo členstvo v komunistickej strane zrušené. Matka Mária, ktorá zomrela ešte počas Slovenskej republiky (1939 – 1945), bola zamestnaná v tex-

tilnej továrni Pieta v Banskej Štiavnici ako robotníčka. Makovinského bratia Filip a Rudolf boli baníci v Handlovských baniach. Ďalší brat Vladimír bol v čase Makovinského vstupu do služieb Národnej bezpečnosti ešte maloletý. Makovinský mal aj sestru, ktorá mala opakované problémy so zákonom, viackrát bola zatknutá a rodina s ňou z tohto dôvodu prerušila vzťahy.³

Vojtech Makovinský absolvoval päť tried ľudovej školy a štyri triedy meštianskej školy v Kremnici, čím sa zaradil medzi približne 11 percent žiakov na Slovensku s týmto typom vzdelania.⁴ V rokoch 1944 až 1946 navštevoval Priemyselnú chemickú školu v Banskej Štiavnici, ktorú však nedoštudoval, nakoľko jeho ďalšie štúdium znemožnila finančná situácia rodičov.

Makovinský sa preto v máji 1947 zamestnal v Štátnom baníckom ústave v Banskej Štiavnici. Tam pracoval len asi mesiac, keďže Ústav čoskoro zrušili. Koncom septembra 1947 sa ďalej zamestnal v okresnej pobočke Národnej poisťovne v Krupine. Tu pracoval do konca septembra 1950 ako účtovník vo vyrubovacom a exekučnom oddelení.

ČINNOSŤ PRED VSTUPOM DO BEZPEČNOSTI A POLITICKÉ FORMOVANIE

Vojtech Makovinský sa počas mladosti politicky neprejavoval. S výnimkou krátkého členstva jeho otca v KSS sa politicky neangažovala ani jeho rodina. Jeho personálny spis na viacerých miestach uvádza, že Makovinský v roku 1947 vstúpil do

1 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) PS/S VIII, škatula číslo (šk. č.) 45, Personálny spis (ďalej PS) Vojtecha Makovinského (1929). Dotazník Ministerstva vnútra z 15. 10. 1952, s. 33.

2 Komunistickej strane Slovenska pôsobila v rokoch 1939 – 1944 v ilegalite. Vznikla odčlenením sa od Komunistickej strany Československa v máji 1939. Celkovo na jej čele pôsobilo postupne päť ilegálnych ústredných výborov. V decembri 1943 bola medzi komunistami a občianskym odbojom podpísaná tzv. Vianočná dohoda, ktorá si dala za cieľ obnovu Československa a na základe ktorej vznikla Slovenská národná rada. Dňa 17. 9. 1944 došlo na zjazde v Banskej Bystrici k zlúčeniu personálne a organizačne veľmi oslabenej sociálnej demokracie s komunistami. Koncom roka 1948 sa KSS opäť zlúčila s Komunistickej stranou Československa a ďalej už pôsobila iba ako jej územná organizácia na Slovensku. K ilegálnej KSS bližšie pozri SYRNÝ, Marek. *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní*. Banská Bystrica: Belianum; Univerzita Mateja Bela, 2013.

3 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Kádrový posudok Miestneho národného výboru v Hornej Rovni zo dňa 11. 12. 1954, s. 16.

4 Pozri ZACHAROVÁ, Jarmila. *Českí učitelé a slovenské školstvo v rokoch 1918 – 1939*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2015, s. 18.

Československého zväzu mládeže (ČSM, pôvodne Československý sväz mládeže). Táto organizácia však vznikla až 23. apríla 1949 zlúčením štyroch mládežníckych organizácií. Makovinský pravdepodobne vstúpil do Zväzu slovenskej mládeže, nakoľko zvyšné dve organizácie pôsobiace na Slovensku (Zväz karpatskej mládeže a Zväz poľskej mládeže) boli organizované na národnostnom základe a združovali mládež poľskej alebo ruskej a rusínskej národnosti. Zväz karpatskej mládeže navyše pôsobil na východnom Slovensku.⁵ V ČSM pôsobil Makovinský na okresnom výbore v Krupine ako člen a jednatel' v miestnej závodnej skupine. Bol hodnotený dobre – síce iba ako priemerne politicky vyspelý, ale zato prejavoval záujem o stranícku politiku. Predsedníckej práci však nevenoval príliš veľa času, ani nemal veľa skúseností s riadením schôdzí.⁶

V roku 1948 si Makovinský úspešne podal prihlášku do KSS. V dobe zakladania Jednotných roľníckych družstiev (JRD)⁷ pôsobil ako referent Okresného akčného výboru Národného frontu⁸ v Krupine. Na výkon základnej vojenskej služby Makovinský nastúpil 1. októbra 1950. Ešte pred nástupom na vojnu však prestal platiť

Vojtech Makovinský (Zdroj: A ÚPN)

- 5 Zväz slovenskej mládeže pôsobil celoštátne a v danom období bol ešte nadstraníckou organizáciou združujúcu mládež bez ohľadu na politické a náboženské presvedčenie. ČSM bola jednotná mládežnícka organizácia v Československu existujúca v rokoch 1949 až 1968. ČSM bol zložkou Národného frontu a podliehal priamemu straníckemu riadeniu. Jeho hlavnou úlohou bolo ideologické pôsobenie na mládež. V roku 1968 sa centralizovaný ČSM v dôsledku spoločenských zmien rozpadol na viacero samostatných mládežníckych organizácií. V roku 1970 bol ČSM obnovený ako Socialistický zväz mládeže (SZM). Pozri BELAN, Rudolf. *Zväzáci. Zväzácka generácia* [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné na: https://www.noveslovo.sk/c/Zvazaci_Zvazacka_generacia; GUBRICOVÁ, Janette. Neformálna edukácia v povojnovom období a v období socializmu. In: KUDLÁČOVÁ, Blanka, ed. *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 361 – 372.
- 6 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Vyjadrenie zástupcu veliteľa pre veci politické II. práporu, s. 27.
- 7 Kolektivizácia vidieka sa začala schválením zákona o jednotných roľníckych družstvách, ktorý bol prijatý 23. 2. 1949. JRD mali nahradiť dovtedajšie typy družstiev s výnimkou spotrebných, remeselníckych, živnostenských a bytových. Kolektivizácia mala prebehnúť podľa sovietskeho vzoru. Sediaci a roľníci boli nútení vzdať sa svojej pôdy, dobytky a strojov v prospech vznikajúcich JRD. Ak do družstiev dobrovoľne nevstúpili, boli vystavení zastrážovaniu a perzekúcii. Bližšie pozri *Násilná kolektivizácia* [online]. [cit. 2021-03-15]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/data/files/SKL-KOLEKTIVIZACIA-SK-web.pdf>
- 8 Akčné výbory vznikli počas februárových udalostí a ich úlohou mala byť „očista“ spoločnosti od politicky nežiaducich osôb. Akčné výbory vznikali na všetkých úrovniach, od ministerstiev a politických strán, až po obce a závody. Nariaďovali prepúšťanie ľudí z pracovísk, alebo ich odsun na menej významné funkcie, a navrhovali bezpečnostným orgánom mená osôb, ktoré bolo treba zatknúť. Činnosťou akčných výborov bolo postihnutých mimoriadne veľké množstvo občanov Československa. Vyhodnených zo zamestnania bolo minimálne 300 000 ľudí, vrátane 28 000 úradníkov, 69 000 členov Národných výborov na všetkých úrovniach, okolo 4 000 občanov, ktorí sa nezúčastnili 24. 2. 1948 generálneho štrajku a 3 000 príslušníkov bezpečnosti. Represia Akčných výborov NF bola spätne legalizovaná v auguste 1948 na základe zákona č. 213/1948 Zb. K činnosti akčných výborov pozri MIKLOVIČOVÁ, Jana. Pôsobenie Akčného výboru Slovenského národného frontu v Trnave. *Pamäť národa*, roč. 5, 2009, č. 1, s. 4 – 19.

členské stranícke príspevky komunistickej strane. Členské neplatil ani počas vojenčiny, nemal vraj možnosť si zakúpiť známky.⁹ Z toho dôvodu mu bola odobraná členská legitimácia a nasledujúce dva roky po odobratí členstva bol iba kandidátom strany.¹⁰

Do 7. januára 1951 slúžil v Čáslavi. V januári 1951 bol Makovinský preložený z vojenských jednotiek v Čáslavi k pohraničnej strážii do Nejdeku¹¹ (okres Karlove Vary, ležiaci pri hranici s NDR). Základnú vojenskú službu ukončil k 30. septembru 1952 v hodnosti desiatnika.¹² Ešte pred týmto ukončením jeho útvar navštívili príslušníci Ministerstva národnej bezpečnosti (MNB),¹³ vykonávajúci medzi vojakmi nábor k zložkám Zboru národnej bezpečnosti (ZNB), patriacich pod toto ministerstvo.¹⁴ Makovinský si vypočul ich prednášku. Tá ho presvedčila, že by si mal podať prihlášku do zložiek MNB „*nakolko si bol vedomý toho, že naša ľudová demokratická republika potrebuje nové kádry k zaisteniu budovateľského úsilia pracujúcich našej republiky*“.¹⁵ V posudku pred jeho prijatím sa

uvádza: „*ako osoba pochádzajúca z robotníckej triedy je u neho predpoklad, že v službách SNB¹⁶ sa dobre osvedčí a bude vedieť dobre chrániť výdobytky pracujúceho človeka*“.¹⁷

VSTUP DO BEZPEČNOSTNÝCH ZLOŽIEK A PÔSOBENIE NA STREDNOM SLOVENSKU

Makovinský bol prijatý do služieb ZNB 1. októbra 1952.¹⁸ Dostal hodnosť mladšieho strážmajstra a zaradený bol ku Krajskému veliteľstvu Štátnej bezpečnosti (ŠtB) Banská Bystrica. Konkrétne pôsobil ako mladší referent na 1. oddelení III. odboru¹⁹ (Odbor boja proti hospodárskej špiónaži a záškodníctvu). Bola to hospodárska kontrarozviedka, zameraná na ochranu ťažkého a ľahkého priemyslu v kraji, obchodu, bankovníctva, spojov a tiež na ochranu štátneho tajomstva. Tento útvar bol zameraný na sledovanie a preverovanie mimoriadnych udalostí v hospodárskych podnikoch ako havárie, požiare a výbuchy. Príslušníci III. odboru sledovali aj iné negatívne javy, napr. neplnenie výrobných plánov, rozkrádanie, ničenie

majetku, prekračovanie výrobných nákladov, nedodržiavanie technologických a projekčných postupov a podobne. Medzi zameranie tohoto oddelenia patrila aj ochrana štátneho tajomstva, na tomto úseku sa preverovali najmä osoby zo zbrojárskych podnikov majúce prístup k sovietskej technickej dokumentácii a taktiež sa napríklad určovali trasy, ktorými sa cudzí štátni príslušníci mohli pohybovať v objektoch podnikov. Spomedzi spolupracovníkov sa ŠtB snažila získať čo najviac technicky zdatných ľudí – inžinierov, ktorí jednak mali prehľad o činnosti podniku a takisto mali mať dôveru sledovaných osôb z prostredia „vnútorného nepriateľa“.

Neoddeliteľnou súčasťou tejto činnosti bolo aj sledovanie politickej stránky podnikového života, akou mohli byť prejavy nespokojnosti zamestnancov, pomalé nahradzovanie „politicky nespoľahlivých“ ľudí komunistami, či nedostatočne účinná masovo-politická propaganda. Počas 50. rokov III. odbor postihoval najmä tzv. bývalých ľudí.²⁰ Títo ľudia boli

9 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Životopis, s. 34.

10 Kandidát bol čakateľ na členstvo v KSS na základe prihlášky za kandidáta KSS.

11 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Kádrový posudok Ústrednej skupiny ČSM útvaru pohraničnej stráže 4836 Nejdek zo dňa 13. 8. 1952, s. 39.

12 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Dotazník Ministerstva vnútra z 15. 10. 1952, s. 29.

13 Ministerstvo národnej bezpečnosti vzniklo v máji 1950 a existovalo do septembra 1953. Plnilo úlohy, ktoré až do jeho vzniku patrili v Českých krajinách pod úlohy Ministerstva vnútra a na Slovensku pod úlohy Povereníctva vnútra. Medzi zložky MNB patrili všetky nevojenské ozbrojené zložky štátu: Štátna bezpečnosť, Verejná bezpečnosť, Pohraničná stráž a od roku 1952 aj väzenská služba. Bližšie pozri TOMEK, Prokop. *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 31 – 38.

14 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Životopis, s. 34.

15 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Životopis, s. 34.

16 Zbor národnej bezpečnosti – jednotný, vojensky organizovaný bezpečnostný útvar v Československu v rokoch 1947 až 1991. Vznikol na základe vládneho rozhodnutia zo 17. 4. 1945, ktorým vláda premiéra Zdeňka Fierlingera (tiež Košická vláda) schválila výstavbu nového bezpečnostného aparátu. ZNB sa skladal z uniformovanej zložky – Verejnej bezpečnosti – polícia a neuniformovanej zložky – Štátnej bezpečnosti. ŠtB bola zrušená k 15. 2. 1990 a VB bola zrušená v roku 1991. *Bližšie pozri Zbor národnej bezpečnosti – história* [online]. [cit. 2021-03-15]. Dostupné na: <http://www.kph.ilumin.sk/kph/index.php/zbor-narodnej-bezpecnosti/24-zbor-narodnej-bezpecnosti>

17 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Ustanovka (bezpečnostná previerka) na Vojtecha Makovinského vykonaná Okresným oddelením ŠtB v Banskej Štiavnici 1. 9. 1952, s. 42.

18 Archiv bezpečnostných složek (ABS) Praha, f. Osobní evidenční karty příslušníků MV (ďalej OEK). Osobná evidenčná karta Vojtecha Makovinského.

19 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Rozkaz náčelníka krajskej správy ŠtB kapitána Františka Nováka č. 51, s. 26.

20 Do tejto skupiny perzekvovaných občanov patrili najmä majitelia a vedúci pracovníci podnikov spred roka 1948, ich deti, politici za bývalú Demokratickú stranu, osoby, ktoré sa exponovali počas Slovenskej republiky a osoby z cirkevných spoločenstiev. Rozkaz ministra vnútra (ďalej RMV) č. 1/1959. Rozpracovanie, pozorovanie a evidovanie „bývalých ľudí“. [online]. [cit. 2021-07-23]. Dostupné na: https://www.upn.gov.sk/data/projekty/rozказы-mv/RMV_01_59.pdf

- 3 -

Doplnujúci údaje k rubrikám č. 1.-35.
 Čestný odznak SNB - PMV 8477 ✓
 Medaile SNB - FMV 85/80 ✓
 Medaile „Za službu v SNB“
 - KR MV č. 518/84

foto 4x4

Z roku 1964 Z roku 19

Od kedy den, mes., rok		Do kedy den, mes., rok		30. Prábeh služby v MV		Doklad Kádrový rozkaz
				Popis činnosti - funkcie a ďalšie údaje	Názov súčastí	
1.10.1952	30.6.1955	Prijať do služieb MV		KS-MV B.Bystrica		
1.7.1955	31.4.1960	Starší referent 1.odd.IV.odboru			KR č.31/55	
1.3.1960	14.4.1963	Náčelník 1.odd.na IV.odbore			KR č.10/60	
15.4.1963		Starší referent špecialista IV.odg.			KR č.12/63	
1.8.1966		Náčelník OO-MV Pov.Bystrica		KS SNB B.Bystrica	KS 53/66	
1.3.1969		Náčelník V. odboru		Hlavná správa ŠtB MV SSR	HSStb 2/69	
1.11.69		Dočasne poveren funkci náč. II.odb. a souch.zást.náč. S ŠtB KS SNB Blava			MV 233/69	
1.9.1970		Zást.náčelníka S ŠtB a súčasne náč. 2. odboru S ŠtB		KS SNB Blava	FMNV 138/70	
1.10.1971		Ustanoven dočasne zástupcom náčelníka správy ŠtB			NMVF 503/71	
1.11.1972		Zástupce náčelníka S ŠtB			NMVF 446/72	
10.12.1973	23.1.1974	Fovolan do inter.studia zokonal,kursu ruského jazyka pro prísl.SNB-navržené nastudium ve škole-KGB při RM SSSR			NSVŠFMV 212/73	
1.2.1974	28.4.1974	vyslán do 3 mes.kursu při Vysoké škole FED KGB při RM SSSR v Moskve			MVČSSR 41/74 "- 163/74	
1.9.1981	31.12.1984	Zařazen do a ustanoven do funkce zástupce náčelníka Správy ŠtB		Záloha pro väkové starší přísl. FMV	FMV 365/84	
1.1.1985		St. refe rent spec. 1. odd. Oblast. odboru S ŠtB			FMV 259/81	
	31.12.1987	Uvolnen ze sl. poměru podle § 99 odst. 1 zák. č. 100/70 Sb. Uděleno uznání/Starobní důchod/			ŠtB 10/85	
					FMV 451/87	

Osobná evidenčná karta Vojtech Makovinského (Zdroj: ABS)

komunistami považovaní za triedne nepriateľské osoby, a teda za potenciálny základ pre činnosť nepriateľských rozviadok a vnútorných záškodníckych skupín. Veľká väčšina mimoriadnych udalostí však bola spôsobená nedbanlivosťou pracovníkov. Väčšina „triednych nepriateľov“ bola preto postihovaná pre činy politickej povahy, ako poburovanie, počúvanie nepriateľského rozhlasu alebo pokusy o opustenie republiky. Ak boli napríklad obvinení zo sabotáže, pravdepodobne išlo o tendenčné obvinenie z neplnenia si povinností, alebo „zlý vplyv na morálku ostatných zamestnancov“. V roku 1959 boli napríklad zo 6 realizovaných (dotiahnutých k trestnému stíhaniu prípadov) traja obvinení tzv. kulaci a jeden bol bývalým členom Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. Celkovo 16 prípadov bolo posunutých verejnej bezpečnosti, z nich 12 obvinených spadalo do politickej kategórie (najmä „kulaci“ a ich deti). Medzi prioritné prípady, ktoré mal III. odbor rozpracovať v roku 1960, spadali traja kňazi a bývalý poslanec za Demokratickú stranu Štefan Koričanský.²¹

Už od začiatku služby v ŠtB sa Makovinský prejavoval ako schopný a disciplinovaný spravodajský dôstojník v operative.²² Jeho ambiciózný a iniciatívny postup okamžite narazil na prekážky ostatných príslušníkov z jeho referátu. Podľa služobného posudku poručíka Jozefa Kuruca,²³ zástupcu náčelníka III. odboru, nemal Makovinský po odbornej stránke nijaké nedostatky, ale

21 A ÚPN Bratislava, f. Sekretariát námestníka FMV v Prahe (plk. Ján Záruba), A9 (ďalej A9), inventárne číslo (ďalej inv. č.) 17. Vyhodnotenie plnenia práce za rok 1959 na KS-MV Banská Bystrica po línii operatívnej a agentúrnej práce, s. 18 – 22.

22 Pod operatívnu činnosť spravodajských zložiek sa chápu opatrenia, obvykle tajného charakteru, vykonávané za účelom odhalovania, dokumentovania a predchádzania trestnej činnosti. V rokoch 1953 (po vzniku krajských správ Ministerstva vnútra) až 1966 sa nepoužíval výraz Štátna bezpečnosť, ale „operatívne útvary“ Ministerstva vnútra.

23 Jozef Kuruc (1924). Účastník SNP. V novembri 1944 bol zajatý a zvyšok vojny bol internovaný v koncentračných táborech v Nemecku a na Morave. V službách ŠtB pôsobil od svojho vstupu do Národnej bezpečnosti v septembri 1948 do konca februára 1980. Nedosiahol nijaké odborné vzdelanie. Od 1. 1. 1953 pôsobil ako zástupca náčelníka III. odboru Krajského veliteľstva ŠtB Banská Bystrica (hospodárska kontrarozviadka). Ako náčelník riadil tento útvar, pod novým označením IV. odbor KS MV od 1. 4. 1954 do 30. 3. 1963. Neskôr pôsobil ako náčelník oddelení, ktoré na strednom Slovensku vykonávali previerky korešpondencie, kontrolovali výjazdy občanov, na úseku ochrany ekonomiky a na úseku kontroly cirkvi a siekt. Od 1. 9. 1971, až do jeho odchodu na starobný dôchodok vykonával funkciu zástupcu náčelníka II. odboru ŠtB Banská Bystrica, ktorý bol zameraný na boj proti tzv. vnútornému nepriateľovi. A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII šk. č. 32, PS Jozefa Kuruca (1924). Osobná evidenčná karta príslušníka MV s. 2 – 3.

málo sa venoval „politickému seabavzdelávaniu“ a svoju prácu nedostatočne „riešil z politického hľadiska“. Makovinský chcel totiž sledovať aj správanie komunistických funkcionárov v jemu pridelenom podniku. To mu jeho nadriadení príslušníci zakázali. „Viacrát sa stalo, že nevedel si správne vyhodnotiť politickú situáciu v jeho problematike, a to najmä po stránke agentúrnej, a chcel agentúru zamierať na výbor strany v závide, ktorý obhospodaruje, avšak toto mu bolo patrične vysvetlené a bol v tomto smere poučený.“ V tej dobe však nebol dobre hodnotený jeho sklon obchádzať politické hľadisko činnosti ŠtB: „Je iniciatívny, rád prichádza s rôznymi návrhmi, avšak má sklony k tomu, že stavia svoju osobu do popredia a snaží sa pôsobiť dojemom človeka, ktorý vie toho viac ako ostatní. V poslednej dobe, však pozorovať na na menovanom, že svoju prácu nepokladá politicky, čo vyplýva z to, že sa nevenuje sa marx-leninskému vzdelávaniu a toto jaksi obchádza a snaží sa to nahradiť odbornosťou. Je disciplinovaný a jeho vojenské vystupovanie je vzorné i pre ostatných orgánov. Prácu na svojom referáte vie dobre organizovať, čo sa prejavuje v práci a pri plnení rôznych úkolov. Taktiež svoje vedomosti po stránke odbornej prenáša i na ostatných orgánov na 1. oddelení.“

Zvyšná časť hodnotenia poručíka Kuruca k Makovinského osobným vlastnostiam však bola kritická: „Je veselý, avšak v jeho vystupovaní je príliš seabavedomý, za čo nie je ani v kolektíve obľúbený ako ostatní súdruhovia. Jeho

vystupovanie je také meštiacke, čo mu do určitej miery vadí i pri plnení jeho úkolov a to v tom, že týmto svojim chovaním vzbudzuje u ľudí s ktorými jedná nedôveru voči jeho osobe. Po tejto stránke bude potrebné, aby sa mu skupina ČSM viac venovala a zapojila ho viac do politickej práce. [...] Kritizuje rád, avšak kritiku neprijíma kladne a snaží sa keď je kritizovaný toto vyvrátiť. Do diskusii sa vôbec nezapája, čo vyplýva z jeho slabej politickej vyspelosti.“²⁴ Dôvod, prečo niektorí príslušníci III. odboru mohli Makovinského chovanie považovať za „meštiacke“ a vyčítať mu snahu o odbornosť na úkor politikosti, mohol prameniť z personálneho zloženia vtedajšej ŠtB, ktoré bolo po vzdelanostnej a odbornej stránke na nízkej úrovni. Väčšina príslušníkov totiž nespĺňala ani kvalifikačné požiadavky a mala dosiahnuté obvykle iba základné vzdelanie.²⁵ Makovinský naproti tomu v minulosti študoval na priemyselnej škole a pôsobil v predchádzajúcom civilnom živote aj ako úradník.

V roku 1954 prišlo k prečíslovaniu označení útvarov krajských útvarov ŠtB. Nová vnútorná organizácia presne sledovala usporiadanie pražských centrálnych kontrarozviednych útvarov. Ekonomická kontrarozviedka III. odboru sa preto prečíslovala na IV. odbor (analogicky k centrálnemu štátnemu útvaru pre ekonomickú kontrarozviedku, ktorým bola IV. správa ministerstva vnútra). Zároveň po zániku Ministerstva národnej bezpečnosti prišlo 1. januára 1954 k zriadeniu

Jozef Kuruc (Zdroj: A ÚPN)

krajských správ MV (KS MV) a okresných oddelení (OO) MV, do ktorých boli zlúčené nevojenské ozbrojené zložky štátu, teda ŠtB, Verejná bezpečnosť (VB) a zložky nápravných zariadení.²⁶

Makovinský naďalej pôsobil na 1. oddelení IV. odboru KS MV Banská Bystrica. Po odbornej stránke patril k najvýkonnejším príslušníkom ŠtB v Banskobystrickom kraji. Hodnotenie náčelníka IV. odboru poručíka Kuruca už bolo tentoraz vcelku pozitívne: „Makovinský [...] sa dobre osvedčuje a hlavne pri budovaní agentúry²⁷ je iniciatívny. Prácu si vie dobre organizovať a taktiež správne usmeňuje jemu pridelených orgánov. U menovaného je pozorovať, že postráda teoretické vedomosti, ktoré sa snaží všestranne nahradiť iniciatívou ako v zdokonaľovacom školení

24 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Služobný posudok, s. 47 – 48.

25 Napríklad v roku 1958 nemalo ukončené základné vzdelanie 34,1 % príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti. Z príslušníkov s ukončeným základným vzdelaním dosiahlo 3,5 % nižšie odborné vzdelanie, 1,4 % vyššie odborné vzdelanie, stredoškolské vzdelanie s maturitou (jedenástočné) 2,4 %, a iba 1,7 % vysokoškolské vzdelanie. KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnosť: Státní bezpečnost 1948–1956*. Brno: Doplněk, 1999. s. 11.

26 Reforma zložiek MV sa udiala na základe politického uznesenia sekretariátu ÚV KSČ z 9. 11. 1953 a tajného rozkazu ministra vnútra č. 157. TO-MEK. Prokop. *Okres na východě 1960–1989. Občané a nejnížší článěk Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíčkův Brod*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 16.

27 Agentúrna sieť pozostávala z informátorov, zamestnancov podnikov, ktoré Makovinský rozpracovával. Títo informátori mohli príslušníkom ŠtB dodávať informácie o jednotlivých zamestnancoch z radov skutočných alebo domnelých odporcov režimu a o dôležitých udalostiach v podniku. Úlohou príslušníkov ŠtB bolo najprv zverbovať takých informátorov, ktorí mali prístup k záujmovým osobám ŠtB a následne od nich získavať informácie. Dôvody takejto spolupráce mohli byť na strane informátora ideologické, ale taktiež aj ziskové (za finančnú odmenu, alebo iné výhody), alebo mohli byť dôsledkom nátlaku zo strany ŠtB. K tejto problematike pozri ŽÁČEK Pavol. „Ostrá zbraň“ Štátnej bezpečnosti. Spolupracovníci politickej polície v smerniciach pre agentúrno-operatívnu prácu, 1947 – 1989. *Pamät národa*, roč. 1, 2004, s. 4 – 27.

na odbore. Z uvedených dôvodov doporučujem, aby seržant Makovinský Vojtech bol zaradený do školy pre operatívnych pracovníkov, nakoľko je u neho záruka, že školu bude absolvovať s úspechom a nadobudnuté vedomosti v praxi uplatní. Menovaný má všetky predpoklady jak odborného, tak politického rastu.²⁸ Dôkazom jeho stúpajúcej kariéry v ŠtB bolo aj to, že bol navrhnutý na štúdium pre operatívnych pracovníkov ŠtB v Učilišti Felixa E. Deržinského (FED) v Prahe.²⁹ Tu už nastúpil ako starší referent v hodnosti seržanta. Učebnú látku zvládol veľmi dobre: „Za jeho veľmi dobré zvládnutí látky byl po druhé pedagogické konferenci pochválen v rozkaze náčelníka učilište a o jeho výsledcích byl uvedoměn jeho bezprostřední náčelník na jeho pracovišti. Z těchto důvodů je možno počítat se jmenovaným na zodpovědnější místo, neboť jsou u neho předpoklady, že bude svoji práci vykonávat dobře.“³⁰

Po skončení školy FED sa Vojtech Makovinský vrátil 15. júna 1955 na svoje pracovné miesto, na IV. odbor Krajskej správy MV Banská Bystrica, kde bol ihneď vymenovaný náčelníkom prvého oddelenia. „Pomer k práci má dobrý, čo sa odzrkadľuje v tom, že služobné úkoly plní bez ohľadu na čas a osobné pohodlie. V tomto smere

vedie i jemu pridelených orgánov [...] Má všetky vlastnosti dobrého náčelníka“³¹ „I keď je pomerne mladý operatívny orgán, prácu si vie dobre organizovať a pritom získava čas na usmerňovanie a výchovu jemu pridelených orgánov. Má dobré kombinačné schopnosti, ktoré zvlášť po absolvovaní politicko-odbornej školy v učilišti F. E. Džeržinského dobre uplatňuje v praxi [...] Pri budovaní, riadení a výchove agentúrno-informátorskej siete si počína a zodpovedne a smere vedie i jemu pridelených orgánov, pričom on sám je im príkladom. V práci je iniciatívny, vytrvalý a kladné úlohy plní zodpovedne a bez ohľadu na pracovnú dobu a osobné pohodlie.“³²

K 1. aprílu 1960 prišlo k zmene územnosprávneho členenia štátu a to viedlo k rozsiahlej rekonštrukcii krajských správ Ministerstva vnútra. Na Slovensku sa 6 krajských správ zreorganizovalo do bratislavskej, košickej a banskobystrickej správy. V rámci tohto procesu bola dovedajšia KS MV Žilina začlenená pod KS MV Banská Bystrica. Táto reforma znamenala pre Makovinského preradenie na nižšiu funkciu staršieho referenta špecialistu. Na poste náčelníka ho nahradil dovedajší zástupca náčelníka IV. odboru, nadporučík František Varga.³³ Makovinského činnosť však

František Varga (Zdroj: ABS)

bola nadriadenými opäť hodnotená kladne. Na OO MV Martin bolo jeho pričinením aktívne rozpracovaných viacero prípadov. „Má dobré organizačné a kombinačné schopnosti, ovláda metódy ŠtB práce a v praxi správne uplatňuje. V práci je iniciatívny dôsledný a úkoly plní bez ohľadu na vlastné pohodlie.“³⁴

NÁČELNÍK ŠTB V POVAŽSKEJ BYSTRICI

Po troch rokoch na pozícii staršieho referenta špecialistu bol Makovinský preradený na okresnú úroveň. Od 15. apríla 1963 sa Makovinský stal náčelníkom OO MV Považská Bystrica. V tejto funkcii nahradil Františka

28 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Ministersvo vnútra – správa kádrov, Záznam o hodnotení frekventanta, 7. 7. 1954, s. 53.

29 Ústredná škola MV F. E. Džeržinského v Prahe-Veleslavíne. Pôvodne Ústredná škola Ministerstva národnej bezpečnosti v Prahe, z rozhodnutia Klementa Gottwalda, neskôr premenovaná na Učilište F. E. Deržinského. Poslaním školy bolo vybudovať československú bezpečnosť podľa vzoru sovietskej Čeky. Študovali tu vedúce kádre bezpečnostného aparátu.

30 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Služobný od náčelníka školy FED podplukovníka Josefa Bočka zo dňa 10. 7. 1954, s. 54.

31 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Služobné vyhodnotenie napísané zástupcom náčelníka IV. odboru nadporučíkom Františkom Vargom dňa 16. 10. 1957, s. 56.

32 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Služobné vyhodnotenie napísané zástupcom náčelníka IV. odboru nadporučíkom Františkom Vargom dňa 18. 12. 1955, s. 57.

33 František Varga (1923). V ZNB pôsobil od septembra 1945. V roku 1950 sa stal zástupcom náčelníka IV. odboru Krajského veliteľstva ŠtB v Banskej Bystrici. V apríli 1960 sa stal náčelníkom 1. oddelenia IV. odboru. Od augusta 1966 pôsobil ako náčelník 6. oddelenia II. odboru – ochrana socialistickej ekonomiky. V máji 1969 sa stal zástupcom náčelníka celého II. kontrarozviedneho odboru Správy ŠtB Banská Bystrica a v rokoch 1971 až 1979 tento útvar riadil. ABS Praha, f. OEK. Osobná evidenčná karta Františka Vargu.

34 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Mimoriadne služobné hodnotenie Vojtecha Makovinského zo dňa 17. 2. 1961, s. 61.

Šillíka,³⁵ ktorý bol potom ďalej pôsobil ako náčelník oddelenia IV. odboru KS MV Banská Bystrica. Tejto výmene predchádzala hĺbková kontrola vedenia KS MV ohľadom dodržiavania smerníc práce s agentmi, ktorá sa začiatkom roka 1963 uskutočnila na niektorých okresných oddeleniach KS MV Banská Bystrica. Kontrola bola inicializovaná na základe výčítiek ministerstva vnútra, ktoré tejto KS MV vyčítali, že v roku 1962 zo 141 prípadov, ktoré ŠtB v kraji sledovala bolo 94 osôb rozpracovávaných dlhšie ako tri roky.³⁶ Okresné oddelenia sa kontrolovali najmä z toho dôvodu, že bolo známe, že kvalita spravodajskej práce bola na nich nižšia ako u zložiek na krajskej úrovni. Problémy sa prejavovali najmä na úseku sledovania ekonomiky, kde príslušníci ŠtB mali problém získať agentov s prístupom k sledovaným osobám a kde sa podceňovali prípady organizovaného rozkrádania tzv. socialistického vlastníctva. Kontrola napokon zistila na niektorých OO MV (najmä Považská Bystrica, Prievidza, Rimavská Sobota) zásadné nedostatky práce s agentúrnou sieťou. Agenti sa napríklad často vyhýbali spolupráci a viaceré prípady, ktoré tamojšie zložky ŠtB sledovali boli nepodstatné, či

neaktuálne k vtedajšej situácii v kraji.³⁷

V tejto funkcii bol Makovinský primárne náčelníkom okresnej zložky ŠtB. Súčasťou OO MV boli aj policajné zložky VB, ktorých riadenie po odbornej stránke však spadalo pod správu VB Banská Bystrica. Tú riadil zástupcu náčelníka KS MV pre VB (súčasne náčelník Správy VB KS MV).³⁸ Ako náčelník okresného oddelenia MV Makovinský zároveň riadil aj agendu tzv. vnútorného nepriateľa, teda sa zaoberal sledovaním a postihovaním nepriateľov režimu, „bývalých ľudí“ a cirkevnou problematikou. Po svojom príchode zaviedol Makovinský systém týždenných výkazov práce. Od podriadených príslušníkov vyžadoval podrobné informácie o každom jednom prípade, ktorý ŠtB v okrese rozpracovávala. Zároveň do týchto prípadov aktívne zasahoval pripomienkami a usmerneniami. Za krátku dobu sa výkonnosť OO MV Považská Bystrica mala zlepšiť.³⁹ Jeho služobné hodnotenie uvádza: „Po stránke odbornej ide o schopného a skúseného pracovníka. Výsledky práce dosahované O-ŠtB Považská Bystrica zodpovedajú podmienkam a možnostiam tohoto oddelenia. V tomto smere sa vyžaduje viac a dôslednejšej kontroly zo strany náčelníka,

hlavne však v práci s agentúrnym aparátom. Inak je schopný samostatne pripravovať, riešiť a dokončiť uložené úlohy, pozná smernice, zákony upravujúce výkon služby a v praktickej práci ich správne uplatňuje.“⁴⁰

Makovinský v rokoch 1958 – 1961 absolvoval trojročný právnický kurz, organizovaný pre vyšetrujúcich pracovníkov ministerstva vnútra. Učebnú látku zvládol dobre. Napríklad v záverečnej skúške druhého ročníka z trestného práva hmotného aj procesného bol v oboch prípadoch ohodnotený známku 1. V roku 1968 napokon úspešne ukončil aj trojročné štúdium na *Právnickej fakulte* Univerzity Komenského v Bratislave.

V septembri 1963 si Makovinský podal na kádrovom odbore KS MV Banská Bystrica žiadosť o súhlas s ďalším štúdiom, technicko-ekonomického zamerania. Vedenie KS MV mu však toto štúdium nepovolilo.⁴¹

V marci 1966 sa uskutočnila reorganizácia útvarov ŠtB. Na regionálnej úrovni zanikli krajské správy MV a vznikli krajské správy ZNB (KS ZNB). V rámci KS ZNB existovali správy ŠtB (S ŠtB) a im podriadené oddelenia ŠtB (O ŠtB) v okresoch. Makovinský sa tak stal od 1. augusta

35 František Šillík (1928). Pôvodným povoláním strojný zámočník. Do služieb ZNB nastúpil v roku 1949 ešte na slovenskom Povereníctve vnútra, kde pracoval na odbore BA ako kancelársky pomocník. Od 1. 4. 1950 slúžil ako podriadený príslušník na Krajskom veliteľstve ŠtB v Žiline. Od 1. 1. 1953 povýšil na funkciu náčelníka politickej kontrarozviedky v Žiline, ktorá sledovala a potláčala „vnútorného nepriateľa“. Označenie tohto útvaru sa v roku 1953 zmenilo z II. odboru KS MV na III. odbor KS MV. Od 1. 4. 1960 do 14. 4. 1963 slúžil ako náčelník na Okresnom oddelení MV v Považskej Bystrici, odkiaľ bol prevelený do funkcie náčelníka 2. oddelenia IV. odboru KS MV Banská Bystrica (hospodárska kontrarozviedka). Od apríla 1964 pôsobil najmä v náčelníckych funkciách na útvaroch ŠtB Banská Bystrica zameraných na boj proti zahraničným rozviedkam. V období od 1. 1. 1967 do 14. 1. 1972 bol náčelníkom vnútorného oddelenia Správy ŠtB Banská Bystrica. Potom viedol oddelenie na kontrolu vízových cudzincov. Od 1. 1. 1973 do 31. 7. 1979 bol zástupcom náčelníka I. odboru (vonkajší nepriateľ). Od 1. 7. 1979 do 28. 2. 1980 tento útvar viedol ako náčelník. Od marca 1980 až do jeho odchodu na dôchodok pôsobil ako zástupca náčelníka ŠtB na strednom Slovensku. ABS Praha, f. OEK. Osobná evidenčná karta Františka Šillíka.

36 A ÚPN Bratislava, f. A 9, inv. č. 30. Vyhodnotenie plnenia agentúrnej práce KS MV Banská Bystrica za rok 1961; Plán práce KS MV Banská Bystrica na roky 1962 a 1963; List ministra vnútra Lubomíra Štrougala náčelníkovi KS MV Banská Bystrica Františkovi Garayovi, s. 66 – 67.

37 A ÚPN Bratislava, f. A 9, inv. č. 33. Vyhodnotenie agentúrno-operatívnej práce KS MV Banská Bystrica za roky 1962 a 1963; Plán práce na rok 1964, s. 20.

38 TOMEK. P. *Okres na východě 1960–1989*, s. 18.

39 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Mimoriadne služobné hodnotenie Vojtecha Makovinského napísané zástupcom náčelníka KS MV Banská Bystrica majorom Kubšom, s. 61.

40 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Služobné hodnotenie Vojtecha Makovinského, s. 65.

41 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Žiadosť o súhlas k návšteve mimoriadnej formy štúdia zo dňa 17. 9. 1963, s. 104.

František Šillík, predchodca V. Makovinského vo funkcii náčelníka ŠtB v okrese Považská Bystrica (Zdroj: A ÚPN)

1966 náčelníkom O ŠtB Považská Bystrica.

UDALOSTI ROKA 1968 A MAKOVINSKÉHO PRELOŽENIE K HLAVNEJ SPRÁVE ŠTB

V januári 1968 nahradil Alexander Dubček na poste prvého tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) nepopulárneho Antonína Novotného. V apríli

1968 prijal ÚV KSČ dokument *Akčný program KSČ*, ktorý vytýčil nové spoločenské a politické smerovanie krajiny, tzv. československú cestu k socializmu. Akčný program síce uchoval vedúcu úlohu komunistickej strany v spoločnosti, ale zároveň si dal za cieľ aj viaceré demokratizačné opatrenia, ako zákaz kumulovania straníckych a štátnych funkcií do rúk jednej osoby, slobody združovania, zrušenie cenzúry a umožnenie slobodného cestovania do zahraničia.

Liberálne zmeny v spoločnosti sa dotkli aj zamerania činnosti Štátnej bezpečnosti. V apríli 1968 nastúpil do funkcie ministra vnútra Josef Pavel,⁴² ktorý sa pokúsil o reformu bezpečnostných zložiek štátu. Agenda odborov boja proti vnútornému nepriateľovi sa stávala menej dôležitou a perspektívne sa uvažovalo aj od upustenia kontroly spoločnosti Štátnou bezpečnosťou.⁴³ Politické trestné činy, ktoré neboli spáchané v spolupráci s cudzou mocou, už nemala riešiť Štátna, ale Verejná Bezpečnosť. Úlohou Štátnej bezpečnosti sa mala stať najmä ochrana proti vonkajším hrozbám, akými bola činnosť nepriateľských zahraničných centier. Z vnútorných hrozieb potom mala ŠtB odhaľovať trestné činy vlastizrady, podvracania republiky a poškodzovania štátov svetovej socialistickej sústavy, ak boli spáchané v spojení s cudzou mocou. Taktiež sa mala sústrediť na ochranu štátneho tajomstva.

Personálny spis Vojtecha Makovinského neobsahuje dokumenty z tohto obdobia, ktoré by hodnotili jeho postoje k novej politike. Spis obsahuje Makovinského pracovné hodnotenia z neskoršieho obdobia, ktoré uvádzajú, že „v roku 1968 aktívne vystupoval proti nositeľom pravicového oportunizmu a obhajoval zásady marx-leninizmu a proletárskeho internacionalizmu“.⁴⁴ Vyjadrenia príslušníkov ŠtB a ich služobné hodnotenia z tzv. normalizačného obdobia po roku 1968 však väčšinou boli účelovo formulované tak, aby dotyčného príslušníka hodnotili ako odporcu politiky ministra vnútra Pavla. Činnosť aj prejavy príslušníkov ŠtB vždy verne kopírovali oficiálnu líniu

42 Josef Pavel (1908). Po komunistickom prevrate v roku 1948 sa Pavel ako námestník ministra vnútra a člen komisie pre bezpečnosť pri ÚV KSČ podieľal na represióch voči odporcom režimu. V rámci procesu so Slánskym bol Pavel v roku 1951 zadržaný a v decembri 1953 bol odsúdený na 25 rokov trestu odňatia slobody. Najvyšší súd ho zbavil obvinení v roku 1955. Od 8. 4. 1968 sa stal ministrom vnútra a v tejto funkcii sa pokúsil o reformu bezpečnostných zložiek. Po vstupe vojsk bol 31. 8. 1968 donútený odstúpiť z funkcie. Josef Pavel bol v rámci akcie „GENERAL“ pod drobnohľadom ŠtB až do svojej smrti v roku 1973. Viac k jeho osobe pozri DVOŘÁČEK, Petr. PAVEL Josef. In: KALOUS, Jan et al., eds. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989: ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 139 – 141; BÁRTA, Milan. My jsme rozhodnutí zneškodnit každého, nikoho se nebojíme. Proces s Josefem Pavlem. *Paměť a dějiny*, roč. 6, 2012, č. 4, s. 9 – 22.

43 MEDVECKÝ, Matej, SIVOŠ, Jerguš, JAŠEK, Peter. *V stopách železného Félix. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 113.

44 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Služobné hodnotenie Vojtecha Makovinského, s. 67.

straníckej politiky, nech bola akákoľvek. Otvorená kritika činnosti vtedajšieho ministra Pavla a celkovo činnosti stranických orgánov v ŠtB by mala pravdepodobne za následok služobné aj stranické postihy aj počas vládnutia Dubčekovho stranického vedenia. Priestor na otvorenú kritiku Dubčekovho stranického vedenia a ministra Pavla sa otvoril až po nástupe nového ministra vnútra Jana Pelnáča,⁴⁵ ktorý do funkcie nastúpil 31. augusta 1968. Ako náčelník O ŠtB Považská Bystrica pôsobil Makovinský do konca februára 1969. K 1. marcu tohto roku bol prevelený na podstatne dôležitejšiu funkciu, keď sa stal náčelníkom V. odboru Hlavnej správy ŠtB (HS ŠtB) Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky (SSR). Tá vznikla v rovnaký deň. HS ŠtB bola vytvorená ako dôsledok nového usporiadania štátnych orgánov v dôsledku federalizácie republiky (Ministerstvo vnútra SSR vzniklo na základe Zákona SNR č. 207/1968 Zb. z 28. 12. 1968 o zriadení ministerstiev a iných ústredných orgánov k 1. januáru 1969). HS ŠtB bola slovenskou kontrarozviednou

centrálou ŠtB. Bola nadriadeným orgánom Správam Štátnej bezpečnosti na Slovensku. Jednotliví náčelníci jej odborov riadili, koordinovali a kontrolovali kontrarozviednu činnosť ŠtB na Slovensku podľa zamerania svojich odborov. Vo vymedzených oblastiach pôsobila aj ako výkonný orgán kontrarozviedky s pôsobnosťou na území Slovenska.⁴⁶

Výber práve Makovinského do tejto funkcie musel byť daný jednak jeho odbornými kvalitami, ale aj jeho postojmi z obdobia invázie vojsk Varšavskej zmluvy. Ako uvádza slovenský historik Jerguš Sivoš „obsadzovanie voľných tabulkových miest prebiehalo výberom, schopných a osvedčených príslušníkov z krajských a okresných bezpečnostných útvarov“.⁴⁷ V. oddelenie, ktoré riadil Makovinský, bolo zamerané na problematiku ochrany štátneho tajomstva, výjazdov a zahraničnej emigrácie. Pod ochranou štátneho tajomstva sa myslelo najmä evidovanie a sledovanie osôb s prístupom k štátnemu tajomstvu a prevencia ich emigrácie. Toto oddelenie ďalej zabezpečovalo „plnenie agentúrno-operatívnych úloh v oblasti turistického ruchu,

v bázach emigrácie a navrátilcov a pri ochrane objektov československej a sovietskej armády“ vykonávalo „vlastnú agentúrno-operatívnu činnosť v turistických inštitúciách s celoslovenskou pôsobnosťou [...] a prenikanie do colných a pasových orgánov Rakúska v Marchegu a Bergu [...] koordinovalo a usmerňovalo činnosť oddelení pasovej kontroly“.⁴⁸ „Prostriedkami agentúrno-operatívnej práce“ rozpracovávalo „signály o trestnej činnosti československých občanov a cudzincov [...] v rozsahu základného zamerania uskutočňovalo ich operatívnu dokumentáciu a odovzdávalo ich orgánom činným v trestnom konaní“.⁴⁹

DRUHÝ MUŽ SPRÁVY ŠT B BRATISLAVA

Vo funkcii náčelníka V. odboru Makovinský pôsobil sedem mesiacov. Koncom septembra 1969 bol prevelený na Krajskú správu ZNB Bratislava, kde bol 1. októbra vymenovaný za náčelníka II. kontrarozviedneho odboru správy ŠtB a súčasne za zástupcu náčelníka správy ŠtB. Na oboch týchto miestach nahradil Jána Sútora,⁵⁰ ktorému bolo pre jeho úlohu v príprave dokumentu

45 Pelnáč Jan (1911 – 1982). Minister vnútra ČSSR v rokoch 1968 až 1970. Jeho úlohou po nástupe do funkcie začiatkom septembra 1968 bola konsolidácia pomerov v súlade s tzv. moskovskými protokolmi. Ako minister nového Federálneho ministerstva vnútra (zriadené bolo k 1. 1. 1969) podporoval stranické čistky voči tým pracovníkom MV a príslušníkom ZNB, ktorí sa v roku 1968 vymedzili voči okupácii. Viac k jeho osobe pozri CVRČEK, Lukáš. PELNÁČ Jan. In: KALOUS, J. et al., eds. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 139 – 141.

46 K HS ŠtB pozri SIVOŠ, Jerguš. Centrála ŠtB na Slovensku: vznik, vývoj a zánik Hlavnej správy Štátnej bezpečnosti Slovenskej socialistickej republiky (1969 – 1974). *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2011, č. 9, s. 271 – 322.

47 SIVOŠ, J. Centrála ŠtB na Slovensku, s. 291.

48 Oddelenia pasovej kontroly (OPK) boli do 15. 6. 1973 zložkami ŠtB. Po tomto dátume prešli OPK pod vedenie spravodajskej zložky pohraničnej stráže. OPK pôsobili v priestoroch prechodoch štátnej hranice. Vykonávali kontrolu cestovných dokladov, prehliadky osôb a dopravných prostriedkov, rôznu agentúrno-operatívnu činnosť, spravodajsky vyťažovali československých občanov vracajúcich sa z kapitalistických štátov, vo vymedzenom rozsahu udeľovali víza cudzincom a inú činnosť na bezpečnostnom úseku. RMV ČSSR č. 3/1967. Předpis pro činnost oddělení pasových kontrol Státní bezpečnosti [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné na: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/pasovky/rmv3-1967.pdf>

49 SIVOŠ, J. Centrála ŠtB na Slovensku, s. 273 – 310.

50 Ján Sutor (1922). K ŠtB nastúpil 1. 8. 1956. Ako referent III. odboru Krajskej správy MV Bratislava pracoval na spravodajskom rozpracovaní tzv. trockistov. Od decembra 1957 pôsobil zástupcu náčelníka 1. oddelenia III. odboru KS MV Bratislava. V auguste 1958 sa stal predsedom Celouťvarového výboru KSS pri KS MV Bratislava, kde sa podieľal na riešení kádrových otázok a na straníckej výchove príslušníkov. Od marca 1962 sa stal zástupcom náčelníka KS-MV Bratislava. Od 1. 7. 1966 pôsobil ako zástupca náčelníka Správy ŠtB Bratislava a zároveň vykonával funkciu náčelníka jej kontrarozviedneho odboru. Po invázii spojeneckých vojsk do Československa v auguste 1968 sa Sutor postavil na stranu Dubčekovho stranického vedenia a z jeho iniciatívy bolo vypracované vyhlásenie náčelníkov ŠtB Západoslovenského kraja, ktoré inváziu odsúdilo. Tento dokument nebol nikdy publikovaný a samotný Sutor sa neskôr od neho dištancoval. Napriek tomu bol 1. 11. 1969 zbavený výkonu služby a 31. 7. 1970 bol prepustený zo služieb ZNB. Neskôr bol vedený v registračných protokoloch ŠtB ako nepriateľská osoba s krycím menom „ŠÉF“. Dňa 1. 2. 1990 sa Ján Sutor vrátil do služieb MV, kde až do odchodu na starobný dôchodok 31. 8. 1990 pôsobil v hodnosti plukovníka ako konzultant odbornej komisie pri Vnútornej a organizačnej správe Federálneho ministerstva vnútra. K osobe Jána Sútora pozri HALČÍN, Daniel. Ján Sutor a Vyhlásenie náčelníkov ŠtB z augusta 1968. *Pamäť národa*, roč. 14, 2018, č. 2, s. 73 – 86.

Ján Sutor, predchodca V. Makovinského vo funkcii zástupcu náčelníka Správy ŠtB KS ZNB Bratislava (Zdroj: A ÚPN)

Vyhlásenie náčelníkov ŠtB z augusta 1968 koncom októbra najprv pozastavený výkon služby a v júli 1969 bol napokon prepustený zo služieb ministerstva vnútra.⁵¹ Makovinskému bola pre jeho „principiálne postoje“ pri pohovoroch vydaná bez pripomienok stranícka legitimácia.⁵²

Makovinský ako náčelník II. odboru riadil celú kontrarozviednu oblasť, siahajúcu od pôsobenia proti činnosti nepriateľských zahraničných rozvedok a cudzích diplomatov zo západných štátov na území Bratislavy a Západoslovenského kraja, cez problematiku

emigrácie a výjazdov, až po rozpracovanie cirkví a náboženských spoločenstiev, nepriateľských písomností a letákov, vnútorného nepriateľa v školstve, zdravotníctve a iných spoločenských oblastiach až po hospodársku kontrarozvedku. Od roka 1971, po jeho odchode z funkcie náčelníka II. odboru, prevzal novovzniknutý I. odbor Správy ŠtB kontrarozviedne rozpracovanie cudzích tajných služieb a III. odbor hospodársku kontrarozvedku.

Na novom pracovisku panovala zložitá kadrová situácia, vyplývajúca z toho, že mnohí pracovníci Krajskej správy ŠtB, ktorí vyjadrili nesúhlas s inváziou vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968, sa v rokoch 1969 a 1971 stali obeťou nasledujúcich straníckych čistiek. Viacerí príslušníci ŠtB tiež emigrovali do zahraničia. Tak došlo aj k vyzradeniu agentúry a štruktúr ŠtB pre zahraničné tajné služby.⁵³ Makovinský sa aktívne zapojil do straníckych čistiek⁵⁴ v rámci S ŠtB Bratislava a do výchovy a prípravy novej, normalizačnej generácie príslušníkov ŠtB a funkcionárov na nižších stupňoch riadenia. V rámci Západoslovenského kraja bolo počas straníckych čistiek postrestaných 62 príslušníkov ŠtB.⁵⁵

Makovinský na Správe ŠtB Bratislava pôsobil do konca septembra 1971 ako náčelník kontrarozviedneho odboru a súčasne aj ako zástupca náčelníka Správy Michala Kasana.⁵⁶ Od októbra 1971 bol ponechaný iba vo funkcii zástupcu náčelníka Správy ŠtB.

V roku 1974 absolvoval trojmesačnú „odborno-politickú“ školu KGB v ZSSR.⁵⁷ Išlo pravdepodobne o kurz na Vysokej škole F. E. Dzeržinského KGB.⁵⁸

V roku 1977 sa s Makovinským krátko uvažovalo ako o náhrade za Michala Kasana na mieste náčelníka S ŠtB Bratislava. Kasan bol jednak osoba s konfliktnou povahou, ktorá viedla k napätiu vo vzťahoch s funkcionármi Správy ZNB a podriadenými príslušníkmi. Taktiež začínal trpieť aj zdravotnými problémami, čo malo negatívny dôsledok na jeho riadiacu činnosť. Náčelníka Správy ZNB hlavného mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja Ján Pobeha⁵⁹ preto 9. februára 1977 napísal ministrovi Jaromírovi Obzinovi⁶⁰ list, v ktorom navrhoval preradiť Kasana z jeho doterajšej funkcie do inej, pracovne menej náročnej pozície. Pobeha v liste navrhol na Kasanove miesto troch príslušníkov S ŠtB Bratislava, z ktorých

- 51 Vyhlásenia náčelníkov ŠtB Západoslovenského kraja z 26. 8. 1968 podpísala väčšina náčelníkov odborov Správy ŠtB a okresných oddelení. Podpísaní náčelníci v ňom odsúdili „hanebnú okupáciu“ a zaviazali sa poslúchať jedine príkazy legálneho vedenia štátu na čele s generálnym tajomníkom ÚV KSČ Alexandrom Dubčekom a prezidentom Ludvíkom Svobodom a predsedom vlády Oldřichom Černíkom. Zároveň sa v dokumente zaviazali likvidovať a paralyzovať činnosť kolaborantov a provokatérov. Iničiátori tohto dokumentu sa stali po roku 1969 objektom vyšetrovania vyšetrovacej komisie zriadenej na Hlavnej správe ŠtB MV a v roku 1970 boli prepustení zo služieb ZNB. Zvyšní podpísaní náčelníci ŠtB boli stranícky potrestaní a preložení na nižšie pozície. HALČÍN, D. Ján Sutor a Vyhlásenie náčelníkov ŠtB, s. 79 – 86.
- 52 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Komplexné Služobné hodnotenie z 27. 8. 1976, s. 79.
- 53 MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. V *stopách železného Félix*, s. 115.
- 54 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Komplexné Služobné hodnotenie z 27. 8. 1976, s. 79.
- 55 MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. V *stopách železného Félix*, s. 115.
- 56 Michal Kasan (1924) pôsobil v rokoch 1969 – 1983 ako náčelník správy ŠtB v Bratislave. Viac k osobe Michala Kasana pozri HALČÍN, Daniel. Michal Kasan, náčelník ŠtB v Západoslovenskom kraji. *Pamäť národa*, roč. 13, 2017, č. 3, s. 70 – 78.
- 57 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Komplexné Služobné hodnotenie z 27. 8. 1976, s. 79.
- 58 Od polovice päťdesiatych rokov boli príslušníci náčelníckeho stavu ŠtB alebo príslušníci zaradení v kadrových rezervách pre náčelnícke funkcie v rámci ŠtB vysielaní na študijné kurzy v Sovietskom zväze. Cieľom školenia bolo oboznamovanie sa s metódami práce sovietskych bezpečnostných orgánov. MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. V *stopách železného Félix*, s. 91 – 94.
- 59 Ján Pobeha (1922 – 2006). V rokoch 1955 až 1960 bol náčelníkom KS MV Banská Bystrica, po tejto dobe pôsobil v náčelníckych funkciách československej rozvedky. V rokoch 1962 – 1964 viedol skupinu poradcov MV ČSSR v Mali. Od začiatku roka 1969 pôsobil ako I. zástupca náčelníka československej rozvedky. V rokoch 1974 až 1981 bol náčelníkom KS ZNB v Bratislave. MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. V *stopách železného Félix*, s. 179.
- 60 Jaromír Obzina (1929 – 2003). Minister vnútra ČSSR v období 30. 3. 1973 – 20. 6. 1983. K jeho osobe bližšie pozri MICHL, Jan. OBZINA Jaromír. In: KALOUS, J. et al., eds. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 130 – 131.

Náčelník Štátnej bezpečnosti
v Západoslovenskom kraji Michal Kasan
(Zdroj: A ÚPN)

sa ako najlepší kandidát javil práve Vojtech Makovinský.⁶¹ Táto predpokladaná výmena na tomto vedúcom poste sa napokon neuskutočnila a Kasan zostal na svojom mieste náčelníka Správy ŠtB Bratislava až do odchodu na dôchodok v roku 1983.

Rôznymi zdravotnými problémami však začal trpieť aj Vojtech Makovinský. Vyvrcholili v apríli 1981, kedy Makovinský prekonal kolapsový stav.⁶² Pre zhoršujúci sa zdravotný stav bol začiatkom septembra 1981 prevelený do záloh pre vekovo starších príslušníkov Federálneho ministerstva vnútra

(FMV) a zároveň bol ponechaný vo funkcii zástupcu náčelníka Správy ŠtB Bratislava. Bola mu taktiež zmenená zdravotná kvalifikácia na stupeň „schopný služby s obmedzením“.⁶³ Pracovná záťaž bola Makovinskému znížená a pravdepodobne sa po septembri 1981 na aktívnej riadiacej činnosti podieľal iba minimálne. Medzi jeho hlavné úlohy po septembri 1981 patrila práca na dokumentoch týkajúcich sa problematiky ochrany štátneho tajomstva, kontrola plnenia úloh z ročného vykonávacieho plánu podriadenými útvarmi a pomoc náčelníkovi jednotlivých odborov s výchovou mladších príslušníkov.⁶⁴

MAKOVINSKÉHO PÔSOBENIE V ČESKOSLOVENSKEJ ROZVIEDKE

V zálohe pre vekovo starších príslušníkov FMV bol Makovinský zaradený do 1. januára 1985, kedy bol z nej vyňatý a prevelený ako starší referent špecialista na 1. oddelenie Oblastného odboru Správy ŠtB Bratislava.⁶⁵ Oblastné odbory boli teritoriálnymi útvarmi československej rozviedky v krajoch. Riadil a metodicky ich usmerňovala centrála rozviedky (Hlavnej správy rozviedky ZNB) I. správa ZNB, na ktorej bol zriadený Odbor pre výkon, riadenie a koordináciu rozviednej činnosti z územia

ČSSR. Medzi úlohy oblastných odborov patrilo najmä získavanie tajných spolupracovníkov z radov cudzincov aj československých občanov a nových kádrových pracovníkov rozviedky. Oblastné odbory sa podieľali na ich príprave a vyslaní do zahraničia, odovzdávali centrále rozviedky získané informácie, navrhovali aktívne a vplyvové opatrenia⁶⁶ a plnili iné zadania rozviedky.⁶⁷

Dostupné dokumenty, ako napríklad ročné vykonávacie plány Oblastných odborov, žiaľ neuvádzajú konkrétne informácie k činnosti Vojtecha Makovinského. Po politickej aj pracovnej stránke bol hodnotený kladne. Návrh na udelenie čestného uznania – Medaily za službu v ZNB z roku 1987 uvádza, že „po pracovnej stránke možno s. Makovinského hodnotiť veľmi dobre. Svojou dlhoročnou praxou v ZNB získal praktické skúsenosti, ktoré v súčasnej dobe odovzdáva mladým príslušníkom. K plneniu služobných úloh pristupuje zodpovedne a iniciatívne“.⁶⁸

Vojtech Makovinský ukončil svoju činnosť v Štátnej bezpečnosti 31. decembra 1987, kedy bol uvoľnený zo služobného pomeru. V tajnej službe komunistického režimu slúžil celkovo 35 rokov. Zo služby odchádzal vo veku 58 rokov.⁶⁹ Krátko na to ako šesťdesiatročný zažil pád komunistického režimu,

61 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Michala Kasana (1924). List náčelníka Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja plk. JUDr. Jána Pobehu ministromi vnútra Jaromírovi Obzinovi z 9. 2. 1977.

62 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Prehliadka zisťovacia – kontrolná zo dňa 8. 7. 1981, s. 91.

63 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Rozhodnutie Krajskej lekárskej komisie Zdravotníckeho ústavu Správy ZNB hl. m. Bratislavy a Zs. kraja zo dňa 8. 7. 1981, s. 92.

64 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Záznam z pohovoru V. Makovinského s komisiou Západoslovenského krajského výboru KSS uskutočnenom 4. 11. 1981, s. 95.

65 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Kádrový rozkaz náčelníka S ŠtB Bratislava podplukovníka Štefana Homolu č. 10/1985, s. 98.

66 Cieľom aktívnych opatrení bolo ovplyvnenie postoja a konania jednotlivých osôb, alebo aj verejnej mienky v zahraničnej krajine v prospech záujmov ČSSR a východného bloku. ŠtB napríklad mohla použiť rôzne formy dezinformačných kampaní v domácich aj zahraničných médiách a v prostredí emigrantských skupín.

67 Viac k činnosti Oblastných odborov pozri MIKLOVIČ, Michal. Oblastný odbor rozviedky Banská Bystrica v roku 1980. *Pamäť národa*, roč. 12, 2016, č. 1, s. 56.

68 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Návrh na vyznamenanie – Medaila za službu v ZNB z 13. 11. 1987, s. 114.

69 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, PS Vojtecha Makovinského (1929). Návrh na vyznamenanie – Medaila za službu v ZNB z 13. 11. 1987, s. 114; Dôvodová správa o archivovaní kádrového materiálu bývalého príslušníka ZNB plk. Vojtecha Makovinského zo dňa 18. 1. 1988, s. 113.

ktorý svojou 35-ročnou činnosťou pomáhal ochraňovať. Podobne ako iní príslušníci ŠtB nikdy neniesol zodpovednosť za represívnu činnosť ŠtB, na ktorej sa podieľal. Vojtech Makovinský zomrel pravdepodobne v roku 2001 a je pochovaný v areáli *bratislavského krematória*.⁷⁰

Je zrejmé, že Makovinský bol veľmi cieľavedomý a výkonný pracovník spravodajského aparátu, čo dokazuje nielen jeho funkcia zástupcu náčelníka S ŠtB, ale aj jeho neskoršie zaradenie na rozvedku. V dokumentoch možno tiež pozorovať aj istú mieru

Makovinského pragmatického prístupu k svojej kariére. Napriek svojmu robotníckemu pôvodu nevyrastal vo výrazne komunistickom prostredí a o stranícku politiku sa začal zaujímať až keď režim naplno uchopil moc. V jeho personálnom spise sa nachádzajú zmienky o tom, že viac ako politické školenia a stranícke diskusie preferoval odbornosť a výsledky. Zdá sa teda, že svoju službu v Štátnej bezpečnosti si pragmaticky zvolil ako výhodné kariérne povolanie, ktoré mu doba umožňovala.

Zároveň môžeme tiež bez akýchkoľvek pochyb povedať, že išlo o komunistickej strane oddaného príslušníka, ktorý bol stotožnený s represívnou činnosťou ŠtB proti niektorým skupinám obyvateľstva. Makovinský bol v služobných hodnoteniach po politickej stránke hodnotený nadriadenými dôstojníkmi vysoko pozitívne. Z dôvodu riadiacich funkcií, ktoré zastával, bol spoluzodpovedný za represívnu činnosť ŠtB voči odporcom režimu, exponentom „Pražskej jari“ roka 1968 a členom iných prenasledovaných spoločenských.

Daniel Halčín • Vojtech Makovinský – deputy head of StB Directorate of Bratislava

The article deals with Vojtech Makovinský, who in the years 1969 to 1984, was the second-highest-ranking member of the StB within the StB Directorate of the Western Slovak Region. Makovinský joined the StB in 1952. Until 1963 he worked in the economic counter-intelligence of the StB in the Banská Bystrica Region. The task of this unit was to protect state secrets, prevent sabotage and other forms of damage to the Czechoslovak economy. The activities of economic counter-intelligence were politically oriented and, in addition to focusing on real criminal activities, they also punished political or class enemies from the employees of state-owned enterprises. Later, Makovinský worked as a head of StB in the Považská Bystrica District and as head of the Vth unit of The Central StB Directorate of the Ministry of the Interior of the Slovak Socialist Republic. He reached the peak of his career in October 1969, by being appointed the deputy head of StB Directorate of Bratislava and at the same time head of its counter-intelligence department. He replaced Ján Sútor, who was released from the National Security Corps' services for a protest letter against the Warsaw Pact invasion. Makovinský participated in the management of the entire counterintelligence and repressive activities of the ŠtB Directorate of the Western Slovak Region during that period. After leaving these positions in January 1985, he worked until the end of 1987 in the Czechoslovak intelligence in the District Unit of ŠtB Directorate of Bratislava.

Mgr. Daniel Halčín (1980)

Absolvent politológie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. V Ústave pamäti národa pracuje od roku 2009. V súčasnosti pôsobí v Oddelení dokumentácie Centra výskumu obdobia neslobody, kde sa zameriava na rekonštrukciu organizačnej a personálnej štruktúry Štátnej bezpečnosti v krajoch a okresoch na území Slovenska. V časopise Pamäť národa publikoval najmä profily vedúcich príslušníkov Štátnej bezpečnosti. Podieľa sa na tvorbe zoznamov príslušníkov Štátnej bezpečnosti, dostupných na internetovej stránke ÚPN.

Kontakt: halcin@upn.gov.sk

70 Osoba Vojtech Makovinský s dátumom narodenia 21.9.1929 je uvedená v databáze osôb pochovaných na slovenských cintorínoch. [online]. [cit. 2021-02-12]. Dostupné na: <https://www.cintoriny.sk/src/index.php?Hladaj2=1 & type=&Priezvisko=makovinsk%FD & Meno=vojtech>

„NORMALIZAČNÁ“ SKÚSENOSŤ ŠTÚDIA V BÝVALOM SOVIETSKOM ZVÄZE

ROZHOVOR S VLADIMÍROM ADAMEM A BOHUMILOM VŽENTEKOM

EVA VŽENTEKOVÁ

Tak ako mnohé veci v minulom režime, aj systém štúdia v zahraničí podliehal súdobej geopolitickej situácii, orientovanej na blok východných socialistických krajín na čele s bývalým Zväzom sovietskych socialistických republík. Nepočtené možnosti štúdia v západných demokraciách boli v rozdelenom svete vyhradené väčšinou deťom straníckych prominentov, s istou výnimkou krátkeho obdobia druhej polovice 60. rokov. Študenti, ktorí mali záujem o špecializované odbory či zahraničnú výuku, navštevovali vysoké školy predovšetkým v Sovietskom zväze, mocensky dominantnej krajine vtedajšieho východného bloku, takže pred pádom komunizmu bol vo vysokoškolskom vzdelávaní zahraničných študentov na treťom mieste pred Francúzskom a Spojenými štátmi. Počas uplynulej vlády komunistického režimu vyštudovali v Sovietskom zväze tisícky našich študentov a k tomu ďalší počet štážistov a vedeckých aspirantov, z ktorých nemalo tu potom aj ostalo.

Na internete sa dá nájsť vládna dohoda z roku 1958, ktorá upravovala výmenu študentov a vedeckých pracovníkov medzi vtedajším Československom a Zväzom sovietskych socialistických republík (ZSSR),¹ čo poskytuje rámcovú predstavu o systematizovaných počiatkoch študijných, výskumných a stážových pobytoch v zahraničí. Aj v sedemdesiatych rokoch sa medzinárodné dohody v tejto oblasti uzatvárali na federálnej úrovni, ale už s pomocou zahraničných odborov oboch národných ministerstiev školstva, ktorých oddelenia pre spoluprácu so

socialistickými štátmi a s kapitalistickými štátmi každý rok vypracovávali kvóty štipendijných miest. Štúdium v socialistickom zahraničí, ako znel oficiálny názov štúdia, pod ktoré patrilo aj štúdium v ZSSR, organizačne zabezpečoval Dom školských stykov so zahraničím v Bratislave, ktorý patril pod slovenské ministerstvo školstva. Študenti zo Slovenska, ktorí mali absolvovať v socialistickom zahraničí celé vysokoškolské štúdium, strávili posledný rok svojho stredoškolského štúdia formou sústredenej prípravy na gymnáziu v Banskej Štiavnici.²

Tento text nie je výskumnou prácou, predkladá tému zahraničného štúdia v časoch komunistického režimu formou „oral memory“. Aj keď oba rozhovory s bývalými študentami v ZSSR, jedného z technického odboru a jedného z humanitného, súvisia z veľkej časti so spomienkami a úvahami viazanými na túto krajinu, na jednej strane predstavujú naše vnímanie dobovej sovietskej skutočnosti, ktorá vyše štyri desaťročia politicky, spoločensky a kultúrne výrazne podmienovala chod nášho štátu a na druhej strane ide o dôležitú skúsenosť našej krajiny so súdobým štátnym centrom

1 *Vyhláška č. 25/1958 Sb., o Dohode medzi vládou Československej republiky a vládou Sväzu sovietskych socialistických republík o vzájomnej výmene študentov a aspirantov na štúdium na vysokých školách a vedeckovýskumných ústavoch* [online]. [cit. 2017-07-20]. Dostupné na: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/29036/1/2/vyhlaska-c-25-1958-sb-o-dohode-medzi-vladou-ceskoslovenskej-republiky-a-vladou-svazu-sovietskych-socialistickych-republik-o-vzajomnej-vymene-studentov-a-aspirantov-na-studium-na-vysokych-skolach-a-vedeckovyskumných-ustavoch/vyhlaska-c-25-1958-sb-o-dohode-medzi-vladou-ceskoslovenskej-republiky-a-vladou-svazu-sovietskych-socialistickych-republik-o-vzajomnej-vymene-studentov-a-aspirantov-na-studium-na-vysokych-skolach-a-vedeckovyskumných-ustavoch>

2 ŠUBENÍKOVÁ, Oľga, ed. *20 rokov SAIA*. Bratislava: SAIA, n. o., 2011. s. 3 [online]. [cit. 2017-07-20]. Dostupné na: https://www.saia.sk/_user/documents/publikacie/20-rokov-saia-web.pdf

komunistickej moci. Z tohto pohľadu ide o súčasť domácej minulosti a národnej pamäte.³

VLADIMÍR ADAME (1958)

Vladimír Adame študoval v rokoch 1978 – 1984 odbor Prevádzka lietadiel a leteckých motorov pre civilné letectvo na kyjevskej Národnej leteckej univerzite, po návrate na Slovensko pôsobil ako doktorand na Strojníckej fakulte Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Od roku 1990 je súkromným podnikateľom v oblasti technických bezpečnostných riešení.

Ako ste sa stretli s ponukou na štúdium v bývalom ZSSR?

Na denné štúdium na zahraničných vysokých školách bolo pred rokom 1989 možné nastúpiť buď po ukončení stredoškolského vzdelania s maturitou alebo po prvom ročníku vysokoškolského štúdia v príbuznom odbore. Pre študentov gymnázií sa prihláška na štúdium v socialistickom zahraničí riešila už v treťom ročníku, lebo štvrtý ročník potom absolvovali spolu formou internátneho štúdia na Gymnázium v Banskej Štiavnici. Obdobné školy v Čechách boli v Jevíčku⁴ a Žďáre nad Sázavou⁵. Každoročne vtedajší Dom školských stykov so zahraničím vypisoval študijné odbory spolu s krajinou, kde sa dali študovať. V mojom prípade bol kľúčový názov študijného odboru: Využitie lietadiel a motorov, a to vo vtedajšom ZSSR. To boli všetky informácie, na základe ktorých som sa rozhodol. Tieto možnosti štúdia v zahraničí boli verejne prístupné, na našom gymnázium boli zverejnené na nástenke spolu s kontaktnou osobou, ktorá to mala organizačne na starosti. U nás to bol tuším zástupca riaditeľa.

Ja som sa od mladosti zaujímal o kozmonautiku a lietadlá a túžil som

Vladimír Adame pri viacúčelovom stíhacom lietadle SU-27 (Zdroj: Archív V. Adameho)

to študovať. V Bratislave nič také nebolo, v Žiline len niečo z civilného letectva a potom v Košiciach a Brne vojenské letectvo. Ale keďže som nosil silnejšie dioptrické okuliare, pre vojsko som bol nepoužiteľný. Malo to aj isté politické pozadie. Môjho otca, ktorý ešte v roku 1968 zastával na Slovenskej vysokej škole technickej pomerne vysokú funkciu predsedu základnej organizácie komunistickej strany, v roku 1970 vyškrtili zo strany (išlo o akýsi medzistupeň pred vyhodením). Pravdepodobne by som sa u nás z nepriaznivých kádrových dôvodov nedostal ani na v tomto smere zhovievavejší technický odbor. Paradoxne, pri štúdiu v zahraničí kádrový profil až taký význam nezohrával. Aj keď príslušný, myslím, že okresný stranický výbor prijímal uznesenie o každom konkrétnom štúdiu v zahraničí, pre mňa to vzhľadom na dobrý prospech bola schodnejšia cesta. Až neskôr som

sa dozvedel ďalší paradox, že otec do komunistickej strany vstúpil po tom, čo mu v roku 1948 komunistický režim zobral fabriku. Urobil tak, aby „zmazal“ svoj bilag triedneho nepriateľa. Takto nás politické väzby viazané dobovými režimami prenasledovali.

Bolo nutné odsúhlasenie štúdia aj rodičmi?

Ak záujemcovia o štúdium nemali ešte 18 rokov, čo bola väčšina, tak to museli podpísať aj ich zákonní zástupcovia, inak prihlášky podpisovali sami.

Ako prebiehali prijímacie skúšky?

Záujemcovia boli pozvaní na prijímacie skúšky do Banskej Štiavnice. Skúšky boli potrebné z dôvodov veľmi rozdielnej úrovne štúdia na slovenských gymnáziách, ale aj kvôli výberu uchádzačov prevyšujúcich počet miest vypísaných pre jednotlivé študijné odbory.

3 Poznámka o obrazovej prílohe rozhovoru: Fotografovanie na verejnosti nebolo v Sovietskom zväze celkom jednoduché. Na jednej strane nebolo v 70. a 80. rokoch bežné aby študent vlastnil fotoaparát, na druhej strane fotografovanie budov či priestranstiev bez zamerania na konkrétne osoby vzbudzovalo v sovietskych podmienkach podozrenie. Aj preto má Vladimír Adame z päťročného štúdia v Kyjeve len niekoľko fotografií a Bohumil Vžentek nemá z päťmesačného pobytu v Moskve dokonca ani jednu.

4 Jevíčko je malé mesto v súčasnej Českej republike v okrese Svitavy v Pardubickom kraji.

5 Žďár nad Sázavou je okresné mesto v súčasnej Českej republike v kraji Vysočina.

Ako bola štruktúrovaná táto ročná banskoštiavnická príprava?

V mojom ročníku 1977/1978 nás bolo do štvrtého ročníka Gymnázia v Banskej Štiavnici pre štúdium v socialistickom zahraničí prijatých okolo 150 študentov. Túto koncentrovanú prípravu organizačne zašitovovalo banskoštiavnické gymnázium, ktoré funguje doteraz. Vtedy však malo okrem klasických štyroch gymnaziálnych ročníkov v štvrtom ročníku navyše osem tried, rozdelených podľa krajiny vyslania – pre Nemeckú demokratickú republiku a Maďarskú ľudovú republiku po jednej triede, pre Poľskú a Bulharskú ľudovú republiku jednu spoločnú triedu. Do Bulharska sa chodili študovať predovšetkým poľnohospodárske odbory, do Poľska zas námorníctvo, ktoré sa však dalo študovať aj v ukrajinskej Odeze. V prípade ZSSR, kam išlo vždy najviac študentov, bolo otvorených päť tried, rozdelených podľa humanitného, technického či prírodovedného zamerania. Mňa prideliť do matematickej triedy – asi zhodnotili, že lietadlá potrebujú viac matematiky. Dostal som sa medzi tzv. kockaté hlavičky, čo išli študovať atómovú fyziku či aplikovanú matematiku, takže napriek tomu, že som bol v matematike dobrý, tu som sa nechytal. Len na okraj, bývalá spolužiačka, ktorá je teraz riaditeľkou banskoštiavnického gymnázia, mi pred časom spomínala, ako súčasné Rusko tlačí na výuku ruštiny u nás a podporu „osvedčených“ rusko-slovenských výukových väzieb, ktoré sa pádom komunizmu pretrhli.

Ako ste museli ovládať jazyk danej krajiny?

Ak niekto jazyk danej krajiny dostatočne neovládal, musel predtým absolvovať ročnú jazykovú prípravu. Aj v „maďarskej“ triede boli napríklad okrem tých, ktorí ovládali maďarčinu lepšie ako slovenčinu, vždy niekoľkí, ktorí maďarsky vôbec nevedeli. Inak na škole pôsobili aj „native“ jazykóv lektori. Konkrétne zo ZSSR dve lektorky, ktoré nás učili ruštinu v rozšírenom rozsahu oproti klasickej jazykovej príprave. Jazyky tu vyučovali aj ďalší

Študenti 4D z ročnej prípravy na štúdium v ZSSR (1978), v dolnom rade druhý sprava V. Adame (Zdroj: Archív V. Adameho)

Vyučovacia hodina v Banskej Štiavnici, vľavo hore V. Adame (Zdroj: Archív V. Adameho)

lektori aj zo socialistických krajín, do ktorých boli vypísané študijné odbory.

Aký ste mali režim vyučovania, trávenia voľného času a víkendov?

Štúdium v Banskej Štiavnici sa ukázalo byť dôležitou skúškou odlúčenosti od domova a následnej samostatnosti, ktorá nás v zahraničí čakala, a zároveň bolo relevantnou predprípravou na režim, v ktorom sme tam potom žili: poobede povinné štúdium, na vychádzku len s priepustkou, na každom

poschodí internátu vychovávateľka. Domov sme mohli ísť raz za tri týždne na jeden víkend. Toto bol však typicky stredoškolský internátny režim.

Robili ste ešte aj prijímacie skúšky na vysokú školu?

Počas štvrtého ročníka gymnázia sme absolvovali aj klasické prijímacie skúšky na príslušných vysokých školách, podľa odborov, ktoré sme si vybrali. Ja som ich absolvoval na Strojníckej fakulte vtedajšej Slovenskej

vysokej škole technickej (ďalej SVŠT) v Bratislave⁶. Po zložení týchto prijímacích skúšok sme mohli pokračovať v štúdiu na príslušnej vysokej škole, ak by sme nakoniec do zahraničia študovať nešli. Obtiažnosť týchto prijímacích skúšok však bola v porovnaní s prijímacími skúškami do prípravky v Banskej Štiavnici určite nižšia.

Ako boli naši študenti na vysokých školách v ZSSR umiestňovaní?

Hlavnými mestami pre zahraničných študentov boli Moskva a Leningrad⁷, s niekoľkými školami výbornej úrovne, ktoré si na štúdium mohli vyberať tých najlepších, ako napríklad dodnes prestížny Moskovský štátny inštitút medzinárodných vzťahov (MGIMO). Ďalšia univerzitná jednotka, ale medzi technickými odbormi, Moskovské vyššie technické učilište N. E. Bauma⁸ však bolo v sovietskych časoch pre cudzincov úplne neprístupné. V ZSSR sa však študovalo aj v ďalších mestách, v Kyjeve, kam som sa dostal aj ja, v Charkove, Lvove, Volgograde, Ode-se, Rige. V období môjho štúdia na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov študovalo v Kyjeve 300 až 400 študentov z Čiech a Slovenska a v Charkove približne sto. Boli sme roztratení po jednotlivých školách a internátoch, takže sme nevytvárali nejakú ucelenú „rodnú“ komunitu.

Mali ste aj nejakú informačnú či ideologickú prípravu o vašom budúcom pôsobisku?

Vedeli sme, aký odbor ideme študovať, ale nie, do ktorého mesta. Sovietska strana si určovala mestá aj vysoké školy. Kam ideme študovať, sme sa dozvedeli dva týždne pred nástupom do školy, na letnom sústreďení v Ivanke pri Dunaji, kde sme okrem všeobecných informácií a kontaktoch na zastupiteľstvá absolvovali aj malú

Národná letecká univerzita v Kyjeve v súčasnosti (Zdroj: www.pk.nau.edu.ua)

ideologickú prípravku, ako sa v zahraničí správať – nevystupovať proti vlastnej krajine, ani proti krajine, v ktorej študuješ. Jedno z doporučení, ktoré sme pred štúdiom dostali, bolo nezapliesť sa veľmi s domácimi dievčatami. Československo bolo pre domácich obyvateľov prestížna krajina a napríklad ruské dievčatá by spravili takmer čokoľvek, aby sa sem vydali.

Kde ste študovali?

Vysokoškolské štúdium v ZSSR na rozdiel od nášho začínalo už 1. septembra. My sme cestovali ešte týždeň predtým, aby sme mali čas na adaptáciu. Vysoká škola, na ktorej som v rokoch 1978 až 1984 študoval, sa volala Kyjevský inštitút inžinierov civilného letectva⁹. Vznikla v päťdesiatych rokoch z rozhodnutia štátnej podpory letectva, ktoré malo v ZSSR už vtedy silné technické zázemie. Poskytovala

štúdium inžinierskej služby pre civilné letectvo. Škola s pôsobnosťou pre celý vtedajší ZSSR bola veľmi veľká, mala okolo 7 až 8 tisíc študentov. Mala medzinárodnú akreditáciu v obore civilné letectvo, takže okrem zahraničných študentov z bývalých európskych „spriatelených“, teraz ex-socialistických štátov tu študovali aj mnohí z rozvojových krajín Afriky a Latinskej Ameriky, najviac Kubánci, nezriedka podporovaní sovietskymi štipendiami. Viaceré z týchto „rozvojových“ krajín v čase studenej vojny posielali časť svojich študentov na Východ a časť na Západ – aby to mali „vyrovnané“, ak by sa geopolitická situácia zmenila. Paradoxne, zo študentov na Západe sa často stali presvedčení komunisti a z tých, ktorí sa ocitli v ZSSR, zas antikomunisti. So študentmi zo Západu sme sa vo vtedajšom rozdelenom svete na škole nestretli.

6 Súčasný názov Slovenská technická univerzita v Bratislave získala SVŠT dňa 1. 4. 1991.

7 Od roku 1991 Petrohrad.

8 Dnes Moskovská štátna technická univerzita N. E. Bauma.

9 Dnes ukrajinská Národná letecká univerzita v Kyjeve.

Náš letecký inštitút bola škola prevádzky lietadiel, nie konštruovanie lietadiel, takéto školy boli pre cudzincov zatvorené, na tie sa dostať nedalo. A niektorí vyučujúci nám aj povedali – ja sa nemôžem dostať niekam von, k vám do Československa, musel by som sa „odkrepit“¹⁰, čo znamenalo vzdať sa prístupu k tajným informáciám, ale tým aj profesie, ktorá to vyžadovala.

Predstavovali sovietske štipendia politicko-ekonomický záujem ZSSR podchytiť si rozvojové krajiny, resp. tzv. tretí svet?

V prípade technických odborov išlo záujemcom o štúdium prevažne o odborné znalosti a výuku. Pochopiteľne, ich prostredníctvom bol vývoz techniky viazaný na prevádzku, údržbu a opravu sovietskych mechanizmov, ktoré sú úplne odlišné od západných. Tieto väzby predaja a znalostnej obsluhy hrajú svoju geopolitickú úlohu dodnes.

Boli ste v ZSSR prvýkrát, keď ste tam prišli študovať?

Bol som tam už ako desaťročný v pionierskom tábore, zhodou okolností tiež pri Kyjeve, ale v detskom veku som ešte inak vnímal. Realita, s ktorou som sa potom ako dospeljší stretol, sa už pred mnou riadne rozprestrela. Napriek predpríprave v Banskej Štiavnici, ten prechod bol dosť tvrdý.

Ako na vás krajina zapôsobila?

Čo bolo pre vás najťažšie a čo ste, naopak, uvítali?

Bol to šok pre nás všetkých, keď sme do ZSSR prišli. Už počas prvej cesty, ako sme vo vlaku s nabalenými kufkami cestovali na východ, som uvidel naše východné hranice medzi Čopom a Čiernou nad Tisou. Ostnaté drôty na našich západných hraniciach boli oproti tomu nič. Rovnako počas cesty sovietskou krajinou som nezriedka videl z oboch strán vojakmi strážené mosty. Ako za vojny...

Typická ulica na okraji Kyjeva na prelome 70. a 80. rokov (Zdroj: Archív V. Adameho)

Počas štúdia sme zažili smrť dvoch generálnych tajomníkov Komunistickej strany ZSSR, Brežneva a Andropova, vojnu v Afganistane, aj krátku čínsko-vietnamskú vojnu z roku 1979, ktorú v ZSSR dosť domáci prežívali. O nástupe Gorbačova som potom vedel len z rozprávania známych. Obdobie, ktoré sme v bývalom ZSSR prežili, predstavovalo vrchol stagnácie. Isté nadšenie pre reformovanie režimu zo šesťdesiatych rokov už nenávratne odišlo.

Kyjev bolo mesto plošne veľké ako Moskva, len obyvateľov malo menej. Takže vzdialenosti tu dali zabrať. Citeľnejší bol vplyv kontinentálneho počasia – krátka jar a jeseň a silná zima a leto. Keď prvý školský rok po krátkej jeseni udrela tvrdá zima, museli sme si na izbu nevyhnutne kúpiť ohrievač a zalepiť okná, ktoré sa potom otvorili až na jar, aby cez ne nefúkalo. Ak sa v zime na izbe pred okno z vnútornej strany položilo mlieko, do rána zamrzlo. Porovnať naše internáty s tými, ktoré sme v ZSSR zažili, sa nedalo, a to ešte v našom internáte, v ktorom boli v roku 1980 ubytovaní sovietski účastníci olympiády, z toho dôvodu aspoň opravili sociálne zariadenia. Čiže sme mali sprchu aj na poschodí, nielen dole v pivnici. Museli sme si

zvyknúť na turecké záchody a novinový papier miesto toaletného, ktorý sa po použití hádzal do určeného potrubia, aby neupchal záchody. Aj smeti sme zahadzovali do špeciálnej rúry, ktorá končila dole v kontajneri, odkiaľ sa šíril zápach všetkého možného.

Napriek náročným podmienkam nás držala odborná stránka štúdia. Tie možnosti boli ťažko porovnateľné s našimi, tu by sme oproti tomu chodili akoby na základnú školu. Odborná stránka štúdia bola zo strany sovietskeho štátu veľmi podporovaná. Pozitívom bola aj tá masovosť a sústredené materiálno-technické podmienky. Škola mala napríklad vlastné letisko s lietadlami, s ktorými sme mohli pracovať. To sa potom ťažko porovnáva. Navyše, v tej dobe sme vyrastali v inom informačnom svete. Tlač a preklady, možnosti odborného rozvoja boli vo vtedajšom Československu značne ohraničené, boli sme odkázaní na texty, ak ich preložili a vydali. Moja manželka študovala v tom istom čase ako ja odbor biochémie v Charkove. Napriek podstatne menšej skupine študentov mali pomerne rýchlo prístupné odborné preklady západných výskumov, o ktorých sme tu nechyrovali. Nosili ich

10 Odvodené od ruského slova „krepkij“, čo prekladáme ako „pevný, silný“.

sem potom vysokoškolským učiteľom ako horúce novinky.

Okrem vyučujúcej ruštiny ste sa učili aj nejaký ďalší cudzí jazyk?

Všetci študujúci cudzinci sme mali ako povinný cudzí jazyk ruštinu, niekoľko hodín týždenne. Dosť nás to otravovalo, ale keď sme to ignorovali, vyučujúca nás nahlásila vedeniu, ktoré si nás následne predvolalo. Iný jazyk sme mohli študovať dobrovoľne, aj to len teoreticky, pretože tieto jazyky sa vyučovali v čase, keď sme mali svoju povinnú ruštinu. Ale v leteckej terminológii je našťastie veľa názvov prebratých z angličtiny alebo francúzštiny. Iný jazyk som sa teda počas štúdia neučil, okrem toho, čo som sa naučil na internáte – napríklad od Kubáncov po španielsky nadávať.

Kto vám vyplácal štipendium?

Štipendia nám vyplácalo československé veľvyslanectvo v ZSSR prostredníctvom kyjevského konzulátu, na rozdiel, napríklad, od Bulharov či Maďarov, ktorí štipendia dostávali cez rektorát alebo dekanát danej školy. Štipendium bolo celkom slušné, na úrovni nástupného platu absolventa, slúžilo nám na zaplatenie symbolickej sumy za ubytovanie na internáte, na stravu a ostatné výdavky. Dalo sa z toho vyžiť, avšak s tým, že sme boli odkázaní len sami na seba. Nemali sme možnosť dostávať nejaké peniaze z domova. Nedalo sa zavolať domov, pošlite mi toto, lebo to potrebujem. Ak sme vôbec chceli domov telefonovať, museli sme to na pošte nahlásiť 24 hodín dopredu a potom v daný čas aj polhodinu čakať na spojenie, či sa podarilo. A do telefónu sa hovorilo: „Mám sa dobre!“ Ako inak. Okrem tohto základného štipendia sme mali aj prospechové štipendium, diferencované podľa študijných výsledkov, ktoré nám vyplácali raz za celý rok.

Cez letné obdobie sa bolo možné zapojiť do študentských brigád, organizovaných sovietskymi alebo našimi mládežníckymi zväzmi. Počas našej povinnej brigády v ZSSR som bol ako zamestnanec Priemyselných stavieb Brno v meste Kamyšin neďaleko Volgogradu a pracoval som na stavbe opravárenského závodu na kompresorovej stanici plynovodu Orenburg. Diéty sme si mohli vymeniť za vtedajšie tuzexové bony, čo bolo veľké terno. Sovietske brigády organizovali vysoké školy na dobu dvoch mesiacov, aj do veľmi exotických častí ZSSR ako Čukotka, Sibír, za polárny kruh, chodilo sa stavať BAM¹¹. Brigády boli dobrovoľné a spravidla sa ich zúčastňovalo malé percento sovietskych študentov. Dôvody, prečo tam študenti chodili, boli najmä finančné. Za dva mesiace sa dal zarobiť aj celoročný príjem zo štipendií, ale tiež išlo o možnosť navštíviť miesta, kam sa inak nedalo dostať.

Fungovala medzi študentmi z rôznych krajín tajná výmena peňazí či priekupníctvo?

Z Československa sa oficiálne mohlo vyvieť 300 vtedajších korún, čo sa dalo vymeniť za 30 rubľov. Pašovať peniaze alebo ich tajne vymieňať už bolo za hranicou kriminálneho bezpečia. Ak sa na nejakú priekupnícku aktivitu prišlo, nasledovalo okamžité vylúčenie zo štúdia. Samozrejme, sovietski spolužiaci od nás chceli za preplatenie rubľami čo-to doviezť. To som musel selektovať, lebo inak by som chodil do Kyjeva s nenaplňiteľnými kuframi. Dobrému kamarátovi som však napríklad rifle, ktoré chcel, doniesol.

Aký ste mali režim vášho štúdia?

Práve, keď sme nastúpili do prvého ročníka, v ten rok bolo jediný raz vyučovanie na dve „smeny“. Poobedňajšia končila o ôsmej večer, pritom,

napríklad, doobeda bolo obťažnejšie zohnať jedlo v obchode a po ôsmej večer rovnako. Trvalo, kým sme si na takúto veci zvykli a zorientovali sa v tom, kde, čo a kedy sa dá zohnať. Preto ten prvý rok bol veľmi náročný, doslova na prežitie.

Nemali ste nejakú školskú jedáleň, kde vám podávali jedlo?

Nie, to nefungovalo ako u nás, že si študent mohol kúpiť lístky na jedlo v univerzitnej jedálni. Aj v našom inštitúte bola „stolovaja“¹², ale nebolo to jednoduché, kým sme zistili, ako to funguje. Aj keď som sa potom snažil aspoň raz za deň sa tam najesť, teda, ako sme to presnejšie nazývali, prijať potravu. Menu bolo nemenné: nie veľmi vábne párky, volské oko, sladké pečivo a riedka krupicová kaša, ktorú sme si ochucovali prineseným kakaom, aby sa dala jesť. Kúpiť si niečo v školských bufetoch počas prestávok vo vyučovaní sa nedalo stihnúť. Prekvapovalo nás však, že napriek veľkému nedostatku tovaru a sortimentu v obchodoch, hoci, napríklad, nejaký alkohol sa vždy dal kúpiť, keď sme prišli na návštevu k domácim, vždy sme tam videli hojnosť. Fungovalo to tak, že na sovietskych úradoch, inštitútoch, prevádzkach zamestnanci napísali zoznamy, čo potrebujú – išlo všetko o podpultový tovar, čo im potom raz do týždňa za platbu doviezli. Takto tam vtedy prebiehal vnútorný obchod a zásobovanie domácností. My, cudzinci, sme teda boli často odkázaní na to, čo doniesli z domu domáci spolužiaci – či už kaviár, ktorý študenti z Baku nosili v zaváraninách a jedli sme ho doslova polievkovou lyžicou. Keď už nebolo čo jesť, na špeciálnych panviciach sa opekali zemiaky, ktoré boli vždy. Sovietsky recept „pažárim kartóšku“¹³ nás zachraňoval. Moja manželka to mala ešte horšie, lebo Charkov, kde študovala, bol

11 Bajkalsko-amurská železničná magistrála.

12 Po slovensky „jedáleň“.

13 Po slovensky „opečiem zemiaky“.

Dobové sovietske heslá na budove v Kyjeve (Zdroj: Archív V. Adameho)

podstatne horšie zásobený ako Kyjev. Tak som jej nosil, napríklad, veľké balenia masla. Aj s mliekom to bolo kritické, najmä pre malé deti, ktoré tam mali niektoré jej spolužiačky.

Aká bola ďalšia „infraštruktúra“ vášho štúdia, napríklad aj zdravotná starostlivosť?

Zo štipendia sme si platili všetko, v prvom rade stravu. Oblečenie sme si na ten polrok zobrali vždy z domu. Ako prváci sme museli ísť povinne na vstupnú zdravotnú kontrolu na našu školskú polikliniku. Ja som mal vtedy štvorky dioptrie, čo pre letectvo, akokoľvek prevádzkové, nebolo veľmi prírodné. Hneď to tam rozhorčení lekári išli kontrolovať a rozkvpkali mi oči tak, že som dva dni takmer nevidel. Následne vydali pre mňa nepriaznivý zdravotný posudok, ktorý potom hasil náš konzul a ja som sa už v tej poliklinike nemohol objaviť. Nejaké lieky som mal zo sebou a našťastie, okrem nejakých žalúdočných problémov, som počas štúdia nemal vážnejšie zdravotné problémy. Povestný alkohol som sa snažil držať si od tela, alebo zvládať ho s mierou. Spomínam si na pripínanie absolventského študentského odznaku po skončení školy, spolu s dvojdecovým pohárom vodky, ktorý bolo treba vypiť na ex, po skončení školy. Prežil

som aj to. Boli však študenti, ktorí alkoholu vyslovene prepadli. Napríklad manželka mala spolužiaka z Afriky, ktorý sa tam v Charkove počas štúdií doslova upil k smrti.

Ako ste sa mohli pohybovať po krajine?

Voľnosť pohybu mala svoj oficiálny a neoficiálny režim. Preukazovali sme sa československým pasom s pečiatkou povolenia pobytu zo sovietskej strany (bola to pečiatka „AB služebnaja“) a tiež sovietskym študentským preukazom s menom napísaným v ruštine. Oficiálne sme sa mohli pohybovať v okolí do 30 km od Kyjeva. Ale v zásade som nemal nejaký problém dostať sa do rôznych častí ZSSR, samozrejme, okrem miest, ktoré boli pre cudzincov uzatvorené, kam bol povolený vstup len na špeciálne potvrdenie. V súdobom ZSSR boli tri základné sviatky – novoročné, prvomájové a tie spojené s októbrovou boľševickou revolúciou. Vtedy sa veľmi cestovalo a bolo problém zohnať nejaký lístok na vlak. Keď som chcel v tom čase navštíviť svoju budúcu manželku v Charkove, musel som sa vynájsť a kúpiť lístok, napríklad, na predmestskej stanici, o ktorej som už vedel, že presne päť dní dopredu tam potrebnú miestenku na vlak

dostanem. Proste som sa v tom podivuhodnom režime postupne naučil chodiť, tak ako Sovieti. A to sa netýkalo len cestovania, mnohé veci som už potom nevybavoval náročnou oficiálnou cestou, keď sa to dalo aj inak.

Aký bol režim návštev domova?

Dom školských stykov pre zahraničie nám hradil jedenkrát do roka cestu domov a späť. Lietadlom alebo vlakom. Mohli sme ísť domov ešte aj cez zimné prázdniny, s podmienkou absolvovania všetkých skúšok zimného semestra. Túto cestu sme si však už museli platiť, čo nebolo nijako lacné. Cestovanie vlakom bolo dlhé, od polnoci do tretieho dňa nadržanom, ale uprednostňovali sme ho. Jednak priamy let do Kyjeva z Bratislavy fungoval iba v lete, a jednak sme mohli previezť viac batožiny. Navyše, pre let sme okrem pasu potrebovali aj povolenie na cestu, ktoré vydával na inštitúte dekanát pre cudzincov, ktorý mal na starosti všetku agendu zahraničných študentov. Až s týmto povolením sme si mohli kúpiť letenku, ktorá však už mohla byť vypredaná. Na cestu vlakom stačil študentský preukaz, takže to bolo pre nás jednoduchšie.

V tomto, takpovediac až nepriateľskom prostredí bolo pre mňa dôležité nájsť si spriaznenú dušu, ktorá by mi ten nápor pomohla psychicky zvládnuť. Bolo pre mňa dôležité, že som sa pred začiatkom druhého semestra zblížil s mojou budúcou manželkou, ktorá študovala v Charkove. Väčšinu voľného času som potom strávil v Charkove, kde sa našli cesty, aby som tam mohol prespať na internáte. Aj tak manželke robila problémy miestna pobočka Socialistického mládežníckeho zväzu (ďalej SZM), ktorá bola o dosť tvrdšia ako tá naša v Kyjeve, keďže niektorí sa v tej práci nemiestne vyžívali. Tak sme sa so ženou počas štúdia zobrali, ale oficiálne cestovať do Charkova za manželkou bolo rovnako náročné. Potreboval som odobrenie, že mám zabezpečené ubytovanie na určený termín a môj inštitút s cestou súhlasí. Celú žiadosť posudzoval spomínaný dekanát pre

cudzincov a až po jeho kladnom potvrdení som si mohol ísť zabezpečiť lístok. Raz som sa vrátil z Charkova do Kyjeva o deň neskôr a mal som obrovské problémy na letisku, že som sa neoprávnene o deň dlhšie zdržal v Charkove. Ťažko predstaviteľné. Domáci to však brali normálne, vyrastali v tom odmalička. Niektorí študenti sa sobášili aj zo zisťných dôvodov, aby napríklad získali ubytovanie. Podobne ako u nás, nie všetci domáci študenti dostali internáty. Za naším internátom na okraji mesta boli staré domčeky, bez pevnej cesty, počas dažďa zablatené, kde si za nie veľké peniaze prenajímali izby. Bývali tam aj „ilegálni“ vidiečania. Keďže sovietsky štát prísne chránil odliv obyvateľov z dedín do miest, pre vidiečanov sa stalo najväčším úspechom získanie „prapisky“, teda povolenia na pobyt v meste, čo nebolo nijak jednoduché. Bez „prapisky“ sa však v danom meste nedalo zamestnať. To u nás v tej dobe tak drasticky nefungovalo.

Boli ste pozývaní na tajnú spoluprácu so sovietskou tajnou službou (KGB)?

Ja som sa s ponukou na tajnú spoluprácu počas svojho štúdia nestretol. Ale možno to súviselo aj s mojim technicky špecializovaným odborom. Predpokladám, že študenti zahraničného obchodu boli v tomto ohľade oveľa viac vyžadovaní. Každopádne, ak chcel niekto s tzv. pošramoteným kádrovým profilom vstúpiť do komunistickej strany, počas štúdia v ZSSR mal lepšiu možnosť ako doma, v Československu, kde o ňom mali podrobnejšie informácie.

Ako sa dobový sovietsky režim s rozvinutou tajnou políciou v univerzitnom prostredí prejavoval?

Ako je známe, krajiny bývalého ZSSR prešli obrovskou likvidáciou inteligencie. Ľudia, s ktorými sme

Stretnutie s československými študentami z Charkova v Kyjeve (1979) (Zdroj: Archív V. Adameho)

vtedy prichádzali do kontaktu, o tom neradi hovorili, ale bolo to citeľné v ich skúsenosti a strachu. Veď každá rodina mala alebo poznala niekoho, kto bol prenasledovaný, väznený či usmrtený. Ak sme aj my, zahraniční študenti, boli vtedy sledovaní, v našom mladom veku sme si to do tých historicko-spoločenských dôsledkov neuvedomovali. Každopádne, pri ubytovaní platilo, že miešali domácich študentov so zahraničnými pomerom jeden zahraničný na dvoch domácich. Vysvetľovali to potrebou intenzívneho styku s jazykom. Ale skôr išlo o iný dôvod. Pri honosných priestoroch rektorátu sa nachádzali ešte väčšie a honosnejšie priestory pre „prvý odtel“ a „ftoroj odtel“¹⁴. Nevedeli sme dlho, čo to je. Išlo o rozviedku a kontrarozviedku sovietskej KGB. Myslím, že polovica krajiny bola do toho zaangażovaná, ale nejaký bezprostredný policajný tlak sme nepocítovali. Viac zo strany našej straneckej mládežníckej organizácie SZM, ktorá tam bola s povinným členstvom pre nás založená, alebo zo strany nášho kyjevského

konzulátu, odkiaľ sme cítili väčšiu kontrolu – minimálne raz do mesiaca, keď sme si tam prišli po štipendium. Pokiaľ sme však my z technických odborov mali dobré študijné výsledky a nespôsobovali výraznejšie problémy, mali sme od nich celkom pokoj. Študenti vedeckého komunizmu alebo medzinárodného obchodu to mali z tohto hľadiska o dosť náročnejšie. Tieto odbory spočiatku vyžadovali hlbšie presvedčenie o komunistickom svetonázore a jeho politicko-ekonomickej aplikácii. Na začiatku normalizačného obdobia sa to viac strážilo, dobový režim dbal, aby „investoval“ do zahraničného štúdia ľudí, ktorí ho potom podržia. Postupne však toto úsilie ochabovalo a my, študenti na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov, sme boli už dosť vytrizení.

Študovali ste v Kyjeve niekoľko rokov pred rozpadom ZSSR a následnými rusko-ukrajinskými kolíziami. Pocítovali ste to vtedy? Tie nevráživosti sa týkali aj iných

sovietskych národností – Arménov, Gruzíncov či iných národno-náboženských identít. Vtedy sme sa v tom len orientovali, kto sa s kým nemusí. Napríklad, na internáte sme mali skupinku Etiópcanov, ktorí veľmi spolu držali, okrem jedného, ktorý s tričkom s obrazom kosáka alebo Che Guevaru¹⁵, chodil bokom od nich. Ale problém nespočíval v jeho demonštrovanom presvedčení o marxizme či komunizme, ale v tom, že bol Eritrejčan a Etiópcanov nemohol ani cítiť.

Náš inštitút, na rozdiel od napríklad Kyjevskej univerzity, mal celozvážovú pôsobnosť s ruským vyučovacím jazykom, takže už len s ukrajinčinou sme sa stretávali pomenej. A manželka v Charkove, blízko ruských hraníc, sa pohybovala v prakticky výlučne ruskom jazykovom prostredí. Dnes, napríklad, nie je problém sa na Ukrajine dohovoriť po rusky, ale treba dať jasne najavo, že ste cudzinec. Ale výročný pamätník zjednotenia Ruska s Ukrajinou, ktorý osadzovali v čase môjho štúdia, v Kyjeve stále stojí, teda stál, keď som tam bol naposledy pred pár rokmi. Pre mnohých národne horlivých Ukrajincov teraz predstavuje pomník ruskej poroby krajiny. Z významovo-historického hľadiska si myslím, že takto mohla byť napríklad u nás v Bratislave zachovaná socha Klementa Gottwalda, na terajšom Námestí slobody, kde by mohla reprezentovať likvidáciu slobody.

Pri rozhovoroch s domácimi študentmi ste sa niekedy dotkli protirežimových tém alebo protisovietskych postojov?

Ak sme my v tej dobe mali obmedzený prístup k informáciám, tak ľudia v ZSSR ich mali ešte väčší. Čiže aj keď prístup k odborným, technickým, prírodovedným poznatkom či novým výskumom tu bol podstatne rozšírenejší, vplyv propagandy bol ešte masívnejší. Možno hovoriť o „vymývaní mozgov“

Na študentskej súťaži v Kyjeve (1979), druhý sprava V. Adame
(Zdroj: Archív V. Adameho)

od najútlejšieho veku a prakticky bez možnosti porovnávania. Také niečo u nás predsa len nevládlo. Pri odborných témach to nebolo až tak určujúce, ale pri ostatných určite. Politickým témam sme sa vyhýbali. Občas sme si dokonca aj vypočuli, že čo ste to tam v šesťdesiatom ôsmom chceli... však sme vám ukázali! V podstate sme boli pre nich ďalšou sovietskou republikou. Nejakú pobaltskú krajinu či Československo veľmi nerozlišovali. My sme, napríklad, dobre vychádzali s kubánskymi študentami, z ktorých s jedným, žijúcim už na Floride, som doteraz v kontakte.

Bola možnosť pokračovať vo vedecko-výskumnej práci na území ZSSR?

Lanárili ma, aj moju manželku, mali sme dobré študijné výsledky, to by nebol problém. Ale tých päť rokov stačilo.

Bolo vaše štúdium v ZSSR potom v Československu platné?

Tým, že sme boli vyslaní z ministerstva školstva, príslušná fakulta nám

štúdium potvrdzovala. Okrem diplomu z kyjevskeho inštitútu mám ešte aj nostrifikačnú doložku, ktorú mi vydala naša technická univerzita a ktorá mi titul v danom odbore potvrdzovala.

Aké ste mali doma ponuky zamestnania alebo možnosti uplatnenia?

Štúdium v ZSSR sme po skončení vnímali v istom zmysle ako handicap. Vrátili sme sa domov do prostredia, v ktorom sme nemali potrebné väzby či vzťahy – akoby sme sem pristáli z Mesiaca. Iné boli osudy tých študentov, ktorých štúdium v ZSSR prežala naša novembrová revolúcia a rozpad komunizmu, ale ktorí tam doštudovali a potom v nových ekonomicko-spoločenských podmienkach a znalí teritória rovno prešli na súkromné obchodovanie s Ukrajinou či Ruskom.

A ako ste vy po ukončení štúdia pokračovali?

Nás mužov čakala ešte povinná vojenská služba, namiesto dvojročnej len jednoročná, aj keď sme v ZSSR vojenskú prípravu popri škole ako

15 Ernesto Guevara (1928 – 1967) prezývaný aj „el Che“ bol kontroverzný marxistický revolucionár a vodca kubánskych partizánskych jednotiek, pôsobiaci neskôr aj v dnešnom Kongu a Bolívií.

Vysokoškolský diplom V. Adameho v ruštine aj ukrajinčine (Zdroj: Archív V. Adameho)

naši vysokoškoláci nemali. Nejakým ten rok odpustili. V Michalovciach sme my študenti zo zahraničia spolu s hokejistami najprv ako jedna rota absolvovali spoločný trojmesačný kurz, akoby vojenskú katedru, a potom sme sa rozliezli po jednotlivých vojenských útvaroch dokončiť povinnú službu. K lietadlám som sa tu nedostal. Stal som sa vedeckým aspirantom na bratislavskej Strojníckej fakulte SVŠT. V Považskej Bystrici sa vtedy, v polovici osemdesiatych rokov, rozbiehala výroba leteckých motorov do nových albatrosov, stávala sa tam veľká fabrika. Tie motory boli fakt výborné, navrhli ich Ukrajinci z Lotarevovej konštrukčnej kancelárie. Vtedy patrili výkonovo k svetovej

špičke a v rámci Rady vzájomnej hospodárskej pomoci sa mali vyrábať na Slovensku. Na našej katedre sme mali pripravovať aj niektorých študentov pre túto výrobu a s ňou súvisela aj téma mojej ašpirantskej práce. Všetko toto však po revolúcii padlo, fabrika aj s jej vedecko-špecializovaným „východným“ zázemím. Je to veľká škoda, lebo ten motor by bol aj dnes veľmi žiadaný.

Ako vás štúdium a pobyt v ZSSR ovplyvnili?

Hlavne po ukrajinskom Majdane¹⁶ som si uvedomil, že ako sme sa my po roku 1948 ocitli na nesprávnej strane železnej opony a koľko rokov trvalo, kým sme sa z nej oslobodili, podobne

sú dnes na tom Ukrajinci, ktorí sa od roku 1990 snažia vymaniť z ruského vplyvu a nasmerovať krajinu do Európy. Anexia Krymu a okupácia východných hraníc na Ukrajine má opačný účinok, len zvyšuje ukrajinský nacionalizmus a vzdaluje krajinu od Ruska.

Zo štúdia v sovietskom Kyjeve mi nakoniec ostalo viac pozitívnych vecí ako tých negatívnych. Tá ťažká skúška vedela človeka do ďalšieho života značne posilniť. Veľa som sa naučil, vrátane spomínanej samostatnosti, našiel som si manželku, ale keby som sa mal znovu rozhodnúť, neviem, či by som s tými poznatkami a skúsenosťami do toho opäť išiel. Tá otázka doslovného prežitia nebola jednoduchá. Ale táto skúsenosť

16 Tzv. Euromajdan je označenie protivládnych protestov na Ukrajine, ktoré prebiehali medzi novembrom 2013 a februárom 2014 ako dôsledok rozhodnutia najvyšších predstaviteľov Ukrajiny prerušiť tzv. európsku integráciu.

Vľavo sovietsky odznak pre každého vysokoškolského absolventa, vpravo špeciálny letecký (Zdroj: Archív V. Adameho)

nie je len moja, stále ju spolu prežívame a naše spomienky udržujeme počas stretávok s bývalými spolužiakmi z Banskej Štiavnice. Počas stretávky po dvadsiatich piatich rokoch, zo sto-päťdesiatich, čo sme potom študovali v ZSSR, sa nás v roku 2003 stretlo vyše sto a bolo to veľmi silné stretnutie.

BOHUMIL VŽENTEK (1958)

V roku 1984 ukončil štúdium taliančiny a ruštiny na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, v školskom roku 1981/1982 absolvoval stáž na moskovskom Inštitúte cudzích jazykov Mauricea Thoreza.¹⁷ Učiteľ taliančiny na gymnáziu, prekladateľ z taliančiny, spisovateľ.

Čo ste študovali na materskej vysokej škole a v akom odbore ste stážovali v ZSSR?

V rokoch 1980 až 1984 som študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave ruský a taliansky jazyk v odbore prekladateľstvo/tlmočníctvo. Z toho zimný semester školského roku 1981/1982 som absolvoval stáž na Inštitúte cudzích jazykov Mauricea Thoreza v Moskve, kde naším ťažiskovým predmetom bola ruština. Cieľom stáže bolo zdokonalenie sa v jazyku, zoznámenie sa s vysokoškolským prostredím v ZSSR, spoznanie reálií a ponor do prirodzeného prostredia študovaného jazyka. Inštitút cudzích jazykov bol založený

v roku 1930 a od roku 1964, kedy zomrel vodca francúzskej komunistickej strany, Maurice Thorez, niesol jeho meno. Od roku 1990 sa škola volá Moskovská štátna lingvistická univerzita.

Boli tieto stáže pre študentov odboru ruština povinné? Odmietol ich niekto? Bola kvôli nim nutná nejaká kádrová previerka?

Stáž v ZSSR bola pre nás povinná a na jej odmietnutie boli potrebné pádne zdravotné či rodinné dôvody. Pre budúcich prekladateľov a tlmočníkov išlo o užitočnú skúsenosť. O povinnej stáži počas štúdia nám povedali už počas prijímacích

17 Dnes Moskovská štátna jazyková univerzita.

skúšok. Kádrové a iné preverovanie prebehlo pred prijatím na univerzitu, čo bolo postačujúce na celý čas štúdia – ak, samozrejme, nedošlo k závažným zmenám. Počas štyroch rokov štúdia druhého jazyka, taliančiny, nebol nikto z nás študentov na stáži alebo aspoň krátkodobom študijnom pobyte. Pritom talianska strana v rámci zmluvných dohôd každý rok posielala niekoľko pozvániok na takéto pobyty. Využívali ich však zavedení, resp. privilegovaní spisovatelia, výtvarníci, intelektuáli či novinári. Z tohto pohľadu bola stáž v ZSSR paradoxne demokratická.

Poberali ste počas stáže štipendium? Čo ste si museli hradiť zo svojich prostriedkov?

V študijnom pobyte bola zahrnutá jedna cesta tam a späť, jednodňový výlet autobusom do okolia Moskvy, ubytovanie na internáte a mesačné štipendium okolo 80 rubľov. Kto chcel ísť domov ešte aj počas päťmesačného semestra, platil si cestu zo svojho, ale oficiálne sa odísť nesmelo. Zo štipendia sme si mali hradiť stravu a „kultúrne vyžitie“. Pri skromnosti sa s tým dalo vystačiť, ale ja som si priniesol z domu „dvoj“ riflí, o ktorých sa vedelo, že sa v ZSSR dajú dobre speňažiť a ktoré „prešli“ hraničnou kontrolou. Tá inak tam aj späť bola len náhodná, len jednej spolužiačke dali otvoriť kufor.

Pamätáte si, aký bol kľúč rozmiestňovania prijatých študentov

do jednotlivých miest a univerzít v ZSSR?

Študenti ruštiny na bratislavskej Filozofickej fakulte Univerzity Komenského chodili do Moskvy a viem, že ruštinári z prešovskej Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika chodili do Volgogradu. My študenti prekladateľstva a tlmočníctva sme v Moskve navštevovali Inštitút cudzích jazykov Mauricea Thoreza, budúci učiteľia ruského jazyka chodili na inú školu.

Boli tieto študijné pobyty recipročné?

Pochybujem, pretože slovenčinu v ZSSR študoval asi málokto.

Už ste predtým boli v ZSSR?

Pamätáte si na svoje prvé dojmy a zoznamovanie s krajinou a mestom?

V polovici sedemdesiatych rokov som s rodičmi absolvoval veľkú cestu autom z Košíc na Kaukaz a späť. Bolo to objavné a nezabudnuteľné stretnutie zahraničného turistu so sovietskou realitou. Počas stáže išlo o skúsenosť študenta, ktorý má päť mesiacov žiť v obrovskom meste ponorený do sovietskej reality.

Aké prednášky, predmety či odbory ste absolvovali? Mohli ste si vybrať aj vlastné predmety, prednášky, ktoré ste nepovinne navštevovali?

Aj keď bola naším ťažiskovým predmetom ruština, hosťujúca univerzita nám počas stáže poskytla aj pravidelné vyučovanie taliančiny, kde som chodil z vlastného záujmu. I keď som počas pobytu na Thorezovom inštitúte oproti bratislavskému štúdiu urobil v taliančine veľký skok, to, že sa tak stalo v ZSSR, dostatočne svedčí o vtedajšej dobe. Na moskovskej škole sme povinne navštevovali aj prednášky a semináre z marxistickej ekonómie, z ktorej sme na konci semestra robili skúšku.

Ako prebiehal režim výuky? Na čo bol kladený najväčší dôraz? Ako hodnotíte úroveň tejto výuky a ako by ste ju porovnali s výukou na

Bohumil Vžentek v súčasnosti (Zdroj: Archív B. Vženteka)

Moskovská štátna jazyková univerzita v súčasnosti (Zdroj: www.topobrazovanie.ru)

domácej univerzite? Aký bol pre vás najväčší prínos tejto stáže a čo bolo najnáročnejšie?

Keďže išlo o štúdium jazykov so špeciickým zameraním na prekladateľstvo a tlmočníctvo, škola bola založená na jazykovom drile, a to úplne správne. Nepamätám si nejaké mimoriadne teoretické disciplíny ako v Bratislave, kde popri jazykovede, teoretickej morfológii, fonetike, dejinách jazyka a literatúry na konkrétny jazyk ostalo minimum času. Na moskovskom inštitúte fungoval stredoškolský systém s dochádzkou a každodennými domácimi úlohami, takže žiaci, a s nimi aj učitelia, sa nezastavili ani na sekundu. Prednášky skoro neboli, okrem povinných „politických“. Študenti v malých skupinách navštevovali hlavne praktické cvičenia z jazyka. Po zvonení bežali cez prestávku do jazykového laboratória objednať si na konkrétny

čas obmedzený počet magnetofónových pásov s cvičeniami na výslovnosť alebo tlmočenie. Laboratórium, ktoré fungovalo od rána do večera, bola veľká sála s dlhými stolmi prehradenými na akési tlmočnicke kabínky, kde so slúchadlami na ušiach sedeli študenti. Pri vchode bol rad okienok s početným personálom, ktorý neprestajne odoberal a vydával pásky študentom. Je prekvapivé, že aj keď mnohí učitelia na našej katedre ruského jazyka dobre poznali spôsob vyučovania na moskovskom jazykovom inštitúte, náš model sa takmer výhradnými teoretickými disciplínami sovietskemu takmer v ničom nepodobal. V Bratislave stačili na skúšky a zápočty účasť, základné teoretické vedomosti a trochu aj praktické, napríklad, vedieť „slovíčka a výrazy“ z niektorej oblasti života. Aj keď ruské učebnice, ktoré sa používali na štúdium taliančiny,

boli trochu zastarané, aj vyučovanie miestami len imitovalo ponor do talianskej jazykovo-kultúrnej reality, celková úroveň štúdia na rozdiel od nášho bola vysoká. Na univerzite pôsobili aj dve talianske lektorky, takže študenti mali každodenný styk s „native speakerom“¹⁸. Ďalší veľký rozdiel oproti domácejmu štúdiu bol v tom, že kým tlmočníctvo v Bratislave študovali v úplnej prevahe dievčatá, v mojom talianskom krúžku v Moskve boli len samí muži. Boli veľmi ambiciózni a s vyučujúcimi mali dobrý vzťah.

Ako si spomínate na vyučujúcich?

Všetci boli profesionálne zdatní, dochvilní, v správnej miere nároční, bez „profesorských“ manierov. Aj obe talianske lektorky boli veľmi dobre pripravené, skúsené, ochotné, nadšené učiteľky. Myslel som si, či nie sú talianske komunistky a čo si asi myslia

18 Z angličtiny „rodený rečník“.

o živote v centre svetového komunizmu – obklopené víťaznými heslami, uprostred dominantnej byrokracie a prázdnych obchodov, v boji o základné životné potreby s mrzutými ľuďmi a ich neraz grobianskymi spôsobmi.

Bol tento semester v zahraničí platnou súčasťou domáceho štúdia?

Áno, dostali sme niekoľko zápočtov a mali jedinú skúšku z marxisticko-leninskej ekonómie za účasť na seminároch, čo platilo aj doma.

Ako vyzerali internátne priestory a ďalšia „infraštruktúra“ štúdia ako strava či zdravotná starostlivosť?

Keď koncom septembra naša študentská skupina dorazila vlakom z Bratislavy do Moskvy, bolo pomerne chladno a pod mrakom. Zaviedli nás do vysokej budovy v stalinskom štýle postavenej v tichom prostredí mimo historického centra a ja som dostal prekvapivo priestrannú, čistú, svetlú izbu, v ktorej som bol sám. Moje prvé zoznámenie s Moskvou začalo v blízkych potravinách, úplne prázdnych, bola tam len predavačka a za ňou na policiach rybie konzervy a nekonečný rad fliaš obsahujúcich „tomatny sok“¹⁹. Ďalší šok sme zažili na druhý deň, keď nás presunuli do internátu v úplnom centre mesta – Petrovrigskij pereulok²⁰, kde boli zhromaždení zahraniční študenti. Predtým nás narýchlo len na jednu noc umiestnili do iných ubytovacích priestorov. V tomto „medzinárodnom“ internáte som stretol Poliakov, s ktorými som sa spriatelil, študentov z Latinskej Ameriky, Mongolov, Arabov, početnú skupinu nemeckých študentov, ktorí tam ako my Slováci prišli na semestrálny študijný pobyt. Internát bol na rozdiel od našich zmiešaný, hoci muži a ženy bývali na oddelených poschodiach. Šokom pre nás bol hygienický stav

internátu. Po príchode som si ľahol na posteľ a tašku postavil vedľa na zem. O pol hodiny som v nej mal zhromaždisko „tarakanov“²¹, ktorých pritiahla čabajská klobása z domu. Toto bolo prvé poučenie – nedržať voľne žiadne potraviny, jedine ak v chladničke, ktorú si niektorí dlhodobí študenti sami zakúpili, najčastejšie od predchádzajúceho študenta, lebo chladničku si človek v Moskve nekúpil len tak, bol na ňu poradovník a inzeráty na nástenkách všade po meste boli plné ponúk na rôzne kúpy a výmeny takýchto spotrebičov. V internáte na každom poschodí bola malá kuchynka a v jednej miestnosti rad umývadiel a záchody. Kvôli sprche bolo treba ísť do suterénu, kde ich bolo len niekoľko, takže mnohí, ak nechceli stáť v rade, robili svoju očistu v noci. Odtoky sa veľmi často zapchávali, k čomu prispievala zastaraná a neudržiavaná kanalizácia, nedostatočné upratovanie a údržba, ale aj študentská nedbalosť a nekultúrnosť, ktorá nechávala po sebe rôzne predmety a neveriteľnú špinu. Keď sa odtoky zapchali, voda zaliala celý suterén, často ju tam nechali stáť tak dlho, že začala zapáchať, pretože sprchovanie medzitým pokračovalo. Vynalievajú študenti si zohnali dlhé dosky, po ktorých sa dalo preskakať do sprchovej kóje a späť na chodbu. Mojm vrcholným zážitkom bola veľká pásmnica nalepená na stene sprchovacieho kúta.

Na internáte sa veľa pilo. Cez týždeň bol relatívny pokoj, študenti chodili do školy a potom sa učili. „Povinná“ bola sobotňajšia oslava konca týždňa (v ZSSR sa vtedy chodilo do školy aj v sobotu), ktorú museli všetci tolerovať. Už okolo poludnia prepukli prípravy: sprchovanie, upratovanie v izbe, vyťahovanie zásob jedla a pitia, príprava stolovania. Chodby rozvoniavali parfumami a vôňou

nachystaných jedál, panovalo napätie nadchádzajúcej udalosti, hudba znela takmer z každých otvorených dverí. Potom to prepuklo. Najprv sa dvere izieb zatvorili a za nimi nastali hody jedenia, pitia a sexu, potom sa dvere opäť otvorili a nastali návštevy medzi známymi, stále sa pilo, spievalo, neskôr hulákalo, občas došlo k bitke. Nad ránom internát stíchol a v nedeľu okolo obeda sa dvere izieb pomaly otvárali, pričom najvášnivejší pijani ešte pokračovali, ale k večeru už zase bolo všetko poupratované a mnohí študenti pred nastávajúcim pondelkom sedeli nad knihami.

V našom medzinárodnom internáte bolo aj niekoľko domácich študentov. Ja som sa dostal do izby práve s Rusom. Volal sa Vladimir Iljič a bol synom dôstojníka posádky na Urale. Študoval angličtinu, ale neučil sa dobre. Píľ umiernené, miloval vojenskú techniku a zamiloval sa do mojej bratislavskej spolužiačky, ktorú nazýval „devočka v bjelych čuločkach“²². Jedného dňa, poháňaný dávkou vodky, vrazil do jej izby, kľakol si pred ňou a bez okolkov jej vyznal lásku, čím ju načisto vystrašil. Voloda jedného dňa odkiaľsi dovliekol zobraň spisy svojho slávneho menovca, postavil ich do šíku na dlhú poličku a jeden zo zväzkov vždy otvoril pred návštevou záchoda, keďže toaletný papier bol jeden z najcennejších artiklov na sovietskom trhu. Keď som ho pri vytrhávaní textov vodcu svetového proletariátu pristihol po prvý raz, pozrel sa na mňa s gestom, ktoré vyjadrovalo ospravedlnenie Leninovi a zároveň nevyhnutnosť riešenia ľudských potrieb.

A ako si spomínate na zahraničných študentov na internáte?

Poliaci boli malá a veľmi súdržná skupina, ktorá sa prispôsobila miestnym zvyklostiam (študijné rytmy

19 Po slovensky „paradajkový nápoj“.

20 Názov ulice v Moskve.

21 Šváby.

22 Po slovensky „dievčatko v bielych ponožkách“.

Союз Советских Социалистических Республик	Union of Soviet Socialist Republics
СВИДЕТЕЛЬСТВО	CERTIFICATE
№ <u>82/01</u>	No _____
Настоящее свидетельство выдано	This is to certify that
<u>ВЖЕНЖЕКУ БОГУМИЛУ</u> (имя, фамилия)	_____
и удостоверяет, что он (она)	_____
с <u>1 сентября 1981 г.</u> по <u>5 января 1982 г.</u>	_____
прошел (прошла) стажировку в Московском государственном педагогическом институте иностранных языков имени Мориса Тореза и сдал зачеты	has taken a scholarship course at Moscow State Pedagogical Institute of Foreign Languages named after Maurice Toretz
по <u>практике устной речи русск. языка, по практике устной речи итальянского языка, по переводу, по русской литературе XIX в. и экзамены: лексикология русского языка - хорошо, политэкономия - хорошо.</u> (тема стажировки)	on the theme _____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
Ректор (директор) _____	Rector (chancellor) _____
Научный руководитель _____	Scientific supervisor _____
Секретарь _____	Secretary _____
Город: <u>Москва</u> „ <u>5</u> “ <u>января</u> 197 <u>81</u> г.	City _____ „ “ _____ 197 ____ г.
Регистрационный № _____	Registration No _____

Certifikát B. Vženteka o absolvovaní stáže v ZSSR (Zdroj: Archív B. Vženteka)

a sobotňajšie oslavy), ale inak sa s ostatnými veľmi nestýkali. Všetci boli z komunistických rodín, dvaja dokonca synovia veľvyslancov. Núdzu netreli, z Poľska dostávali peniaze a inú podporu, žili len v čisto poľských izbách. Pamätám si len na jediného Poliaka, ktorý sa s touto skupinou svojich nestýkal. Počúvali modernú hudbu, chodili v džínsach, ale keď prepukli nepokoje Solidarności²³, prejavila sa ich spriaznenosť s komunistickým režimom. Videl som ich zhromaždených, slovo mal jeden z veľvyslanckých synov, ktorý pohrdlivým tónom hovoril o trápnom pokuse rozvrátiť poľský režim, o pokuse odsúdenom

na krach. Všetci prikyvovali. Ďalšie prekvapenie som zažil jedného večera, keď skupina latinskoamerických študentov spolu s niekoľkými Arabmi, možno Palestínčanmi, otvárala dvere izieb a vyzývala na oslavu. Vykrikovali protiamerické slogany a revali revolučné „Venceremos!“²⁴. Oslavovali smrť egyptského prezidenta Anvara Sádáta²⁵, ktorý podpísal mierovú dohodu s Izraelom sprostredkovanú USA. U Arabov a hlavne Palestínčanov táto reakcia neprekvapovala. Skôr som si predstavoval zázemie, z ktorého pochádzali títo latinskoamerickí študenti. Žili v Moskve niekoľko rokov a videli každodenný život v hlavnom meste

svetového komunizmu – biedu, morálny rozklad, špicľovanie, lož ako spôsob života, a to desaťročia po tom, čo sa začalo „budovanie komunizmu“. Nič však nemohlo naštrbiť ich presvedčenie, že imperialistické Spojené štáty americké sú hlavným nepriateľom, prvou a poslednou príčinou biedy v krajinách ako Kolumbia, Nikaragua, Honduras a ďalších. Nenávisť týchto ľudí bola autentická a radosť nad násilnou smrťou Sádáta nefalšovaná. Máločo som z toho vtedy chápal, žil som v rovnako podsúvanej ideológii. Zažil som však po prvý raz v živote skutočný politický fanatizmus, oslavujúci vojnu.

23 Protesty poľského odborového zväzu s názvom Solidarita s cieľom uplatniť občianske, sociálne a ekonomické práva boli potlačené vysokými komunistickými dôstojníkmi poľskej armády na čele s V. Jaruzelskim v decembri 1981.

24 Po slovensky „zvíťazíme!“.

25 Muhammad Anvar as-Sádát (1918 – 1981) bol v rokoch 1970 – 1981 egyptský prezident, na ktorého bol 6. 10. 1981 spáchaný atentát.

Aký ste mali denný režim mimo štúdia? Mali ste určené rámce pohybu po krajine? Ako ste vnímali dobový sovietsky režim krajiny, aj v porovnaní s naším?

Mimo vyučovania sme boli úplne voľní. Spoznával som mesto, navštívil niekoľko galérií a múzeí. Mimo Moskvu sa oficiálne ísť nedalo. Niektorí spolužiaci angličtinári však boli vlakom v Leningrade. Kúpili si lístky na stanici a bez problémov odcestovali aj sa vrátili. Čiže predpisy sa nie vždy a vo všetkom dodržiavali. Počas semestra pre nás usporiadali jednodňový výlet do okolia Moskvy. Najviac na mňa zapôsobil návšteva Zagorska²⁶ s funkčným kláštorom²⁷ (lavrou), kde som videl otvorené prejavy náboženskej horlivosti, hoci to bolo neveľa ľudí. Rovnako ma prekvapili niekoľko dní po sebe sa opakujúce hlučné náboženské oslavy v synagóge neďaleko nášho internátu. Istý slovenský stážista, s ktorým som sa zoznámil, chodieval do knižnice Moskovskej univerzity, kde si bolo možné prečítať aj niektorú v Československu zakázanú pôvodnú literárnu tvorbu.

Jedinou starosťou tejto stáže bolo zohnať si aspoň raz za deň teplú stravu. Nemali sme lístky do menzy. V školskom bufete boli párky hrozivej farby, čerstvé párky bolo treba vystriechnuť, ale v tomto umení sa domácim nedalo vyrovnáť. Občas som jedol nie veľmi chutné jedlá v mestských bufetoch. Od hladu zachraňoval dostatok rybiech a iných konzerv. Poľskí študenti našli v hoteli Metropol za 5 rubľov švédске stoly, kde sa dalo bohato najesť, ale oproti mesačnému štipendiu 80 rubľov to bolo drahé. Obchody boli zásobované podľa nezistiteľného kľúča. Príchod tovaru sa dal rozpoznať na dialku podľa zhluku ľudí a dlhých radov. Ak kupujúci v mäsiarstve nemal so sebou papier na zabalenie

mäsa, predavač mu ho z váhy hodil rovno do tašky. V Moskve som videl scény, ktoré boli vo vtedajšom Československu nepredstaviteľné, a už vôbec nie v úplnom centre hlavného mesta, kde bez povšimnutia neraz aj hodinu ležali opití ľudia, kým pre nich neprišla polícia alebo záchranka. Alebo neďaleko potravinového obchodu stáli chlapi, ktorí sa nepoznali. Jeden ukázal dva, poprípade tri prsty, čo znamenalo, či si pollitrovku vodky rozdelia dvaja alebo traja. Dali dokopy peniaze, jeden z nich o chvíľu vyšiel z obchodu s vodkou, aby zašiel do najbližšieho podjazdu, tam vytiahli pohár na spravodlivé delenie, výnimočne niekto mal aj chlieb, ku ktorému po vypití privoňali, a o pár minút sa často bez slova rozišli. Táto scéna bola taká častá a jej účastníci sa ani nekryli, takže som ju viackrát nerušené pozoroval. Väčšinou išlo o slušne oblečených mužov, ktorí si po práci dopriali svoju dennú dávku.

Ale v Moskve bolo možné vidieť aj množstvo chudákov, čudné existencie, ktoré sa potľkali a povalovali po parkoch, počas zimy na železničných stanicách či v metre. Išlo o naozajstných žobrákov, bezdomovcov a ľudí s tragickým osudom, ktorí sa do veľkomesta presťahovali zo širokého okolia, aby si tu našli poživeň príležitostnými prácami, žobraním či krádežami. Bolo ich toľko, že aj polícia evidentne rezignovala na tento vypuklý sociálny problém. Poľskí študenti mi hovorili, že v roku 1980, počas trvania olympijských hier, táto časť obyvateľstva z Moskvy úplne zmizla. Vystaňovali údajne desiatitisíce týchto ľudí, pričom týmto neoficiálnym údajom sa dalo veriť, veď mnoho Moskovčanov pracovalo v byrokratickej mašinérii veľkomesta, takže verejná šuškaná nakoniec dala dokopy hodnovernejšie čísla ako oficiálne režimové zamlčovanie. V každom prípade, ako

spomínali poľskí študenti, Moskva sa na tých niekoľko týždňov zmenila na nepoznanie: ani náznak opilstva, krádeží, asociálnosti, ulice čistučké, obchody plné prvotriedneho tovaru. Toto všetko za cenu priškrtených opaskov na „vi dieku“, teda vo zvyšnom ZSSR, tisícok tajných v civile a uzavretého územia veľkej Moskvy pre cestovanie oboma smermi. Týždeň po konci olympiády sa všetko vrátilo do pôvodného stavu, čo vo veľkom pripomína tradíciu pottemkinovských kulis. V Moskve ma ohromilo, koľko žien vykonáva ťažké práce. Ženy vo veku medzi štyridsiatkou a päťdesiatkou v tuhej zime kládli asfaltový povrch vozovky. Zababušené v pracovných bundách hore-dolu vozili metráky pariacej sa smoly, ja by som ten fúrik ani nezdvihol.

Mali ste nejaký kontakt s domácimi bezpečnostnými zložkami počas tohto štúdia?

Za celý pobyt sa mi nič také nestalo. Chodieval som do parkov, chodil som metrom, všetkými dopravnými prostriedkami, aj v noci – a nikdy ma nezastavil žiadny policajt. Vošiel som aj raz na omšu do prázdneho pravoslávneho chrámu, keďže bohoslužba sa konala v čase, keď všetci boli v práci.

Čo vám skúsenosť tejto stáže dala?

Do Moskvy sa mi veľmi nechcelo, ale nakoniec som rád, že som na vlastnej koži zažil hlavné mesto vtedajšieho ZSSR. Vystál som v zime dlhोčinný rad, aby som sa pozrel na múmiu veľkého „vodcu“, videl som poloprázdne regály GUM-u²⁸, najväčšieho obchodného domu, a chabú VDNCh – výstavu úspechov národného hospodárstva ZSSR v moskovskom výstavnom areáli. Potom mi už nikto nemohol hovoriť rozprávky o akomsi komunizme.

Ďakujem za rozhovor.

26 Od roku 1992 nesie mesto názov Sergijev Posad.

27 Kláštor sv. Trojice (Trojický kláštor) ruskej pravoslávnej cirkvi založil v polovici 14. storočia svätý Sergij Radonežský, ktorý je symbolom jednoty a znovuzrodenia Ruského štátu.

28 Gasudarstvennyj Universalnyj Magazin (skratka GUM) – obchodný dom na Červenom námestí v Moskve.

MANŽELIA MIRKO A ADELA PETROVIČOVCI A PRÍPAD ŠEFIK KEVIČ A SPOL.

VIOLA FRONKOVÁ – BRANISLAV KINČOK

Vzájomná roztržka medzi Sovietskym zväzom a Juhosláviou, ktorá v rokoch 1948 a 1949 eskalovala vylúčením Juhoslávie zo socialistického bloku, viedla v jednotlivých „ľudovodemokratických“ krajinách – medzi nimi aj v Československu – k ťaženiu proti tzv. titoizmu. Postupne sa začalo s organizovaním politických procesov proti „špiónom a agentom Tita“. Za potenciálnych špiónov sa pritom považovali aj juhoslovanskí diplomati a ich zastupiteľské úrady v Československu sa vnímali ako rezidencie juhoslovanských spravodajských služieb. Medzi podozrivých patrili aj československí občania, ktorí v minulosti žili na území Juhoslávie, stretávali sa s jej štátnymi príslušníkmi, prípadne navštevovali ich zastupiteľské úrady v Československu.

Súčasťou ťaženia proti tzv. titoizmu¹ bol aj vykonštruovaný politický proces s juhoslovanským vicekonzulom v Bratislave Šefikom Kevičom a spol., ktorý sa stal jedným z typických procesov so zahraničnými diplomatmi v Československu. Štátnej bezpečnosti (ŠtB) sa v priebehu roka 1950 podarilo zostaviť 16-člennú skupinu, ktorú tvorilo 10 juhoslovanských štátnych príslušníkov a šesť československých občanov. Všetci boli obvinení z vytvorenia protištátneho špiónážneho centra, ktoré chcelo zriadiť tzv. Dunajskú federáciu. Na prelome augusta a septembra 1950 boli pred senátom Štátneho súdu v Prahe odsúdení na veľmi tvrdé tresty – dvaja Slováci, bývalý príslušník ŠtB Rudolf Lančarič a bývalý komunistický funkcionár Ernest Otto, boli odsúdení na trest smrti. Ten bol vykonaný len v prvom prípade, pretože prezident republiky Klement Gottwald udelil E. Ottovi milosť, a tak mu trest

smrti zmenili na doživotie. Ostatní členovia skupiny boli odsúdení na dlhoročné tresty odňatia slobody v celkovej výške 198 rokov. Medzi odsúdenými v skupine Šefik Kevič a spol. bol aj juhoslovanský reemigrant a evanjelický kňaz Mirko Petrovič.²

Mirko Petrovič sa narodil 25. novembra 1899 v Štajerskom Hradci (Graz) v rakúskej časti Habsburskej monarchie. V rokoch 1906 – 1911 navštevoval obecnú školu s vyučovacím jazykom nemeckým, kde učil jeho otec, a potom školu v chorvátskej Garešnici (s chorvátskym vyučovacím jazykom). V roku 1911 sa ako nadaný žiak zapísal na gymnázium vo Varaždíne (Chorvátsko), ktoré absolvoval 26. júna 1919. Po maturite sa presťahoval na Slovensko a do roku 1923 študoval na Vysokej škole teologickej Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku v Bratislave. Po teologických štúdiách bol 29. júna 1923 ordinovaný za evanjelického kňaza

v Liptovskom Svätom Mikuláši biskupom Jurajom Janoškom. Následne sa vrátil do Chorvátska (vtedy už súčasť Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov), kde od 1. júla 1923 do 15. apríla 1924 pôsobil ako administrátor štvorčlenného (chorvátskeho, nemeckého, českého a maďarského) cirkevného zboru v Slavónskej Požege. Potom začal pôsobiť ako kaplán v (Báčskom) Petrovci (srbská Vojvodina), kde už zostal až do februára roku 1946.

Ešte počas bratislavských štúdií sa Mirko Petrovič zoznámil s Adelou Čajakovou, budúcou učiteľkou a spisovateľkou. Adela Čajaková sa narodila 25. apríla 1901 v Báčskom Petrovci v rodine spisovateľa a učiteľa Jána Čajaka (1863 – 1944). Jej starým otcom bol štúrovský básnik a evanjelický farár v Liptovskom Jáne Janko Čajak (1830 – 1867). Otcov učiteľský príjem však nepostačoval na potrebné vzdelávanie detí, a tak Adela i jej sestry Terézia a Kornélia

1 Termín titoizmus je odvodený od mena juhoslovanského komunistického vodcu Josipa B. Tita a označuje v prvom rade nezávislú politiku Juhoslávie po roku 1948. Zo sovietskeho (stalinského) pohľadu sa pojem chápal ako ťažký prehrešok a v rámci sovietskeho bloku sa ním označovala akákoľvek odchýlka od línie diktovanej Sovietskym zväzom.

2 PEŠEK, Jan. Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: MIKLOŠKO, František, SMOLÍKOVÁ Gabriela, SMOLÍK, Peter, eds. *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 49; ŠTEFANSKÝ, Michal. Politické procesy v rokoch 1949 – 1950. In: BARNOVSKÝ, Michal, ed. *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 131.

Manželia Mirko a Adela Petrovičovi (Zdroj: Rodinný archív Petrovičovcov)

navštevovali súkromné vyučovanie u pani Ferencovej v Petrovci a potrebné skúšky skladali na dievčenskej meštianke v Novom Sade. Počas prvej svetovej vojny študovala Adela na učiteľskom ústave v Sarvaši, od roku 1918 v Bratislave na dievčenskom učiteľskom ústave. Po skončení štúdií v roku 1922 sa vrátila do Báčskeho Petrovca, kde pôsobila ako učiteľka. O dva roky neskôr sa tu opäť stretla s Mirkom Petrovičom, s ktorým sa 5. októbra 1926 zosobášila. Postupne sa im narodili tri deti – Kornélia Soňa (1929), Mirko Ján (1931) a Fedor Michal (1933). Od 1. mája 1934 bol Mirko Petrovič tajomníkom biskupského úradu u biskupa Samuela Štarkeho v Petrovci. Adela sa okrem učiteľstva venovala aj spisovateľskej činnosti – písala básne, novely, drámy a román. Venovala sa najmä detskej literatúre, z ktorej vyšli celkovo tri zväzky. Okrem toho redigovala v Báčskom Petrovci detský mesačník *Naše sniečko*. Taktiež bola vedúcou divadelného súboru Maticy slovenskej v Juhoslávii a organizovala divadelné súťaže a predstavenia. Hrali jej drámy z banického prostredia *Inžinier Hora*

a veselohru zo života žiactva *Zbohom, pán profesor* a iné.³ Rodinnú pohodu a pokojnú prácu však prerušili vojnové udalosti.

Po vypuknutí druhej svetovej vojny a obsadení a rozdelení Juhoslávie (v apríli 1941) bol biskup Štarke zbavený hodnosti (slovenské evanjelické senioráty z bývalej Juhoslávie sa organizačne dostali pod inú správu), a tak vo funkcii tajomníka biskupského úradu skončil aj Mirko Petrovič, ktorý v nasledujúcich rokoch pôsobil ako príležitostný kazateľ podporovaný len členmi cirkevného zboru. Manželka Adela prišla rozhodnutím maďarských okupačných úradov o miesto učiteľky, pričom z učiteľského miesta musela odísť aj švagriná Kornélia Čajaková (1906) a švagor Ján Čajak. Celá rodina žila pod trvalou policajnou kontrolou a bez finančných príjmov. Manželka Adela istý čas žila spolu s deťmi v odlúčení v Budapešti. Tu redigovala nedelňú prílohu denníka *Slovenská jednota* v Budapešti, s názvom *Naša Jar*, ktorý bol určený pre slovenské deti v Maďarsku a ním okupovaných územiach.

V roku 1943 jej v Košiciach vyšli knihy *V Čarovnej ríši rozprávok* a *Drobné kvietky*.⁴ Mirko Petrovič sa aktívne zapojil do protifašistického odboja. Tri a pol roka obsluhoval vysielaciu a vysielal správy o udalostiach v okupovanej krajine. Vysielal začal 28. októbra 1941, kedy nemeckí okupanti popravili v Petrovci šiestich Slovákov a dvoch Srbov za účasť na sabotážnej akcii. Na základe jeho správy britská stanica BBC vo vysielaní pre Československo podrobne referovala o tejto udalosti. Následne Nemci vyvinuli veľké úsilie na vyhľadanie tejto vysielateľky, ale až do skončenia vojny sa im to nepodarilo. Mirko Petrovič si počínal veľmi smelo, no zároveň i opatrne, a menil miesto, odkiaľ správy vysielal. Lenže v októbri roku 1944 ho spolu s biskupom Štarkeom a ďalšími dvomi Slovákami z Petrovca zaistili ustupujúce maďarské jednotky a ako rukojemníkov ich odviezli do Maďarska. Mirkovi Petrovičovi sa však podarilo utiecť a vrátil sa domov práve v deň oslobodenia Petrovca (15. októbra 1944). Znova nastúpil do funkcie tajomníka biskupského úradu, ktorú vykonával do 31. augusta 1946. Súčasne sa stal aj tajomníkom mestského výboru. Z tejto funkcie však odstúpil v momente, keď v Juhoslávii prevzali moc komunisti pod vedením Josipa Broza Tita.⁵

Po vojne sa v štátoch s populáciou dolnozemskej Slovákov (Rumunsko, Juhoslávia, Maďarsko a Bulharsko) rozvinula propagačná kampaň s názvom *Vlast' volá*. V rámci nej sa vyzývali zahraniční Slováci k návratu na Slovensko. Toto „volanie“ vypočuli aj manželia Petrovičovi. Ako prvá odišla na Slovensko, konkrétne do Bratislavy, Adela. Bolo to ešte v roku 1945 v rámci zájazdu divadelného súboru z Petrovca. Manžel Mirko ju spolu s deťmi nasledoval 7. februára 1946, kedy sa mu podarilo získať československé občianstvo.

3 Osobný archív (ďalej OA) J. Čajaka ml. Adela Čajaková-Petrovičová.

4 OA J. Čajaka ml. Adela Čajaková-Petrovičová.

5 OA V. Fronkovej. Rozhovor so Zuzanou Kováčovou v Šamoríne 8. 5. 2017. Jej spomienky opravil a doplnil Ondrej Peťkovský, ev. a. v. farár, ktorý pôsobil pred príchodom na Slovensko v Juhoslávii. Zuzana Kováčová v rokoch 1939 – 1945 pomáhala v domácnosti Petrovičovcov.

Od 1. septembra 1946 bol prijatý do cirkevnej služby Evanjelickej a. v. cirkvi na systemizovanom mieste biskupského kaplána Západného dištriktu. Manželka Adela najskôr pracovala ako úradníčka na Osídľovacom úrade, neskôr na Povereníctve informácií v rámci Ústavu pre výskum verejnej mienky. Jej nadriadeným bol taktiež reemigrant z Juhoslávie evanjelický farár Dr. Pavol Šulán (po roku 1948 bol aj on komunistickým režimom prenasledovaný).

Dištriktuálny farár Mirko Petrovič vykonával Služby Božie medzi presídlenými Slovákami – evanjelikmi. Zaslúžil sa o zakladanie presídľeneckých cirkevných zborov v oblasti Galanty a Senca. Súčasne vyučoval náboženstvo na Prvom štátnom gymnáziu v Bratislave (Grösslingová). Na biskupskom úrade úzko spolupracoval s biskupom Samuelom Štefanom Osuským, biskupským tajomníkom Ivanom Krahlcom, dištriktuálnym farárom Milošom Hodžom a Igorom Bellom z USA, ktorý ako zástupca amerických Slovákov sprostredkoval povojnovú materiálnu pomoc pre evanjelickú cirkev. V Bratislave ho zastihol aj február 1948. Bol svedkom prvých proticirkevných opatrení komunistického režimu a čoskoro i dôsledkov sovietsko-juhoslovanskej roztržky, ktorá negatívnym spôsobom ovplyvnila životné osudy celej jeho rodiny.

Ťaženie proti tzv. titoizmu, ktoré sa naplno rozbehlo po treťom zasadnutí Kominformy (november 1949), sprevádzalo rozsiahle zatýkanie osôb podozrivých z kontaktov s juhoslovanskými štátnymi príslušníkmi. Medzi podozrivých patrili najmä bývalí partizánski velitelia, československí zamestnanci juhoslovanských zastupiteľských úradov a v neposlednom rade aj československí občania, ktorí v minulosti žili

Syn Mirko Ján

(Zdroj: Rodinný archív Petrovičovcov)

na území Juhoslávie. Tak sa v okruhu podozrivých ocitol aj Mirko Petrovič s rodinou.

Koncom roku 1949 začala ŠtB realizovať zásah proti diplomatom z juhoslovanského generálneho konzulátu v Bratislave. Postupne vyberala a zatýkala osoby, ktoré by eventuálne zaradila do skupiny okolo vicekonzula Šefika Keviča. Do jej pozornosti sa napokon dostal aj Mirko Petrovič, ktorý bol 8. februára 1950 zatknutý a umiestnený do neslávne známej vyšetrovacej väzby v Leopoldove. V jeho domácnosti vykonali príslušníci ŠtB niekoľkohodinovú domovú prehliadku, počas ktorej sa správali veľmi hrubo a ponižovali všetkých členov rodiny. Pritom zhabali aj celú rodinnú korešpondenciu, vrátane korešpondencie spisovateľa Jána Čajaka, ktorú rodina opatrovala.

Mirka Petroviča zatkli na základe podozrenia z kontaktov s juhoslovanským generálnym konzulátom v Bratislave,

s jeho vicekonzulom Šefikom Kevičom a spolupráce s juhoslovanskou spravodajskou službou, v období druhej svetovej vojny aj s britskou tajnou službou. Prvé tri týždne ho vypočúvali v Leopoldove dvaja vyšetrovatelia, ktorí s ním však zachádzali slušne. Podľa jeho svedectva výsluchové protokoly z tejto doby boli zapísané pravdivo.⁶ Títo vyšetrovatelia, ktorí pôsobili v bezpečnostných zložkách už pred rokom 1945, sa však pri vyšetrovaní tzv. titovcov podľa vedenia slovenskej ŠtB „neosvedčili“. Preto koncom februára 1950 vytvorilo v Leopoldove novú vyšetrovaciu skupinu pod velením Jozefa Šepelu, do ktorej vybralo najmä mladých príslušníkov bezpečnosti. išlo v prevažnej miere o neskusených, no o to strane oddanejších príslušníkov, z ktorých sa mnohí s vyšetrovaním stretli prvýkrát. Mirka Petroviča vyšetrovali opäť dvaja vyšetrovatelia, pričom jedným z nich bol Štefan Kováč. Na začiatku vyšetrovania však nedostali k jeho údajným trestným činom žiaden dôkazový materiál. Nadriadení im to zdôvodnili tým, že ide o „najnovšiu metódu výsluchu“.⁷ Podľa Mirka Petroviča boli obaja referenti „suroví a nevzdelaní mladíci a už tým samým, že som bol zaistený, boli zároveň presvedčení, že som musel niečo spáchať a darmo som ich presvedčal, že sa necítim vinným v ničom a že som ani v myšlienkach sa neprehrešil proti Republike“.⁸ Najzávažnejšie pre vyšetrovanca však bolo, že s príchodom nových vyšetrovateľov sa výrazným spôsobom zmenili aj vyšetrovacie metódy – najskôr mu pri výsluchoch zobrali stoličku, takže musel dlhé hodiny stáť a potom aj slamník z cely.⁹ Keď sa Mirko Petrovič aj naďalej odmietal priznať k vykonštruovaným trestným činom, nastúpilo brutálne fyzické násilie a psychický nátlak: „Previedli ma zmenšenou dávkou stravy,

6 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Inšpekcia ministerstva vnútra ČSSR Praha, A 8 (ďalej A 8), inventárna jednotka (ďalej inv. j.) 404. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956.

7 A ÚPN Bratislava, f. Organizačná a vnútorná správa FMV Praha, A 6/2 (ďalej A 6/2), inv. j. 26. Úradný záznam spísaný so Š. Kováčom z 1. 10. 1953, s. 1 – 2.

8 OA M. Petrovičovej. List M. Petroviča z 5. 6. 1963.

9 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 404. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956.

zákazom fajčiť, za desať nocí každú hodinu budili a musel som 20 drepcov robiť, cez deň stáť, bili pendrekom, pästou do tváre, bili po chodidlách, a potom cez nasledujúce dni stáť celý deň na takých chodidlách...“¹⁰ Vyšetrotelia si však dávali pozor a pri samotných výsluchoch fyzické násilie nepoužívali. Namiesto toho ho dvakrát v noci neznáme osoby premiestnili z cely do inej miestnosti, kde mu cez hlavu prehodili deku a bili ho obuškom po chrbte a chodidlách.¹¹ Stupňoval sa aj psychický nátlak. Najskôr sa mu vyhrážali tým, že ak sa nepriзна, jeho dcére, ktorá sa liečila na chorobu pľúc, bude odopretá liečba v tatranskom sanatóriu. Rovnako mu hrozili aj zatknutím manželky a syna. Raz v noci ho dokonca prinútili napísať domov list, v ktorom informoval, že sa mu podarilo utiecť do zahraničia a nech sa o neho nestrachujú. Následne ho vyšetrotelia vyviedli na väzenský dvor, dali mu do ruky lopatu so slovami: „Ty kurva farárska, kop si hrob, keď sa nechceš ku ničomu priznať a tvojim oznámime, že si ušiel a že nevieme, kde si.“¹² Pri vyšetrotvaní obvineného bol niekedy prítomný aj veliteľ vyšetrovacej skupiny v Leopoldove Jozef Šepela, ktorý mu počas jedného z výsluchov priniesol povraz a vyzval ho, aby sa obesil.¹³ V dôsledku takýchto brutálnych vyšetrovacích metód sa Mirko Petrovič ocitol na pokraji psychického a fyzického zruštenia. Aby zabránil ďalšiemu pokračovaniu tohto mučenia, rozhodol sa priznať k vymysleným trestným činom: „Do úplnej telesnej ako aj duševnej vyčerpanosti privedený, človek všeličo narozpráva na seba, aby už mal pokoj. Ale tie reči nie sú jeho reči, ale táraniny úbožiaka, ktorý už stráca rozum a na všetko prisvedča a všetko podpisuje svojim menom, čo od neho chcú.“¹⁴ Po niekoľkých dňoch však svoje

výpovede odvolal, a tak sa celý proces začal odznova.

V tom čase sa už na vyšetrotvaní kauzy Šefik Kevič a spol. v Leopoldove podieľali aj vyšetrotvatelia z pražskej centrály ŠtB, ktorí postupne prebrali prípad do svojej kompetencie. V dôsledku toho bol Mirko Petrovič 13. júna 1950 premiestnený do pražskej väznice Ruzyně, kde pokračovalo jeho ďalšie vyšetrotvanie pod vedením Jaroslava Sedláčka. Pomocou klamstva, že v procese so Šefikom Kevičom a spol. bude vystupovať iba ako svedok, ho vyšetrotvatelia presvedčili, aby na svojich predchádzajúcich výpovediach zotrval.¹⁵ Preto následne podpísal výsluchové protokoly z Leopoldova a taktiež písomné prehlásenie, v ktorom „sväto-sväte dosvedčujem, že sa so mnou slušne zachádzalo, že nebol nijaký nátlak“.¹⁶ Tým sa jeho vyšetrotvanie prakticky ukončilo a v nasledujúcich týždňoch bolo jeho hlavnou úlohou naučiť sa naspamäť celý záverečný protokol.

Obžaloba proti 16-člennej skupine Šefik Kevič a spol., ktorú 25. augusta 1950 podal štátny prokurátor Bohumír Ziegler, vinila Mirka Petroviča z trestných činov velezrady a vyzvedačstva. Podľa nej bol už v období druhej svetovej vojny v kontakte s príslušníkom československého (demokratického) zahraničného odboja v Londýne Michalom Zibrínom a na základe jeho príkazov spolupracoval s britskou tajnou službou. Na základe tejto odbojovej činnosti ho mali po vojne vyšetrotvať juhoslovanské bezpečnostné orgány (OZN), s ktorými mal tesne pred návratom na Slovensko v roku 1946 údajne podpísať spoluprácu. Na Slovensku mal následne ako „registrovaný agent“ podávať Šefikovi Kevičovi (stýkal sa s ním len spoločensky) „špionážne správy z biskupského úradu

Dcéra Kornélia Soňa

(Zdroj: Rodinný archív Petrovičovcov)

a z cirkevných kruhov“. V roku 1946 mal taktiež sprostredkovať vicekonzulovi a údajnému juhoslovanskému agentovi Jozefovi Moravcovi stretnutie so zástupcom amerických Slovákov Igorom Bellom, ktorý podľa obžaloby „vyvíjal na Slovensku protištátnu a špionážnu činnosť“. Po februári 1948 mal dostať list od bývalého čelného predstaviteľa Demokratickej strany Michala Zibrína (v skutočnosti sa s ním vôbec nepoznal a nedostal žiaden list), ktorý bol opäť v západnom exile. V ňom ho údajne vyzval k ďalšej spolupráci v činnosti proti komunistami ovládanému Československu a zároveň ho informoval, že bližšie inštrukcie získa na Juhoslovanskom generálnom konzuláte v Bratislave. Petrovič mal túto výzvu prijať, na čo mu Kevič oznámil, že „Juhoslovanská výzvedná služba pracuje v dohode a podľa príkazu britskej IS a že terajšou úlohou je propagovanie a podnecovanie hospodárskej

10 OA M. Petrovičovej. List M. Petroviča z 5. 6. 1963.

11 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 404. Správa o prešetrení prípadu M. Petroviča z 22. 6. 1956.

12 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 404. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956; OA M. Petrovičovej. List M. Petroviča z 5. 6. 1963.

13 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 404. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956; Správa o prešetrení prípadu M. Petroviča z 22. 6. 1956.

14 OA M. Petrovičovej. List M. Petroviča z 5. 6. 1963.

15 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 404. Správa o prešetrení prípadu M. Petroviča z 22. 6. 1956; Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956

16 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 404. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956; OA M. Petrovičovej. List M. Petroviča z 5. 6. 1963.

sabotáže“. Štátny prokurátor ďalej tvrdil, že Mirko Petrovič dostal za úlohu, aby vo svojich kázňach vyzýval roľníkov-repatriantov k neplneniu dodávkových povinností a k prevádzaniu sabotáží a taktiež mal presvedčať slovenské obyvateľstvo o správnosti cieľov juhoslovenského vodcu J. B. Tita a prostredníctvom propagovania tzv. Dunajskej federácie sa snažiť o „vytrhnutie Československa zo spojenectva so Sovietskym zväzom“.¹⁷ Celá skupina bola umelo vytvorená štátnou bezpečnosťou a osoby, ktoré mali údajne spolupracovať, sa v skutočnosti ani nepoznali.

Súdny proces proti Šefikovi Kevičovi a spol. sa napokon konal 30. augusta až 2. septembra 1950 pred senátom štátneho súdu v Prahe, ktorému predsedal Jaroslav Novák. Obvinený Mirko Petrovič plánoval pred súdom odvolať všetky svoje výpovede. Keď sa počas svojej výpovede začal odvracať od pripraveného scenára, predseda senátu ho zahriakol slovami: „Odpovídejte jenom na to, co se vás ptám.“ Celé súdne konanie tak bolo podľa Petroviča „taký cirkus s navčienými šelmami a beda, ak by si niečo iného povedal, než čo oni chceli – tak sa vyhrážali vopred“.¹⁸ Proces mal aj značnú mediálnu publicitu a reportáže z jeho priebehu vysielal aj československý rozhlas. Práve z neho prvýkrát od zatknutia počula manželka Adela s deťmi hlas Mirka Petroviča. Nepočuli však otcovu výpoveď jemu príznačným jasným hlasom, s jemu vlastnou zbožnou pravdovravnosťou. Vyzeralo to, ako keby čítal niečo naspamäť naučené, sám seba vinil falošne a prísne. V posledný deň súdneho konania si napokon Mirko Petrovič vypočul z úst predsedu senátu štátneho súdu v Prahe nasledujúci rozsudok: za trestné činy velezrady a vyzvedačstva bol odsúdený na trest odňatia slobody v dĺžke 23

rokov, peňažný trest vo výške 10 000 Kčs, konfiškáciu majetku a stratu čestných občianskych práv na dobu 10 rokov.¹⁹

Rozsudok nepostihol len samotného Mirka Petroviča, ale aj jeho rodinu. Najskôr v septembri 1950 vyhodili z vysokoškolských štúdií najstaršie deti Kornéliu a Mirka, ktorí študovali v Bratislave medicínu. Oboch následne zaradili do výroby. Syn Fedor, ktorý bol ešte len stredoškólak, nesmel zmaturovať, a tak sa zamestnal ako robotník v Elektromontážnych závodoch v Bratislave. Manželku Adelu prepustili zo zamestnania na povereníctve informácií. Našla si prácu v národnom podniku Sanitas ako očná optička a pomocná účtovníčka. Ešte ťažší úder prišiel pre rodinu na Štedrý deň roku 1952, kedy v rámci Akcie B dostali oznámenie o nútenom vyťahovaní z Bratislavy, v ktorej nemohli pod hrozbou pokuty naďalej zotrvať. Presťahovali sa do polorozpadnutej drevenice v Oravskej Polhore. Adela Petrovičová zostala bez zamestnania, bez dôchodku, odkázaná len na deti – Kornélia pracovala ako robotníčka v Odevne Trenčín, Mirko v Tesle Liptovský Hrádok. Najmladší syn Fedor musel v roku 1953 narukovať k pomocným technickým práporom. Onedlho sa museli na príkaz Okresného národného výboru (ONV) v Námestove presťahovať z Oravskej Polhory do Bobrova. Útrapy života po vyťahovaní z Bratislavy opísal v roku 1991 Mirko Petrovič ml.: „Moja mama žila vo vyhnanstve v Oravskej Polhore a neskôr v Bobrove za strašných podmienok. Len s Božou pomocou to mohla prežiť. Úplne bez prostriedkov, bez dôchodku, bez možnosti zárobku. Spolu so svojou sestrou Teréziou sa tam pretĺkali zo dňa na deň, plné nádeje a viery v Boha a očakávania. V tej dobe vynechala aj svoju spisovateľskú činnosť

a písala len náboženskú poéziu, ktorá sa čiastočne aj zachovala, ale spálila svoj román, ktorý mal byť v roku 1950 vytlačenej, ako aj inú literárnu tvorbu.“²⁰

Trest uložený štátnym súdom v Prahe si Mirko Petrovič odpykával najskôr vo väznici Mírov, potom sa opäť dostal do Leopoldova. Vo výkone trestu musel pracovať – páral perie, nitoval colštoky (skladací drevený meter), montoval dverové patentné zámky a zašival deravé vrecia. Najmä v Leopoldove, kde bol umiestnený v oddelení kňazov, sa zblížil s viacerými katolíckymi biskupmi, kňazmi a členmi rôznych rádov. Mnohí ho neskoršie na slobode navštívili a spomínali na neho ako na človeka pevného vo viere a trpezlivého v utrpení. Prvú návštevu manžela od jeho zatknutia absolvovala Adela Petrovičová vo väznici Mírov už krátko po procese so Šefikom Kevičom a spol. (10. októbra 1950).²¹ Ani vo výkone trestu však nemal Mirko Petrovič pokoj od všemocnej ŠtB. V Mírove ho viackrát vypočúvali vyšetrovatelia k iným reemigrantom z Juhošlávie.²² Napokon sa opäť postavil pred súd – tentoraz „len“ v úlohe svedka v procese s bývalým prezidiálnym šéfom povereníctva práce a sociálnej starostlivosti Samuelom Šeprákom, ktorý sa konal pred štátnym súdom v Bratislave v máji roku 1952. V tejto úlohe sa však „neosvedčil“, pretože najskôr odvolal celú písomnú svedeckú výpoveď proti Šeprákovi a následne aj svoje vlastné priznanie zo septembra 1950. Potvrdil, že obe boli vynútené fyzickým násilím. Súd však na túto výpoveď vôbec neprihliadol a Samuela Šepráka odsúdil na 11 rokov odňatia slobody.²³ Takéto závažné nedostatky však spôsobili, že tento prípad bol už o dva roky neskôr prešetovaný. V súvislosti s tým 1. júna

17 Proces proti titovským špiónom a rozvratníkum v Československu. Šefik Kevič a spol. Praha: Ministerstvo spravodlnosti, 1950, s. 18 – 19.

18 OA M. Petrovičovej. List M. Petroviča z 5. 6. 1963.

19 Proces proti titovským špiónom a rozvratníkum v Československu. Šefik Kevič a spol. s. 54 – 58.

20 OA M. Petroviča ml. List M. Petroviča ml. pre rehabilitačnú komisiu Evanjelickej cirkvi a. v. z 10. 2. 1991.

21 OA M. Petrovičovej. Oznámenie veliteľa oddielu SVS z roku 1950.

22 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 404. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956.

23 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 77. Správa o vyšetrovaní sťažnosti K. Šeprákov z 2. 6. 1954.

Najmladší syn Fedor Michal

(Zdroj: Rodinný archív Petrovičovcov)

1954 vypočúvali v Mírove Mirka Petroviča príslušníci Inšpekcie ministra vnútra. Výsluch opäť sprevádzal nátlak – vyhrážali sa mu, že ak nebude vypovedať ako pôvodne, dostane ešte vyšší trest. Zo strachu pred možnými dôsledkami preto označil odvolanie svedeckej výpovede v procese so Samuelom Šeprákom za nepravdivé.²⁴

Od polovice 50. rokov začala Adela Petrovičová hľadať cesty k omilosteniu svojho manžela. Zasielala listy na rôzne inštitúcie, medzi nimi aj prezidentovi republiky. Nakoniec však museli pomôcť iní. Akademik a prednosta II. chirurgickej kliniky v Bratislave Karol Šiška požiadal v máji roku 1956 o pomoc vtedajšieho poverenika vnútra Oskára Jeleňa. Žiadosť tentoraz našla odozvu a na popud poverenika vnútra začala už v júni Inšpekcia ministra

vnútra prešetrovať prípad Mirka Petroviča. Po zistení „závažných skutočností a okolností“ zaslala 8. augusta 1956 Generálnej prokuratúre v Prahe správu o prešetrení tohto prípadu s návrhom, aby sa obnovilo trestné konanie v prospech odsúdeného.²⁵ Generálna prokuratúra však takýto návrh pravdepodobne zamietla.²⁶ Pravidelne zasielané žiadosti o omilostenie, ktoré Adela Petrovičová zasielala Kancelárii prezidenta republiky, nakoniec slávili aspoň čiastočný úspech – rozhodnutím prezidenta Československej republiky Antonína Novotného z 29. októbra 1958 bol Mirkovi Petrovičovi znížený trest odňatia slobody z 23 na 13 rokov.²⁷ To zároveň znamenalo, že si už odpykal polovicu trestu, a tak mohol požiadať súd o podmienené prepustenie. V septembri 1959 o jeho žiadosti rozhodoval Krajský súd v Nitre – Krajská správa ministerstva vnútra v Nitre nemala námietky voči jeho podmienenému prepusteniu, naopak náčelník väznice a krajský prokurátor jeho žiadosť neodporučili. Súd sa napokon priklonil k druhému názoru a z dôvodu, že „doterajší výkon trestu na odsúdeného výchovne nepôsobil, že v prípade predčasného prepustenia z výkonu trestu by nevedol riadny život pracujúceho človeka“ žiadosť o podmienené prepustenie zamietol.²⁸ O tejto žiadosti však znovu rozhodoval Krajský súd v Prahe, ktorý 4. decembra 1959 Mirka Petroviča podmienené prepustil z výkonu trestu na skúšobnú dobu 6 rokov.²⁹ K manželke a deťom, ktoré žili v Bobrove, sa vrátil takmer po 10 rokoch 7. decembra 1959.

Mirko Petrovič sa však na slobodu vrátil v pozícii omilosteného zločincina a v spoločnosti preto zaujal miesto občana druhej kategórie. Počas nasledujúcich dvoch rokov sa musel pravidelne hlásiť bezpečnostným zložkám v Námestove a pri najmenšom previnení mu hrozil návrat do väzenia a odpykanie zvyšku trestu. Keďže po prepustení nedostal možnosť zamestnať sa a taktiež nedostával žiaden dôchodok (ako 60-ročný naň už mal nárok), jeho finančná situácia bola komplikovaná. Mohol sa však spoľahnúť na pomoc detí. Najmladší syn Fedor medzitým vyštudoval a stal sa profesorom na gymnáziu v Trstenej. Tu dostal aj byt, do ktorého sa napokon našahovali aj rodičia. Žiaľ, ešte počas pobytu v Bobrove zomrela Mirkovi a Adele Petrovičovcom ešte len 33-ročná dcéra Kornélia Soňa.

Prípad Šefik Kevič a spol. sa začal opäť prešetrovať v auguste 1963, a to na základe viacerých žiadostí odsúdených, prípadne ich rodinných príslušníkov. V prvom rade sa mala preskúmať zákonnosť rozsudku bývalého Štátneho súdu v Prahe z 2. septembra 1950.³⁰ V tejto súvislosti Mirko Petrovič vypovedal 2. októbra 1963 pred prokurátorom a príslušníkmi Kontrolno-inšpekčného odboru ministerstva vnútra. Všetky obvinenia, za ktoré ho v roku 1950 odsúdili, opäť rázne poprel.³¹ Uznesením generálneho prokurátora z 3. septembra 1964 bolo nakoniec trestné stíhanie osôb zo skupiny Šefik Kevič a spol. zastavené.³² Čiasťtočnej rehabilitácie a odškodnenia za

24 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 77. Správa Najvyššieho súdu v Prahe z 30. 11. 1955; Správa o vyšetrení sťažnosti K. Šeprákovej z 2. 6. 1954; inv. j. 404. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 15. 6. 1956.

25 A ÚPN Bratislava, f. A 6/2, inv. j. 35. Správa o prípade Š. Kevič a spol. z 3. 5. 1961; f. A 8, inv. j. 404. Správa o prešetrení prípadu M. Petroviča z 22. 6. 1956; OA M. Petroviča ml. List poverenika vnútra K. Šiškovi z 10. 9. 1956.

26 Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS) Praha, f. A 8, inv. j. 959. Informácia o prípade Kevič a spol. z 3. 5. 1961.

27 OA M. Petroviča ml. Oznámenie o znížení trestu M. Petrovičovi z 10. 11. 1958.

28 OA M. Petroviča ml. Informácia o rozhodnutí Krajského súdu v Nitre zo 17. 9. 1959.

29 OA M. Petroviča ml. Uznesenie Krajského súdu v Prahe o podmienenom prepustení M. Petroviča zo 4. 12. 1959.

30 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 1 222. Informácia o začiatku prešetrovania prípadu Šefik Kevič a spol. z 12. 8. 1963.

31 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 1 222. Protokol o výpovedi M. Petroviča z 2. 10. 1963.

32 A ÚPN Bratislava, f. A 8, inv. j. 1 222. Informácia z 20. 6. 1966.

Manželia Petrovičovi s vnukom (Zdroj: Rodinný archív Petrovičovcov)

nespravodlivý rozsudok sa dočkal až po roku 1968. Zároveň s tým sa mohol vrátiť do Bratislavy, kde dostal pridelaný byt. Syn Fedor zostal žiť s rodinou v Trstenej, druhý syn Mirko v Lubochni, kde pracoval ako rtg laborant v Endokrinologickom ústave.

V nasledujúcich rokoch dôchodca Mirko Petrovič vypomáhal cirkevnému zboru v Bratislave, najmä pri príležitostnom odbavovaní nemeckých Služieb Božích. Manželka Adela sa opäť vrátila k písaniu a v roku 1973 jej vyšla vo vydavateľstve Obzor Nový Sad (Juhoslávia) kniha rozprávok s názvom *Maškrtnice*.³³ V roku 1976 však vážne ochorela. Krátko pred smrťou dostala list od predsedu Zväzu slovenských spisovateľov Andreja Plávku: „Využívame vzácnu príležitosť Vášho životného jubilea, aby sme Vám úprimne poďakovali za všetko, čo ste vykonali pre rozvoj a šírenie slovenskej kultúry.

Vaša literárna tvorba [...] zohrala významnú úlohu predovšetkým medzi našimi Slováckmi južne od našej vlasti, a to práve v časoch, keď slovo spisovateľa v rodnej reči bolo pre nich mimoriadne dôležité. Vysoké ocenenie si zaslúži i Vaša redaktorská činnosť v krajan-ských časopisoch.“³⁴ Adela Petrovičová zomrela 5. mája 1976. Pohrebnú rozlúčku vykonal farár Juraj Holčík v bratislavskom krematóriu.

Mirko Petrovič prežil svoju manželku o necelých 7 rokov. Pred Vianocami roku 1982 utrpel vážnu zlomeninu nohy. Zomrel 4. januára 1983 v ružomberskej nemocnici vo veku 84 rokov. Pohrebná rozlúčka bola v bratislavskom krematóriu 14. januára 1983 a vykonal ju generálny biskup Ján Michalko a generálny tajomník Miroslav Kýška. Hrob s urnou Mirka Petroviča je na cintoríne v Slávičom údolí v Bratislave.

Po Novembri 1989 Evanjelická cirkev a. v. rehabilitovala svojich nespravodlivo stíhaných ordinovaných pracovníkov. Na generálnom konvente cirkvi 30. novembra 1990 počas rehabilitačnej slávnosti udelili Pamätnú listinu a Pamätnú plaketu aj farárovi Mirkovi Petrovičovi. Morálneho zadostučinenia sa dočkal aj jeho syn Mirko, ktorému Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 7. februára 1992 slávnostne udelila diplom Medicinæ universæ doctorem honoris causa.³⁵

Mirko Petrovič patril medzi tie osobnosti, ktoré na vlastnom živote okúsili krutosť nositeľov tejto ideológie, ktorá neobstála v ohni histórie. On sám im napokon odpustil: „Ja žiadne mená neviem a neprajem im nič zlého, nech im Pán Boh odpustí, ako som aj ja už odpustil. Len keby neboli zničili tým budúcnosť mojich detí.“³⁶

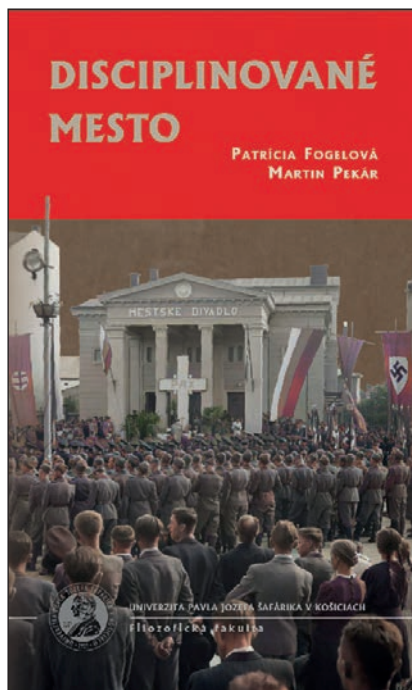
33 OA J. Čajaka ml. Adela Čajaková-Petrovičová.

34 OA M. Petroviča ml. List predsedu Zväzu slovenských spisovateľov z 21. 4. 1976.

35 OA V. Fronkovej. Rozhovor s Mirkou Petrovičovou.

36 OA M. Petrovičovej. List M. Petroviča z 5. 6. 1963.

Poďakovanie za poskytnutie dokumentov, fotografií a ďalších informácií o manželoch Petrovičovcoch patrí vnučke Mirke Petrovičovej, vnukovi Ivanovi Petrovičovi, vdove po Fedorovi Petrovičovi, Zuzane Kováčovej a Ondrejovi Petkovskému.

PATRÍCIA FOGELOVÁ – MARTIN PEKÁR

**DISCIPLINOVANÉ MESTO.
ZÁSAHY POLITIKY DO
VEREJNÉHO PRIESTORU NA
SLOVENSKU 1938 – 1945**

Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021, 198 s.

Z monografií venovaných úsekom dejín Slovenska z rokov 1938 až 1945 je predkladaná publikácia zaujímavá komparatívnym prístupom pri náhľade na pomery v mestách počas existencie prvej Slovenskej republiky. Je rozdelená po predhovore do piatich kapitol uvedených dobovými citáciami a pojednávajúcimi o jednotlivých aspektoch mestského života v dobe neslobody.

Úvodná kapitola *Slovensko 1938 – 1945 a politika vo verejnom priestore* pojednáva predovšetkým o cieľoch monografie i metódach použitých pri jej vypracovaní. Autori poukazujú na otázky súvisiace s problematikou urbanizmu v Európe, pričom podľa ich údajov až 70 % obyvateľov starého kontinentu v súčasnosti žije práve v mestách. Štatisticky spomínajú

i fakt, že počet miest s viac ako miliónom obyvateľov vzrástol z 12 v roku 1900 až na 467 v roku 2018. Podľa dostupných údajov žije dokonca od roku 2011 už viac ľudí v mestskom ako vo vidieckom prostredí. V porovnaní s celosvetovými údajmi na Slovensku v roku 1930 iba Bratislava presiahla počet 120 000 obyvateľov, Košice 70 000 obyvateľov a viac ako 20 000 obyvateľmi už disponovali iba Prešov, Komárno, Trnava, Nitra a Nové Zámky. V tejto kapitole označili autori za hlavný zámer knihy prehĺbenie poznania o charaktere vtedajšieho režimu a rozšírenie jeho výkladu na základe identifikácie a analýzy takých faktov, ktoré sa odzrkadlili v dobovom mestskom prostredí. Veľmi podrobne autori poukazujú na doterajší stav výskumu predkladanej problematiky v slovenskej historickej literatúre, a to od päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia až do súčasnosti. Z hľadiska urbánnych dejín poukazujú na spracovanie histórie Bratislavy, Košíc a Žiliny ako aj ďalšiu východiskovú literatúru, s ktorou pri zostavení publikácie pracovali. Táto je pritom sústredená na časť mestského priestoru spätého s politikou nazývanom v súčasnosti verejný priestor. Pre priblíženie teoretických atribútov autori oboznamujú čitateľov aj s teóriou produkcie mestského priestoru, ktorú vytvoril francúzsky filozof Henri Lefebvre (1901 – 1991). Samotný výskum autorov bol realizovaný na základe analýzy štyroch dimenzií verejného priestoru, a to právnej, funkčnej, sociálnej a materiálno-symbolickej v zmysle formulácií sociológov Waltera Siebela a Jana Wehrheima. Predmetom komparácií je verejný priestor v troch župných mestách – v Nitre s veľkomoravskou tradíciou, v Ružomberku ako meste Andreja Hlinku a v Prešove ako novej metropole východu. Oproti mestskej samospráve sa tak v týchto sídlach vykonávala aj župná samospráva. Zo štátnych orgánov s vplyvom vo verejnom priestore autori osobitne spomínajú Úrad propagandy, založený ešte v čase autonómie 18. októbra 1938 pri Úrade predsedníctva vlády, od roku 1941 existujúci už priamo pri Predsedníctve

vlády. Zákon č. 175/1941 Sl. z. dokonca stanovil, že šéfa tohto úradu, ktorý sa zúčastňoval na zasadnutiach vlády s poradným hlasom, menoval prezident republiky. Spomenutá je aj existencia Ústrednej osvetovej komisie pôsobiacej v rámci rezortu Ministerstva školstva a národnej osvety.

Kapitola *Zásahy ľudáckeho režimu do právnej dimenzie verejného priestoru* je uvedená citátom „Slovenský národ prevzal vládu nad Slovenskom“. Z plejády právnych predpisov prijatých v období druhej svetovej vojny na našom území s vplyvom na skúmanú problematiku sa spomínajú Ústava Slovenskej republiky č. 185/1939 Sl. z., zákon č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej, zákon č. 171/1943 Sl. z. o zmenách v samospráve obcí a z podzákonných noriem vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. teda tzv. židovský kódex. V prvom rade autori rozoberajú zásahy štátu do orgánov výkonnej moci a to od legalizácie novovzniknutých národných výborov pokynmi autonómnej vlády Slovenskej krajiny 12. októbra 1938, cez nahradenie volenej správy vládnymi komisármi, ďalej rozpustenie národných výborov až po voľby do obecných a mestských výborov po 1. januári 1944. Druhou témou prednesenou autormi sú možnosti využívania verejného priestoru. Z rasovej legislatívy sú predmetom ich záujmu okrem spomenutého židovského kódexu napríklad vyhláška župného úradu Šarišsko-zemplínskej župy z decembra 1940 o zákaze vstupu Židov do verejných parkov a sadov, ako aj o ich časovo obmedzenom vstupe na trhovisko, či ďalšia vyhláška tohto úradu z marca 1941 o povinnosti Židov nosiť žltú pásku na ramene. V Nitre zase platila od decembra 1940 vyhláška o zákaze bývania Židov v najlukratívnejších častiach mesta. Oproti tomu v Ružomberku neboli prijaté právne normy na regionálnej úrovni obmedzujúce pobyt židovskej komunity. Tretí záber záujmu autorov v tejto kapitole predstavujú zásahy štátu do kontroly verejného priestoru. Z úradov podriadených ministerstvu vnútra sú okrem župných

a okresných spomenuté aj Policajné riaditeľstvo v Prešove a Štátny policajný úrad v Nitre, kontrolu verejného priestoru však zabezpečovali aj Hlinkova garda a Freiwillige Schutzstaffel.

Citát „Už sa upravuje námestie“ uvádza ďalšiu kapitolu *Zásahy do funkcionálnej dimenzie verejného priestoru*. Najskôr autori upriamili svoju pozornosť na riešenie bytovej otázky v podmienkach prvej Slovenskej republiky ako dlhodobý a pálčivý problém na našom území. Na pozadí situácie v troch mestách sa približuje získavanie bytov v rámci arizačných procesov po dosadení dočasných správcov do židovských domov od októbra 1940, ale aj zriadenie Všeobecného stavebného družstva na základe tzv. asanačného zákona č. 177/1940 Sl. z. Zo skúmaných župných miest sa stavali sociálne byty v Nitre a Prešove, v štáte prebiehali aj akcie Tisíc robotníckych domkov a Tisíc úradníckych domkov v súlade so zákonom č. 75/1941 Sl. z. o podpore stavebného podnikania. Ďalšou témou tejto kapitoly bol vplyv dobového režimu v oblasti školstva, oboznámiť sa tak čitatelia môžu s vylučovaním žiakov a študentov židovského pôvodu zo škôl na základe nariadenia s mocou zákona č. 208/1940 Sl. z., ale aj napríklad s realizáciou stavieb Štátneho slovenského gymnázia v Ružomberku či Katolíckej chlapčenskej ľudovej školy v Prešove. V závere kapitoly sa autori nevyhli problematike námestí v skúmaných mestách predstavujúcich fóra vtedajšieho režimu na Slovensku so snahou upraviť ich na reprezentačné miesta pre masu obyvateľov.

Kapitola *Zásahy do sociálnej dimenzie verejného priestoru* s citátom „Nezabudnuteľná manifestácia“ sa venuje mobilizácii širokých mas obyvateľstva zo strany vládneho režimu. Posilňovanie pocitu spolupatričnosti majority sa týkalo osláv 14. marca, dožiniak, Sv. Cyrila a Metoda, Sviatku práce, cirkevných sviatkov, ale i narodenín Adolfa Hitlera či budovania kultu osobnosti Jozefa Tisa a Andreja Hlinku. Nástrojom konsolidácie režimu sa tak stávali manifestácie, postupne dochádzalo aj k formovaniu novej národnej identity.

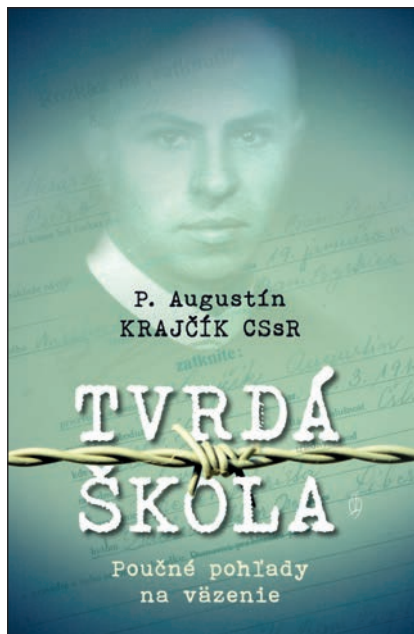
Práve 14. marec ako deň vzniku nezávislého Slovenska bol stanovený za nový národný sviatok Slovákov, autori podrobne rozoberajú priebeh osláv tohto dňa v meste Prešov od roku 1940. V prípade Ružomberka je objektom ich záujmu výstavba tamojšieho mauzólea Andreja Hlinku i pietne slávnosti spojené s jeho osobou, neopomenuli pritom ani prijatie zákona č. 83/1939 Sl. z. o zásluhách Andreja Hlinku. V prípade Nitry sú zase spomenuté návštevy Jozefa Tisa, ktorý v minulosti v tomto meste ako kňaz aj pôsobil, a to vrátane jeho účasti na cyrilo-metodských jubilejných slávnostiach v roku 1943. V kapitole je zaznamenané aj zavedenie Dňa slovenskej rodiny v roku 1940, ako i účasť ozbrojených zborov na slávnostných zhromaždeniach vrátane príslušníkov slovenskej armády.

Posledná kapitola monografie *Zásahy do materiálno-symbolickej dimenzie verejného priestoru* uvedená citátom „I Svätopluk sa zaslúžil o slovenský štát“ sa zaoberá umiestňovaním symbolických prvkov do verejného priestoru v rokoch 1939 – 1945, ktoré mali slúžiť ako nástroj politického režimu a dobovej propagandy, ale i na formovanie kolektívnej pamäte. Najskôr pozornosť čitateľov upriamili autori na symboly ako komunikačný nástroj nástupu nových pomerov v štáte. K rozsiahlemu premenovániu ulíc tak došlo v Prešove, a to na názvy evokujúce predovšetkým predstaviteľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany či autonomistického hnutia, od roku 1941 tu však bola aj Ulica Adolfa Hitlera. Obdobne bola pomenovaná ulica aj v Nitre, kde dokonca existovalo Námestie Jozefa Tisa, hoci verejné priestranstvá nemali byť nazývané po žijúcich osobnostiach. Z porovnávaných miest bol najmenej zasiahnutý fenoménom premenovávania ulíc Ružomberok, obdobne ako v poprevratovom období nasledujúcom po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie. V praxi sa odohrávalo aj odstraňovanie pamätníkov ako napríklad Roberta W. Setona-Watsona v Ružomberku, či Tomáša G. Masaryka v Prešove i v Nitre. Symboly sa však stali aj nástrojmi

formovania kolektívnej identity, pri výstavbe pamätníkov a sôch sa čerpať z veľkomoravskej tradície, zdôrazňovali sa taktiež zásluhy gen. Milana Rastislava Štefánika či Andreja Hlinku. V Ružomberku bol dokonca v roku 1943 odhalený pomník pplk. in mem. Eugenovi Budinskému, ktorý v hodnosti majora padol ako hodnosťou najvyšší dôstojník slovenskej armády na východnom fronte, a to na Kaukaze v roku 1942. K ideologicko-propagandistickým zásahom režimu patrila očista a vyriešenie otázok verejnej hygieny v mestách. Propaganda vo vojnovom období zasiahla aj stavebnú činnosť, jej vplyvy zasiahli technickú i dopravnú infraštruktúru prvej Slovenskej republiky.

V samom závere autori uvádzajú, že ich kniha je pokusom rozšíriť poznanie ľudáckeho režimu a doplniť jeho interpretáciu analýzou prejavov, ktoré našli svoj odraz i vo verejnej sfére miest. Štúdiom jednotlivých kapitol ich monografie možno usúdiť, že sa im to podarilo. K svojej komparácii si vzali podmienky v troch slovenských mestách, ktoré stáli na rovnakom stupni centier jednotlivých žúp. Aj keď ich umiestnenie v rámci územia krajiny bolo rozdielne, práve pri ich porovnávaní boli pomerne zastúpené sídla zo západu, stredy i východu štátu. Napriek tejto geografickej rozdielnosti mal systém režimových aktivít v mestskom prostredí v zmysle výskumu autorov obdobný charakter i rozsah. Na príkladoch zásahov do právnej, funkcionálnej, sociálnej a materiálno-symbolickej dimenzie verejného priestoru autori podali pregnantne obraz o nepochybne výrazných vplyvoch dobového režimu do mestskej sféry. Všetkým záujemcom o dejiny Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 tak bol ponúknutý prehľad snahy o ovládnutie života v mestských sídlach v súlade so záujmami štátostrany. Na konci publikácie sú uvedené použité pramene a literatúra, ktorých penzum svedčí o poctivom zhostení sa skúmanej problematiky zo strany autorov.

Rudolf Manik

AUGUSTÍN KRAJČÍK

TVRDÁ ŠKOLA. POUČNÉ POHĽADY NA VÄZENIE

Bratislava: Slovo medzi nami, 2020, 174 s.

Vo vydavateľstve provincie rehole redemptoristov – Slovo medzi nami vyšla v roku 2020 kniha spomienok jej bývalého člena pátra Augustína Krajčíka na roky, ktoré bol nútený stráviť, nie vo verejnej pastorácii, ale v pracovných táborech, väzeniach a neskôr v tajnej pastorácii pod dohľadom Štátnej bezpečnosti.

Publikácia vyšla v spolupráci s Konfederáciou politických väzňov Slovenska ako príspevok rehole redemptoristov k 70. výročiu tzv. Barbarskej noci. Týmto termínom sa označuje noc z 13. na 14. apríla 1950 (tzv. Akcia K), počas ktorej bolo na celom Slovensku zhromaždených 881 rehoľníkov z 11 reholí a následne deportovaných do sústreďovacích kláštorov s väzenským režimom. V noci z 3. na 4. mája 1950 boli obsadené aj zvyšné mužské kláštory. Celkovo sa zásah dotkol 1 180 rehoľníkov z 15 reholí, žijúcich v 36

kláštoroch. V celom Československu bolo zlikvidovaných 219 rehoľných domov s 2 376 rehoľníkmi. Podobným likvidačným spôsobom zasiahol komunistický režim aj proti ženským rehoľiam. V tzv. Akcii R – rehoľníčky, resp. následných akciách R1 – R7 od augusta 1950 do roku 1952 komunisti na Slovensku násilne zrušili vyše 190 kláštorov a iných domov ženských reholí a následne zviezli do sústreďovacích kláštorov vyše 2-tisíc sestier. Aktuálne vydanie spomienok pátra Krajčíka je celkovo už ich tretím vydaním, pričom prvé vyšlo ešte pred rokom 1989 ako samizdat, druhé v roku 1992 vo vydavateľstve SLZA Veľká Lomnica.

Augustín Krajčík sa narodil 14. marca 1914 vo Veľkých Dvoranoch pri Topoľčanoch. Rehoľné sľuby zložil 2. augusta 1933 v Českých Budějoviach, za kňaza bol vysvätený v Prahe 29. júna 1940. Po vysviacke pôsobil v Bratislave a popri tom aj ako redaktor časopisov *Vestník združenia sv. Jozefa* a *Životom*. V rokoch 1945 – 1950 pôsobil v Podolínci ako duchovný vodca viacerých skupín, ľudový misiónár a nakoniec aj ako staviteľ počas generálnej opravy kláštora. „Najlepšie vieme oceniť veci vtedy, keď ich strácame,“ píše Augustín Krajčík vo svojich spomienkach. Sám od roku 1948 zažil postupné strácanie osobnej i náboženskej slobody. Napriek všetkému však nestratil vnútornú slobodu, dôstojnosť a sebavedomie kňaza a rehoľníka-redemptoristu. Počas likvidácie mužských reholí 14. apríla 1950 bol najskôr internovaný v Pezinku, neskôr v Báci a v Podolínci, odkiaľ ho transportovali do pracovných táborov v Novákoch a Ústí nad Oravou. V máji roku 1952 bol zaistený a 10 rokov väznený v uránových baniach v Ostrove nad Ohří a Jáchymove a vo väzniciach v Prahe na Pankráci a v Mírove. V rokoch 1968 – 1971 pôsobil ako kaplán v Podolínci, no nakoniec mu bol odňatý tzv. štátny súhlas k výkonu kňazskej služby. Preto v nasledujúcom období pracoval inými formami pastorácie. Vo forme rukopisu sa zachovala najmä jeho práca o živote a diele

sv. Alfonza Máriu Liquori. Páter Krajčík zomrel 20. apríla 1979, pochovaný bol vo svojom rodisku.

Publikácia *Tvrdá škola* má 176 strán, farebnú obálku s portrétom autora a na zadnej strane obálky sa nachádza modlitba politického väzňa, ktorú vo väzení zostavil a rozširoval. V predslove publikácie sa autor, ktorý prešiel počas dlhých rokov väzenia tvrdou školou, prihovára čitateľom a pripomína, že jeho životný príbeh môže byť poučením aj pre nich. Augustín Krajčík spísal svoje spomienky na naliehanie topoľčianskeho dekana a autorovho priateľa Ladislava Dorušáka asi v roku 1976. Spomienky nie sú písané chronologicky ale tematicky, na základe vlastného utrpenia a skúsenosti, a v prvom rade približujú podmienky a život v pracovných táborech a väzeniach. Jeho rehoľný spolubrat, dnes už blahoslavený Dominik Metod Trčka, podáva aj autentické svedectvo o tom, ako páter Krajčík prežíval koniec svojho pobytu vo väzení. Kniha má okrem úvodu a predslovu 10 tematických častí, ktoré odhaľujú mnohé udalosti a zážitky, ktoré si mal väzeň odniesť do hrobu, pretože pri prepustení bol nútený podpísať, že o týchto veciach nebude nikde a pred nikým rozprávať. Svedectvo pátra Krajčíka je o to cennejšie, že ho napísal vtedy, keď riskoval, že ak ho niekto odhalí a v dôsledku toho ho neminú ďalšie tresty a postihy, možno opäť aj väzenie. Svoje svedectvo, z ktorého vyžaruje hĺbka viery a odhodlania ohlasovať Božie kráľovstvo aj vo väzenskom prostredí, písal s vďačnosťou Bohu.

Publikácia *Tvrdá škola* poskytuje okrem retrospektívnych pohľadov na väzenie pátra Krajčíka a svedectva utrpenia rehoľníkov počas obdobia komunistického režimu aj niekoľko autentických dokumentov o príprave a priebehu jeho politického procesu, ktoré pochádzajú z Archívu Ústavu pamäti národa v Bratislave a z Archívu Zboru väzenskej a justičnej stráže v Leopoldove.

Ludovít Košík – Branislav Kinčok

VÝSTAVA A SEMINÁR UZÁKONENÉ BEZPRÁVIE V NÁRODNEJ RADE SLOVENSKEJ REPUBLIKY

V roku 2021 uplynulo 80 rokov od prijatia tzv. Židovského kódexu na Slovensku. Toto výročie pripomenula aj výstava a seminár Ústavu pamäti národa s názvom *Uzákonené bezprávie* s podtitulom *Holokaust a protižidovské zákonodarstvo na Slovensku*.

Výstava, ktorá bola do konca októbra 2021 inštalovaná vo foyeri Národnej rady Slovenskej republiky, prišla záujemcom na dvanástich tematických paneloch komplexný pohľad na príčiny, priebeh a dôsledky holokaustu na Slovensku. Smutné výročie prijatia tzv. Židovského kódexu reflektujú panely, ktoré sa osobitne venujú protižidovskej legislatíve a tzv. Židovskému kódexu. Výstavu slávnostne otvorili 9. septembra 2021 podpredseda Národnej rady Slovenskej republiky Gábor Grendel a predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy.

Odborný seminár s rovnomeným názvom sa uskutočnil 21. septembra 2021 taktiež v priestoroch NR SR. Otvorili ho svojimi príhovormi predseda NR SR Boris Kollár a predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy. S odbornými príspevkami vystúpil Ondrej Podolec z ÚPN, ktorý upriamril pozornosť účastníkov na rasové zákonodarstvo ako súčasť legislatívy na Slovensku v rokoch 1939 – 1945, ďalej sa Ivan Kamenec z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied venoval vzniku, úlohe a dôsledkom tzv. Židovského kódexu v procese holokaustu na Slovensku. Ako tretí v poradí hovoril o deportáciách Židov zo Slovenska v roku 1942 Pavol Makyna

Výstavu otvorili podpredseda NR SR Gábor Grendel a predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy (Foto: Peter Jašek)

Záber na účastníkov semináru (Foto: Andrea Púčíková)

z ÚPN. Pamäti majority na Slovensku z rokov 1938 – 1945 z pohľadu výskumnej metódy oral history sa venovala vo svojom príspevku Monika Vrzgulová z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV. Seminár zakončilo vystúpenie bývalého predsedu

NR SR Františka Mikloška o reflexii holokaustu na Slovensku v prostredí disentu a politike zmierenia. Na záver sa všetkým účastníkom odborného podujatia poďakoval moderátor Peter Jašek z ÚPN, ktorý prítomných celým programom seminára sprevádzal.

SEMINÁR O SVETOVOM KONGRESE SLOVÁKOV SPOJENÝ S PREZENTÁCIOU KNIHY

Dňa 22. septembra 2021 sa v Pálffyho paláci v Bratislave uskutočnil seminár *Svetový kongres Slovákov a Slovensko v období vlády komunistického režimu*, ktorý bol zároveň spojený

s prezentáciou knihy historičky z Ústavu pamäti národa Beáty Katrebovej Blehovej *Svetový kongres Slovákov v dokumentoch. 1. časť. Generálne zhromaždenia*.

V rámci seminára vystúpili štyria renomovaní slovenskí historici a historičky, ktorí sa problematike pôsobenia Svetového kongresu Slovákov (SKS) venujú už dlhodobo – Emília

Hrabovec z Univerzity Komenského v Bratislave priblížila vývoj slovenskej otázky v medzinárodnopolitických súvislostiach v období od konca druhej svetovej vojny po založenie SKS, Beáta Katrebová Blehová z Ústavu pamäti národa analyzovala činnosť SKS v období 70. a 80. rokov minulého storočia, Peter Zubko zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV sa venoval činnosti náboženskej komisie SKS a Tomáš Černák z Univerzity Komenského v Bratislave spomienkam na Imricha Kružliaka.

Súčastou seminára bola aj prezentácia novej publikácie ÚPN z pera Beáty Katrebovej Blehovej, ktorá predstavuje činnosť SKS, konkrétne jeho generálne zhromaždenia, prostredníctvom zachovaných dokumentov. Generálne zhromaždenia SKS boli

podľa prvých platných stanov, schválených na zakladajúcom generálnom zhromaždení v Toronte 19. júna 1971, „najvyšším orgánom kongresu“. Na ich čele stál predseda Svetového kongresu Slovákov, konali sa každé dva až tri roky a v rokoch 1970 – 1991, ktoré sú predmetným obdobím pramennej edície, sa ich uskutočnilo celkovo deväť. Generálne zhromaždenia zásadne určovali smerovanie a programovú náplň kongresu. Dokumenty, ktoré z nich vzišli a ktoré sú po prvýkrát v ucelenej forme publikované vo forme edície, boli odrazom programového a ideového zamerania kongresu, reagovali na aktuálny politický vývoj, či už na Slovensku alebo v zahraničí, a predovšetkým odzrkadľovali túžbu Slovákov združených v kongrese poskytnúť hlas umlčanému národu za

železnou oponou, ktorý navyše bez vlastného štátu bol na medzinárodnej scéne do veľkej miery povestnou terrou incognitou. Ďalším významným výstupom z generálnych zhromaždení boli prejavy zakladateľa SKS a jeho dlhoročného predsedu Štefana Boleslava Romana, ktorý kongres viedol od založenia až do predčasnej smrti v marci 1988. Prejavy sú nielen odrazom kresťanskej, pronárodnej, antikomunistickej a demokratickej koncepcie SKS, ale sú aj sondou do života Slovákov v slobodnom svete. Pre lepšie oboznámenie sa čitateľa s dejinami SKS bola do úvodnej časti edície zaradená štúdia podrobne mapujúca históriu generálnych zhromaždení v kontexte studenej vojny a normalizačného režimu v Československu v 70. a 80. rokoch.

KONFERENCIA KOMUNISTICKÉ STRANY V SOVIETSKOM BLOKU 1956 – 1968

V dňoch 29. a 30. septembra 2021 sa v priestoroch Pálffyho paláca v Bratislave uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Komunistické strany v sovietskom bloku 1956 – 1968. Od destalinizácie k ekonomickým reformám*. Išlo v poradí už o tretí diel medzinárodnej vedeckej konferencie zo série *Revolúcia dokonaná. Komunisti pri moci*. Konferenciu zorganizovali v spolupráci Ústav pamäti národa v Bratislave, Ústav národnej pamäti vo Varšave, Výbor národnej pamäti v Budapešti a Ústav pre štúdium totalitných režimov v Prahe. Organizátorov taktiež podporila Európska sieť pamätí a solidarita.

Na vedeckej konferencii vystúpilo viacero popredných odborníkov zo Slovenska, Poľska, Maďarska, Českej republiky, Srbska a Albánska, ktorí sa venujú dejinám druhej polovice 20. storočia. Podujatie otvorili predseda SpR ÚPN Ján Pálffy a zástupca prezidenta Ústavu národnej pamäti vo Varšave Karol Polejowski. V prvý deň konferencie sa uskutočnili celkovo tri konferenčné panely. Účastníci sa vo svojich

Konferenciu otvorili zástupcovia ÚPN a poľského IPN (Foto: Branislav Kinčok)

príspevkoch, prezentovaných prezenčne i online formou, venovali najmä vplyvu udalostí roku 1956 – najmä XX. zjazdu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, nastupujúcej prvej fázy destalinizácie a Maďarskej revolúcie – na vývoj v jednotlivých komunistických stranách v krajinách sovietskeho bloku.

Nasledujúci deň sa uskutočnili dva konferenčné panely, v ktorých už prevažovali príspevky venujúce sa druhej fáze destalinizácie, ktorá odštartovala po roku 1961 a niesla sa hlavne v znamení nevyhnutných ekonomických reforiem, ktoré mali spomaliť zaostávanie sovietskeho bloku za Západom.

VEDECKÁ KONFERENCIA O SLOVENSKÝCH REGIÓNOCH V OBDOBÍ NESLOBODY

V dňoch 9. – 10. septembra 2021 sa v Považskej Bystrici konala reprezentatívna vedecká konferencia Regióny v období neslobody 1938 – 1989, na ktorej sa stretli takmer dve desiatky slovenských historikov zastupujúcich renomované odborné inštitúcie a univerzity. Vo svojich príspevkoch analyzovali situáciu v slovenských regiónoch, vrátane vývoja miestnej správy i regionálnu politiku ústredných orgánov v rokoch 1938 – 1989. Konferenciu otvoril svojím príchovom hosťiteľ podujatia – primátor mesta Považská Bystrica a historik doc. Karol Janas, a zdôraznil v ňom potrebu výskumu regionálnych dejín, ktorý nám pomôže prehliť naše poznatky o období neslobody. Predseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy vo svojom príhovore konštatoval, že ÚPN chce touto

Pohľad na predsednícky stôl počas jedného z rokovaní konferencie (Foto: Branislav Kinčok)

vedeckou konferenciou nadviazať na predchádzajúce úsilie mapovať dianie v jednotlivých regiónoch v období neslobody. Pripomenul, že témy, ktorými

sa ÚPN zaoberá, sa bezprostredne dotýkajú aj situácie v regiónoch. Príspevky, ktoré odzneli na konferencii, plánuje ÚPN vydať vo forme knižnej publikácie.

DISKUSNÝ VEČER O KARDINÁLOVI STEFANOVI WYSZYŃSKOM

Ústav pamäti národa v spolupráci s Veľvyslanectvom Poľskej republiky v Bratislave a Poľským inštitútom v Bratislave usporiadal 30. septembra 2021 v rámci cyklu Diskusné večery Ústavu pamäti národa diskusiu na tému *Kardinál Stefan Wyszyński. Tajné vysviacky a pomoc cirkvi na Slovensku*. V období vlády komunistického režimu v štátoch strednej a východnej Európy prichádzalo vo všetkých komunistických štátoch k prenasledovaniu cirkví a veriácich. Zo strany vládnucich režimov išlo tak o ideologické dôvody (známy výrok ideového zakladateľa komunizmu Karla Marxa hovoril o náboženstve ako o „ópiu ľudstva“), ako aj mocenské – vo viacerých štátoch predstavovali cirkvi jediného potenciálneho oponenta režimu. Napriek komunistickej totalite bolo postavenie cirkví v jednotlivých štátoch rôzne – či už v tvrdosti a šírke perzekúcií, ako aj v miere voľnosti, ktorú v rámci vlády totalitného režimu mali.

Účastníci diskusie Peter Jašek (moderátor), Mirosław Szumiło, Jozef Haľko a Sebastian Košťat (Foto: Andrea Púčiková)

V Poľsku bola z tohto hľadiska priaznivejšia situácia ako na Slovensku, čo umožnilo pomáhať veriácim aj na Slovensku. Na tejto pomoci sa podieľali aj významné osobnosti cirkevného života, akou nepochybne bol aj prímás Stefan Wyszyński. Na otázky spojené s touto problematikou hľadali odpovede historici dr. Rafał Łatka a dr. Mirosław

Szumiło z poľského Ústavu národnej pamäti, historik prof. ThDr. Jozef Haľko, PhD., z Cyrilometodskej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Sebastian Koszut. Súčasťou diskusie bola aj prezentácia prekladu knihy prímása Wyszyńského *Zápisky z väzenia*, ktorú vydalo vydavateľstvo Dobrá kniha.

ZA JOZEFOM KRATOCHVÍĽOM (1945 – 2021)

Dňa 9. júna 2021 zomrel v Bratislave vo veku nedožitých 76 rokov člen Konfederácie politických väzňov Slovenska Jozef Kratochvíľa.

Jozef Kratochvíľa sa narodil 17. júna 1945 v Bratislave v rodine bankového úradníka Jozefa Kratochvíľa (1900) a Jozefy, rod. Vidovičovej (1906). Okrem Jozefa mali rodičia ešte dcéru Oľgu (1933) a syna Ivana (1936). Detstvo prežil v legendárnych Legiodomoch pri dnešnej Račianskej ulici v Bratislave. Veľmi rád spomínal na kamarátov z detstva, mal množstvo zážitkov a historiek, s ktorými sa rád delil. K Bratislave mal veľmi hlboký a srdečný vzťah. Navštevoval Strednú všeobecnovzdelávaciu školu na Metodovej ulici v Bratislave, ktorú ukončil v roku 1963 maturitnou skúškou. Svoje vzdelanie si doplnil aj na Strednej priemyselnej škole elektrotechnickej na Zochovej ulici v Bratislave, kde v roku 1965 zložil ďalšiu maturitnú skúšku. Celý svoj aktívny pracovný život strávil v oblasti energetiky. Bol zamestnaný v Slovenskom plynárenskom priemysle a až do odchodu do dôchodku v roku 2006 bol súčasťou Slovenského plynárenského dispečingu.

V roku 1974 sa Jozef Kratochvíľa zosobášil s Jitkou Petrákovou, dcérou bývalého majora československej armády, komunistickým režimom prenasledovaného a v tom čase už predčasne penzionovaného Antona Petráka. Stal sa tak zaťom jedného z najznámejších slovenských vojnových veteránov, ktorí sa počas druhej svetovej vojny zúčastnili bojov na západnom fronte. Anton Petrák sa však vzhľadom na svoje pôsobenie na západe stal po roku 1948 pre nový režim „politicky nespoľahlivým elementom“. Bol nútený čeliť vykonštruovaným obvineniam z protištátnej činnosti a velezrady, krutým vypočúvaniam i väzeniu. Po prepustení na slobodu mohol pracovať iba v robotníckej profesii.

Po svadbe sa manželia presťahovali do Petržalky, kde sa im narodili dve dcéry, Marcela (1974) a Silvia (1977). Neskôr však množstvo spoločného času trávili na záhrade v Jarovciach. Po páde komunistického režimu a otvorení hraníc sa Jozef Kratochvíľa s rodinou pustil do cestovania a poznávania západných krajín. Rád absolvoval liečebné kúpeľné pobyty na Slovensku, najradšej však mal Piešťany. Bol športovým fanúšikom, so zánietením sledoval množstvo športových prenosov, najmä futbal. Zároveň s tým však po roku 1989 všemožne pomáhal svokrovi Antonovi Petrákovi, najmä po jeho úplnej rehabilitácii v roku 1990 a povýšení do hodnosti generálmajora vo výslužbe. Mali nadštandardne úprimný vzťah a stali sa priateľmi. Pre generála Patráka bol veľkou oporou aj v súkromnom živote, až do jeho smrti v roku 2009.

Po strate manželky Jitky v roku 2012 sa Jozef Kratochvíľa výrazným spôsobom angažoval na zachovaní pamiatky

Jozef Kratochvíľa (Foto: Silvia Kratochvíľová)

svojho svokra. Nespochybniteľnú zásluhu mal na vydaní generálových memoárov, ktoré v roku 2012 vydal pod názvom *Anglán. Spomienky generála Antona Petráka* Ústav pamäti národa. V tom istom roku sa pričínal o odhalenie pamätnej tabule, ktorú na počesť generála Petráka osadili na budove jeho obľúbenej bratislavskej kaviarne Café Mayer. Ako sympatizant vstúpil do Konfederácie politických väzňov Slovenska a pravidelne sa zúčastňoval na jej podujatiach. Naďalej úzko spolupracoval aj s Ústavom pamäti národa, ktorému poskytoval rôzne kontakty a informácie na vojnových veteránov, na ich žijúce manželky a sám sa zúčastňoval takmer všetkých jeho podujatí.

Na posledných 9 rokov sa Jozef Kratochvíľa presťahoval na Sibírsku ulicu v Bratislave, kde prežil svoje detstvo. Tu nakoniec aj ukončil svoju životnú púť.

Češť jeho pamiatke!

Alžbeta Poparová – Branislav Kinčok

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA NA FACEBOOKU

Ústav pamäti národa (ÚPN) je od roku 2009 súčasťou najväčšej sociálnej siete na svete Facebook. Na jeho stránke sa môžete napríklad zoznámiť s najnovším dianím v oblasti pamäťových inštitúcií, informovať o pripravovaných podujatiach ÚPN, spolupráci so zahraničnými partnerskými inštitúciami a zoznámiť sa so zaujímavými a málo známymi historickými príbehmi z obdobia neslobody. Záujemcovia tu taktiež nájdu informácie o blížiacich sa historických výročiach a významných osobnostiach, ktoré zanechali výraznú stopu v slovenských dejinách 20. storočia. Označením našej stránky „Páči sa mi to“ budete o všetkom podstatnom informovaní na pravidelnej báze.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z tlačovej agentúry Slovenskej republiky

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Bratislava 2021
ISBN 978-80-89335-99-2

JÁN LANGOŠ

Od samizdatov a VPN k dokumentom ŠtB a ÚPN

PATRIK DUBOVSKÝ

Nová publikácia Ústavu pamäti národa prináša mozaiku aktivít Jána Langoša od 80. rokov minulého storočia, keď sa angažoval v nonkonformných skupinách najmä pri tvorbe kultúrno-občianskych samizdatov a v Hnutí za občiansku slobodu. Autor predstavuje Jána Langoša ako neľahostajného človeka a občana s vyhraneným kritickým postojom k páličivým spoločenským a morálnym témam, ako bola devastácia životného prostredia, antisemitizmus, chartistické hnutie či aktivity neoficiálnej cirkvi.

Občianske aktivity a myšlienky Jána Langoša kontinuálne našli uplatnenie v hnutí Verejnosť proti násiliu a po zmene režimu najmä pri vyrovnávaní sa s reprezentantmi komunistickej moci, nomenklatúrou Komunistickej strany Československa, Štátnou bezpečnosťou a s jej tajnými spolupracovníkmi. Langošova ochota zapojiť sa do reforiem spoločnosti sa prejavila jeho prácou vo Federálnom zhromaždení, vo VPN ako politickej strane a tiež po voľbách v roku 1990 v náročnej funkcii federálneho ministra vnútra. Na tomto poste sa Ján Langoš podstatne zaslúžil o očistu ministerstva vnútra od príslušníkov ŠtB a komunistických kádrov a presadil lustračný zákon.

Po rozdelení ČSFR Ján Langoš s priateľmi založil Stálu konferenciu občianskeho inštitútu, stál sa poslancom Národnej rady Slovenskej republiky a podieľal sa najmä na presadení zákona o slobodnom prístupe k informáciám. Zároveň sa stal predsedom Demokratickej strany, ktorá v roku 1998 v rámci Slovenskej demokratickej koalície vytvorila novú politickú garnitúru. Vyvrcholením aktivít Jána Langoša bolo inštitucionalizovanie jeho dlhoročného plánu – vytvoriť právny a spoločenský základ na vyrovnanie sa s oboma totalitami našich dejín. V tomto duchu kniha zaznamenáva dramatické obdobie, kedy sa Jánovi Langošovi v lete 2002 podarilo v NR SR presadiť zákon o pamäti národa a o zriadení Ústavu pamäti národa. Po prvých rokoch jeho fungovania sa táto pamäťová inštitúcia stabilizovala a rozvinula svoje poslanie, no Ján Langoš v júni 2006 tragicky zomiera. Uzatvoril sa tak kruh od zápasu s režimom ŠtB a KSČ až po etablovanie ÚPN a sprístupnenie dokumentov obávanéj ŠtB verejnosti.